

ARHIVI, KNJIŽNICE, MUZEJI
mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture

Hrvatsko
muzejsko društvo
Croatian Museum
Association

26. seminar
ARHIVI, KNJIŽNICE, MUZEJI
mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture
Poreč, 29. studenoga - 1. prosinca 2023.

ORGANIZATORI

Hrvatsko muzejsko društvo, glavni organizator
Hrvatsko knjižničarsko društvo
Hrvatsko arhivističko društvo

SUORGANIZATORI

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera,
Osijek, Odsjek za informacijske znanosti

Sveučilište u Zadru,
Odjel za informacijske znanosti

NAKLADNIK

Hrvatsko muzejsko društvo
Rooseveltov trg 5
Zagreb

UDK
02
069
930.25

ISSN 1849-4080

ARHIVI, KNJIŽNICE, MUZEJI

mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture

Tema broja:
Zaštita u kriznim situacijama

26

GOŠĆE UREDNICE

dr. sc. Vlatka Lemić

dr. sc. Mirna Willer

Hrvatsko
muzejsko društvo
Croatian Museum
Association

Zagreb, 2024.

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA / EDITOR-IN-CHIEF

mr. sc. Vlasta Krklec (Hrvatsko muzejsko društvo)

UREDNIŠTVO / EDITORIAL BOARD

Gordon Dunsire (Samostalni savjetnik, Edinburgh, UK)

dr. sc. Davor Špoljar (Muzej grada Pregrade)

Milvana Arko-Pijevac (Prirodoslovni muzej Rijeka)

Damir Doračić (Arheološki muzej u Zagrebu)

dr. sc. Snježana Radovanlija Mileusnić (Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb)

dr. sc. Sanda Milošević (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)

dr. sc. Marijana Tomić (Odjel za informacijske znanosti, Sveučilište u Zadru)

dr. sc. Goran Zlodi (Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu)

ADRESA UREDNIŠTVA / ADDRESS

hmd@hrmud.hr

LEKTORICA / CROATIAN LANGUAGE EDITOR

Silvija Brkić Midžić

LEKTORICA ENGLESKOG TEKSTA / ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Sunčica Nagradić Habus

UDK / UDC

Goran Gradiček

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

Sadržaj / Contents

Program seminara

26. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u
okruženju globalne informacijske infrastrukture. Poreč,
29. studenoga – 1. prosinca 2023. 9

Predgovor	15
---------------------	----

TEMATSKI BLOK: ZAŠTITA U KRIZNIM SITUACIJAMA

Ivica Poljičak i Ivana Prgin

- Arhivi, knjižnice i muzeji u suvremenim kriznim situacijama 21

Sanda Milošević

- Međuresorna suradnja: zaštita kulturne baštine 38

Dragica Krstić, Saša Tkalec

- Važnost ljudskih prava u zaštiti kulturne baštine u kriznim uvjetima . . . 53

Dajana Batinić, Milena Bušić, Juraj Sekula

- U svakom zlu, neko dobro – postoje li neki pozitivni učinci kriznih situacija
na djelovanje muzeja? Primjeri iz Muzeja grada Zagreba 66

Aleksandra Bugar, Boris Mašić

- I kriza i smisao – arheologija u sjeni obnove 94

Vesna Vukelić Horvatić

- Potresene zbirke – ili kako smo čistili „naše“ zbirke od šute i smeća . 114

Danijela Mrda i Siniša Domazet

- Požar u Arhivu Bosne i Hercegovine – posljedice i sanacija 134

Sanda Kočevar

- Kako se kali(o) plan mjera za slučaj opasnosti Muzeja grada Karlovca 156

Ivo Tokić

- Tko napada knjižnice i zašto? 168

TEMATSKI BLOK: IZAZOVI I STRUČNE PRAKSE

Vlatka Lemić

Arhivska baština Sveučilišta u Zagrebu 211

Višnja Novosel, Jasmina Sočo, Lana Zrnić

(O)čuvanje fonda Knjižnice Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 234

Silvija Brkić Midžić

Zaštita građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU nakon potresa 245

Borut Kružić

Sustav sigurnosne pohrane podataka Prirodoslovnog muzeja Rijeka . 262

Silvio Lebinac

Upravljanje mikrofilmiranjem novina i prikupljanje podataka za opis stranice bazom podataka 275

Petra Husain Pustaj, Martina Vargek

Zbirka fotografija – izazovi uslijed koronavirusa i dva potresa: Projekt *Utjecaj koronavirusa na sportaše* 293

Nikolina Hečimović

Izložba LXX: *muzej po mjeri* – interdisciplinarnost u istraživanju i muzejskoj komunikaciji 306

Morana Vouk Nikolić

Pristupačnost za sve – teorija i praksa u Tiflološkom muzeju 321

Danica Leštek

Bajka na dlanu – manifestacija *Dan bajki i priča* 330

TEMATSKI BLOK: PRAVILNICI I STANDARDI

Elia Ekinović Micak, Mirna Willer

Interoperabilnost međunarodnoga standarda i nacionalnog pravilnika za opis građe: *Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika (ISBDM) i Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM). 353

Ana Knežević Cerovski, Petra Pancirov

Aplikacijski profil za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo: primjena
Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima u
 Normativnoj bazi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 382

RADIONICE

Baština u krizi: pogledi iz prakse / Heritage in crisis – views from practice
 Izvještaj priredile **Sanda Milošević i Tamara Štefanac** 399

Prilog 1

Peter G. Stone OBE: The proactive protection of cultural property in the
 event of armed conflict and/or disaster – the work of the Blue Shield . 412

Prilog 2

Olivera Djartovska Tachevska: Makedonski nacionalni komitet Plavog
 štita 426

Prilog 3

Anna Pühr: Presentation of Blue Shield Austria and its activities . . 443

Prilog 4

Constantin Staus-Rausch: Safeguarding endangered archives in
 Austria and beyond 449

Radionica *Poboljšanje digitalnih kompetencija u baštinskim ustanovama*
 Izvještaj priredila **Ana Vukadin** 453

Konzervatorsko-restauratorska radionica: *Bez alata nema zanata – materijali i*
alati u AKM laboratorijima

Izvještaj priredio **Damir Doračić** 457

Prilog 1

Domagoj Šatović, Vladan Desnica: Reflektancijska spektroskopija
 optičkim vlaknima (FORS - Fiber Optics Reflectance Spectroscopy) za
 istraživanje objekata kulturne baštine 459

Prilog 2

Margareta Krasnić: Konzervatorsko-restauratorski radovi metodom
 dolijevanja papirnih vlakana na knjigama Samostana sv. Frane, Zadar 469

Sadržaj

Muzejsko-pedagoška radionica Izvještaj priredila Vlasta Krklec	479
--	-----

26. seminar *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*
Poreč, 29. studenoga - 1. prosinca 2023.

Tema seminara: Zaštita u kriznim situacijama

PROGRAM

Srijeda, 29. studenoga 2023.

8.00 – 9.00 Registracija

9.00 – 9.15 Pozdravni govori

9.20 – 11.00 Izlaganja

Tematski blok: *Zaštita u kriznim situacijama*

Moderatorica: Vlasta Krklec

9.20 – 9.40 Ivica Poljičak, Ivana Prgin (MKM RH): Arhivi, knjižnice i muzeji i suvremene krizne situacije

9.40 – 10.00 Sanda Milošević (NSK): Međusektorska suradnja: zaštita kulturne baštine

10.00 – 10.20 Dragica Krstić (IIC – HG), Saša Tkalec (IGPP ULISBOA): Važnost ljudskih prava u zaštiti kulturne baštine u kriznim uvjetima

10.20 – 10.40 Dajana Batinić, Milena Bušić, Juraj Sekula (MGZ): U svakom zlu, neko dobro – postoje li neki pozitivni učinci kriznih situacija na djelovanje muzeja? Primjeri iz Muzeja grada Zagreba

10.40 – 11.00 Danijela Mrda, Siniša Domazet (Arhiv BiH): Požar u Arhivu Bosne i Hercegovine – posljedice i sanacija

11.00 – 11.30 Stanka za kavu

11.30 – 13.10 Izlaganja

Moderator: Davor Špoljar

Program 26. seminara AKM

11.30 – 11.50 Milvana Arko-Pijevac (PMRI): Muzeji i klimatske promjene

11.50 – 12.10 Aleksandra Bugar, Boris Mašić (MGZ): I kriza i smisao/Arheologija u sjeni obnove

12.10 – 12.30 Sanda Kočevar (MGKA): Kako se kali(o) plan mjera za slučaj opasnosti Muzeja grada Karlovca

12.30 – 12.50 Vesna Vukelić (MGZ): Potresene zbirke – ili kako smo čistili „naše“ stanove od smeća i šute

12.50 – 13.10 Ivo Orešković (DADU): Ivan Mustać – ratni ravnatelj dubrovačkoga arhiva

13.10 – 14.30 Ručak

14.30 – 16.10 Izlaganja

Tematski blok: *Izazovi digitalnih tehnologija*

Moderator: Radovan Vrana

14.30 – 14.50 Ivan Volarević, Marina Krpan Smiljanec (NSK): Uloga Sustava za identificiranje, upravljanje i predstavljanje baštinskih zbirki

14.50 – 15.10 Tihomir Tutek (PPMPRI): Sigurnosno kopiranje računala u uredima i postavu Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka

15.10 – 15.30 Jasmina Tunjić (HRT): Arhiv HRT-a – Digitalizacija arhivskog AV gradiva snimljenog na 2” magnetnoj vrpici

15.30 – 15.50 Zvonimir Džoić, Hrvoje Mandić (Sveučilište u Zagrebu): Digitalizacija arhivskog i knjižničnog gradiva Sveučilišta u Zagrebu – izazovi i perspektive

15.50 – 16.10 Igor Majdandžić (ININ): Primjena „e Baština“ softverske platforme za naprednu digitalizaciju nematerijalne kulturne baštine, arhiva i muzeja (sponzorsko izlaganje)

16.10 – 16.45 Stanka za kavu

16.45 – 18.45 RADIONICE

1. Baština u krizi: pogledi iz prakse

(Voditeljice: Sanda Milošević, Tamara Štefanac)

Prilog 1. Peter G. Stone OBE (Velika Britanija): Blue Shield International

Prilog 2. Olivera Djartovska Tachevska (Republika Sjeverna Makedonija): Plavi štit Sjeverne Makedonije

Prilog 3. Anna Puhr & Constantin Staus-Rausch (Austrija): Blue Shield Austria Activities & Safeguarding Endangered Archives in Austria

2. Poboljšanje digitalnih kompetencija u baštinskim ustanovama

(Voditeljica: Ana Vukadin)

Četvrtak, 30. studenoga 2023.

9.00 – 10.40 Izlaganja

Tematski blok: *Izazovi i stručne prakse*

Moderatorica: Mirna Willer

9.00 – 9.20 Radovan Vrana (FFZG): Problemi pohrane i upotrebe istraživačkih podataka znanstvenika u Hrvatskoj

9.20 – 9.40 Silvija Brkić Midžić (HMMF HAZU): Zaštita građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU nakon potresa

9.40 – 10.00 Marko Kolić (MEF SUZG): Izazovi zaštite baštine u nebaštinskim ustanovama – primjer zbirke makropatoloških preparata Zavoda za patologiju Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

10.00 – 10.20 Vlatka Lemić, Velimir Veselinović, Igor Vranić (SUZG): Arhivska baština Sveučilišta u Zagrebu

10.20 – 10.40 Višnja Novosel, Jasmina Sočo, Lana Zrnić (FFZG): (O)čuvanje fonda Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu

10.40 – 11.10 Stanka za kavu

11.10 – 12.30 Izlaganja

Moderatorica: Tamara Štefanac

Program 26. seminara AKM

11.10 – 11.30 Miroslav Katić (GKK), Dunja Holcer (NKČS), Aleksandra Pikić Jugović (NSK): Digitalne kompetencije knjižničara narodnih knjižnica

11.30 – 11.50 Davor Špoljar (MGP): Erasmus Muzej: Seniori za baštinu, Digi-Mentor i Erasmus akreditacija

11.50 – 12.10 Vlatka Lemić (ICARUS Hrvatska / Sveučilište u Zagrebu): Dokumentiranje studentskog života iz arhivske perspektive – stručne politike i prakse

12.10 – 12.30 Petra Husain Pustaj, Martina Vargek (HŠM): Zbirka fotografija – izazovi uslijed koronavirusa i dva potresa / Projekt *Utjecaj koronavirusa na sportaše*

12.30 – 14.30 Ručak

14.30 – 15.30 Izlaganja

Tematski blok: *Pravilnici i standardi*

Moderatorica: *Vlatka Lemić*

14.30 – 14.50 Elia Ekinović Micak (NSK), Mirna Willer: Pravilnici i standardi ISBD for Manifestation (ISBDM) i *Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (KAM): interoperabilnost međunarodnog standarda i nacionalnog pravilnika

14.50 – 15.10 Ana Knežević Cerovski, Petra Pancirov (NSK): Aplikacijski profil za entitet grupe: primjena Pravilnika KAM u Normativnoj bazi NSK

15.10 – 15.30 Ivan Trogrlić (DAST): Javna arhivska služba i pravni okvir zaštite arhivskog gradiva od 1945. do 2023.

15.30 – 16.00 Stanka za kavu

16.00 – 17.30 RADIONICE

3. Konzervatorsko-restauratorska radionica: Bez alata nema zanata: materijali i alati u AKM laboratorijima
(Voditelj: Damir Doračić)

Prilog 1. Domagoj Šatović, Vladan Desnica (ALU): FORS (Fiber Optics Reflectance Spectroscopy) za istraživanje objekata kulturne baštine

Prilog 2. Margareta Krasnić (HDA): Konzervatorsko-restauratorski radovi metodom dolijevanja papirnih vlakana na knjigama Samostana sv. Frane, Zadar

4. Muzejsko-pedagoška radionica

(Voditeljica: Vlasta Krklec)

Prilog 1. Danica Lešek (HKD): Bajka na dlanu: manifestacija *Dan bajki i priča*

Prilog 2. Mirta Pavić (MSU): Stručni vodič za preventivnu zaštitu pokretne baštine od potresa

Prilog 3. Morana Vouk Nikolić (Tiflološki muzej): Pristupačnost za sve – teorija i praksa u Tiflološkom muzeju

17.30 – 18.00

Moderatorica: Jasenka Pleško

Predstavljanje Zbornika 25. AKM i drugih izdanja AKM zajednice

Petak, 1. prosinca 2023.

9.00 – 10.40 Posterska izlaganja

Moderatorica: Elia Ekinović Micak

9.00 – 9.10 Jelena Duh, Aleksandra Pikić Jugović, Lucija Ašler (NSK): Odgovor i oporavak od kriznih situacija u knjižnicama u Hrvatskoj

9.10 – 9.20 Nikolina Hečimović (Gradski muzej Virovitica): Izložba *LXX – muzej po mjeri* Gradskog muzeja Virovitica: interdisciplinarnost u istraživanju i muzejskoj komunikaciji

9.20 – 9.30 Darka Perko (Muzej grada Splita): Prezentacija muzejskih zbirki i građe kroz društvene mreže

9.30 – 9.40 Jerko Stare (ŠPUD): Školske knjižnice grada Zagreba stradale u potresu

9.40 – 9.50 Marina Krpan Smiljanec, Ivan Volarević, Aleksandra Pikić Jugović, Sanja Lapiš, Antonija Filipeti (NSK): Sustavi upisnika i evidencija Hrvatskoga zavoda za knjižničarstvo Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

Program 26. seminara AKM

9.50 – 10.00 Silvio Lebinac (NSK): Upravljanje mikrofilmiranjem novina: prikupljanje podataka za opis stranice novina bazom podataka

10.00 – 10.10 Lorena Martinić (EMZ), Jasmina Sočo (FFZG): Blaga naših knjižnica – projekt Komisije za zaštitu knjižnične građe

10.10 – 10.20 Tanja Kocković Zaborski, Lorena Martinić (EMZ): Tri lica gladi

10.20 – 10.30 Vlatka Lemić (ICARUS Hrvatska): Projekt *Arhivi i tragovi migracija*

10.30 – 10.40 Borut Kružić (PMRI): Sustav sigurnosne pohrane podataka Prirodoslovnog muzeja Rijeka

10.40 – 10.50 Ivo Tokić (NSK): Tko napada knjižnice i zašto?

10.40 – 11.30 Glasovanje za najbolji poster (izvedba i prezentacija)

Izveštaji voditelja/ica radionica i zaključci 26. seminara AKM

Zajedničko fotografiranje

12.00 Polazak na izlet – Rijeka, Muzej grada Rijeke (novi stalni postav – Palača šećerane)

Predgovor

26. seminar *Arhivi, knjižnice, muzeji – Zaštita u kriznim situacijama*

Seminari AKM u čijoj organizaciji sudjeluju strukovna društva, nacionalne ustanove u području arhivske, muzejske i knjižne djelatnosti te visokoškolske ustanove koje se bave obrazovanjem informacijskih stručnjaka više od dvadeset pet godina promiču interdisciplinarni pristup i povezivanje baštinskog sektora u sučeljavanju sa suvremenim tehnološkim i društvenim trendovima i izazovima koji nas okružuju. Pitanja zaštite i dostupnosti građe temeljne su stručne zadaće AKM zajednice pa razmjena dobrih praksi i istraživanje mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture predstavljaju trajno područje interesa svih uključenih dionika. Raznolikost predstavljenih sadržaja, opseg programa te broj sudionika koje je okupio 26. seminar AKM svjedoče o aktualnosti i važnosti izabrane teme – zaštite u kriznim situacijama – koja obuhvaća upravljanje AKM ustanovama i stručnim procesima, planiranje i djelovanje u kriznim situacijama, interventne mjere, zaštitne mehanizme, razvoj i održavanje infrastrukture i brojna druga područja rada baštinskih ustanova i stručnjaka.

Kulturna baština je od samoga svog nastanka izložena različitim ugrozama – ljudskom djelovanju, klimatskim izazovima, katastrofama (poput požara, poplava, potresa i ratova) te drugim kriznim situacijama koje tijekom vremena ne nestaju, već se manifestiraju u različitim oblicima. Aktualna događanja s kojima se AKM zajednica u Hrvatskoj suočila prilikom i nakon pandemije COVID-19 te nakon teških potresa u Zagrebu i okolici dodatno su fokus struke usmjerila u smjeru upravljanja kriznim situacijama, planiranja i provođenja prevencije i intervencije, osiguranja i implementacije sigurnosnih i zaštitnih mjera u upravljanju građom te specifičnih stručnih znanja i prakse vezane uz restauraciju i konzervaciju baštine.

Trodnevni program 26. seminara koji je održan u Poreču u razdoblju od 29. studenoga do 1. prosinca 2023. obuhvatio je izlaganja, radionice i postere raspoređene u nekoliko tematskih blokova: uz naslovnu temu zaštite u kriznim situacijama raspravljalo se i o izazovima digitalnih tehnologija i stručne prakse te o pravilnicima i standardima. Radovi su objavljeni u ovom 26. broju *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, koji tradicionalno dokumentira seminar-ske teme i rasprave, ali i programe i aktualnosti hrvatskih AKM zajednica

u pojedinim razdobljima te i time ova inicijativa na jedinstven način doprinosi stručnom usavršavanju, razumijevanju i umrežavanju ovih disciplina i područja. Opseg i broj stranica odražavaju kompleksnost i širinu odabrane teme: uz dvadeset kategoriziranih radova, donose se i izvještaji s četiriju radionica popraćeni sa šest priloga.

Skupinu priloga posvećenih središnjoj temi zaštite u kriznim situacijama otvara rad **Ivice Poljičaka** i **Ivane Prgin** *Arhivi, knjižnice i muzeji u suvremenim kriznim situacijama* u kojemu se predstavljaju interventne mjere i aktivnosti Ministarstva kulture i medija RH u razdoblju 2000. – 2006. nastale kao odgovor na posljedice nedavne pandemije i potresa. **Sanda Milošević** u radu *Međuresorna suradnja: zaštita kulturne baštine* nastavlja s pregledom teorijskih i praktičnih aspekata međusektorske suradnje s primjerima iz nedavne hrvatske prakse, a *Važnost ljudskih prava u zaštiti kulturne baštine u kriznim uvjetima* autora **Dragice Krstić** i **Saše Tkaleca** bavi se pravom na pristup kulturnoj baštini kao jednim od temeljnih ljudskih prava te međunarodnim dokumentima kojima ga se štiti. **Dajana Batinić**, **Milena Bušić** i **Juraj Sekula** u radu *U svakom zlu, neko dobro – postoje li neki pozitivni učinci kriznih situacija na djelovanje muzeja? Primjeri iz Muzeja grada Zagreba* predstavljaju prilagodbu rada svoje ustanove kriznim uvjetima 2020. – 2022., a nadopunjuju ga članci **Aleksandre Bugar** i **Borisa Mašića** o problematici obnove zgrade Muzeja grada Zagreba u radu *I kriza i smisao – arheologija u sjeni obnove* i **Vesne Vukelić Horvatić** *Potresene zbirke – ili kako smo čistili „naše“ zbirke od šute i smeća* o posljedicama potresa za dislocirane memorijalne zbirke kojima upravlja Muzej. **Danijela Mrda** i **Siniša Domazet** u radu *Požar u Arhivu Bosne i Hercegovine – posljedice i sanacija* detaljno su prikazali katastrofu koju je ovaj Arhiv doživio 2014. i stradalo gradivo koje niti nakon deset godina još nije u potpunosti sanirano, dok **Sanda Kočevar** u radu *Kako se kali(o) plan mjera za slučaj opasnosti Muzeja grada Karlovca* opisuje okolnosti i postupke donošenja istoimenog dokumenta. Tematski blok završava **Ivo Tokić** s radom *Tko napada knjižnice i zašto?* u kojem razmatra ulogu knjižničara u suvremenom okruženju tehnoloških, ideoloških i društvenih ratova i revolucija.

Druga skupina radova *Izazovi i stručne prakse* donosi uvid u brojne aspekte redovne djelatnosti raznorodnih baštinskih i akademskih ustanova: **Vlatka Lemić** u članku *Arhivska baština Sveučilišta u Zagrebu* predstavlja povijest i razvoj Sveučilišnog arhiva u kontekstu primjene arhivskih propisa i standarda, a **Višnja Novosel**, **Jasmina Sočo** i **Lana Zrnić** iznose svoja iskustva u radu *(O)čuvanje fonda Knjižnice Filozofskog fakulteta Sveučilišta*

u Zagrebu. Pitanjima zaštite i sigurnosti građe i podataka baštinskih ustanova bave se radovi **Silvije Brkić Midžić** *Zaštita građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU nakon potresa*, **Boruta Kružića** *Sustav sigurnosne pohrane podataka Prirodoslovnog muzeja Rijeka* i **Silvia Lebinca** iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu *Upravljanje mikrofilmiranjem novina i prikupljanje podataka za opis stranice bazom podataka*. Muzejska iskustva iz Zagreba i Virovitice iz perspektive projekata i izložbenih aktivnosti nastavljaju radovi **Petre Husain Pustaj** i **Martine Vargek** *Zbirka fotografija – izazovi uslijed koronavirusa i dva potresa: Projekt Utjecaj koronavirusa na sportaše* i **Nikoline Hečimović** *Izložba LXX: muzej po mjeri – interdisciplinarnost u istraživanju i muzejskoj komunikaciji*. Muzeološke edukativne aktivnosti prikazane su u radovima *Pristupačnost za sve – teorija i praksa u Tiflološkom muzeju* autorice **Morane Vouk Nikolić**, i *Bajka na dlanu – manifestacija Dan bajki i priča* autorice **Danice Leštek** u kojem se opisuje ovaj primjer suradnje škola, muzeja i knjižnica Krapinsko-zagorske županije.

Dva se rada bave standardizacijom, pravilnicima i njihovom primjenom u nacionalnoj AKM zajednici, što je područje stručnog rada koji AKM seminari sustavno obrađuju svake godine. **Elia Ekinović Micak** i **Mirna Willer** bave se temom *Interoperabilnost međunarodnoga standarda i nacionalnog pravilnika za opis građe: Međunarodni standardni bibliografski opis javnog oblika (ISBDM) i Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima (Pravilnik KAM)*, a **Ana Knežević Cerovski** i **Petra Pancirov** obrađuju *Aplikacijski profil za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo: primjena Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima u Normativnoj bazi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*.

Posljednja cjelina Zbornika donosi izvještaje i komplementarne priloge sa seminarskih radionica. Izvještaj radionice *Baština u krizi: pogledi iz prakse / Heritage in crisis – views from practice* koja je okupila međunarodne stručnjake koji se bave zaštitom baštine priredile su **Sanda Milošević** i **Tamara Štefanac** iz Hrvatskog odbora Plavog štita. Nadopunjuju ga radovi sudionika radionice: **Peter G. Stone OBE** iz Velike Britanije u članku *The proactive protection of cultural property in the event of armed conflict and/or disaster – the work of the Blue Shield* predstavio je povijest i djelovanje međunarodne organizacije Plavi štit, **Olivera Djartovska Tachevska** *Makedonski nacionalni komitet Plavog štita*, a **Anna Puhr** (*Presentation of Blue Shield Austria and its activities*) i **Constantin Staus-Rausch** (*Safeguarding endangered archives in Austria and beyond*) primjere djelovanja odbora iz

austrijske prakse. **Ana Vukadin** priredila je izvještaj s radionica *Poboljšanje digitalnih kompetencija u baštinskim ustanovama* u kojem je prikazala rezultate projekta *Erasmus+ BoostDigiCulture: održivi okvir za poboljšanje digitalnog usavršavanja kulturnih stručnjaka* (2022. – 2023.), u kojem je sudjelovala i udruga ICARUS Hrvatska, te BDC alate i platformu dostupne svima zainteresiranima. Izvještaj Konzervatorsko-restauratorske radionice *Bez alata nema zanata – materijali i alati u AKM laboratorijima* priredio je **Damir Doračić**, a popraćen je s dva priloga: **Domagoj Šatović** i **Vladan Desnica** s Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu bave se temom *Reflektancijske spektroskopije optičkim vlaknima (FORS – Fiber Optics Reflectance Spectroscopy) za istraživanje objekata kulturne baštine*, a **Margareta Krasnić** iz Hrvatskoga državnog arhiva *Konzervatorsko-restauratorskim radovima metodom dolijevanja papirnih vlakana na knjigama Samostana sv. Frane u Zadru*. Voditeljica *Muzejsko-pedagoške radionice* **Vlasta Krklec** priredila je izvještaj o prezentacijama i raspravama sudionika radionice, u okviru koje je predstavljena i publikacija *Stručni vodič za preventivnu zaštitu pokretne baštine od potresa* u nakladi dviju stručnih udruga: Međunarodnog instituta za restauriranje povijesnih i umjetničkih djela IIC – Hrvatske grupe i Hrvatskoga muzejskog društva, Sekcije konzervatora-restauratora.

Slijedom tradicije seminara AKM, nadamo se da će predstavljene teme i iskustva u 26. broju Zbornika osnažiti i potaknuti suradničke aktivnosti AKM zajednice koja u kriznim situacijama uvijek pokazuje svoje zajedništvo i solidarnost, o čemu svjedoče i ovdje objavljeni radovi. Izazovi zaštite, održivog upravljanja i korištenja kulturne baštine zajednički su cijelom društvu, a znanja i iskustva koja arhivi, knjižnice i muzeji razvijaju i dijele bila su i ostaju okosnica stručnog i znanstvenog djelovanja u ovom području.

Urednice

Izlaganja

Ivica Poljičak

ivica.poljicak@min-kulture.hr

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Zagreb

Ivana Prgin

ivana.prgin@min-kulture.hr

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Zagreb

Arhivi, knjižnice i muzeji u suvremenim kriznim situacijama

Archives, libraries and museums in contemporary crisis situations

UDK / UDC: 32:008(497.5)

005.334

504.2

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 18. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 25. 6. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 21-37

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Početak 21. stoljeća donio je hrvatskim arhivima, knjižnicama i muzejima izazove s kakvima se ranije nisu susretali. Tranzicijski i posttranzicijski procesi s kojima su se suočavali od 90-ih godina prošlog stoljeća donijeli su promjene u njihovom funkcioniranju, no društvene ili tehnologijske promjene nisu više bile jedini izazov na koji su morali biti spremni odgovoriti. Kriza izazvana pandemijom COVID-a i potresima tijekom 2020. godine uvelike je utjecala na potrebu promjene načina djelovanja u kriznim situacijama.

Za razliku od potresa koji je pogodio dio kulturne infrastrukture u Hrvatskoj, pandemija COVID-a izravno je utjecala na sve. Obje ove krize prouzročile su suočavanje s novim tipom upravljanja u kojem je težište stavljeno na jačanje otpornosti na takve situacije te istodobno oporavka od posljedica koje su prouzročile. U tom smislu na razini procesa upravljanja u kriznim situacijama unutar Vlade Republike Hrvatske, odnosno Ministarstva kulture i medija, žurno se pristupilo interventnim mjerama i izradi novih dokumenata koji će omogućiti jačanje sektora kulture i daljnji razvoj usluga u sektoru uključujući arhive, knjižnice i muzeje.

U radu se u prvom redu razmatra djelovanje u kriznim situacijama iz perspektive Ministarstva kulture i medija i to kroz više pokazatelja: strateško planiranje, krizno upravljanje i financiranje.

Ključne riječi: arhivi, knjižnice, muzeji, COVID-19, potres, kriza, upravljanje, financiranje, strateško planiranje

Abstract

The beginning of the 21st century brought challenges to Croatian archives, libraries and museums that they had not faced before. The transition and post-transition processes they faced since the 90s brought changes in their functioning, but social or technological changes were no longer the only challenge they had to be ready to respond to. The crisis caused by the COVID-19 pandemic and the earthquakes in 2020 significantly impacted the necessity to revise crisis response strategies.

Unlike the earthquake that hit part of the cultural infrastructure in Croatia, the COVID-19 pandemic had a direct impact on the overall cultural infrastructure and cultural life. Both of these crises necessitated a new approach to management, emphasizing the strengthening of resistance to such situations and simultaneously recovering from their consequences. In this context,

within the crisis management process of the Government of the Republic of Croatia, particularly within the Ministry of Culture and Media, intervention measures have been swiftly implemented. This includes the creation of new documents aimed at strengthening the cultural sector and fostering the advancement of services within the sector, including archives, libraries, and museums.

The paper primarily considers action in crisis situations from the perspective of the Ministry of Culture and Media through several indicators: strategic planning, crisis management and financing.

Keywords: archives, libraries, museums, COVID-19, earthquake, crisis, management, financing, strategic planning

Uvod

Ministarstvo kulture i medija glavni je pokretač i nositelj kulturnih politika u Republici Hrvatskoj. Kao središnje tijelo državne uprave nadležno za poslove kulture nadležno je, između ostalog, i za razvoj i unaprjeđenje kulturnih djelatnosti te slijedom toga osiguranje financijskih, materijalnih i drugih uvjeta za obavljanje arhivske, knjižnične i muzejske djelatnosti. Ciljevi su to koji se u promatranom razdoblju navode i u svim strateškim dokumentima Ministarstva. Skrb o ovim djelatnostima promatramo kroz tri glavne dimenzije: regulaciju, upravljanje i financiranje.

U razdoblju do 2018. godine osuvremenjen je zakonodavni okvir obavljanja arhivske, knjižnične i muzejske djelatnosti. Doneseni su novi, cjeloviti zakoni: Zakon o arhivskom gradivu i arhivima,¹ Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti² i Zakon o muzejima,³ te njihovi pripadajući provedbeni propisi.⁴ Novi zakoni definirali su dionike i načine obavljanja djelatnosti, upravljanje arhivima, knjižnicama i muzejima i ono što je zapravo najznačajniji instrument kulturne politike, a to je njihovo financiranje.

Financijska izdvajanja za kulturu najvećim se dijelom odnose na izdvajanja iz javnih proračuna na državnoj, regionalnoj i lokalnim razinama. U slučaju obavljanja javne arhivske službe ona se u potpunosti financira sredstvi-

1 Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (2018, 2019, 2022, 2024).

2 Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti (2018, 2019, 2022, 2024).

3 Zakon o muzejima (2018, 2019, 2022, 2024).

4 Provedbenim propisima detaljnije su razrađene pojedine odredbe ovih zakona radi njihove primjene. Provedbene propise u arhivskoj, knjižničnoj i muzejskoj djelatnosti donosi ministar nadležan za kulturu.

ma državnog proračuna putem Ministarstva kulture i medija. Ono također u potpunosti financira osnovnu djelatnost Hrvatske knjižnice za slijepe, a kroz javne pozive za financiranje potreba u kulturi izdvaja namjenska sredstva za nabavu knjižne i neknjižne građe, matičnu djelatnost, razvojne programe, opremu, investicijska ulaganja i manifestacije dionika knjižničkog sustava Republike Hrvatske koji čine Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, narodne, školske, specijalne, visokoškolske uključujući i sveučilišne te znanstvene knjižnice. Uz navedeno, Ministarstvo kulture i medija financira cjelokupno redovno poslovanje muzeja kojima je osnivač, dok su ostalim muzejima, uz sredstva koja osiguravaju njihovi osnivači, na raspolaganju također sredstva kojima ono kroz javne pozive financira različite programske aktivnosti muzejskih ustanova.

Na ovim osnovama do 2020. godine donesena je većina provedbenih propisa za ove tri djelatnosti, a sredstava osigurana i ugovorena za financiranje njihovog rada i njihovih programa bilježila su kontinuirani rast. U skladu s tim u razdoblju koje je slijedilo opravdano se očekivao rast broja i kvalitete novih programa i usluga osmišljenih za zajednice u kojima ove ustanove djeluju. No, nezamislivi slijed događaja kojemu smo svjedočili 2020. godine promijenio je očekivanja i redefinirao prioritete te usmjerio arhive, knjižnice i muzeje na nova promišljanja svoga rada i prilagodbu.

Pandemija COVID-19

Izbijanje pandemije COVID-a i uspostavljanje mjera za njeno suzbijanje u ožujku 2020. godine izravno su utjecali na osnovna načela djelovanja arhiva, knjižnica i muzeja. Do tada su oni u potpunosti bili orijentirani na djelovanje i načine izvođenja svojih aktivnosti i programa koji su uspostavljanjem mjera za suzbijanje pandemije – prvo mjerama fizičkog distanciranja te potom zabranom javnih okupljanja – postali zabranjeni ili su bitno smanjeni. To je dovelo u pitanje i samu dostupnost njihovih usluga prema krajnjim korisnicima koje su bile temelj njihovog postojanja u zajednici i njihove prepoznatljivosti. Onemogućavanjem pristupa i smanjivanjem broja posjetitelja, njihovo sudjelovanje u kulturnom životu zajednice postalo je višestruko otežano, a prilagodba aktivnosti digitalnom prostoru i drugim medijima na svoj je način utjecala i na nejednakosti u pristupu sadržajima i uslugama jer mnogi građani nisu imali znanje, opremu ili pristup internetu i drugim medijima. Ova kriza dovela je do prvog suočavanja s novim tipom

upravljanja u kojem je težište stavljeno na jačanje otpornosti na nastalu situaciju.

U takvoj je situaciji Ministarstvo kulture i medija na najavu donošenja odluke o uspostavi mjera za suzbijanje pandemije COVID-a započelo s identifikacijom i procjenom potencijalnih rizika i procjenom specifičnih ranjivosti AKM ustanova. Definirane su uloge i odgovornosti te se pristupilo izradi smjernica za rad i uputama o djelovanju u novonastaloj situaciji, bez presedana u povijesti. Upute su pripremane za cjelokupan kulturni sektor i specifično za pojedine načine kulturnog djelovanja odnosno za pojedine djelatnosti. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, kao nacionalna knjižnica Republike Hrvatske, donijela je smjernice i preporuke za rad svih vrsta knjižnica te skrbila o njihovom kontinuiranom ažuriranju sve do potpunog ukidanja mjera za suzbijanje pandemije.⁵ Na isti način smjernice za rad arhiva pripremio je Hrvatski državni arhiv, kao središnji arhiv u Republici Hrvatskoj, dok je za rad muzeja i galerija smjernice pripremiло Ministarstvo kulture i medija. Smjernice su osim prilagodbe poslovanja obuhvaćale i načine rada s korisnicima odnosno posjetiteljima AKM ustanova uz pridržavanje svih protuepidemioloških mjera kako bi se zaštitili u jednakoj mjeri zaposlenici ovih ustanova kao i njihovi korisnici odnosno posjetitelji.

Uz način obavljanja djelatnosti u novonastalim uvjetima, bilo je potrebno osigurati financiranje svih potreba u kulturnom sektoru koje su u uvjetima pandemije COVID-19 zahtijevale novu raspodjelu. Naime, do izbivanja pandemije i do uspostave mjera za njeno suzbijanje već su bili objavljeni redovni programi financiranja odobreni prema javnim pozivima za financiranje potreba u kulturi u 2020. godini kao i prema pozivima za financiranje ustanova koje se u punom iznosu financiraju iz državnog proračuna putem Ministarstva kulture i medija. Uzimajući u obzir nove okolnosti, redovni program financiranja izmijenjen je na temelju *Zaključka Vlade Republike Hrvatske o mjerama za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa*⁶ donesenom 17. ožujka 2020. godine i *Odluke o odgodi izvršenja ugovorenih programa javnih potreba u kulturi i uvjetima isplate sredstava za odobrene programe u posebnim okolnostima*⁷ koju je Ministarstvo kulture i medija donijelo 24. ožujka 2020. godine. Ovim aktima sredstva namijenjena

5 Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (2020-2021). Arhiva smjernica i preporuka.

6 Vlada Republike Hrvatske (2020). Zaključak Vlade Republike Hrvatske o mjerama za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa.

7 Vlada Republike Hrvatske (2020). Odluka o odgodi izvršenja ugovorenih programa javnih potreba u kulturi i uvjetima isplate sredstava za odobrene programe u posebnim okolnostima.

programima čija je realizacija bila nemoguća u novim uvjetima bila su preusmjeravana na druge hitne aktivnosti poduzimane kako bi se osiguralo provođenje mjera pomoći gdje je to zbog pandemije bilo potrebno. Njihovim kasnijim izmjenama i dopunama to je podrazumijevalo i financiranje radova na hitnim mjerama sanacije šteta od potresa na području Grada Zagreba te Zagrebačke i Krapinsko-zagorske županije.

Najrestriktivnije razdoblje završilo je 27. travnja 2020., kada su ponovno otvoreni arhivi, knjižnice i muzeji s prilagođenim poslovanjem sukladno novim uvjetima kako bi se omogućio ulazak korisnika/posjetitelja uz pridržavanje protuepidemijskih mjera i mjera fizičkog distanciranja. U vezi s tim Hrvatski zavod za javno zdravstvo izdao je još 24. travnja 2020. *Preporuke za sprječavanje infekcija u muzejskim, galerijskim i ostalim izložbenim prostorima*⁸ kao i *Preporuke za rad u knjižnicama i antikvarijatima tijekom epidemije koronavirusa*⁹. Nastavno na njih donesene su nove smjernice koje su omogućavale rad korisnika odnosno ulazak posjetitelja i razgledavanje stalnih postava ili izložbi. Kako su nažalost javna okupljanja i dalje bila ograničena, ostali oblici organiziranja javnih programa i manifestacija u arhivima, knjižnicama i muzejima bili su i dalje onemogućeni pa su oni sukladno preporukama bili pozvani osmisliti alternativne načine održavanja ovih aktivnosti.

Jedan od učinaka ovakve situacije jest i taj da su digitalizacija kulture i *online* pristup kulturi i kulturnim sadržajima brže od očekivanog postali jedna od središnjih tema sektora. Tijekom izbijanja krize Republika Hrvatska je predsjedala Vijećem Europske unije u okviru kojega je u travnju 2020. godine na videokonferenciji usvojena *Deklaracija za kulturu u doba krize COVID-19*¹⁰ koju su usvojili ministri kulture zemalja članica zbog, ponegdje, potpunog ukidanja kulturne produkcije, zbog restriktivnih ograničenja i zbog smanjenja utjecaja krize uzrokovane pandemijom na kulturni sektor. Posebna pažnja konferencije bila je usmjerena na fleksibilnost i digitalne inicijative koje je moguće financirati iz programa i fondova Europske unije te tako doprinijeti oporavku kulturnog sektora. U tom svjetlu i projekt Mini-

8 Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2020). Preporuke za sprječavanje infekcija u muzejskim, galerijskim i ostalim izložbenim prostorima.

9 Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2020). Preporuke za rad u knjižnicama i antikvarijatima tijekom epidemije koronavirusa.

10 Declaration by the Ministers of Culture and Media of Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Spain and Sweden on culture in times of COVID-19 crisis (2020).

starstva kulture i medija *eKultura – Digitalizacija kulturne baštine*, započeo 2019. godine s ciljem stvaranja jedinstvenog, zajedničkog mjesta za pohranu i *online* predstavljanje digitalizirane hrvatske kulturne baštine, dobio je potpuno novi značaj i zamah te se od projekta prometnuo u predvodnika digitalne transformacije u AKM ustanovama.

Nezamislivo se nastavlja

Potres koji je 22. ožujka 2020. pogodio Zagreb, Zagrebačku i Krapinsko-zagorsku županiju, svega nekoliko dana nakon potpunog zatvaranja,¹¹ dodatno je pogodio dio kulturne infrastrukture u Republici Hrvatskoj. Uz već onemogućeno odvijanje programa uzrokovano mjerama suzbijanja pandemije COVID-19, dio arhiva, knjižnica i muzeja našao se u situaciji u kojoj je njihov rad bio onemogućen štetama koje je potres prouzročio na njihovim zgradama, opremi i samim fondovima i zbirkama o kojima skrbe.

U uvjetima najstrožih protuepidemijskih mjera bilo je prilično izazovno organizirati hitne mjere spašavanja i sanacije. Kako je najveći dio arhiva, knjižnica i muzeja na području koje je bilo pogođeno ovim i kasnijim potresom smješten u zgradama koje se nalaze u povijesno-kulturnim cjelinama, tako je najveća šteta bila na zgradama u kojima su smješteni. Osim što je bilo nužno pridržavati se protuepidemijskih mjera bilo je potrebno osigurati siguran ulazak i boravak zaposlenika u zgradama oštećenim potresom. U ovakvim složenim uvjetima sva upravna i administrativna tijela koja pripadaju u resor Ministarstva kulture i medija nisu prestala s radom. Arhivi, knjižnice, muzeji uz podršku ustanova, zavoda i odjela koji se bave zaštitom kulturne baštine pristupili su odmah prvoga dana evidentiranju stanja i rješavanju hitnih potreba.

Jačina potresa izazvala je znatna oštećenja vidljiva tek unutarnjim pregledom zgrada, a dodatne štete izazvalo je urušavanje elemenata kao što su dimnjaci, zabati, jače istaknuti krovni vijenci i drugo. Među najteže stradalim zgradama našle su se zgrade Muzeja za umjetnost i obrt, Državnog arhiva u Zagrebu, Hrvatskoga povijesnog muzeja, Hrvatskoga prirodoslovnog muze-

11 Potpuno zatvaranje započelo je 19. ožujka 2020. kada je, nakon ranije donesenih odluka o zatvaranju odgojnih i obrazovnih ustanova, Stožer civilne zaštite Republike Hrvatske donio više odluka kojima je bio privremeno zabranjen prijelaz graničnih prijelaza Republike Hrvatske, ograničen pomorski prijevoz, privremeno obustavljen javni prijevoz, ograničeno javno okupljanje, rad uslužnih djelatnosti, održavanje sportskih i kulturnih događanja i drugo. Više na: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Ravnateljstvo civilne zaštite (2020). Odluke Stožera civilne zaštite RH za sprečavanje širenja zaraze koronavirusom.

ja, Etnografskog muzeja Zagreb, Arheološkog muzeja u Zagrebu, Školskog muzeja, Muzejskoga dokumentacijskog centra, Hrvatskoga državnog arhiva, a oštećenja su nastala i na brojnim drugima kao što su knjižnice u sastavu Knjižnica Grada Zagreba, Muzeji Hrvatskog zagorja, Arhivski sabirni centar u Krapini i drugi. Hitne mjere koje su poduzimane podrazumijevale su zaštitu od utjecaja atmosferilija, podupiranje oštećenih dijelova zgrada, pripremu opreme za evakuaciju fundusa, samu evakuaciju, ali i osiguravanje sigurnih prostora za njihov smještaj.

Osim šteta na zgradama u kojima su naše ustanove smještene pristupilo se odmah i evidentiranju šteta na njihovom fundusu. Metodologije za utvrđivanje i popis šteta na nepokretnim i pokretnim kulturnim dobrima razrađene su, uz konzultaciju relevantnih međunarodnih dokumenata i smjernica, prema metodologiji popisa i procjene ratne štete u Domovinskom ratu i metodologiji procjene štete od potresa na dubrovačkom području 1979. godine.

Nakon što je početkom travnja po donesenoj *Odluci o provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici*¹² kao i *Odluci o provedbi popisa štete prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici na muzejskoj građi, dokumentaciji, muzejskom inventaru, crkvenom inventaru te pokretnim kulturnim dobrima u posjedu drugih pravnih i fizičkih osoba*¹³ proveden popis šteta, koji je prema pripadajućim propisima koordinirala Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu za knjižnu građu, a za arhivsko gradivo Hrvatski državni arhiv, utvrđeno je da je šteta srećom bila manja od one kakvom se u prvom trenutku činila. Arhivsko gradivo i knjižna građa pretrpjeli su određena mehanička oštećenja, no nije bilo uništenog gradiva. Nakon provedenog popisa šteta na muzejskoj građi¹⁴, koji je u ime Ministarstva kulture i medija koordinirao Muzejski dokumentacijski centar, utvrđeno je da je oštećeno 1.187 muzejskih predmeta¹⁵, što je manje od 4% inventarizirane muzejske građe smještene u našim muzejima.¹⁶

12 Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2020). Odluka o provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici.

13 Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2020). Odluka o provedbi popisa štete prouzročene potresom.

14 Obrazac za popis šteta od potresa na muzejskoj građi i obrazac izvješća o šteti od potresa na muzejskoj građi izradila je Uprava za arhive, knjižnice i muzeje u suradnji s Upravom za zaštitu kulturne baštine, Ministarstvo kulture i medija. [citirano: 2024-5-7]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/19440>.

15 Kocijan (2021), 7.

16 Prema podacima s kojima je u to vrijeme raspolagala Uprava za arhive, knjižnice i muzeje Ministarstva kulture i medija, u 15 muzeja koliko ih je stradalo u zagrebačkom potresu ukupno je bilo inventarizirano 615 zbirki s 3.521.446 muzejska predmeta.

Odluke o provedbi popisa šteta bile su dio priprema za provođenje *Brze procjene štete i gubitaka*¹⁷ koju je u ime Vlade Republike Hrvatske koordiniralo tadašnje Ministarstvo graditeljstva i prostornog uređenja. Brza procjena šteta i gubitaka provodila se u svrhu daljnjeg planiranja strategija obnove i stvaranje njezinoga pravnog i financijskog okvira. Koordinirani proces procjene štete i gubitaka u kojemu su sudjelovala sva ministarstva i sve jedinice lokalne i regionalne uprave i samouprave na potresom pogođenom području korišten je i za pripremu Vladinog zahtjeva za sredstvima Fonda solidarnosti EU.¹⁸

Brzom procjenom šteta i gubitaka utvrđeno je da ukupan iznos šteta i gubitaka premašuje 11 milijardi eura.¹⁹ Ovako visoki iznos posljedica je činjenice da je potres najviše pogodio povijesno urbano središte Zagreba. U sektoru kulture ukupno 192 kulturne ustanove bile su oštećene potresom, iznos štete procijenjen je na 1,3 milijarde eura, a gubitaka na 21 milijun eura. U ovoj brojci svoj udjel imaju 47 muzeja, 74 knjižnice i tri arhiva s ukupno nešto manje od 300.000 m² prostora koji koriste za obavljanje svoje djelatnosti, a koji je u određenoj mjeri oštećen u potresu. Izračunati gubitci odnosili su se na troškove koji su nastali, a ne bi se bili dogodili da nije bilo potresa; to su: hitne mjere sanacije kao što je bilo nužno rušenje pojedinih elemenata koji su ugrožavali sigurnost, odvoz srušenih elemenata i šute, ugradnja potpornih stupova i skela, montaža zaštite od atmosferilija, evakuacija, najam privremenih spremišta i čuvaonica, kao i gubitak prihoda procijenjenih za razdoblje od šest mjeseci nakon potresa tijekom kojih nije postojala mogućnost obavljanja redovne djelatnosti. Izračun gubitka prihoda bio je otežan činjenicom da su u isto vrijeme bile na snazi protuepidemijske mjere koje su utjecale na njihovo smanjenje, a ponegdje i na potpuni izostanak.

Načelo obnove na bolje²⁰ zahtijevalo je znatna sredstva potrebna ne samo za obnovu, već i za protupotresno ojačanje zgrada, izgradnju čuvaonica te nabavu seizmički otporne opreme za izložbene prostore prvenstveno u muzejima, ali i u knjižnicama i arhivima. Odobrena sredstva Fonda solidarno-

17 Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA).

18 Fond Solidarnosti osnovan je 2002. godine radi pružanja financijske pomoći državama članicama Europske unije i zemljama koje pregovaraju o pristupanju Uniji, ozbiljno pogođenima izvanrednim stanjem velikih razmjera.

19 Vlada Republike Hrvatske (2020). Croatia Earthquake – Rapid Damage and Needs Assessment.

20 Načelo obnove na bolje poznato je pod engleskim nazivom Build Back Better. Načelo je prepoznato kao sastavnica jednog od prioriteta djelovanja *Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa 2015.-2030.* usvojenog na III. konferenciji Ujedinjenih naroda o smanjenju rizika od katastrofa održanoj 2015. godine u Sendaiju, Japan.

sti doznačena su Republici Hrvatskoj krajem studenog 2020. godine te se odmah pristupilo izradi javnih poziva. Od ukupno doznačenih 683 milijuna eura, sektoru kulture bilo je namijenjeno oko 116 milijuna eura. Navedena sredstva bila su namijenjena nadoknadi u stopostotnom iznosu sredstava utrošenih za provedene hitne mjere zaštite, usluge utvrđivanja stanja, pripremu projektne dokumentacije za provedbu mjera zaštite kulturnih dobara oštećenih u potresu i na kraju za samu provedbu mjera zaštite odnosno izvođenje radova osiguranja i stabilizacije oštećenih zgrada.

Nažalost, novi niz potresa koji nas je zadesio na samom kraju prosinca 2020. godine s onim najrazornijim od 29. prosinca te uzrokovao žrtve i brojne nove štete na području Sisačko-moslavačke, Zagrebačke, Karlovačke i Krapinsko-zagorske županije te Grada Zagreba promijenio je prioritete. Uz velike štete prvenstveno na području gradova Petrinje, Siska i Gline te ostalom području središnje Hrvatske, potres je prouzročio progresivne štete na već oštećenim zgradama stradalima u potresu od 22. ožujka 2020. godine. Iskustvo stečeno u zagrebačkom potresu utjecalo je na brzinu djelovanja i bolju pripremljenost svih uključenih u upravljanje u ovoj kriznoj situaciji unatoč činjenici da su stupanj oštećenja i površina zahvaćenog područja bili znatno veći. Već 31. prosinca 2020. Ministarstvo kulture i medija donijelo je *Odluku o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima u Republici Hrvatskoj prouzročene potresom 28. i 29. prosinca 2020. godine* i *Odluku o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na pokretnim kulturnim dobrima i pokretnoj kulturnoj baštini u Republici Hrvatskoj prouzročene potresom 28. i 29. prosinca 2020. godine*²¹ kojima se nadležnim tijelima i službama naređuje provođenje hitnih mjera zaštite i utvrđivanje popisa šteta te postupanje za provođenje hitnih mjera zaštite na nepokretnoj i pokretnoj kulturnoj baštini.

Čim je seizmička situacija to dozvolila, stručnjaci iz svih triju AKM zajednica uz pomoć pripadnika Hrvatske gorske službe spašavanja i Hrvatske vojske već su u prvim danima siječnja proveli evakuaciju građe iz teško oštećenih zgrada Galerije „Krstó Hegedušić“, Arhivskoga sabirnog centra Petrinja i Gradske knjižnice i čitaonice Petrinja. U Sisku je teško stradao Dječji odjel Narodne knjižnice i čitaonice „Vlado Gotovac“, dok su manje štete zabilježili Državni arhiv u Sisku i Gradski muzej Sisak. Sve aktivnosti na zaštiti koordinirao je Stožer Civilne zaštite za otklanjanje posljedica po-

21 Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2020). Odluke o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na kulturnim dobrima prouzročene potresom.

tresa na području Sisačko-moslavačke, Karlovačke i Zagrebačke županije²² u čijem je radu kao stalni član sudjelovao i predstavnik Ministarstva kulture i medija, državni tajnik dr. sc. Ivica Poljičak.

Kao i kod zagrebačkog potresa, odluke o provedbi popisa šteta bile su dio priprema za provođenje *Brze procjene šteta i gubitaka* koju je prema istoj metodologiji kao i kod zagrebačkog potresa, u ime Vlade Republike Hrvatske koordiniralo, sada, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine. Brzom procjenom šteta i gubitaka utvrđeno je da ukupan iznos šteta i gubitaka premašuje 4,8 milijardi eura²³, od čega se 4,1 milijarde eura odnosi na štetu na fizičkoj imovini, a 714 milijuna eura na gubitke. Od ovog iznosa na sektor kulture odnosi se 471 milijun eura šteta i 39 milijuna eura gubitaka. Na obuhvaćenom području djeluju 24 muzeja, 4 arhiva i 52 knjižnice, od kojih je šteta od potresa evidentirana na ukupno 21 zgradi u visini od 61,6 milijuna eura, a gubitaka u visini od 5,4 milijuna eura. Prema ovoj procjeni šteta i gubitaka Republici Hrvatskoj je odobreno iz Fonda solidarnosti 319,2 milijuna eura, od čega sektoru kulture 49,2 milijuna eura namijenjenih nadoknadi u stopostotnom iznosu sredstava utrošenih za provedene hitne mjere zaštite, usluge utvrđivanja stanja, pripremu projektne dokumentacije za provedbu mjera zaštite i za izvođenje radova osiguranja i stabilizacije oštećenih zgrada.

Oporavak i jačanje otpornosti na krize

Pitanje prilagodbe i oporavka postalo je stalna tema na svim razinama odlučivanja. Suočeni s krizama kakve smo doživjeli 2020. godine stekli smo jasnu sliku nužnosti brzog i transparentnog odlučivanja i djelovanja u novonastalim uvjetima. Najveći izazov, uz organizacijski aspekt, predstavljalo je financiranje oporavka i obnove koje je u prvim mjesecima krize osigurano nacionalnim sredstvima. Prenamjenom proračunskih sredstava koja su bila planirana za aktivnosti za koje je u novim uvjetima bilo jasno da se neće moći održati osigurana su sredstva za pomoć u radu u uvjetima pandemije COVID-19²⁴, kao i za hitne mjere zaštite koje je bilo potrebno provesti

22 Stožer je osnovan *Odlukom o proglašenju katastrofe na području pogođenom potresom* koju je Vlada Republike Hrvatske donijela na sjednici održanoj 4. siječnja 2021. godine.

23 Vlada Republike Hrvatske (2021). December 2020 Earthquake – Rapid Damage and Needs Assessment.

24 Promatrajući iz perspektive arhiva, knjižnica i muzeja, sredstva za pomoć u radu i prilagodbu uvjetima pandemije COVID-19 u znatno su većem iznosu bila usmjerena prema „živoj“ kulturi nego prema ovim ustanovama.

na području stradalom u potresima. Svakako, oporavak i provođenje mjera jačanja otpornosti na krize kako bi što prije ispunili svoj smisao zahtijevaju znatna sredstva u ograničenom vremenu te je stoga bilo nužno potrebna sredstva osigurati i iz drugih dostupnih izvora.

Brze procjene šteta i gubitaka koje su provedene nakon zagrebačkog i petrinjskog potresa osigurale su Republici Hrvatskoj ukupno 1,1 milijardu eura iz Fonda solidarnosti Europske unije, od čega je sektoru kulture bilo namijenjeno 165,2 milijuna eura koji su u potpunosti iskorišteni do lipnja 2023. godine. Ova su sredstva u velikoj mjeri ubrzala provođenje hitnih mjera zaštite, omogućila njihov veći obuhvat i osigurala preduvjete za primjenu načela obnove na bolje.

Uz ovu iskorištenu mogućnost, primjerenim odgovorom osigurana su i daljnja sredstva. Naime, već u svibnju 2020. godine, u jeku pandemije, predložen je plan oporavka za Europu kako bi se pomoglo državama članicama u otklanjanju gospodarskih i društvenih posljedica nastalih zbog pandemije COVID-19, te doprinijelo pokretanju gospodarskog oporavka i jačanju otpornosti na razini Unije. Uz *Višegodišnji financijski okvir* kao ulagački proračun zemalja članica Unije, Europska komisija predložila je kao novi instrument financiranja plan oporavka za Europu kako bi pomogla državama članicama u otklanjanju gospodarskih i društvenih posljedica nastalih zbog pandemije COVID-19 te doprinijela pokretanju gospodarskog oporavka i jačanju otpornosti gospodarstva na razini EU-a. Čelnici država članica EU-a postigli su u srpnju 2020. dogovor o planu oporavka, odnosno instrumentu pod nazivom *EU sljedeće generacije*. U okviru ovog instrumenta uveden je *Mehanizam za oporavak i otpornost*²⁵ iz kojeg je državama članicama omogućeno korištenje bespovratnih sredstava i zajmova za financiranje reformi i povezanih investicija kojima se ubrzava oporavak te povećava otpornost gospodarstva. Preduvjet za korištenje sredstava jest nacionalni plan oporavka i otpornosti o čijoj je izradi Vlada Republike Hrvatske donijela odluku u kolovozu 2020. godine. Nacionalni plan oporavka i otpornosti za razdoblje 2021. – 2026.²⁶ usvojen je u srpnju iduće godine i prema njemu Hrvatskoj je odobreno korištenje 6,3 milijardi bespovratnih sredstava iz Mehanizma za oporavak i otpornost. Temelji se na strateškim dokumentima i programima kao što su Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030.

25 Recovery and Resilience Facility (RRF).

26 Vlada Republike Hrvatske (2021). Nacionalni plan oporavka i otpornosti 2021. – 2026.

godine,²⁷ Nacionalni program reformi 2020.,²⁸ Program Vlade Republike Hrvatske 2020. – 2024.²⁹ i posebne Preporuke Vijeća EU-a.³⁰ Kao dio zajedničkoga europskog odgovora na posljedice pandemije COVID-19, Plan prepoznaje izazove s kojima se i Hrvatska suočila te u skladu s ciljevima Mehanizma za oporavak i otpornost obuhvaća reforme i investicije koje će osim izazova gospodarskog oporavka od zdravstvenih i društveno-ekonomskih posljedica pandemije COVID-19 obuhvatiti i obnovu potresima zahvaćenih područja te dodatno poduprijeti prilagodbe na novonastale okolnosti.

Naš nacionalni plan oporavka i otpornosti sastoji se od pet komponenti: Gospodarstvo, Javna uprava, pravosuđe i državna imovina, Obrazovanje, znanost i istraživanje, Tržište rada i socijalna zaštita te Zdravstvo. Dio Plana je i *Inicijativa za obnovu zgrada* koja uključuje protupotresnu obnovu, jačanje sposobnosti za djelovanje kod prirodnih katastrofa, dekarbonizaciju zgrada i energetske uštede. Ministarstvo kulture i medija nositelj je pet investicija u okviru Plana, ukupne vrijednosti 125,5 milijuna eura. Provedba ovih investicija započela je u rujnu 2021. godine i trajat će do kraja lipnja 2026. godine, a cilj im je unaprijediti i ojačati infrastrukturu i djelatnosti u kulturnom sektoru s naglaskom na digitalnoj i zelenoj transformaciji. Kroz izravno ugovorene aktivnosti i kroz javne pozive brojni arhivi, knjižnice i muzeji već su se do sada uključili u provedbu prvenstveno ulažući u svoju infrastrukturu.

Kako je ranije navedeno, dio sredstava potrebnih za saniranje posljedica potresa iz 2020. godine Hrvatskoj je odobren iz Fonda solidarnosti Europske unije, a prvi projekti financirani ovim sredstvima ugovoreni su već početkom 2021. godine. Do kraja lipnja 2023. godine iskorištene su obje alokacije, za zagrebački i za petrinjski potres, a obnova se uz nacionalna sredstva nastavlja i sredstvima osiguranim u okviru Inicijative za obnovu zgrada Nacionalnog plana oporavka i otpornosti.

Želeći osigurati okvir za daljnji razvoj sektora, Ministarstvo kulture i medija izradilo je *Nacionalni plan razvoja kulture i medija* za razdoblje od 2023. do 2027. godine³¹, sveobuhvatni strateški dokument kulturnog i medijskog sektora. Ovim dokumentom podupire se daljnja provedba u Nacionalne razvojne strategije Republike Hrvatske do 2030. godine te na taj

27 Vlada Republike Hrvatske (2021). Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine.

28 Vlada Republike Hrvatske (2020). Nacionalni program reformi 2020.

29 Vlada Republike Hrvatske (2020). Program Vlade Republike Hrvatske 2020. – 2024.

30 Europska komisija (2020).

31 Ministarstvo kulture i medija (2023). Nacionalni plan razvoja kulture i medija za razdoblje 2023. – 2027.

način on postaje temeljem za planiranje budućih financijskih perspektiva i provedbu različitih projekata u sektoru kulture. Dio njih svakako se odnosi i na daljnji razvoj sustava arhiva, knjižnica i muzeja, kao jednu od mjera Nacionalnog plana razvoja kulture i medija, koji će u sljedećem razdoblju omogućiti razvoj novih programa i usluga te doprinijeti daljnjem jačanju otpornosti i prilagodbe djelovanju u kriznim situacijama.

Zaključak

Suočavanje s djelovanjem u kriznim situacijama u posljednjih 30 do 40 godina, bilo da govorimo o prirodnim katastrofama kao što su potresi i poplave ili o djelovanju u ratnim uvjetima tijekom Domovinskog rata, donijelo je određena iskustva. No, kriza koja je obilježila 2020. godinu izazvana pandemijom COVID-a i potresima suočila nas je s do tada neviđenim izazovima i zahtijevala je brze promjene u načinu djelovanja kao i brzu prilagodbu na novonastale uvjete. Uspješnost u provedbi naravno ne bi bila moguća bez suradnje svih dionika, bez obzira na razinu upravljanja i djelovanja.

Iskustvo stečeno 2020. godine ukazalo nam je na potrebu prilagodbe načina rada kao i potrebu dorade normativnog okvira koji će biti u potpunosti u skladu sa specifičnostima djelovanja arhiva, knjižnica i muzeja u kriznim situacijama. Prema Procjeni rizika od katastrofa za Republiku Hrvatsku,³² Hrvatska je izložena različitim prirodnim katastrofama, što uključuje poplave, šumske požare, ekstremne temperature i olujne vjetrove, a klimatske promjene kojima svjedočimo povećavaju njihovu učestalost i ozbiljnost. Također, cijelo područje naše zemlje nalazi se na tektonski vrlo aktivnom području, zbog čega je realna i izloženost riziku od potresa. Nažalost, ove procjene govore nam da su krize koje smo prošli 2020. godine, ali i krize uzrokovane klimatskim promjenama kojima svjedočimo u našoj zemlji, učinile da je nestabilnost postala nova normalnost. Učinkovito snalaženje u kriznim situacijama time postaje ključan element u upravljanju arhivima, knjižnicama i muzejima. Identificiranje potencijalnih rizika, jasno definiranje uloga i odgovornosti samo su neki od elemenata pripreme i planiranja u slučaju krize. Oni također obuhvaćaju identificiranje prioriteta u evakuaciji fondova i zbirki, osiguravanje sigurnih spremišta/čuvaonica za njihov smještaj i daljnje očuvanje, kao i redovitu edukaciju svih zaposlenika o postupanju i zaduženjima u slučaju krizne situacije bilo kojeg uzroka. Krizne situ-

32 Vlada Republike Hrvatske (2024). Procjena rizika od katastrofa za Republiku Hrvatsku.

acije djeluju također i na usluge koje se pružaju korisnicima/posjetiteljima pa upravljanje u kriznim situacijama obuhvaća i plan održavanja osnovnih usluga koristeći, kao što je primjer od 2020. godine, digitalne alternative za pristup na daljinu. Razvijanje suradnje i partnerstava s drugim ustanovama ili organizacijama također jačaju odgovor na krizu i napore za oporavak.

Stalnim ulaganjima i poticanjem otpornog načina razmišljanja arhivi, muzeji i knjižnice mogu, kao što su to pokazali i 2020. godine, prebroditi krize te uspješno nastaviti služiti svojim zajednicama.

Literatura

Declaration by the Ministers of Culture and Media of Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia,

Cyprus, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Ireland, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Spain and Sweden on culture in times of COVID – 19 crisis (2020). [citirano: 2024-02-11]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/The%20Declaration%20of%2026%20Ministers%20of%20Culture%20-%20COVID-19%20CCS%202020.pdf>

Europska komisija (2020). Preporuka za Preporuku Vijeća o Nacionalnom programu reformi Hrvatske za 2020. i davanje mišljenja Vijeća o Programu konvergencije Hrvatske za 2020. [citirano: 2024-03-02]. Dostupno na: <https://planoporavka.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Preporuke%20vije%C4%87a%20o%20Nacionalnom%20programu%20reformi%20Hrvatske%202020..pdf?vel=341068>.

Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2020). Preporuke za rad u knjižnicama i antikvarijatima tijekom epidemije korona virusa. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2020/03/Preporuke-za-rad-u-knji%C5%BEenicama-i-antikvarijatima-tijekom-epidemije-koronavirusa-COVID-19.pdf>.

Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2020). Preporuke za sprječavanje infekcija u muzejskim, galerijskim i ostalim izložbenim prostorima. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2020/03/Preporuke-za-spre%C4%8Davanje-infekcije-u-muzejskim-galerijskim-i-ostalim-izlo%C5%BEbenim-prostorima.pdf>.

Kocijan, M. (2021). Uvodnik. // Muzeologija, 58, 5-11.

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2020). Odluka o provedbi popisa štete na nepokretnim kulturnim dobrima prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/istaknu>

te-teme/arhiva-16528/obnova-nakon-potresa-radni-naziv/odluke/odluka-o-provedbi-popisa-stete-na-nepokretnim-kulturnim-dobrima-prouzrocene-potresom-u-gradu-zagrebu-i-okolici-25301/25301.

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2020). Odluka o provedbi popisa štete prouzročene potresom u Gradu Zagrebu i okolici na muzejskoj građi, dokumentaciji, muzejskom inventaru, crkvenom inventaru te pokretnim kulturnim dobrima u posjedu drugih pravnih i fizičkih osoba. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/odluka-o-provedbi-popisa-stete-prouzrocene-potresom-u-gradu-zagrebu-i-okolici-na-muzejskoj-gradji-dokumentaciji-muzejskom-inventaru-crkvenom-inventaru-te-pokretnim-kulturnim-dobrima-u-posjedu-drugih/25300>.

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2020). Odluke o provođenju hitnih mjera zaštite i provedbi popisa štete na kulturnim dobrima prouzročene potresom. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/odluke-o-provodjenju-hitnih-mjera-zastite-i-provedbi-popisa-stete-na-kulturnim-dobrima-prouzrocene-potresom/20400>.

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2023). Nacionalni plan razvoja kulture i medija za razdoblje 2023.-2027. [citirano: 2024-03-02]. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20kulture%20i%20medija//Nacionalni%20plan_objava.pdf.

Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Ravnateljstvo civilne zaštite (2020). Odluke Stožera civilne zaštite RH za sprečavanje širenja zaraze koronavirusom. [citirano: 2024-02-15]. Dostupno na: <https://civilna-zastita.gov.hr/odluke-stozera-civilne-zastite-rh-za-sprecavanje-sirenja-zaraze-koronavirusom/2304>.

Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2024). Procjena rizika od katastrofa za Republiku Hrvatsku. [citirano: 2024-05-07]. Dostupno na: https://civilna-zastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA%20ZA%C5%A0TITA/PDF_ZA%20WEB/Procjena%20rizika%20od%20katastrofa%20za%20Republiku%20Hrvatsku.pdf.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (2020-2021). Arhiva smjernica i preporuka. [citirano: 2024-03-17]. Dostupno na: <https://maticna.nsk.hr/covid-19/smjernice-i-preporuke-za-rad-knjiznica/arhiva-smjernica-i-preporuka/>.

Odluka o proglašenju katastrofe na području pogođenom potresom (2021). // Narodne novine, 1/2021.

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (2018, 2019, 2022, 2024). // Narodne novine, 61/2018, 98/2019, 114/2022 i 36/2024.

Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti (2018, 2019, 2022, 2024). // Narodne novine, 61/2018, 98/2019, 114/2022 i 36/2024.

Zakon o muzejima (2018, 2019, 2022, 2024). // Narodne novine, 61/2018, 98/2019,

114/2022 i 36/2024.

Vlada Republike Hrvatske (2020). Croatia Earthquake – Rapid Damage and Needs Assessment. [citirano: 2024-03-24]. Dostupno na: https://mpgi.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Potres/RDNA_web_04082020.pdf.

Vlada Republike Hrvatske (2020). Nacionalni program reformi 2020. [citirano: 2024-03-02]. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Europski%20seme-star%202020/Nacionalni%20program%20reformi%202020.pdf>.

Vlada Republike Hrvatske (2020). Odluka o odgodi izvršenja ugovorenih programa javnih potreba u kulturi i uvjetima isplate sredstava za odobrene programe u posebnim okolnostima. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/odluka-o-odgodi-izvršenja-ugovorenih-programa-javnih-potreba-u-kulturi-i-uvjetima-isplate-sredstava-za-odobrene-programe-u-posebnim-okolnostima/1-9356>.

Vlada Republike Hrvatske (2020). Program Vlade Republike Hrvatske 2020.-2024. [citirano: 2024-03-02]. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/ZPPI/Dokumenti%20Vlada/Program%20Vlade%20Republike%20Hrvatske%20za%20mandat%202020.%20-%202024..pdf>.

Vlada Republike Hrvatske (2020). Zaključak Vlade Republike Hrvatske o mjerama za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/sjednice/214-sjednica-vlade-republike-hrvatske-29015/29015>.

Vlada Republike Hrvatske (2021). Croatia December 2020 Earthquake – Rapid Damage and Needs Assessment. [citirano: 2024-03-24]. Dostupno na: https://mpgi.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Potres/RDNA_2021_07_01_web_ENG.pdf.

Vlada Republike Hrvatske (2021). Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine. // Narodne novine, 13/2021.

Vlada Republike Hrvatske (2021). Nacionalni plan oporavka i otpornosti [citirano: 2024-2-27]. Dostupno na: <https://planoporavka.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Plan%20oporavka%20i%20otpornosti,%20srpanj%202021..pdf>

Vlada Republike Hrvatske (2024). Procjena rizika od katastrofa za Republiku Hrvatsku. [citirano: 2024-05-07]. Dostupno na: https://civilna-zastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA%20ZA%C5%A0TITA/PDF_ZA%20WEB/Procjena%20rizika%20od%20katastrofa%20za%20Republiku%20Hrvatsku.pdf.

Sanda Milošević

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
smilosevic@nsk.hr

Međuresorna suradnja: zaštita kulturne baštine

Intersectoral cooperation: protection
of cultural heritage

UDK / UDC: 7.025

351.853

719:061.2

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 18. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 29. 4. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 38-52

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Vrste rizika kojima je izložena kulturna baština uključuju katastrofe poput potresa, poplava, požara, ratova, ali i one naizgled blage oblike koji mogu biti neprimjetni, poput blijedenja ili biološkog propadanja. Ciklus smanjenja rizika od katastrofa uključuje kratkoročne i dugoročne mjere, a vrlo je primjenjiv na područje zaštite kulturne baštine koja uključuje međuresornu suradnju. Teorijsku analizu smanjenja rizika, smanjenja ranjivosti, povećanja otpornosti ili predviđanja mogućih negativnih utjecaja na kulturnu baštinu potrebno je podržati praktičnim dijelom odnosno radom na terenu. Međuresorna suradnja je važna za svaku od ovih aktivnosti, a još je važnija strukturirana i održiva suradnja. Analize, vježbe, planove i poboljšanja djelovanja na terenu u zaštiti kulturne baštine treba izvoditi kontinuirano, bez obzira na učestalost bilo koje katastrofe. Unatoč nepredvidivosti određenih katastrofa nužno je provoditi mjere lokalno, regionalno i nacionalno kako bi se podigla svijest o ovoj temi i ublažile posljedice.

Ključne riječi: kulturna baština, smanjenje rizika, edukacija, projekt, civilna zaštita, suradnja

Abstract

The types of risks to which cultural heritage is exposed include disasters such as earthquakes, floods, fires, wars, but also seemingly mild forms, which may be imperceptible, such as fading or biological decay. The cycle of disaster risk reduction includes both short-term and long-term measures, and it is very applicable to the field of cultural heritage protection, which necessitates intersectoral cooperation. The theoretical analysis of reducing risk, reducing vulnerability, increasing resilience or predicting possible negative impacts on cultural heritage needs to be supported by a practical part, namely work in the field. Cross-sector cooperation is important for each of these activities, while structured and sustainable cooperation being of the outmost importance. Analyzes, exercises, plans and improvements in the field of cultural heritage protection should be carried out continuously, regardless of the frequency of any disaster. Despite the unpredictability of certain disasters, it is necessary to implement measures locally, regionally and nationally to raise awareness and mitigate consequences.

Keywords: cultural heritage, risk reduction, education, project, civil protection, cooperation

Uvod

Ovaj rad je rezultat iskustva trogodišnjega radnog odnosa konzervatora – povjesničara umjetnosti u resoru civilne zaštite. Ravnateljstvo civilne zaštite (unutar Ministarstva unutarnjih poslova) ima ustrojen Odjel za kritičnu infrastrukturu i kulturnu baštinu.¹ Pitanje koje se nameće sasvim je logično: kakve veze imaju povjesničari umjetnosti sa sustavom koji brine o zaštiti i spašavanju u izvanrednim okolnostima? Ovo bi pitanje prije ožujka 2020. godine tražilo puno dulji odgovor, ali nažalost nas je potres na teži način naučio da pomoć možemo odnosno moramo tražiti i izvan nama poznatih okvira. Multidisciplinarni pristup kakav postoji u europskim sustavima civilne zaštite polako prodire i u sustav hrvatske civilne zaštite pa je logično očekivati da se širi lepeza zanimanja koja su zastupljena unutar tog sustava. Pomoć na međuresornoj razini traži slojevitost i strukturiranost, a i to smo nažalost naučili težim putem. Rad uključuje kratak osvrt na aktivnosti na terenu nakon potresa tijekom 2020. i 2021. godine, analizu i potrebe međuresorne suradnje te u konačnici europski projekt koji će suradnju, a samim time i zaštitu kulturne baštine, postaviti na novu razinu.

Analiza potreba na terenu tijekom izvanrednih okolnosti

Kulturna baština je kao skup svih materijalnih i nematerijalnih dobara za Republiku Hrvatsku temeljna vrijednost i dakako sastavni dio nacionalnog identiteta. Ona je temelj na kojem gradimo kolektivnu svijest, vrijednost koju čuvamo, ali i oblikujemo percepciju o sebi kao narodu. Kulturnu baštinu kao takvu treba zaštititi u skladu sa svim načelima i to naslijeđe je potrebno očuvati za buduće generacije. Briga o kulturnoj baštini podrazumijeva zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, za što su odgovorni vlasnici kulturnog dobra, dok su za određivanje mjera zaštite i nadzor nad njihovim provođenjem odgovorna tijela državne uprave, konzervatorski odjeli, tijela lokalne samouprave i drugi. Zaštita kulturne baštine u izvanrednim okolnostima vrlo je kompleksna i izazovna te podrazumijeva niz mjera koje moraju prethodno

¹ Ministarstvo unutarnjih poslova je 2019. godine oformilo Ravnateljstvo civilne zaštite (bivša Državna uprava za zaštitu i spašavanje). Unutar RCZ-a je osnovan Sektor za smanjenje rizika od katastrofa, a unutar Sektora Odjel za kritičnu infrastrukturu i kulturnu baštinu. Intencija osnivanja Odjela je da se po uzoru na europski sustav civilne zaštite ostvari međuresorna suradnja u svrhu zaštite kulturne baštine. Ustroj Odjela je dostupan na: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/ministarstvo/USTROJ_MUP_RH/Izmjene_2019/5.a%205.2.2.Odjel%20za%20kriti%C4%8Dnu%20infrastrukturu%20i%20kulturnu%20ba%C5%A1tinu.pdf.

biti poduzete (i konstantno revidirane) kao oblik prevencije da se moguća šteta minimizira u svim fazama.

Republika Hrvatska kroz nacionalnu zakonsku regulativu ugrađuje mjere za utvrđivanje, očuvanje i unaprjeđenje segmenta zaštite kulturne baštine. Izmjena *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* u 2021. godini dodaje ulogu sustava civilne zaštite kroz Članak 95.: „U slučaju nastanka ili proglašenja izvanrednih okolnosti Hrvatski restauratorski zavod, prema odluci ministra nadležnog za kulturu, provodi mjere za sprječavanje nastanka štete na kulturnim dobrima, utvrđivanje nastale štete, ublažavanje i njezino uklanjanje u suradnji s drugim ustanovama za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, specijaliziranim pravnim i fizičkim osobama te sustavom civilne zaštite.“² Opće odredbe *Zakona o sustavu civilne zaštite* navode između ostalog i zaštitu kulturnih dobara, a kroz članak 55. i privremeno smještanje evakuiranih kulturnih dobara.³ Sustav civilne zaštite ima operativna rješenja kojima može doprinijeti lakšem provođenju aktivnosti tijekom izvanrednih okolnosti kad je u pitanju zaštita kulturne baštine.

Potres koji je u ožujku 2020. godine pogodio Grad Zagreb i Zagrebačku županiju te onaj koji je u prosincu 2020. godine pogodio Sisačko-moslavačku županiju iznenadna je katastrofa koja je pokazala raznorodnu ranjivost za ova područja. Što se tiče materijalnog aspekta, nakon prvog potresa i progresivne štete nakon drugog potresa analizom na terenu utvrđeno je da se radi o minimalnom iznosu od 16 milijardi eura štete. Osim privatnih stambenih objekata, razaranja su pretrpjeli objekti javne i sakralne namjene, kao i pokretna kulturna baština smještena u njima. Teška strukturna oštećenja pretrpjele su 124 zgrade kulturne baštine (što čini 28% od ukupnog broja), uz ukupnu štetu na svim zgradama u iznosu od 471,34 milijuna eura. Procijenjeni trošak za rekonstrukciju iznosi 610,54 milijuna eura, uključujući potrebe vezane uz pokretnu kulturnu baštinu u iznosu od 256.983 eura.⁴

U sklopu Ministarstva unutarnjih poslova Ravnateljstvo civilne zaštite (u daljnjem tekstu MUP-RCZ), odnosno Državne intervencijske postrojbe, kao i temeljne operativne snage civilne zaštite (Hrvatska gorska služba spašavanja, Hrvatska vatrogasna zajednica) zajednički su radili na terenu sa stručnjacima znanstvenih institucija i Ministarstva kulture i medija (u daljnjem

² Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (2022).

³ Zakon o sustavu civilne zaštite (2022).

⁴ Croatia December 2020 earthquake: rapid damage and needs assessment: culture and cultural heritage (2021), 83-92.

tekstu MKM) u aktivnostima vezanim za kulturnu baštinu.⁵ MKM nadležno je državno tijelo koje brine o kulturnoj baštini, a to uključuje i suradnju s drugim institucijama na provođenju mjera zaštite. S obzirom na brojne dosadašnje publikacije o posljedicama potresa na kulturnu baštinu, prikazat ću samo nekoliko primjera obilaska terena i evakuacije umjetnina u kojima su sudjelovale operativne snage civilne zaštite (slike 1 do 4).

Slika 1. Stari Farkašić, župna crkva sv. Marije, siječanj 2021.⁶

⁵ Horvatić, T. (2024) i Miletić Čakširan, I. (2024).

⁶ Autorica fotografija je Sanda Milošević.

Slika 2. Žažina, župna crkva sv. Nikole i Vida, siječanj 2021.

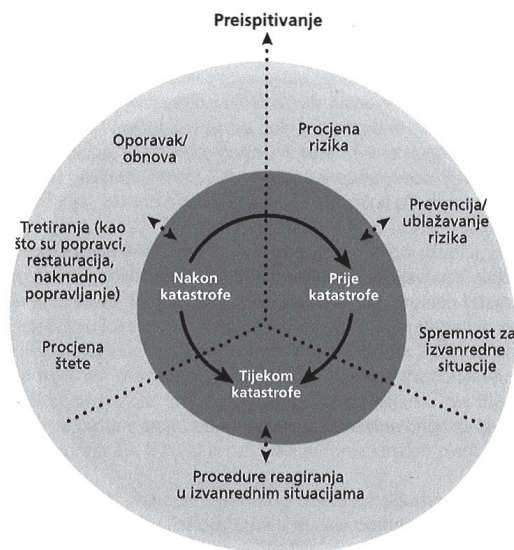
Slike 3 i 4. Petrinja, pravoslavna crkva sv. Nikole, prije i nakon evakuacije umjetnina, siječanj 2021.

Recentni potresi na području Republike Hrvatske pokazali su ranjivost kulturne baštine, manjak sustavnog plana i suradnje kada je u pitanju međuresorno djelovanje na terenu, ali i nedostatak educiranog kadra koji ima specifična znanja o zaštiti kulturne baštine u resoru civilne zaštite. Katastrofa nastala potresom ovakve jačine, osim što je izazovna u svakom pogledu, zahtijeva veći stupanj specijalističkih znanja za zaštitu kulturne baštine odnosno iznimnu koordiniranost svih sudionika na terenu. Nakon potresa vrlo velik broj objekata kao što su muzeji, crkve i arhivi koji posjeduju vrijednu građu bio je ugrožen od daljnjeg urušavanja, a samim time je onemogućena i dostupnost građe. Tu građu je bilo potrebno izmjestiti na privremene sigurne lokacije, a to uključuje angažman većeg broja ljudi za tako specifičnu aktivnost. Nerijetko se radilo o pokretnoj kulturnoj baštini koja u većini slučajeva stoljećima nije premješтана, čime se dovodi u pitanje mogućnost njenog premještanja, odnosno njezino stanje. Radi se o raznorodnoj građi i to zahtijeva specifičnu vrstu opreza s naglaskom na procjenu stanja kulturnog dobra od strane konzervatora-restauratora, kako ne bi došlo do dodatne štete prilikom evakuacije. Ovakve situacije znače da primjerice konzervatori, kustosi, restauratori, knjižničari..., odnosno djelatnici institucija u kulturi moraju imati jasne hodograme svoga djelovanja te da se tijekom tih aktivnosti drugi resori mogu jasno priključiti u segmentima gdje su najpotrebniji. Ako ne postoje jasni hodogrami za djelovanje događa se odgoda reakcije u situaciji u kojoj je vrijeme jedan od važnijih čimbenika jer dolazi do daljnjeg oštećenja. Nakon procjene stanja potrebno je građu dokumentirati, zapakirati, označiti i pripremiti za transport, vodeći brigu o materijalu građe, i u konačnici osigurati mjesto kamo će se građa evakuirati. To su aktivnosti od kojih neke traže samo solidarnost, dok druge traže visoku razinu organiziranosti i prethodno utvrđene hodograme.

Resor civilne zaštite ima široku lepezu mogućnosti za pružanje pomoći, a neke od njih su angažiranje pripadnika operativnih snaga civilne zaštite, angažiranje pričuvnika civilne zaštite, ali i mobilizaciju prostora pogodnih za privremeni smještaj pokretne kulturne baštine. Aktivnosti je u ovom razdoblju bilo previše, raznorodne su i ponekad sudionici nisu imali sve odgovore na pitanja o djelovanju, a isto tako je bilo aktivnosti u kojima im je nedostajala pomoć u fizičkom aspektu.

Mogućnosti upravljanja rizikom od katastrofa

Ciklus upravljanja rizikom od katastrofa ima tri faze od kojih svaka ima svoje faze i to prije, tijekom i nakon katastrofe te ih je potrebno tako i provoditi (slika 5). Iznimno je važno održavati aktivnom, fleksibilnom i produktivnom fazu prije katastrofe, odnosno preventivnu fazu. Između ostalog, kroz prvu fazu provodi se procjena rizika, provode se mjere smanjenja i ublažavanja rizika putem edukacija, vježbi, planova reagiranja, definiraju se uloge tijekom izvanrednih okolnosti i ostvaruje se kontakt s drugim resorima te njihovim hodogramima djelovanja kako bi svi zajedno bili što operativniji u fazi djelovanja. Prevencija je dugotrajan proces koji je često slabo vidljiv i nema jasne obrise ni odmah vidljive rezultate, ali je itekako potreban i ekonomski isplativ. Kroz prevenciju se evaluacijom stanja kulturnih dobara i minimalnim ulaganjima mogu ostvariti pomaci koji mogu ublažiti ili u potpunosti otkloniti pojedine rizike. Vježbama i edukacijom sudionika u vrijeme mira može se omogućiti povećanje efikasnosti, ubrzati proces reagiranja i smanjiti eventualna dodatna šteta na pokretnoj kulturnoj baštini. Procjene stanja kulturnog dobra na terenu mora obaviti konzervator-restaurator, ali nakon toga slijede aktivnosti u kojima operativno mogu sudjelovati i drugi sudionici koji su dio utvrđenog hodograma. Planovi koji su uvježbavani u fazi prevencije provode se i prilagođavaju prema potrebama situacije tijekom katastrofe. Za prilagođavanje potrebama situacije važan je element poznavanja kompetencija svih sudionika raznih profesija, a posebno njihova uvježbanost. Jednako tako je važna i treća faza, odnosno faza nakon katastrofe kada se provodi procjena štete, analiza događaja te obnova stradalog.

Slika 5. Ciklus upravljanja rizikom od katastrofe⁷

Uspostavljanjem tima operativnih snaga civilne zaštite za zaštitu pokretne kulturne baštine ojačava se primarno međuresorna suradnja i zato je važno definirati hodogram aktivnosti, kao i uloge svih sudionika za vrijeme prevencije, tijekom i nakon izvanrednih okolnosti. Edukacija tima dodatna je vrijednost kojom će se omogućiti da aktivnosti koje se provode na terenu u bilo kojoj fazi djelovanja budu adekvatne i pravodobne. Isto tako se edukacijom kreira djelotvoran plan za pružanje potpore, a vježbama i suradnjom s drugim institucijama postupno se provode mjere ublažavanja rizika. Edukacijom se neposredno djeluje i na segment prevencije, ali i podizanja svijesti o ovoj temi. Narativni koncept organiziranja djelovanja sličnog ciklusu predlagao je Bernard Fielden u publikaciji *Between two earthquakes* koja je nastala u suradnji s ICCROM-om i Getty Institutom još 1987. godine.⁸

Kroz 11. cilj UN-ovog dokumenta o održivom razvoju do 2030. godine *The 2030 Agenda for Sustainable Development*⁹ upozorava se na važnost smanjenja rizika od katastrofa kao i ojačavanje napora za zaštitu i očuvanje kulturne i prirodne baštine. UN-ov dokument *Sendai Framework for Disa-*

⁷ UNESCO, ICOMOS, ICCROM, UICN (2010), 13.

⁸ Fielden, B. (1987), 13-54.

⁹ UN (2015).

ster Risk Reduction 2015-2030 navodi prioritete: razumijevanje rizika, investiranje u smanjivanje rizika, jačanje upravljačkih mehanizama za smanjivanje rizika te jača pripremljenost za učinkovit odgovor na izvanredne okolnosti.¹⁰ Implementacija spomenutih regulativa traži kontinuirano ulaganje i konstantno prilagođavanje mjera. Važne su analize, edukacije, vježbe i multidisciplinarni pristupi koji su u ovo digitalno i tehnološki napredno vrijeme dostupni.

Prijava projekta za unaprjeđenje međuresorne suradnje

S obzirom na sve češće izvanredne okolnosti i katastrofe (potresi, poplave) u RH i okruženju, MUP-RCZ je kroz Odjel za kritičnu infrastrukturu i kulturnu baštinu prijavilo projekt¹¹ koji sufinancira Mehanizam Unije za civilnu zaštitu (MUCZ).¹² Organizacije civilne zaštite mogu se prijaviti za financiranje u projektima koji jačaju kapacitete organizacija i sustava u prevenciji kriza te spremnosti kada se one dogode (s partnerima ili bez njih). Cilj financiranja je poticanje promjene postojećeg sustava u izvanrednim okolnostima, gdje funkcije i odgovornosti nisu jasno definirane, odnosno ne postoji uređeni sustav upravljanja i organiziranja u kriznim situacijama, ali i jačanje kapaciteta edukacijom o materijalnom aspektu pokretne kulturne baštine. Ciljne skupine za benefite projekta predstavljaju kulturne institucije, kao i svi drugi subjekti koji imaju potrebu za zaštitom pokretne kulturne baštine u slučajevima izvanrednih okolnosti. Nije cilj da poslove kustosa, restauratora, knjižničara i drugih specijalnosti obavlja netko drugi, nego da se preventivnim mjerama (edukacijama i vježbama) i pojačanom međuresornom komunikacijom omogući što bolja reakcija na terenu.

Projekt je podijeljen u četiri radna paketa s pripadajućim aktivnostima, pri čemu radni paket broj 1 sadrži općenite aktivnosti koje su vezane uz administrativno praćenje provedbe projekta. Paket broj 2 je tematski usmjeren na jačanje međuresorne suradnje, analizu i razvoj procedura usmjerenih na osiguravanje učinkovite prevencije, pripravnosti i odgovora na izvanredne

¹⁰ UNISDR (2015).

¹¹ Projekt je osmislila i prijavila Sanda Milošević u svibnju 2023. godine kao djelatnica MUP-RCZ-a pod nazivom *Operational Forces of Civil Protection for the Protection of Cultural Heritage*. Projekt je odobren te je njegova realizacija započela u siječnju 2024. godine.

¹² Mehanizam Unije za civilnu zaštitu (MUCZ) financijski podupire projekte s aktivnostima za poboljšanje prevencije od katastrofa, umrežavanja, dijeljenja znanja, stručnosti i dobrih praksi. Dostupno na: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/what/civil-protection/eu-civil-protection-mechanism_en.

okolnosti u kontekstu zaštite pokretne kulturne baštine. Fokus paketa 3 je na jačanju kapaciteta obaju resora kroz tematske edukacije i radionice za oba resora. Aktivnosti koje se tiču informiranja i vidljivosti ove teme razrađene su u paketu broj 4, a tiču se povećanja svijesti o riziku i važnosti zaštite kulturne baštine. Informiranje javnosti, odnosno podizanje svijesti iznimno je važno i provodi se za cijelo vrijeme trajanja projekta, jer kvalitetna provedba svih planiranih aktivnosti ovisi i o dosezanju ciljnih skupina, relevantnih sudionika, kreatora politika i šire javnosti.

Ova nastojanja MUP-RCZ-a prepoznata su kao korisna i u MKM-u te su pristali biti partner koji će kroz Radnu skupinu formiranu s članovima obaju resora sudjelovati u ostvarenju prijavljenih aktivnosti, odnosno ciljeva. Ciljevi projekta planiraju se ostvariti kroz:

- osnivanje tima za djelovanje u području zaštite pokretne kulturne baštine u izvanrednim okolnostima te jačanje kapaciteta kroz radionice, edukacije i vježbe
- jačanje međuresorne suradnje uspostavom Radne skupine koju će činiti odabrani članovi obaju resora zbog međusobne razmjene, jačanja znanja i kompetencija članova putem projektnih aktivnosti (studijska putovanja, radionice, edukacije)
- stručno usavršavanje članova Radne skupine za potrebe jačanja kapaciteta članova za oba resora u budućnosti
- izrada dokumenta: Plan aktivnosti 2025. – 2027. za oba resora kao rezultat prikupljenih analiza kroz projektne aktivnosti
- kreiranje Smjernica za izradu Standardnog operativnog postupka (SOP-a), odnosno protokola koji je nužan za učinkovitost tima na terenu.

Kratkoročne učinke projekta predstavljaju formalno uspostavljena Radna skupina, povećana svijest relevantnih sudionika i javnosti o potrebi i mogućnostima zaštite kulturne baštine tijekom izvanrednih okolnosti. Srednjoročne učinke predstavlja provedba aktivnosti iz Plana aktivnosti 2025. – 2027. s ciljem jačanja suradnje obaju resora. Dugoročni učinak predstavlja efikasan i educiran tim snaga civilne zaštite prilikom zaštite pokretne kulturne baštine u izvanrednim okolnostima, uz jasno propisane procedure postupanja, čime će se osigurati učinkovita međuresorna prevencija, pripravnost i odgovor na izvanredne okolnosti u kontekstu zaštite pokretne kulturne baštine. Kumulativni učinak će biti za svaki resor posebno jer aktivnosti kroz projekt pokreću i reviziju postojećih hodograma unutar institucija u svrhu smanjenja izazova prilikom odgovora na izvanredne okolnosti.

Ciljevi projekta usklađeni su s *Nacionalnom razvojnom strategijom Republike Hrvatske do 2030. godine* koja je donesena u veljači 2021. godine, kroz Strateški cilj 7: „Sigurnost za stabilan razvoj“, „Prioriteti provedbe politike na području jačanja otpornosti na rizike od katastrofa“.¹³

- jačanje kapaciteta i otpornosti na svim razinama i u svim fazama sustava upravljanja rizicima od katastrofa
- smanjenje rizika od katastrofa uzrokovanih prirodnim prijetnjama, rizika na koje negativno utječu klimatske promjene, katastrofa uzrokovanih kemijskim i biološkim prijetnjama te katastrofa uzrokovanih ljudskim djelovanjem
- jačanje sposobnosti operativnih snaga civilne zaštite.

Isto tako su ciljevi usklađeni sa *Strategijom upravljanja rizicima od katastrofa do 2030. godine*,¹⁴ donesenoj u listopadu 2022. godine, koja u Poglavlju 3 donosi „Opis razvojnih potreba i razvojnih potencijala:

...Razvojne potrebe, također, uključuju i jačanje spremnosti i kapaciteta za odgovor u području zaštite kulturne baštine u svim rizicima...

...Podizanje svijesti i edukacija građana, jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave i tijela državne uprave s ciljem smanjenja ranjivosti i izloženosti te gubitka ljudi i šteta na imovini, infrastrukturi, biljnom i životinjskom svijetu, okolišu i kulturnoj baštini kroz povećanje informiranosti o potencijalnim rizicima...“.

Poboljšanje međuresorne sposobnosti upravljanja krizama na nacionalnoj razini (oba resora) doprinosi ostvarenju svih ranije navedenih specifičnih ciljeva, prvenstveno doprinos poboljšanju planiranja i postupanja u području zaštite kulturne baštine u izvanrednim okolnostima, doprinos anticipiranju rizika i upravljanju rizicima od katastrofe u resoru kulture te doprinos osiguranju robusnosti sustava civilne zaštite.

Nadalje, kontinuirana evaluacija i poboljšanja programa ključni su za osiguranje njegove dugoročne uspješnosti. Redovitom procjenom učinka programa moguće je identificirati nedostatke i potencijalne izazove te prilagoditi strategije kako bi se osigurala maksimalna učinkovitost. Uspostava Radne skupine s članovima obaju resora, koja bi pratila i usmjeravala realizaciju aktivnosti projekta, također će značiti iznalaženje optimalnih rješenja za poboljšanje suradnje. Međuresorna suradnja i koordinacija dodatno će se

13 Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine (s. a.), 94-103.

14 Strategija upravljanja rizicima od katastrofa do 2030. (s. a.), 35.

ojačati izradom Smjernica za SOP jer će se na taj način planirati pripravnost, ali i smanjiti mogućnosti nastanka dodatne štete.

Zaključak

Prvi dio rada prikazao je realno stanje na terenu nakon izvanrednih okolnosti te objasnio ulogu civilne zaštite u ovom segmentu. Drugi dio rada predstavio je projekt naziva *Operational Forces of Civil Protection for the Protection of Cultural Heritage* kao razvojni smjer kojim se namjerava jačati kapacitete obaju resora kroz komunikaciju i edukacije, a uzimajući u obzir iskustva i uočene nedostatke nakon potresa.

Međuresorna suradnja je ključna za učinkovitu zaštitu kulturne baštine u suvremenom kontekstu. Iskustva recentnih kriznih situacija pokazala su potrebu za jačanjem suradnje, definiranjem protokola i edukacijama djelatnika različitih resora. Uspješna suradnja između resora civilne zaštite i resora kulture ne samo da štiti kulturnu baštinu od potencijalnih prijetnji, već i promiče njezinu važnost kao ključnog elementa identiteta i naslijeđa zajednice.

Projekt koji se fokusira na unaprjeđenje suradnje između oba resora kroz edukaciju i radionice o djelovanju u izvanrednim okolnostima predstavlja ključan korak prema boljoj zaštiti kulturne baštine od potencijalnih prijetnji. Ova vrsta suradnje omogućuje sinergiju između djelatnika institucija u kulturi i djelatnika civilne zaštite te integraciju znanja i pristupa u procesu zaštite kulturne baštine. Resor civilne zaštite donosi stručnost u upravljanju tijekom izvanrednih okolnosti i pruža podršku u planiranju intervencija i evakuacija, dok resor kulture pridonosi razumijevanju specifičnih potreba i vrijednosti kulturnih resursa.

Promjena nakon provedbe projekta bila bi značajna, s obzirom na to da bi veći broj ljudi stekao potrebna znanja i iskustva za adekvatno postupanje, uz razvijene Smjernice za izradu SOP-a koje bi omogućile i formalizaciju funkcija i odgovornosti te koraka u postupanju.

Aktivnom suradnjom oba resora mogu profitirati od razmjene iskustava, resursa i najbolje prakse, što rezultira povećanom otpornošću kulturne baštine na različite prijetnje. Osim toga, jačanje svijesti o važnosti zaštite kulturne baštine u zajednici promiče angažman i podršku javnosti za ove inicijative.

Literatura

- Croatia December 2020 earthquake: rapid damage and needs assessment: culture and cultural heritage (2021). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: https://www.oporavak-i-pripravnost.hr/UserDocsImages/dokumenti/RDNA_2021_07_01_web_ENG.pdf
- Fielden, B. (1987). Between two earthquakes, cultural property in seismic zones. [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/between_two.pdf
- Horvatić, T. (2024). Provedba popisa štete od potresa na pokretnoj kulturnoj baštini, hitne mjere i postupanja. // Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske. [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/454637>
- Miletić Čakširan, I. (2024) Kulturna baština Sisačko-moslavačke županije nakon razornog potresa 2020. godine - oštećenja, aktivnosti i hitne mjera zaštite. [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/454641>
- Ministarstvo unutarnjih poslova RH. Ravnateljstvo civilne zaštite. Sektor za smanjenje rizika od katastrofa. Odjel za kritičnu infrastrukturu i kulturnu baštinu. Ustroj Odjela (2019). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/ministarstvo/USTROJ_MUP_RH/Izmjene_2019/5.a%205.2.2.Odjel%20za%20kritiku%20infrastrukturu%20i%20kulturnu%20ba%20C5%A1tinu.pdf
- Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine (s.a.). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: <https://hrvatska2030.hr/wp-content/uploads/2021/02/Nacionalna-razvojna-strategija-RH-do-2030.-godine.pdf>
- Operational Forces of Civil Protection for the Protection of Cultural Heritage (2024). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: <https://civil-protection-knowledge-network.europa.eu/projects/cpforheritage#inpage-section-partner-organisations>
- Strategija upravljanja rizicima od katastrofa do 2030. (s.a.). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: https://civilna-zastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA%20ZA%C5%A0TITA/PDF_ZA%20WEB/Strategija_i_AkcijskiPlan_katastrofe_rizici.pdf
- UN (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- UNESCO, ICOMOS, ICCROM, UICN (2010). Priručnik „Upravljanje rizicima od katastrofa za svjetsku baštinu“.
- UNISDR (2015). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030. United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf

Zakon o sustavu civilne zaštite (2022). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/809/Zakon-o-sustavu-civilne-za%C5%A1tite>

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (2022). [citirano: 2024-04-18]. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara>

Dragica Krstić

Hrvatska grupa Međunarodnoga instituta za restauriranje povijesnih i
umjetničkih djela / International Institute for Conservation of Historic and
Artistic Works, IIC – Croatian Group
krdrag10@gmail.com

Saša Tkalec

Institut za geografiju i prostorno planiranje Sveučilišta u Lisabonu / O Instituto
de Geografia e Ordenamento do Território da Universidade de Lisboa (IGOT-
ULisboa), Portuga
sasa@edu.ulisboa.pt

Važnost ljudskih prava u zaštiti kulturne baštine u kriznim uvjetima

The importance of human rights in protecting cultural heritage during crises

UDK / UDC: 719:061.2

342.7

008:004

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 18. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 11. 6. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 53-65

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Pravo na pristup kulturnoj baštini i uživanje u njoj jedno je od temeljnih ljudskih prava. Ono je zajamčeno Ustavom RH i Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara te brojnim drugim domaćim, europskim i međunarodnim instrumentima javnih politika i javnog upravljanja poput konvencija, rezolucija, deklaracija, strategija, planova i drugog.

Poštivanje kulturnih prava, osim što doprinosi zaštiti i promicanju kulturne baštine, podržava održivi razvoj i učinkovit odgovor u kriznim situacijama (klimatske promjene, pandemije, oružani sukobi i dr.). Rezolucija Vijeća UN-a za ljudska prava iz 2016. godine o kulturnim pravima i zaštiti kulturne baštine podsjeća nas da uništavanje ili oštećenje kulturne baštine može imati štetan i nepovratan učinak na uživanje kulturnih prava, ali i na građanska i politička prava koja proizlaze iz baštine kao povijesnog dokumenta u međunarodnom kontekstu.

Dok s jedne strane dovodi u pitanje relevantnost ranije uhodanih baštinskih praksi, eskalacija incidenata u novom klimatskom okruženju s druge strane uzrokuje ozbiljnu i neposrednu štetu baštinskim predmetima, institucijama, povijesnim i arheološkim mjestima te kulturnim krajolicima. Istovremeno, ovi incidenti narušavaju uhodane kulturne prakse i znanja, smanjujući tako otpornost država i zajednica te njihove izgleda za održivi razvoj uslijed vanjskih pritisaka i unutarnjega sistemskog natjecanja za ograničene resurse, stavljajući u kontrapoziciju imperativ zaštite baštinskih praksi i odnosa nasuprot razvoju novih koncepata održivosti, odnosa i društvene prilagodbe. U ovom radu analizirat ćemo pristup zaštiti kulturne baštine temeljen na ljudskim pravima, kao i važnost njegove primjene u kriznim situacijama, te razjasniti ključne dileme ovog pristupa.

Ključne riječi: kulturna baština, ljudska prava, zaštita i očuvanje, katastrofe i krize, klimatske promjene, održivi razvoj, napredne tehnologije, razmišljanje o budućnosti

Abstract

The right to access and enjoy cultural heritage is one of the fundamental human rights. It is guaranteed by the Constitution of the Republic of Croatia and the Law on the Protection and Preservation of Cultural Property, as well as numerous other national, European, and international instruments of public policy and governance, such as conventions, resolutions, declarations,

strategies, plans, and others.

Respecting cultural rights not only contributes to the protection and promotion of cultural heritage but also supports sustainable development and effective responses during crisis (such as climate change, pandemics, armed conflicts, etc.). The United Nations Human Rights Council Resolution 33/20 on cultural rights and the protection of cultural heritage, adopted in September 2016, reminds us that the destruction or damage of cultural heritage can have harmful and irreversible effects on the enjoyment of cultural rights, as well as on civil and political rights derived from heritage as a historical document in the international context.

While questioning the relevance of previously established heritage practices, the escalation of incidents in the new climate circumstances causes serious and immediate harm to heritage objects, institutions, historical and archaeological sites, and cultural landscapes. Simultaneously, these incidents disrupt established cultural practices and knowledge, thereby reducing the resilience of states and communities and their prospects for sustainable development due to external pressures and internal systemic competition for limited resources. This juxtaposes the imperative of protecting heritage practices and relationships against the development of new concepts of sustainability, relationships, and social adaptation.

In this paper, we will analyse the approach to protecting cultural heritage based on human rights and the importance of its application during crisis, as well as clarify the key dilemmas of this approach.

Keywords: cultural heritage, human rights, protection and preservation, disasters and crisis, climate changes, sustainable development, advanced technologies, futures thinking

Uvod

Katastrofe uzrokovane ljudskim djelovanjem i prirodnim procesima, uključujući klimatske promjene, predstavljaju rastuću prijetnju u 21. stoljeću. Ovi incidenti nanose veliku štetu i gubitak nebrojenih lokacija, predmeta i institucija u sektoru zaštite kulturne i prirodne baštine, koja raste iz godine u godinu, ukazujući na relativni gubitak otpornosti sustava.¹ Takvi gubitci ujedno nose brojne negativne posljedice po lokalne, etničke ili nacionalne zajednice kako zbog važnosti kontinuiteta kulture za otpornost socijalnih

1 Boshier et al. (2020), 111.

struktura, povezanih pravnih i teritorijalnih izazova, tako i zbog ekonomske vrijednosti baštine.^{2,3}

Donedavno se na migraciju i prisilno raseljavanje, a potom i na očuvanje aspekata ljudske sigurnosti gledalo kao na posljedice katastrofa na ljudska prava.⁴ Međutim, utjecaj katastrofa na kontinuitet postojećih kulturnih identiteta, praksi i struktura, te s njima povezanom kulturnom baštinom, iznimno je značajan.^{5,6} Gubitkom baštine zajednica može izgubiti osjećaj identiteta, odnosi mogu biti narušeni, a uobičajene funkcijske socijalne prakse poremećene. To može stvoriti osjećaj nesigurnosti među pojedincima i među grupama unutar zajednice, potencijalno izazivajući u zajednici retrogradni refleks prema oporavku baštine koja je percipirana kao ugrožena ili izgubljena, pri tom zaustavljajući daljnji razvoj kulture i eliminirajući njezinu prilagodljivost u širem kontekstu. Izgubljeni prepoznatljivi „kulturni DNK“ može utjecati i na ekonomske aktivnosti, uključujući turizam, gastronomiju, modu, umjetnost, glazbu, obrt i druge uslužne i kreativne djelatnosti.

O važnosti vrijednosti kulturne baštine za razvoj i kvalitetu života, odnosno društva u cijelosti, kao i o ulozi zajednice u zaštiti i očuvanju kulturne baštine govori Okvirna konvencija Vijeća Europe o vrijednosti kulturne baštine za društvo. Konvencija iz Fara prepoznaje da objekti i mjesta nisu važni sami po sebi, već su važni zbog značenja i upotrebe koje im ljudi pridaju i vrijednosti koje predstavljaju.

Pravo na kulturnu baštinu i druga kulturna prava nalaze se u nekoliko konvencija o kulturnoj baštini i povezanih instrumenata. Kulturna baština uživa zaštitu prema međunarodnom pravu ponajprije zbog svoje povezanosti s pojedincima i skupinama ljudi te se stoga njihova zaštita ne može odvojiti od prava tih ljudi prema tim dobrima. S tim u vezi, Vijeće za ljudska prava UN-a izdalo je nekoliko rezolucija o zaštiti kulturnih prava tijekom oružanih sukoba. Stoga i uništavanje i zaštita kulturnih dobara, osim pitanja usklađenosti s Haškom konvencijom iz 1954. i njezinim dvama protokolima (1954. i 1999.) ili drugim relevantnim međunarodnim ugovorima, imaju implikacije na ljudska prava. Prema UNESCO-ovoj Deklaraciji o namjernom uništavanju kulturne baštine iz 2003., „kulturna baština je važan dio kulturnog identiteta zajednica, skupina i pojedinaca i socijalne kohezije čije

2 Hinojos et al. (2023), 7-8.

3 Sullivan-Wiley et al. (2019), 48-49.

4 United Nations Human Security Unit (2016), 5.

5 European Commission (2022), 13-15.

6 Tkalec (2023), 23.

namjerno uništenje može imati negativne posljedice na ljudsko dostojanstvo i ljudska prava“.

Ljudska prava u kontekstu kulturne baštine podrazumijevaju da pojedinci i zajednice aktivno sudjeluju u cijelom procesu prepoznavanja, selekcije, interpretacije, očuvanja, korištenja i razvoja kulturne baštine, kao i u procesu razvoja i provedbe politika kulturne baštine, uključujući rješavanje sukoba u slučaju suprotstavljenih interesa.

Pristup zaštiti kulturne baštine temeljen na ljudskim pravima

Nekoliko ljudskih prava, uključujući pravo na sudjelovanje u kulturnom životu, pravo na uživanje u kulturi i pravo na slobodu izražavanja i okupljanja, uključujući pravo na transgeneracijsko sjećanje, potvrđuju da su zaštita i promicanje kulturne baštine dio ljudskih prava i da se mogu smatrati preduvjetom za uživanje nekoliko normi ljudskih prava.

Od samog osnivanja 1945. godine UNESCO promiče i štiti ljudska prava pa očekivano i njegov pristup zaštiti svjetske baštine počiva na uvažavanju ljudskih prava.⁷ UNESCO-ov pristup se temelji na načelima sudjelovanja, odgovornosti, nediskriminacije, osnaživanja i povezanosti sa standardima ljudskih prava.⁸ Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. spominje Međunarodnu povelju o ljudskim pravima u svojoj preambuli i navodi kompatibilnost s postojećim međunarodnim instrumentima za ljudska prava. Konvencija iz Fara iz 2005. godine o vrijednosti kulturne baštine za društvo također propisuje da se Konvencija ne može tumačiti na takav način da potkopava postojeća prava u kontekstu priznavanja prava na kulturu i baštinu.

U prilog pristupa temeljenog na ljudskim pravima govori i UN-ov Sendai okvir za smanjenje rizika od katastrofa iz 2015. godine, gdje se navodi da su između 2005. i 2015. godine katastrofe diljem svijeta uzrokovale smrt više od 700.000 ljudi, pri čemu je približno 23 milijuna ljudi postalo beskućnicima, te je nastala šteta u iznosu 1,3 trilijuna dolara uključujući kulturnu baštinu i kulturne industrije.⁹ S globalnom pandemijom COVID-19, porastom

7 UNESCO-ov pristup zaštiti svjetske baštine temeljen na pravima usvojen je na Općoj skupštini svih država stranaka Konvencije o svjetskoj baštini 2015. godine.

8 Larsen (2023), 74.

9 UNDRR (2015).

broja sukoba u svijetu i sve jačim i učestalijim olujama, poplavama i sušama koje donose globalne klimatske promjene ove brojke su u stalnom porastu.

Međutim, do izražaja su došle i neke dileme i ograničenja primjene pristupa temeljenog na ljudskim pravima. Prema Larsenu¹⁰, „trenutačno se tolerira i upravlja sustavom s dvije brzine u kojem se mjesta baštine koja potvrđuju kršenja ljudskih prava prepoznaju – čak i slave – jednako kao i mjesta koja aktivno nastoje ublažiti rizike i poboljšati ostvarivanje ljudskih prava“. Larsen poziva na reformu pristupa temeljenog na pravima „koji *de facto* izdvaja one koji postavljaju izazove i implicitno nagrađuje one koji skrivaju kršenja prava“. Kraak i Ajkan¹¹ skreću pozornost na ograničenje pristupa očuvanju svjetske baštine temeljenog na ljudskim pravima koja se ponajprije tiču kulturnih, vlasničkih i razvojnih prava, jer ne postoji jasan dogovor o tome na što se takva prava u praksi odnose, a mogu biti i u izravnoj suprotnosti jedno s drugim.

Zaštita kulturne baštine od katastrofa i klimatskih promjena

Klimatske promjene jedan su od najozbiljnijih i najhitnijih izazova s kojima se današnje ljudsko društvo suočava. Klimatske promjene ne samo da mogu dovesti do povećanja učestalosti i intenziteta katastrofa, već mogu povećati i vjerojatnost sukoba i uništavanja kritične kulturne baštine. Sami razmjeri gubitaka i šteta koje im prijete moraju se razmotriti u kontekstu klimatske i teritorijalne pravde i jednakosti.¹²

To znači da je nužno postaviti prioritete kako bi se utvrdilo koja se kulturna dobra mogu spasiti ili zaštititi u odnosu na ona na kojima se može provesti samo dokumentacija ili istraživanje. Postoji velika opasnost od poduzimanja mjera na načine koji podržavaju postojeće nejednakosti, uključujući i one u kontekstu baštine. Izvješće Europske komisije o jačanju otpornosti kulturne baštine na klimatske promjene i povezivanju s Europskim zelenim planom iz 2022. naglašava opasnost od klimatskih promjena za sve vrste i oblike kulturne baštine i nudi preporuke kako kulturna baština može doprinijeti ublažavanju i suzbijanju klimatskih promjena u skladu sa zelenim planom.

¹⁰ Larsen (2023), 86.

¹¹ Kraak i Aykan (2018), 8.

¹² Vedor et al. (2023).

Opća konferencija UNESCO-a usvojila je 2015. godine strategiju za jačanje djelovanja UNESCO-a za zaštitu kulture i promicanje kulturnog pluralizma u slučaju oružanog sukoba, a 2017. godine i Dodatak Strategiji koji se odnosi na hitne slučajeve povezane s katastrofama, kako prirodnim tako i ljudskim djelovanjem, a sve s ciljem jačanja sposobnosti država članica da spriječe, ublaže i povrate gubitak kulturne baštine u slučaju sukoba i katastrofa i uključivanja zaštite kulture u humanitarno djelovanje, sigurnosne strategije i procese izgradnje mira, kao i sektor smanjenja rizika od katastrofa. Kako bi pomogao vladama u upravljanju rizicima od katastrofa i sukoba za njihovu baštinu i omogućio brz i učinkovit odgovor na krize koje proizlaze iz oružanih sukoba i katastrofa, UNESCO je 2015. godine uspostavio *Heritage Emergency Fund*.

3.1. Primjena načela predviđanja u zaštiti kulturne baštine

Pristupi razmišljanja o budućnosti i predviđanja mogu pomoći bilo kojoj baštinskoj ustanovi u planiranju različitih mogućih scenarija kako bi bolje planirale i bolje odgovorile na klimatske promjene i druga globalna kretanja, rizike i izazove koje predviđaju futuristi.¹³ Temeljem praćenja političkih, ekonomskih, društvenih, tehnoloških, pravnih i ekoloških trendova kao i onih specifičnih za očuvanje kulturne baštine istražuju se različite moguće budućnosti, zajedno s prilikama i izazovima koje one mogu predstavljati. Tehnike predviđanja mogu pomoći u prikupljanju podataka, analizi dinamike promjena i istraživanju kako bi budućnost mogla izgledati za pet i deset godina. Kulturni sektor bi trebao ozbiljno shvatiti da će se korištenje i vrijednosti kulturne baštine u budućim društvima razlikovati od onih u sadašnjosti i prošlosti.¹⁴

3.2. Suradnja u području zaštite kulturne baštine

O važnosti suradnje govori studija Odbora za kulturu i obrazovanje Europskog parlamenta o potrebi jačanja europske suradnje u području zaštite kulturne baštine od prirodnih katastrofa. U studiji se navode primjeri učinkovite suradnje u izvanrednim situacijama država članica i primjeri međunarodnih istraživačkih projekata o mehanizmima pokretanja (*trigger*) i po-

¹³ Ronchini (2022), 98.

¹⁴ Holtorf i Hogberg (2022), 2.

našanja katastrofa, njihovim učincima i mogućim preventivnim mjerama i mjerama za otklanjanje štete. Studija je potvrdila ključnu ulogu koordiniranoga kriznog upravljanja temeljenog na znanju.

Na globalnoj razini, Sendai okvir za smanjenje rizika od katastrofa 2015. – 2030. (skr. Sendai okvir), uvrstio je zaštitu kulturne baštine među svoje prioritete i pozvao nacionalne vlade na suradnju s ciljem podizanja svijesti o kulturnoj baštini u kontekstu klimatskih opasnosti.

UNESCO-ova Strategija također daje okvir akterima iz različitih strukovnih područja za jačanje i udruživanje napora u zaštiti kulturne baštine. To uključuje jačanje suradnje između tradicionalnih partnera (AKM zajednica) i uspostavljanje novih oblika suradnje s akterima izvan područja kulture, poput humanitarnog i sigurnosnog sektora.¹⁵

3.3. Humanitarni i sigurnosni pristup zaštiti kulturne baštine u kriznim situacijama

Zaštita kulturne baštine sadržana je u međunarodnom humanitarnom pravu i stoga je treba promatrati kao humanitarnu odgovornost te u slučaju namjernog uništavanja koristiti mjere za potporu poštivanja međunarodnoga humanitarnog prava i povezanih instrumenata. Masovno i namjerno uništavanje kulturne baštine na prostorima bivše Jugoslavije tijekom rata od 1991. do 1995. izazvalo je globalnu osudu i dovelo do priznanja u međunarodnom humanitarnom pravu da je uništavanje kulturne baštine jedan od modaliteta izvršenja ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti. Stoga su konvencije UNESCO-a iz 2003. i 2005. uvele ključnu terminologiju koja je vezala zaštitu kulturne baštine na područje međunarodnih ljudskih prava i održivog razvoja. Iako su obogatili i dopunili postojeće međunarodne ugovore o kulturnoj baštini, zadržali su ulogu država kao jedinog aktera koji određuje vrijednosti baštine.

Snažan argument za prepoznavanje kulturne baštine u okviru humanitarne pomoći dala je Rezolucija koju je usvojilo Vijeće za ljudska prava UN-a 22. ožujka 2018., ali i prije ove rezolucije formirana je prva interventna skupina Plavih kaciga za kulturu prema dogovoru UNESCO-a i talijanske vlade kao odgovor na neprestane sukobe u Iraku i Siriji s ciljem da se Plave kacige po potrebi angažiraju u područjima gdje UN ima humanitarne operacije. Sporazum je potpisan 2016. u sklopu globalne UNESCO-ove kampanje

¹⁵ Tkalec i Krstić (2019), 339.

Unite4Heritage. Plave kacige okupljaju stručnjake iz talijanskog ministarstva kulture, uključujući povjesničare umjetnosti, restauratore i znanstvenike i talijanske karabinjere specijalizirane za borbu protiv nezakonite trgovine kulturnim dobrima. Nakon razornog potresa koji je pogodio Sisačko-moslavačku županiju u prosincu 2020. Italija je uputila u Hrvatsku posebne jedinice Plavih kaciga za kulturu u tehničko-istraživačku misiju kako bi se nakon zajedničke procjene štete mogli odrediti daljnji modaliteti pomoći.¹⁶

Svjedoci smo rastuće globalne svijesti da zaštita kulturne baštine u kriznim situacijama nije samo hitna kulturna situacija, već i humanitarni imperativ. Tako je ICRROM-ov priručnik *Prva pomoć kulturnoj baštini u kriznim vremenima (First Aid to Cultural Heritage in Times of Crisis)* napisan s ključnom vodećom filozofijom osiguravanja uključivog stava i poštivanja različitosti istovremeno povezujući humanitarnu pomoć s prvom pomoći kulturnoj baštini te pruža etički okvir koji dovodi do uspješnog ishoda.¹⁷

Znanost i tehnologija u službi zaštite kulturne baštine i ljudskih prava

Prilagodba klimatskim promjenama podrazumijeva poduzimanje određenog skupa aktivnosti s ciljem smanjenja ranjivosti prirodnih i društvenih sustava na klimatske utjecaje. Tako je za obranu Venecije i lagune od poplava pokrenut projekt MOSE (tal. *Modulo Sperimentale Elettromeccanico*). Barijera u sklopu projekta MOSE, u čijoj je izgradnji sudjelovao i splitski Brodosplit, već je više puta spasila Veneciju od poplave. Uloga MOSE-a je dvostruka: sprječava poplavu koja bi poremetila svakodnevni život i dovela ljude i ekosustav lagune u opasnost, a ujedno štiti gradsku infrastrukturu koja postupno erodira tijekom uzastopnih poplava. No, postoje i drugačija mišljenja. Protivnici MOSE-a smatraju da je nanio veliku štetu ekosustavu lagune, uključujući promjene cirkulacije prirodnih struja. Nadalje, javno mišljenje je zanemareno kao i lokalno znanje u korist tehničkog znanja i vještina.¹⁸

Europska svemirska agencija (ESA) zajedeno s partnerima razvila je napredni računalni model nazvan *Digital Twin Earth*, koji omogućava predvi-

¹⁶ Sopta i Smajić (2023), 345-347.

¹⁷ Tandon (2018), 13.

¹⁸ Vianello (2021), 97-98.

đanje prirodnih katastrofa. Digitalna *twin* tehnologija koristi se za simuliranje atmosfere, oceana, ledenih i kopnenih površina s velikom preciznošću, na osnovi čega bi bilo moguće prognoziranje poplava, suša i požara danima, pa i godinama unaprijed, u slučaju ekstremnog događaja kao što je prirodna katastrofa ili teroristički napad, rat ili vandalizam.

Najnovije tehnologije kao što su virtualna i proširena stvarnost, sateliti, sustavi laserskog skeniranja iz zraka i zemaljski laserski sustavi koriste se za dokumentiranje trenutne situacije kulturnih dobara i procjenu štete, za čije je korištenje u sektoru kulturne baštine Hrvatska nedavno donijela nacionalne smjernice.¹⁹ Fotografije iz zraka i satelitske snimke već dulje vrijeme služe nevladinim udrugama za ljudska prava kao važan dokumentacijski alat.

Hrvatska kroz razne projekte, poput eKulture, iako se razvija u pravom smjeru u pogledu izgradnje digitalne infrastrukture i digitalizacije, mnogo treba nadoknaditi kako bi sustigla najnaprednije zemlje u Europi, utrkujući se s vremenom u pogledu izvora financiranja i galopirajućih klimatskih promjena koje potencijalno donose brojne šire, sistemske izazove.

Zaključak

Ljudska prava uključuju pravo na kulturu i kulturnu baštinu. Međutim, pravni i praktični alati te poluge utjecaja dostupne kulturnim djelatnicima i nositeljima kulturne politike često su nedostatni za pravovremeno djelovanje kako bi se kulturna baština zaštitila pred katastrofama.

Uza sve međunarodne ugovore osmišljene za zaštitu kulturne baštine od krađe, oštećenja i nezakonite trgovine, promicanje i zaštitu svjetske i prirodne baštine, podvodne baštine i nematerijalne baštine, kulturna baština još uvijek općenito nije adekvatno integrirana u upravljanje rizikom od katastrofa diljem svijeta. Hrvatska i Europska unija tek trebaju integrirati kulturnu baštinu u svoj sveukupni pristup i sustav upravljanju antropogenim i prirodnim krizama. To podrazumijeva aktivnosti od analize, procjene i prevencije kriznih situacija, preko pripravnosti i mjera ublažavanja, do odgovora i oporavka. Ovakvim pristupom se obuhvaća cjelina ciklusa kriznog događaja, što omogućuje upravljanje krizama, kako brzim i sporo razvijajućim, tako i složenim i kombiniranim krizama – poput klimatskih promjena.

Djela namjernog razaranja kulturne baštine često su motivirana i popraćena drugim teškim napadima na ljudsko dostojanstvo i ljudska prava. Kao

¹⁹ Kuzman Šlogar et al. (2023), 1-2.

takvima, njima se treba baviti u kontekstu holističkih strategija za promicanje ljudskih prava i izgradnju mira. Svjesni toga da aktivnosti i projekti povezani s očuvanjem kulturne baštine mogu imati pozitivan, ali i negativan utjecaj na ljudska prava, trebamo razvijati pravedniji, učinkovitiji i izvediviji pristup ostvarivanju ljudskih prava na kulturnu baštinu u kontekstu opće koherentnosti, solidarnosti, sposobnosti prilagodbe koja proizlazi iz unutarne raznolikosti i održivosti šire zajednice. Dobra stvar je to što se ostvarivanje određenih ljudskih prava može osnažiti u sinergiji s ciljevima zaštite i očuvanja kulturne baštine.

Na kraju, ali ne i najmanje važno, treba napomenuti da se mehanizmi UN-a i EU-a moraju – osobito na nacionalnoj i lokalnoj razini – kombinirati s integriranim, kvalitetnim prostornim i organizacijskim planiranjem koje dalekovidno uključuje širok raspon preventivnih mjera, kako bi ti mehanizmi pravovremeno identificirali složene obrasce koji ugrožavaju kulturna prava, kulturu solidarnosti i održivu zaštitu zajednice.

Literatura

- Bosher, L.; D. Kim; T. Okubo; K. Chmutina; R. Jigyasu (2020). Dealing with multiple hazards and threats on cultural heritage sites: an assessment of 80 case studies. // *Disaster prevention and management: an international journal*, 29, 1, 109-128. <https://doi.org/10.1108/DPM-08-2018-0245>
- European Commission (2022). Stormy times: Nature and humans: Cultural courage for change - 11 messages for and from Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [citirano: 2024-0415]. Dostupno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0380f31c-37c9-11ed-9c68-01aa75ed71a1>
- Hinojos, S.; L. McPhillips; P. Stempel; C. Grady (2023). Social and environmental vulnerability to flooding: investigating cross-scale hypotheses. // *Applied geography*, 157, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2023.103017>
- Holtorf, C.; A. Högberg (2022.) Why cultural heritage needs foresight. // *Future, Science for Heritage: A European Adventure for Research and Innovation – project CH4F*. Paris: Foundation for Heritage Science.
- Kraak, A.-L.; B. Aykan (2018). Editorial: The possibilities and limitations of rights-based approaches to heritage practice. // *International journal of cultural property*, 25, 1, 1-10. <https://doi.org/10.1017/S0940739118000073>

- Kuzman Šlogar, K.; A. Rajh; T. Tutek; B. Markota; B. Kružić; M. Burić; G. Zlodi; K. Holub; R. Petrušić; H. Gržina; N. Bukvić; M. Tomić; J. Balog Vojak; B. Bosančić; I. Dević; S. Purišić; M. Šiša Hrlić (2020). Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine: projekt e-Kultura – Digitalizacija kulturne baštine (Ažurirano: srpanj, 2023.). Zagreb: Ministarstvo kulture i medija. [citirano: 2024-0415]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-ljevo/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/smjernice-za-digitalizaciju-kulturne-bastine/15034>
- Larsen, P. B. (2023). The lightness of human rights in world heritage: A critical view of rights-based approaches, vernaculars, and action opportunities. // *Nordic journal of human rights*, 4, 1, 70-86. <https://doi.org/10.1080/18918131.2022.2114631>
- Ronchini, C. (2022). Future proofing heritage: Futures Thinking approaches to aid recovery and renewal during the Covid-19 crisis. // *Liberallium* 13, 1, 97-110. doi: 10.15291/libellarium.3480
- Sopta, P.; P. Smajić. (2023). Osvrt na međunarodnu pomoć u jeku potresa u ožujku i prosincu 2020. godine. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 46/47, 343-351.
- Sullivan-Wiley, K. A.; A. G. Short Gianottib; J. P. Casellas Connors (2019). Mapping vulnerability: Opportunities and limitations of participatory community mapping. // *Applied geography*, 105, 47-57. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2019.02.008>
- Tandon, A. (2018). First aid to cultural heritage in times of crisis. 1. Handbook. Rome: ICCROM.
- Tkalec, S. (2023). Riscos regulatórios e resiliência a desastres para o setor de proteção do patrimônio cultural (resumo). // E. Vedor de Paula, F. de Souza Sezerino, T. P. Borges Leite, & O. L. de Souza da Paz (eds.), *O ordenamento territorial no contexto das mudanças climáticas: oportunidades para o desenvolvimento territorial sustentável*. Curitiba:
- Universidade Federal do Paraná, LAGEAMB. Str. 22-23. [citirano: 2024-0415]. Dostupno na: <https://lageamb.ufpr.br/wp-content/uploads/2019/05/ebookVIIWorkshopRIDOT.pdf>
- Tkalec, S.; D. Krstić (2019). Resilience to disasters, and business continuity of the libraries. // I. Toth (ed.). *Conference Proceedings: 12th International Scientific and Professional Conference “Crisis Management Days 2019”*. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica. Str. 337-346. [citirano: 2024-0415]. Dostupno na: https://dku.hr/wp-content/uploads/2019/12/DKU-2019-Proceedings_v2.pdf
- UNDRR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction) (2015). *Sendai Framework for disaster risk reduction 2015-2030*. Geneva: UNDRR. [citirano: 2024-0415]. Dostupno na: https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf

- United Nations Human Security Unit (2016). Human security handbook. Paris: UN. [citirano: 2024-0415]. Dostupno na: <https://www.un.org/humansecurity/wp-content/uploads/2017/10/h2.pdf>
- Vedor, E.; P. Fernanda; S. Sezerino; T. Pires; B. Leite; O. Lopes De Souza Da Paz (2023). O ordenamento territorial no contexto das mudanças climáticas: oportunidades para o desenvolvimento territorial sustentável. [citirano: 2024-0415]. Dostupno na: <https://lageamb.ufpr.br/wp-content/uploads/2019/05/ebookVIIWorkshopRI-DOT.pdf>
- Vianello, R. (2021). The MOSE Machine: An anthropological approach to the building of a flood safeguard project in the Venetian Lagoon. *Shima*, 15, 1, 94-120. <https://dx.doi.org/10.21463/shima.104>

Dajana Batinić

Muzej grada Zagreba
dbatinic@mgz.hr

Milena Bušić

Muzej grada Zagreba
mbusic@mgz.hr

Juraj Sekula

Muzej grada Zagreba
jsekula@mgz.hr

U svakom zlu, neko dobro – postoje li neki
pozitivni učinci kriznih situacija na djelovanje
muzeja?

Primjeri iz Muzeja grada Zagreba

In every bad, there is good - are there any
positive effects of crisis situations on museum
activities?

Examples from the Zagreb City Museum

UDK / UDC: 069, 004.7
004.93

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 66-93
ISSN 1849-4080
© HMD 2024.

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 20. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 26. 4. 2024.

Sažetak

Krizne situacije često se manifestiraju kao katalizatori velikih promjena i inovacija u društvu, stoga je cilj ovog rada utvrditi mogu li krize imati i neke pozitivne posljedice, odnosno mogu li iz njih izravno ili neizravno proizići primjeri dobre prakse, novi modeli i proizvodi u okviru muzejske djelatnosti. Tijekom 2020. godine cijeli svijet bio je suočen s krizom uzrokovanom pandemijom, a Zagreb i okolica i s posljedicama razornog potresa. Primarna reakcija na preklapajuće krizne čimbenike bila je zaštita djelatnika i korisnika, a onda i građe koja se čuva u Muzeju. Međutim, odmah se počelo razmišljati kako komunicirati s korisnicima te kojim kanalima predstaviti muzejski rad i građu. Vrlo slično svim drugim AKM ustanovama, u prvim mjesecima krize većina aktivnosti Muzeja grada Zagreba preusmjerila se u virtualno okruženje. Krizna situacija 2020. osvijestila je više nego ikad važnost digitalizacije, i to dvostruko – zbog zaštite i zbog prezentacije, odnosno dostupnosti. Na primjeru aktivnosti Muzeja grada Zagreba prikazat će se kako je kriza neminovno uzrokovala povećanje digitalno dostupnog sadržaja za korisnike – od osnovnih informacija i edukativnih sadržaja na mrežnim stranicama i društvenim mrežama do realizacije većih projekata poput virtualnih izložbi. Kako zgrada Muzeja grada Zagreba nije pretrpjela veća oštećenja u potresu pa je Muzej, čim su za to stvoreni uvjeti, bio otvoren za posjetitelje, nastavljena je i programska djelatnost „uživo“. Tako je u razdoblju 2020. – 2022. realizirano i nekoliko programa koji su bili izravna posljedica nedavnog potresa – od muzealizacije te krizne situacije kroz izložbene programe do neočekivanih suradnji.

Muzeji, možda ponekad percipirani kao tromi sustavi institucionalizirane kulture, u kriznim vremenima imali su priliku u otežanim okolnostima potvrditi proklamiranu „otvorenost“ i „pristupačnost“ te se pokazati i kao dinamične, prilagodljive i na brze promjene spremne institucije.

Ključne riječi: pandemija, potres, komunikacija s korisnicima, digitalizacija, virtualni sadržaji, zaštita baštine, muzealizacija krize, izložbe, edukacija,

suradnja, Muzej grada Zagreba

Abstract

Crisis situations often act as catalysts for significant changes and innovations in society. Thus this text aims to determine whether crises can yield positive consequences, namely whether examples of good practice, new models, and products within museum activity can directly or indirectly arise from them. In 2020, the world fought the pandemic crisis while Zagreb and its surroundings faced the consequences of a devastating earthquake. The primary reaction to these overlapping crisis was the protection of employees, users, and museum holdings. Therewith, we started to think about how to communicate with users and through which channels to present the museum's activities. Much like other institutions, in the first months, most of the Zagreb City Museum activities shifted to a virtual environment. The crisis underscored the importance of digitization - for both protection and presentation. Using examples from the Zagreb City Museum, it will be shown how the crisis inevitably led to an increase in digital content for users - from basic information and educational content on websites and social networks, to the realization of larger projects, such as online exhibitions. As the Zagreb City Museum's main building did not suffer major damage in the earthquake, the Museum opened for visitors two months later, and the "live" museum activities continued. In the period 2020 - 2022, several activities were realized as directly linked to the recent earthquake, including the musealization of the crisis and unexpected collaborations. Museums, which may sometimes be perceived as inactive systems of institutionalized culture, have had the opportunity to confirm the proclaimed "openness" and "accessibility" under difficult circumstances and to represent themselves as dynamic, adaptable institutions ready for rapid change.

Keywords: pandemic, earthquake, communication with users, digitization, online content, heritage protection, musealization of crisis, exhibitions, education, cooperation, Zagreb City Museum

Uvod

Budući da je ljudsko društvo po svojoj biti povijesno, tj. podložno promjenama tijekom vremena,¹ njegove institucije kulture promatramo kroz njihovu dinamiku. Današnjicu ne odlikuje samo promjena, već i intenzitet te promjene. Jedna od značajki modernizacije jest osjećaj stalnoga društvenog ubrzanja.² K tome, hrvatsko društvo često se definiralo kao tranzicijsko društvo, što se referira na različite strukturne segmente društva, poput ekonomije, javne uprave ili demografije, ali i na promjene u vrijednostima.³ Posebnu dinamiku u društvu stvaraju krizna stanja. Prema definiciji Hrvatske enciklopedije kriza je dubok, sveobuhvatan poremećaj u životu pojedinca ili funkcioniranju društva sa snažnim i više ili manje teškim i trajnim posljedicama; prijelomno, prolazno teško stanje.⁴ Krizne situacije često se manifestiraju kao katalizatori velikih promjena i inovacija u društvu, stoga je cilj ovog izlaganja utvrditi kako se u tome snalazi muzej i mogu li krizna stanja imati i neke pozitivne posljedice, odnosno mogu li iz njih izravno ili neizravno proizaći primjeri dobre prakse, novi modeli i proizvodi u okviru muzejske djelatnosti.

Hrvatski muzeji u javnosti se ponekad prikazuju kao trome institucije koje tave u samodopadnosti, ne prilagođavaju se brzim promjenama i općenito kaskaju za svojim društvom. Unutar stručne zajednice postavljana su pitanja o mogućnostima muzeja kao tradicionalne institucije⁵ te je iznesena briga o doživljaju muzeja kao nečega „dosadnog, prašnjavog i konzervativnog“.⁶ Medijski napisi, uz predbacivanje standardne, uobičajene dosadnosti,⁷ išli su korak ili dva dalje. Tako čitamo da su muzeji „okoštali sustavi“, ili pak „uzvišeno dosadne institucije“ kojima se sugerira „provjetranje“ kadra.⁸

Muzej grada Zagreba (MGZ), kao i druge AKM institucije, dijeli sudbinu s društvom u kojem se nalazi. Krize koje se nižu i pogađaju zajednicu ne zaobilaze ni nas. Tako je Muzej grada Zagreba u periodu od tri desetljeća pro-

1 Skledar (1995), 287.

2 Hartmut (2003), 3.

3 Peračković (2001), 487, 449-450.

4 Kriza (s. a.).

5 Križić Roban (2006), 4.

6 Laszlo (2000), 99.

7 Cuculić (2023); Crnjak (2023); Barbarić (2019); Tr. M. (2024).

8 Pavičić (2021).

šao kroz rat, pandemiju i potrese. U prvom dijelu ovog rada veći naglasak bit će na djelovanju Muzeja grada Zagreba početkom Domovinskog rata, dok je središnji dio posvećen funkcioniranju muzeja tijekom pandemije i nakon potresa 2020. godine.

Muzej u ratu

U ljeto 1991. dolazi do potpune eskalacije rata u Hrvatskoj. U Zagreb se slijevaju izbjeglice, prognanici, strani novinari, diplomati, promatrači Europske zajednice, kao i najcrnje vijesti iz mnogih krajeva Hrvatske. I sam Zagreb spremao je obranu. Posebna bojazan vladala je od zračnih i raketnih snaga agresorske vojske. Nažalost, prijetnje su se ispunile. Od sredine rujna 1991. Zagreb i njegova uža okolica našli su se desetak puta na udaru zračnih i raketnih napada.⁹ Uz to, rasplamsale su se borbe s posadama brojnih gradskih vojarni.¹⁰ Paralelno uz obrambene pripreme grada, u skladu sa smjernicama Ministarstva prosvjete i kulture o poduzimanju mjera zaštite pokretnih kulturnih dobara u izvanrednim prilikama,¹¹ tijekom rujna zaposlenici Muzeja grada Zagreba prionuli su zaštititi svoje zgrade i muzejske građe. Vrjedniji muzejski predmeti premješteni su u zaštićene prostore,¹² a istovremeno svi zaposlenici sudjelovali su u preventivnoj zaštiti objekta Muzeja vrećama s pijeskom i drvenom građom (slika 1).¹³ Zgrada muzeja bila je obilježena znakom Haške konvencije za kulturno dobro.¹⁴

9 Sekula (2024), 66.

10 Više u: Najman, Dujčić, Posilović (2005).

11 Vinterhalter (1991), 26.

12 Premerl (1991) 1; Strukić (2016), 87; Stoljeće Muzeja grada Zagreba (2007), 66.

13 Strukić (2016), 87-88.

14 Isto, 87.

Slika 1. Djelatnici Muzeja grada Zagreba zajedničkim snagama rade na zaštiti muzejske zgrade

Početkom listopada bližio se istek moratorija na Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske, a JNA izvodi zračni napad na Banske dvore u kojima se održavao sastanak predsjednika RH Franje Tuđmana, predsjednika Predsjedništva SFRJ Stipe Mesića i predsjednika SIV-a Ante Markovića. Bio je to neuspješni pokušaj atentata na političko vodstvo Hrvatske, ali i Jugoslavije, u kojem je život izgubio jedan branitelj, a četiri osobe su ranjene.¹⁵ Uz poginulog i ranjene, posljedica napada bile su velike štete na kulturnoj baštini povijesne jezgre grada Zagreba. Prema procjeni komisije za popis i procjenu ratne štete na spomenicima kulture, sami Banski dvori zadobili su oštećenja 3. i 4. kategorije. Među sedamdesetak pogođenih i oštećenih zgrada na Gornjem gradu spomenimo palaču Jelačić (Demetrova), palaču Vojković-Oršić-Rauch (Hrvatski povijesni muzej u Matoševoj), zgradu Hrvatskog sabora, Popov toranj (Opatička), Muzej grada Zagreba (Opatička), Državni arhiv Zagreba (Opatička), Staroslavenski institut (Demetrova), Hrvatski prirodoslovni muzej (Demetrova), a oštećena je i Zbirka glazbenih automata iz razdoblja 1814. – 1914. vlasnika Ivana Gerersdorfera

¹⁵ Maras Kraljević, Vučur (2016), 5, 20-28.

(Demetrova) te interijer salona Kugli Lentić u Visokoj.¹⁶ Što se tiče samog MGZ-a, zaštićeni spomenički kompleks u Opatičkoj 20-22 pretrpio je manje posljedice. Riječ je o oštećenjima fasade od šrapnela na uličnoj i sjevernoj strani te izbačenim prozorskim okvirima od jačine eksplozija (slika 2).¹⁷

Slika 2. Banski dvori nakon napada Jugoslavenske narodne armije 7. listopada 1991.

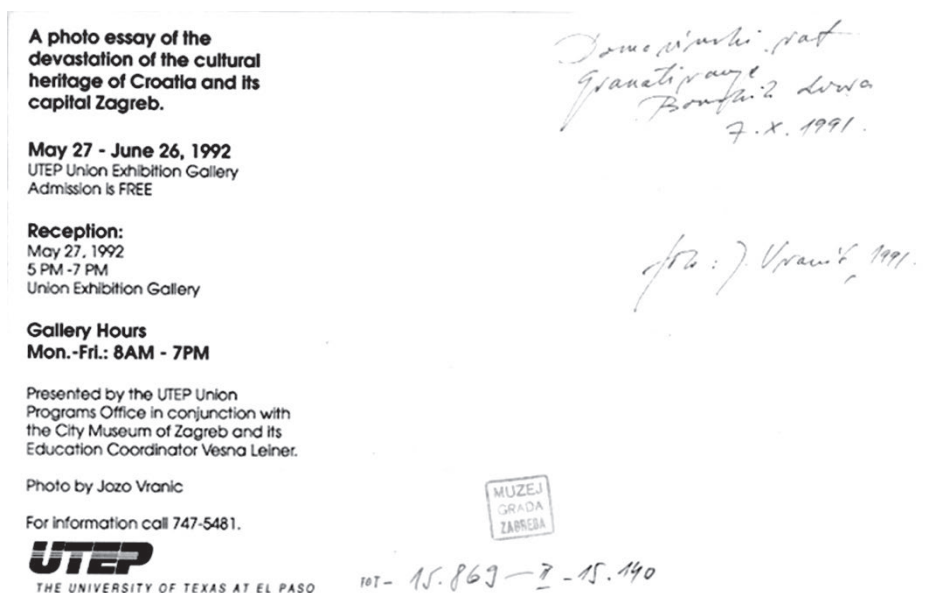
Tadašnju v. d. ravnateljicu Muzeja, kustosicu Nadu Premerl, napad je zatekao na radnom mjestu. Brzo po izlasku iz skloništa i obilaska zgrade Muzeja i Gornjeg grada, shvatila je koliko je nužno da gradski muzej reagira na ovaj događaj.¹⁸ Već 13. listopada, šest dana nakon napada, otvorena je izložba *Zagrebački Grič – još jedna žrtva bezumnog rata*, postavljena povodom razaranja zagrebačkoga Gornjeg grada. Izložba je u proširenom obliku bila postavljena u Beču, a u obliku sažete pokretne izložbe bila je postavljena u Engleskoj, Španjolskoj, Belgiji, Italiji, Austriji, Mađarskoj, Sloveniji, Njemačkoj, Švedskoj, SAD-u, Kanadi, Brazilu, Argentini i JAR-u (slika 3). Odmah nakon zatvaranja izložbe, koja je svjedočila o posljedicama napada na zagrebački Gornji grad, do kraja ratne 1991. u Muzeju grada

¹⁶ Isto, 31-33.

¹⁷ Stoljeće Muzeja grada Zagreba (2007), 152.

¹⁸ Strukić (2016), 87.

Zagreba otvorene su još dvije izložbe slične tematike: 23. studenoga izložba fotografija *Vinkovci u ratu*, u organizaciji MGZ-a i Kriznog štaba za pomoć Vinkovcima, te 20. prosinca izložba karikatura Ivana Šarića *Ratni zarisi* u organizaciji MGZ-a i Centra za kulturu Maksimir.¹⁹

Slika 3. Pozivnica za izložbu o zračnom napadu na Banske dvore, postavljenu u SAD-u, u saveznoj državi Texas

Muzejski kolektiv brzo se prilagodio na rat i krizno stanje koje ga je pratilo. Izravni napad na zagrebački Gornji grad, u kojem je oštećena i sama muzejska zgrada, doveo je do iznimno brze produkcije izložbe koja je zbog aktualnosti i svjetske pozornosti ugošćena u velikom broju inozemnih muzeja.

Neprilike koje je donijela 2020. godina

Potpuno zatvaranje ili *lockdown*, koje je u ožujku 2020. zbog širenja bolesti COVID-19 pogodilo cijeli svijet na svim funkcionalnim razinama, nije zaobišlo ni kulturni sektor. Muzeji diljem Hrvatske bili su na početku pande-

¹⁹ Stoljeće Muzeja grada (2007), 152.

mije zatvoreni na nekoliko tjedana. Međutim, situacija se ubrzo dodatno pogoršala za pojedine zagrebačke muzeje koji su oštećeni u potresima u ožujku i prosincu 2020. godine. Većina tih muzeja ostat će zatvorena za posjetitelje i sljedećih godina, odnosno do potpune obnove. O negativnim posljedicama na funkcioniranje hrvatskih muzeja tijekom prve godine pandemije govore i poražavajuće brojke rezultata istraživanja koje je proveo Muzejski dokumentacijski centar, prema kojem gotovo dvije trećine ispitanih muzeja, više od 74% njih, bilježi pad broja posjetitelja od 50 – 100%, te 63% ispitanih muzeja imaju gubitke u vlastitim prihodima veće od 50%. Podaci su prikupljeni za razdoblje od 1. siječnja do 31. listopada 2020. godine.²⁰ I sljedeće „pandemijske“ godine odrazit će se na posjećenost muzeja, iako manje nego što je to bilo tijekom krizne 2020. godine.²¹

S početkom pandemije, a onda i nakon potresa u ožujku 2020., prve reakcije i akcije u MGZ-u odnosile su se na zaštitu djelatnika i korisnika, a onda i građe koja se čuva u Muzeju (slika 4). Vrlo brzo počelo se razmišljati kako komunicirati s korisnicima te kojim kanalima predstaviti muzejski rad i građu. Vrlo slično svim drugim AKM ustanovama, u prvim mjesecima krize većina aktivnosti Muzeja grada Zagreba preusmjerila se u virtualno okruženje. Krizna situacija 2020. osvijestila je više nego ikad važnost digitalizacije, i to dvostruko – zbog zaštite i zbog prezentacije, odnosno dostupnosti. Podaci koje donosi izvješće Europske mreže muzejskih organizacija (engl. NEMO: *Network of European Museum Organisations*), prikupljeni istraživanjem o tome kako na muzeje utječe kriza uzrokovana virusom COVID-19, govore o velikom padu posjetitelja te o promjeni dosadašnjeg rada muzeja koja ide ka većoj vidljivosti na internetu.²²

20 Rihtar Jurić (2021), 7.

21 Prema statističkim podacima dostupnim na stranicama Muzejskoga dokumentacijskog centra ukupna posjećenost hrvatskih muzeja bila je: 2019. godine – 5.235.765 posjetitelja; 2020. godine – 1.426.667 posjetitelja; 2021. godine – 2.549.841 posjetitelja; 2022. godine – 3.458.338 posjetitelja. Vidi više: Muzejska statistika (s. a.).

22 Kelava (2020), 61.

Slika 4. Posljedice potresa 22. ožujka 2020. na Opatičkoj ulici u Zagrebu

U prvim danima nakon zagrebačkog potresa voditeljica *Zbirke zagrebačkih događanja* Dubravka Stančec napravila je za mrežne stranice Muzeja grada Zagreba izbor digitaliziranih negativa fotografa Ivana Standla, koji je svojim fotoaparatom evidentirao i za povijest sačuvao posljedice zagrebačkog potresa iz 1880. godine. Posjetitelji mrežnih stranica Muzeja tako su dobili još jednu potvrdu činjenice da se Zagreb nalazi na potresnom području te da prirodne katastrofe ovog tipa nisu novost za naš grad, koji je i u prošlosti teško stradao, da bi se izdigao još snažniji. Potres iz 2020. i *online* prezentacija fotografija potresa iz 1880. kasnije su utjecali i na koncept izložbe *Ivan Standl – Zagrebački fotograf*, koja je postavljena u MGZ-u 2022., u suradnji s Muzejom za umjetnost i obrt te Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti.²³

²³ Ivan Standl: zagrebački fotograf 1832. – 1897. (2023).

Muzej „uživo“ – prilagodba i primjeri dobre prakse

Muzej grada Zagreba prošao je temeljitu obnovu sredinom 1990-ih godina,²⁴ što je omogućilo da se brzo oporavi od posljedica potresa.²⁵ Manje štete (u usporedbi s drugim muzejima) na objektu i građi izloženoj u stalnom postavu relativno su brzo sanirane i otklonjene. Na Međunarodni dan muzeja, 18. svibnja 2020. Muzej grada Zagreba otvoren je za posjetitelje, a ujedno je otvorena i prigodna izložbena instalacija *Muzejski život u doba pandemije i potresa*.²⁶ Otvaranjem Muzeja za posjetitelje nastavljena je i programska djelatnost „uživo“. Funkcioniranje Muzeja u tom periodu ipak je bilo obilježeno poteškoćama uzrokovanim trajanjem pandemije. Poput svih drugih muzeja, i Muzej grada Zagreba suočavao se s potpunim prestankom posjeta školskih grupa, drastično je smanjen kulturni turizam i dolazak međunarodnih posjetitelja zbog zatvaranja granica, a lokalni posjetitelji ostali su kod kuće zbog straha od zatvorenih javnih prostora.²⁷ U prilog normalnom funkcioniranju nije išlo ni općenito stanje zaraze i oboljenja djelatnika i posjetitelja, kao ni učestale propisane izolacije. Osim toga, provođenje epidemioloških mjera uzrokovalo je ograničeni broj posjetitelja te odgađanja i otkazivanja programa uslijed postroženja mjera.²⁸ Ipak, bez obzira na poteškoće, u Muzeju grada Zagreba, između ostalih aktivnosti, realizirani su primjeri dobre prakse koji se ne bi dogodili da nije bilo potresa i pandemije, odnosno svojevrsan su pozitivan nusprodukt prilagodbe na krizu.

Edukativni segment rada muzeja jedan je od najvažnijih, posebice za naše najmlađe posjetitelje. Muzeji su mjesta njihova neformalnog učenja, gdje biraju brzinu učenja, zadovoljavaju svoju radoznalost, upotrebljavaju svoje sposobnosti oblikovanja pitanja ili davanja odgovora i objašnjavaju drugima što su naučili, a fokus je isključivo na samom tijeku učenja, a ne na njegovom produktu. Razvijajući aktivnu i ugodnu klimu, raste i motivacija

24 Stoljeće Muzeja grada Zagreba (2007), 153-162.

25 Za razliku od glavne zgrade Muzeja, tri vanjske zbirke kojima upravlja Muzej grada Zagreba – Zbirka Stan arhitekta Viktora Kovačića, Memorijalni prostor Miroslava i Bele Krleža te Zbirka dr. Ivana Ribara i Cate Dujšin-Ribar oštećene su u potresu te do daljnjeg (do obnove) zatvorene za javnost.

26 Ponovno otvaranje Muzeja grada Zagreba na Međunarodni dan muzeja, 18. 5. 2020. i izložbena instalacija *Muzejski život u doba pandemije i potresa* (2020).

27 Domšić, Franić, Perić (2020).

28 Ponekad su muzejski programi koji su bili osmišljeni za provođenje „uživo“ bili prebačeni u virtualni svijet, kao što je to bio slučaj s adventskom radionicom krajem 2020. Vidi: Adventska radionica u Muzeju grada Zagreba – otkazano uslijed epidemiološke situacije i novih epidemioloških mjera (2020).

za učenje i rad.²⁹ S ciljem neformalnog učenja i stvaranja navike konzumiranja kulturnih sadržaja u muzejima se organiziraju različiti oblici edukativnih aktivnosti, posebice za djecu i adolescente. Krizni momenti 2020. godine i nedostatak posjetitelja posebno su se negativno odrazili upravo na edukativnu ulogu muzeja, primarno na pohađanje radionica koje je organizirao Pedagoško-andragoški odjel. Bilo je potrebno iznaći edukacijske modele u virtualnom okruženju, ali i pokušati na bilo koji način zadržati fizički kontakt posjetitelja s Muzejom. Valja još naglasiti da je u sklopu predmeta Priroda i društvo za 3. i 4. razred osnovnih škola predviđeno usvajanje znanja i spoznaja o prošlosti zavičaja. U skladu s time, zagrebački osnovnoškolci dolaze organizirano u obilazak Muzeja grada Zagreba. No, s pandemijom je i to prestalo. Kako bi barem u nekom obliku bila nastavljena interakcija „uživo“ Muzeja i učenika, pedagoško-andragoški odjel MGZ-a osmislio je i organizirao edukativni program *Kad vi ne možete k nama – mi možemo k vama!* Program je bio zamišljen tako da škole i vrtići od devet ponuđenih tema iz povijesti Zagreba odaberu njima najzanimljiviju te pozovu muzejski tim u posjet, koji će im onda kroz zanimljive priče i predmete predstaviti djelić povijesti Zagreba. Program je započet u ožujku 2021. kada su tadašnja voditeljica pedagoško-andragoškog odjela Vesna Leiner, muzejska pedagoginja Marija Sabolić te vodičica Ivana Čeko u ulozi kraljice Marije, supruge kralja Bele IV., posjetile učenike 3.a razreda Osnovne škole Davorina Trstenjaka u Zagrebu. Učenicima je objašnjeno zašto kraljica Marija ima masku te im je otkriveno koje su bolesti prijetile ljudima u doba kada je kraljica Marija živjela te zbog čega je bitno održavati higijenu. Djeca su poslušala priču o proglašenju Zagreba slobodnim kraljevskim gradom te o životu na Gradecu, o životu kraljice i kralja Bele te kakva je bila odjeća toga vremena. Učenici su kroz ležeran i neposredan edukativni model nastavili učiti o povijesti svoga grada, a najvažnija od svega bila je njihova povratna reakcija – zadovoljstvo ovakvim oblikom učenja.³⁰

U osnovi muzejskog djelovanja, osim prikupljanja, čuvanja i istraživanja, stoji i predstavljanje znanja i komunikacija s publikom, a tome pripada i ranije spomenuti edukativni segment muzejskog rada. Prema Carlsson, muzeje ne smijemo promatrati kao mjesta u kojima zaboravljeni predmeti uživaju svoje posljednje godine, već su upravo oni u današnjim nesigurnim vremenima potrebni više nego ikad kao mjesta koja adresiraju društvene

29 Milutinović (2010), 220.

30 Kad vi ne možete k nama – mi možemo k vama! (2021).

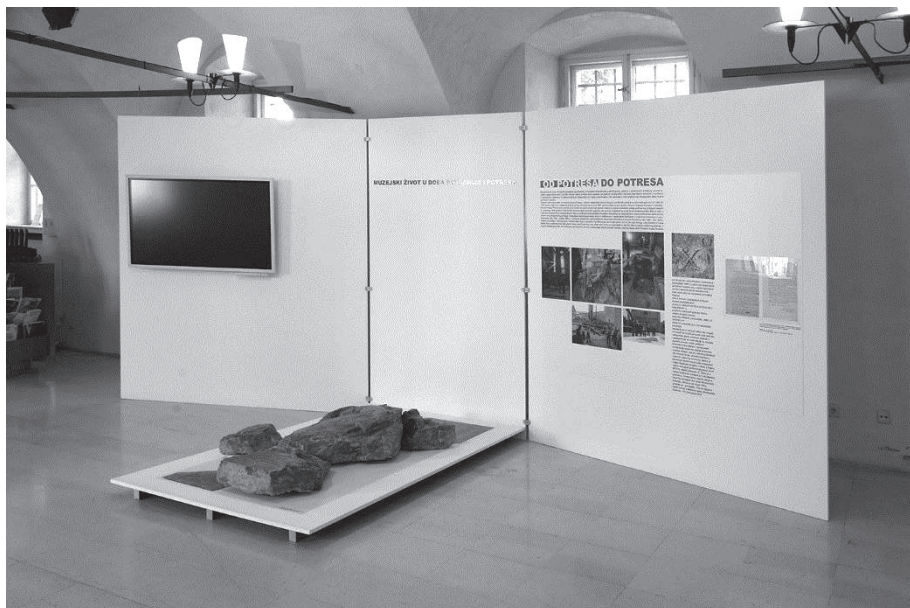
probleme, oblikuju poglede na budućnost te imaju utjecaj na oblikovanje društva u kojem živimo. Carlsson navodi nekoliko razloga zašto su muzeji danas važni, a prvi od njih je da oni oživljavaju prošlost i pomažu da učimo iz povijesti.³¹ Ideja oživljavanja i učenja iz prošlosti implicira da je uobičajeno postojanje vremenskog odmak od neke pojavnosti u stvarnom svijetu do postavljanja u muzeološki kontekst, odnosno da bi došlo do muzealizacije³² određene pojave, događaja, ličnosti ili predmeta povezanih s njima. Suprotno navedenom, muzealizacija zbilje oko nas, aktualnog stanja potresa i pandemije, u Muzeju grada Zagreba započeta je gotovo odmah, već u svibnju 2020. postavljanjem izložbene instalacije *Muzejski život u doba pandemije i potresa* (slika 5). To svjedoči u prilog ideji da muzeji ne trebaju biti samo mjesta u kojima se zrcali odraz prošlih vremena, već trebaju biti spremni na munjevitu reakciju na stvarnost, interpretirajući je sa svrhom informiranja, edukacije i reakcije svoje publike – mjesta „u kojima se postavljaju pitanja“.³³ Sama instalacija je posredstvom fotografskog i dokumentarnog materijala prezentirala rad djelatnika na saniranju posljedica potresa i prevenciji širenja zaraze, a središnji eksponat bili su novopronađeni ulomci nadgrobne ploče zagrebačkog biskupa Luke Baratina koji je biskupiju vodio od 1500. do 1510. godine. Riječ je o artefaktu čiji su poznati dijelovi, o kojima danas skrbi Hrvatski povijesni muzej, na svjetlo dana dospjeli u obnovi katedrale nakon potresa koji je Zagreb zadesio 9. studenoga 1880. godine. Punih 140 godina nakon toga Zagreb je zadesio novi razoran potres, a arheološki tim Muzeja grada Zagreba bio je uključen u sanacijske radove na iznova strada-loj katedrali, što je rezultiralo pronalaskom još četiriju ulomaka te nadgrobne ploče te su oni predstavljeni na ovoj izložbenoj instalaciji.³⁴

31 Carlsson (2023).

32 Proces u kojem se predmeti i uz njih vezane osobine i ideje prenose iz primarnog (životnog ili živućeg) ili arheološkog (stabilnog ili nestabilnog) konteksta u muzeološki kontekst. U muzeološkom kontekstu predmeti postaju dokumenti vremena u kome su nastali ili u kome su živjeli, svjedoci događaja i ličnosti uz koje ih se može vezati. Vidi: Maroević (2005), 44.

33 „Muzeji bi trebali biti mjesta u kojima se postavljaju pitanja, a ne samo pokazuju stvari.“ Citat Williama Thorsella, ravnatelja Kraljevskog muzeja Ontarija (ROM). Citati je preuzet iz: Hall (s. a.).

34 Izložbena instalacija *Muzejski život u doba pandemije i potresa* (2020).

Slika 5. Izložbena instalacija *Muzejski život u doba pandemije i potresa*

Na drugu obljetnicu zagrebačkog potresa, 22. ožujka 2022., održan je stručni skup i otvorena prigodna izložba *ZG 22. 3. 2020.: od magnitude do intenziteta*. Inicijatorice, organizatorice skupa i autorice izložbe bile su Milena Bušić, voditeljica Knjižnice Muzeja grada Zagreba i Iva Vrkić, voditeljica Središnje geofizičke knjižnice. Na skup je bilo pozvano osam izlagača – od geofizičara, statičara, preko vatrogasca, povjesničara umjetnosti, kustosa do psihologa. Izborom izlagača nastojalo se prikazati što raznolikije poglede, mišljenja i iskustva – ne samo predstaviti ih, već i preko njih postaviti pitanja, progovoriti o aktualnim problemima izazvanim potresom, poput obnove grada ili kakav je utjecaj prirodne katastrofe na mentalno stanje građana (slika 6). Izložba je pratila tematsku dinamiku skupa – od seizmološkoga pogleda prema učincima i reakcijama na potres. Događanje je popraćeno brošurom³⁵ s programom skupa i katalogom izložbe. Zanimljiva je činjenica da su ovo događanje zajedničkim snagama organizirali Muzej grada Zagreba, baštinska ustanova humanističkog i društvenog usmjerenja, te Geofizički odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dakle,

35 Vidi: Bušić, Vrkić (2022a).

visokoškolska ustanova prirodoslovnog usmjerenja. Dodirnih točaka na prvi pogled baš i nije bilo previše, dok se nije dogodio zagrebački potres.³⁶

Slika 6. Dragan Damjanović govori na skupu o sličnostima i razlikama obnove Zagreba nakon potresa 1880. i 2020., Muzej grada Zagreba, 22. ožujka 2022.

Skup i prigodna izložba otvorena na drugu obljetnicu zagrebačkog potresa bili su svojevrsan uvod u veliku izložbu Muzeja grada Zagreba *ZG potres. Halo 193*, koja je bila otvorena u listopadu 2022. godine. Autorica je kustosica Muzeja grada Zagreba Iva Kranjec, a izložba je nastala u suradnji s Javnom vatrogasnom postrojbom Grada Zagreba.³⁷ Atraktivnim postavom izložbe, implementiranim kroz gotovo cijeli prostor Muzeja, počevši od unutarnjeg dvorišta do tema u stalnom postavu Muzeja, osim informiranja, željelo se staviti naglasak na edukaciju građana progovarajući o potresu kao prirodnoj pojavi te kako se nositi s njom. Dvije publikacije su izdane uz izložbu: katalog izložbe, u kojem su objavljeni tekstovi izlagača sa skupa *ZG 22. 3. 2020.: od magnitude do intenziteta*, te brošura s osnovnim informacijama i uputama kako se ponašati prije, za vrijeme i nakon potresa (slika 7).

³⁶ Bušić, Vrkić (2022b), 16-20.

³⁷ Izložba ZG POTRES. HALO 193. (2022).

Slika 7. Naslovnica brošure *Što činiti prije, tijekom i nakon potresa?*

Izvrсна suradnja sa zagrebačkim vatrogascima, uspostavljena kroz organizaciju izložbe *ZG potres. Halo 193*, iznjedrila je projekt *Smanjivanje rizika od požara na baštini*. Radi se o zajedničkom projektu Muzeja grada Zagreba, Javne vatrogasne postrojbe Grada Zagreba te Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske, a čiji je cilj putem raznih preventivnih aktivnosti poboljšati pripravnost djelatnika Muzeja i Javne vatrogasne postrojbe Grada Zagreba te tako utjecati na smanjenje rizika od požara u kompleksu Muzeja grada Zagreba. Radi se o prostoru nekadašnjeg samostana klarisa s kaptolskom kulom Popovim tornjem, dakle, nepokretnom kulturnom dobru u zaštićenoj povijesnoj cjelini. Stalni postav Muzeja prostire se na više od 2.000 m², a izloženo je više od 4.500 predmeta iz preko trideset zbirki – fotografije, tekstil, slike, namještaj, arhivalije itd. Početna faza projekta uključivala je identifikaciju i procjenu rizika od požara, a zatim se pristupilo izradi scenarija izbijanja požara te izradi plana gašenja, koji između ostaloga uključuje i spašavanje najvrjednijih predmeta iz stalnog postava Muzeja. Djelatnici zaduženi za predmete dali su prijedlog prioriteta po prostorijama te su izrađene tzv. *kartice spašavanja* za svaki od predloženih predmeta. Kartica uključuje naziv, kratki opis, fotografiju, lokaciju predmeta, upute kako rukovati te malu tablicu o stanju predmeta, koja se popunjava nakon

izdvajanja iz postava. Prema planu gašenja, spašavanje predmeta trebalo bi nastupiti neposredno nakon gašenja i osiguravanja prostorija. Ovaj projekt nastavio se razvijati i doprinositi sigurnosti muzejskih djelatnika, prostora i građe u vremenima nakon krize uzrokovane pandemijom i potresom. Osim toga, aktivnosti povezane s njim služe nam kao podsjetnik da krizne situacije ne biraju ni mjesto ni vrijeme i da uvijek moramo biti pripravnici na njih.

U virtualnom okruženju

Kako je Muzej grada Zagreba reagirao na jedan od najvećih izazova u ovom stoljeću? Kako je nastojao ispuniti svoju svrhu i društvenu zadaću u vremenu karantene, je li usprkos općoj zatvorenosti bio otvoren za javnost, pristupačan i ukljuživ? Muzej grada Zagreba je tijekom 2020. godine, zbog epidemije bolesti COVID-19 bio zatvoren za javnost od 19. ožujka do 19. travnja. U međuvremenu Zagreb je 22. ožujka 2020. pogodio potres, zbog kojega je Muzej grada Zagreba ostao zatvoren do 18. svibnja 2023. godine. Međutim, niti nakon otvaranja Muzeja broj posjetitelja nije bio kao u vremenu prije karantene. U ovakvim uvjetima neophodno je bilo naći nove načine komunikacije s korisnicima, komunikacijske kanale, ali i pronaći i odabrati građu i sadržaje koje možemo pružiti korisnicima.

Kao i u ostalim baštinskim institucijama, u prvim mjesecima krize većina aktivnosti Muzeja grada Zagreba preusmjerila se u virtualno okruženje. U ožujku 2020. na mrežnim stranicama Muzeja grada Zagreba korisnici su mogli pristupiti sljedećim digitalnim proizvodima: virtualna šetnja stalnim postavom, virtualne šetnje izložbama koje su prethodno održane u MGZ-u: *Donator i donacija – ususret Muzeju hrvatskih slikarica rođenih u 19. stoljeću*, *Zoološki vrt u Zagrebu 1925. – 2015.*, *Odjeci s bojišnice – Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, *Grad filma – tvornica snova*, *Maksimir – povijest i kvartovski simboli*, *Milka Trnina – svjetska operna diva*, *Ja Jacobus apothecarius – od štacuna do industrije*, *Industrijski centar države: zagrebačka industrijska baština 1918. – 1945.*, *Ivana Tomljenović Meller – Zagrepčanka u Bauhausu*, kao i pregledavati online dostupne zbirke: *Zbirka mehaničkih glazbenih automata Ivan Gerersdorfer*, *Zbirka umjetnina Tilla Durieux* i *Zbirka stare ambalaže dr. Ante Rodina*. Ovi, već postojeći digitalni sadržaji postali su (digitalni) prozori u zatvoreni Muzej. Na početku krize, dok smo stvarali nove sadržaje, intenzivnije smo promovirali ove gotove digitalne proizvode. S druge strane, digitalizacija koja se kontinuirano provodila u

Muzeju, projekti digitalizacije muzejske građe, dokumentacije i knjižnične građe, postali su preduvjet za rad od kuće i baza za nove mrežne proizvode.

Točno vrijeme ili određeni projekt digitalizacije s kojim je započela era digitalizacije muzejske građe i dokumentacije u Muzeju nije moguće točno utvrditi, jer su se procesi digitalizacije, koji su uključivali skeniranje, fotografiranje i stvaranje metapodataka, odvijali kontinuirano na cjelokupnoj muzejskoj građi. Prva zbirka koja je odabrana za cjelovitu digitalizaciju bila je zbirka koja je imala najviše korisničkih upita – *Zbirka fotografija, fotografskog pribora i razglednica*.³⁸ Kako bi građu učinili dostupnom, a istovremeno je i zaštitili, ova zbirka odabrana je za prvu sustavnu digitalizaciju unutar muzeja. Digitalizacija se provodila u Muzeju s materijalnim, tehničkim i stručnim resursima koji su tada bili na raspolaganju.

Vezano za digitalizaciju muzejske dokumentacije, koja se također provodila u Muzeju, od 2008. do 2010. godine digitalizirano je šest svezaka inventarne knjige i 5.900 predmetnih kartona. Digitalizacija dokumentacije nastavila se s digitalizacijom audio i video sadržaja, fotografija, dokumenata i Knjige ulaska. Digitalizirana dokumentacija bila je dostupna stručnjacima u Muzeju, a kriza je ubrzala procese integracije dokumentacije u računalnoj bazi podataka. S obzirom na sve prisutniju digitalizaciju u okviru stručne obrade muzejske građe i pojedinačnih projekata digitalizacije te njeno očito intenziviranje u vremenu zatvorenosti i slabe posjećenosti Muzeja, bilo je neophodno procese digitalizacije u Muzeju ujednačiti. Zato je kreiran dokument *Standardi i upute za projekte digitalizacije u Muzeju grada Zagreba*, koji sadrži upute o skeniranju, imenovanju i pohrani datoteka u repozitoriju Muzeja. Edukacija u Muzeju grada Zagreba vezano za ovaj dokument održana je u siječnju 2021. godine. Dokument je u skladu sa *Smjernicama za digitalizaciju kulturne baštine*,³⁹ koje su objavljene u listopadu iste godine.

Kanali kojima smo komunicirali s našim korisnicima jesu mrežna i *Facebook* stranica Muzeja grada Zagreba. *Facebook* je društvena mreža koja prednjači i u Europskoj muzejskoj zajednici.⁴⁰ Dok je mrežna stranica bila jednosmjerni kanal, *Facebook* stranica davala je mogućnost povratne informacije o sadržajima koje komuniciramo s korisnicima. Putem ovih kanala korisnici su informirani o stanju u Muzeju i vanjskim zbirkama, o šteti nastaloj nakon potresa, objavljene su virtualne izložbe, pruženi su razni *online*

38 Više o fotografskim zbirkama vidi u: Zaninović Stančec, Husain Pustaj (2018).

39 Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine (s. a.).

40 Rihtar Jurić (2021), 8.

sadržaji, a nakon otvaranja Muzeja 18. svibnja 2020. paralelno s virtualnim sadržajima najavljivane su izložbe, događanja, radionice, tematska vodstva, sudjelovanja na stručnim skupovima i konferencijama itd.

Prva nova aktivnost u virtualnom okruženju bila je usmjerena na naše najmlađe posjetitelje. Budući da učenici nisu mogli fizički doći u Muzej, objavljeno je *online* izdanje vodiča kroz stalni postav Muzeja grada Zagreba za djecu nižih razreda osnovnih škola.⁴¹ Mjesec dana poslije objavljeno je i *online* izdanje slikovnice *Krtica Talpa istražuje Muzej grada Zagreba*,⁴² muzejski vodič za djecu u kojem su istaknute inkluzivne prilagodbe za djecu s teškoćama u razvoju (slika 8). Ovo mrežno izdanje predstavlja kontinuitet dugogodišnjeg rada Muzeja grada Zagreba u inkluziji čak i u kriznim vremenima.

Slika 8. Naslovnica vodiča za djecu kroz stalni postav Muzeja grada Zagreba

Neposredan i kontinuiran rad s korisnicima u Muzeju grada Zagreba odvijao se putem muzejskih radionica koje su namijenjene djeci predškolske i školske dobi te odraslim osobama. Zatvaranjem Muzeja dolazak korisnika u prostor Muzeja bio je onemogućen, ali to nije bio razlog za prestanak edu-

41 Vidi: Olujić Tomaić, Ostović (2016).

42 Vidi: Leiner, Ostović (2020).

kativnih aktivnosti. Uoči Uskrsa Muzej grada Zagreba redovno organizira kreativne radionice. Tako je te „zatvorene“ godine radionica izrade ukrasnih gnijezda snimljena u Muzeju grada Zagreba, a videozapis radionice postavljen je na *YouTube* kanalu. Tako je radionica, uz tekst o povijesti slavljenja Uskrsa u Zagrebu, objavljena na *Facebook* i mrežnoj stranici Muzeja. Nadalje, muzejske su radionice, koristeći nova tehnološka rješenja i alate, također preseljene u virtualni prostor. Sadržajno su to u početku bili interaktivni radni listići vezani za stalni postav Muzeja grada Zagreba. Nakon otvaranja Muzeja 18. svibnja 2020. održavan je hibridni model edukativnih aktivnosti, radionice su održavane u Muzeju uz pridržavanje epidemioloških mjera.⁴³ Ove aktivnosti u prostoru Muzeja, uz nastavak edukativnih aktivnosti u virtualnom prostoru, organizirane su uz izložbe, značajne obljetnice, rođendane i događanja. Virtualno komuniciran sadržaj proširen je na *memory* igre, kvizove, slagalice i druge igre za djecu.

U uvjetima karantene, kada je bilo nemoguće pristupiti sadržajima, izložbama i događanjima u Muzeju, nastao je još jedan baštinski sadržaj – *Zagrebački muzejski spomenar*, digitalni proizvod koji je najavljen na našim komunikacijskim kanalima 20. travnja 2020. (slika 9). Putem *Facebook* stranice najavljen je „mozaični koncept objava kratkih zanimljivih priča, fotografija, plakata i ostale zanimljive građe iz bogatog fundusa, ali i iz vrlo popularnih, do sada realiziranih izložbi.“⁴⁴ Pregledom objava po mjesecima, broj objava je varirao u ovisnosti o ostalim objavljenim sadržajima. Prosjek objava je bio deset objava u mjesecu, ali je zanimljivo da je broj objava povećan u mjesecima nakon potresa, kako onoga zagrebačkog u ožujku 2020., tako i petrinjskog potresa u prosincu 2020.,⁴⁵ kada su mnogi građani pretrpjeli oštećenja domova, strah i neugodu.

43 Draga moja B. – radionice uz izložbu (2021).

44 Zagrebački muzejski spomenar (2020).

45 Muzej grada Zagreba je zbog manjih oštećenja nastalih u potresu koji je pogodio Petrinju 29. 12. 2020. bio zatvoren u periodu od 31. 12. 2020. do 6. 1. 2021.

Slika 9. Jedna od objava Zagrebačkoga muzejskog spomenara na Facebook stranici MGZ-a

Kao rezultat digitalizacije fotografskih zbirki i fototeke Muzeja grada Zagreba u siječnju 2022. promoviran je portal *Zagrebnet*.⁴⁶ To je prvi mrežni katalog (fotografskih zbirki) Muzeja grada Zagreba, i blog⁴⁷ s pričama iz povijesti Zagreba i Muzeja grada Zagreba. Tijekom tog projekta proveli smo formativnu i sumativnu evaluaciju putem ankete⁴⁸ i tim putem uključili smo naše korisnike u proces kreiranja portala. Ovim projektom omogućili smo korisnicima samostalno i jednostavno pretraživanje muzejske građe, a pričama na blogu mogućnost samostalnog istraživanja grada, pregled povijesnih vizura *in situ* te novi uvid u prošlost grada (slika 10).

46 *Zagrebnet* portal (2022).

47 *Zagrebnet* blog – priče iz muzeja (2022).

48 *Perfektno osvježenje u doba opće muke i bijega u zatvoreno. Konačno mogu gledati vrijedne i plemenite stvari kad god želim i koliko god želim. Nisam pregledala sve, očito će mi trebati puno vremena... bravo, jer jedva čekam sutrašnji dan radi nastavka pretraživanja... I puno hvala!*, komentar je napisan u anketi, a odnosi se na vrijeme karantene.

Slika 10. Naslovnica portala Zagrebnet

Virtualnom izložbom *115 izdanja – 115 godina*⁴⁹ obilježilo se 115 godina postojanja Muzeja grada Zagreba. Predstavljena je izdavačka djelatnost Muzeja i to njegova prva izdanja, trinaest posebnih otisaka iz *Edicije Muzeja grada Zagreba*, zatim posebna izdanja, publikacije za djecu te izdanja vezana uz izložbe: plakati, deplijani i katalozi. Ove raznovrsne publikacije, odabrane iz digitalne zbirke Knjižnice i fondova Odjela dokumentacije, dostupne su u punom tekstu. Ostala digitalizirana građa muzejske knjižnice mrežno je dostupna u *Digitalnoj zbirci Knjižnice Muzeja grada Zagreba*,⁵⁰ koja se trenutno sastoji od 102 omeđene publikacije te pet naslova časopisa s ukupno 738 svezaka. Digitalna zbirka Knjižnice Muzeja grada Zagreba također je rezultat digitalizacije koja se kontinuirano provodi u Muzeju. Ozbiljnija digitalizacija knjižnične građe započeta je 2019. s projektom digitalizacije starih zagrebačkih kalendara iz Zbirke rara, a intenzivnije nastavljen u sljedećim godinama.

Muzejski rad koji se u vremenu pandemije COVID-19 i potresa 2020. godine odvijao u otežanim uvjetima, u kojem su stručni djelatnici pronalazili nove načine rada, stjecali nova znanja i vještine kako bi komunicirali s korisnicima, dobio je u Muzeju grada Zagreba potvrdu u vidu dodijeljenih nagrada. Tako je izložba *Stadion Maksimir – Sportska arhitektura Vladimira Turine* dobila Godišnju nagradu Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske

49 115 izdanja – 115 godina (2022).

50 Digitalna zbirka Knjižnice Muzeja grada Zagreba (2022).

za izložbu u 2020. godini,⁵¹ a autorica izložbe Hela Vukadin Doronjga dobiti je nagradu Hrvatskoga muzejskog društva za 2020. godinu za provedeni istraživački rad koji je rezultirao izložbom.⁵²

Nadalje, pokrenut je virtualni muzej *Zagrebački kvartovi*⁵³ koji informira o svim aktivnostima koje su realizirane unutar ovoga dvanaestogodišnjeg projekta – o izložbama, događanjima i publikacijama. Dio ovoga muzeja na mreži jest i virtualna izložba *Kvartovske priče – pogled iznutra*,⁵⁴ koja se sastoji od audiozapisa svjedočanstava popraćenih fotografijama. Za istraživački rad koji je rezultirao izložbom autor Kristian Strukić dobio je nagradu Hrvatskoga muzejskog društva za 2021. godinu.⁵⁵

Digitalizacija se provodi u muzejima već godinama, a baštinski sadržaji zahvaljujući digitalizaciji postaju mrežno dostupni korisnicima.⁵⁶ Počeci digitalizacije vezani su uz zaštitu izvornika, koji se mogu trajno i sigurno pohraniti nakon što su digitalizirani, a njihove digitalne kopije pružiti korisnicima na uvid i korištenje. Nadalje, postojanje digitalnih kopija omogućava višestruki istovremeni uvid u muzejsku građu. Međutim, u počecima digitalizacije vjerojatno nijedan zaposlenik u baštinskim institucijama nije mogao zamisliti da će u jednom periodu njegova života digitalizirana ili digitalna baština biti jedina dostupna, kao ni da ćemo u kratkom razdoblju, koristeći digitaliziranu muzejsku, dokumentacijsku i knjižnu građu, uz nove tehnologije, realizirati brojne projekte preko kojih će baštinski sadržaji doći do naših korisnika. I upravo s virtualnim sadržajima ostvarili smo kontinuitet u komunikaciji, uključili korisnike u kreiranje novih digitalnih proizvoda i bili virtualno pristupačni u vremenu fizičke zatvorenosti. Osim što navedeni virtualni sadržaji odgovaraju potvrdno na pitanja postavljena na početku ovog poglavlja, iskustvo karantene dalo je novi poticaj projektima digitalizacije. I zato možemo potvrditi riječi naših kolega, muzejskih stručnjaka: *Kriza? Digitalizirajmo!*⁵⁷

51 Izložbi *Stadion Maksimir – Sportska arhitektura Vladimira Turine* dodijeljena je Godišnja nagrada Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske za izložbu u 2020. godini (2021).

52 Nagrada Hrvatskoga muzejskog društva za 2020. godinu (2021).

53 Projekt *Zagrebački kvartovi* (2021).

54 Više o projektu i izložbi u: Strukić (2022).

55 U MSU-u održana svečana dodjela Godišnjih nagrada Hrvatskog muzejskog društva (2022).

56 Dobar primjer digitalizacije muzejske građe i prezentacije putem virtualne izložbe u razdoblju prije krizne 2020. jest digitalizacijski projekt Hrvatskoga povijesnog muzeja *Sjećanja na 20. stoljeće – izbor dokumenata iz osobnih i obiteljskih ostavština Hrvatskoga povijesnog muzeja* o kojem je pisano u: Balog Vojak, Peić Čaldarović, Šinkić (2019).

57 Dio naslova stručnog rada *Kriza? Digitalizirajmo! Kako je krizna situacija utjecala na procese digitalizacije u Hrvatskom povijesnom muzeju*, autorica Jelene Balog Vojak i Maje Mladinov.

Zaključak

Kratkim pregledom djelovanja Muzeja grada Zagreba kroz različita krizna stanja u proteklih više od tri desetljeća stječemo uvid u prvu reakciju, reorganizaciju, brzinu prilagodbe i stvaranje novih proizvoda u bitno izmijenjenim okolnostima.

U prvim tjednima nakon zračnog napada na zagrebački Gornji grad nastala je izložba kojom Muzej grada Zagreba dokumentira i potom prezentira posljedice ratnih razaranja, što je serijom gostovanja doprinijelo da svjetska javnost u cijelosti pojmi dramatičnost situacije koja nas je zadesila. Upravo je senzibiliziranje međunarodne zajednice doprinijelo miru i priznanju Republike Hrvatske. Nekoliko mjeseci nakon zagrebačkog potresa 2020. godine, u uvjetima pandemije, Muzej je reagirao izložbom *Muzejski život u doba pandemije i potresa*. Posljedice potresa tematizirane su potom unutar Muzeja još dvjema izložbama, stručnim skupom i publikacijama. Pritom je došlo do suradnje MGZ-a – muzeja povijesnog karaktera, Geofizičkog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, vatrogasne zajednice, psihologa i povjesničara umjetnosti. Zatvorenost Muzeja zbog pandemije i potresa potakla je, kao i u drugim muzejima, djelatnike na veću usmjerenost projektima digitalizacije građe i digitalne komunikacije. To je dovelo do više mrežnih proizvoda – izložbi, kataloga, bloga, spomenara, radionica.

Krizne situacije iznjedrile su iz muzejskih djelatnika ono najbolje: u ratnim okolnostima brzo dokumentiranje, prezentiranje i značajan utjecaj na zajednicu i to onu međunarodnu. U prilagodbi na posljedice potresa, a u službi zajednice, muzejski djelatnici posegnuli su za možda neočekivanim suradnjama s raznovrsnim znanstvenim i stručnim kadrom. Zatvorenost Muzeja zbog potresa i pandemije potakla je na inovacije u digitalnom prezentiranju i komunikaciji, što je unaprijedilo dostupnost građe korisnicima i u postkrizna vremena. Iz svega navedenog, na primjeru Muzeja grada Zagreba možemo zaključiti kako muzeji nisu u sebe zatvorene i okoštale institucije koje kaskaju za događajima, već živi, kreativni i plodonosni dionici društva u brzim promjenama.

Literatura

- 115 izdanja – 115 godina (2022). [citirano: 2023-11-27]. Dostupno na: <http://115mgz.com.hr/>
- Adventska radionica u Muzeju grada Zagreba – otkazano uslijed epidemiološke situacije i novih epidemioloških mjera (2020). [citirano: 2023-11-2]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/edukacija/adventske-radionice-u-muzeju-grada-zagreba---otkazano-uslijed-epidemioloske,3336.html>
- Balog Vojak, J.; D. Peić Čaldarović; Z. Šinkić (2019). Digitalizacija dokumentarne građe – izazovi jednog projekta. // *Museologija*, 56, 69-76. Dostupno i na: <https://hr-cak.srce.hr/file/346292> [citirano: 2023-12-5].
- Balog Vojak, J.; M. Mladinov (2022). Kriza? Digitalizirajmo! Kako je krizna situacija utjecala na procese digitalizacije u Hrvatskom povijesnom muzeju. // *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti*, 13, 1, 127-142. DOI:<https://doi.org/10.15291/libellarium.3463>.
- Barbarić, T. (2019). Mladima su muzeji i suvremena umjetnost dosadni? Ovaj zagrebački klub dokazuje suprotno [citirano: 2023-11-20]. Dostupno na: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/mladima-su-muzeji-i-suvremena-umjetnost-dosadni-ovaj-zagrebacki-klub-dokazuje-suprotno-foto-20191205>
- Bušić, M.; I. Vrkić (2022a). ZG 22. 3. 2020. – od magnitude do intenziteta. Zagreb: Muzej grada Zagreba. Dostupno i na: <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X02645> [citirano: 2023-12-05].
- Bušić, M.; I. Vrkić (2022b). ZG 22. 3. 2020. – od magnitude do intenziteta: izložba i stručni skup kao rezultat suradnje specijalne i visokoškolske knjižnice. // *Novi uvez*, 20, 38, 15-24. [citirano: 2023-12-05]. Dostupno na: <https://hr-cak.srce.hr/file/421462>
- Carlsson, R. (2023). Why we need museums now more than ever. [citirano: 2023-12-05]. Dostupno na: <https://www.museumnext.com/article/why-we-need-museums-now-more-than-ever/>
- Crnjak, M. (2023). Bilo nam je dosadno u muzejima pa smo osmislili aplikaciju koja ih čini uzbudljivijima. [citirano: 2023-11-20]. Dostupno na: <https://www.poslovni.hr/sci-tech/bilo-nam-je-dosadno-u-muzejima-pa-smo-osmislili-aplikaciju-koja-ih-cini-uzbudljivim-4379674>
- Cuculić, K. (2023). Zašto su muzeji važni ne samo večeras već i svakog drugog dana u godini. [citirano: 2023-11-20]. Dostupno na: <https://www.novolist.hr/ostalo/kultura/izlozbe/zasto-su-muzeji-vazni-ne-samo-veceras-vec-i-svakog-drugog-dana-u-godini/>
- Digitalna zbirka Knjižnice Muzeja grada Zagreba (2022). [citirano: 2023-11-27]. Dostupno na: <https://library.foi.hr/lib/index.php?B=1&E=E9999ZBI-Muzej%20>

grada%20Zagreba,%20ZAGREB

- Domšić, L.; B. Franić; M. Perić (2021). Muzeji od doma: digitalne aktivnosti hrvatskih muzeja tijekom pandemije bolesti COVID-19. // Sociologija i prostor, 59, 222 (3), 437-452. <https://doi.org/10.5673/sip.59.3.5>
- Draga moja B. – radionice uz izložbu (2021). [citirano: 2023-11-2]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/dogadanja/draga-moja-b--radionice-uz-izlozbu-u-zivo-tu-i-smrti---crtice-iz-zajedni%c4%8dkog,3403.html>
- Hall, S. J. (s. a.). A message from our Director. [citirano: 2024-02-4]. Dostupno na: <https://wcmfa.org/news/a-message-from-our-director-its-easy-to-visit-the-mfa-and-its-good-for-you/>
- Hartmut, R. (2003). Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of Desynchronized High-Speed Society. // Constellations: an international journal of critical and democratic theory, 10, 1, 3-33. Dostupno i na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-8675.00309> [citirano: 2023-11-10].
- Ivan Standl: zagrebački fotograf 1832.-1897. (2023). Ur. Ivana Gržina. Zagreb: Muzej grada Zagreba; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Muzej za umjetnost i obrt.
- Izložba Stadion Maksimir – Sportska arhitektura Vladimira Turine dodijeljena Godišnja nagrada Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske za izložbu u 2020. godini (2021). [citirano: 2023-11-27]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/ostalo/-izlozbi-stadion-maksimir---sportska-arhitektura-vladimira-turine-dodijeljena,3379.html>
- Izložba ZG POTRES. HALO 193 (2022). [citirano: 2023-12-05]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/izlozbe/izlozba/izlozba-zg-potres-halo-193,3480.html>
- Izložbena instalacija muzejski život u doba pandemije i potresa (2020). [citirano: 2024-04-05]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/izlozbe/povremene-izlozbe/izlozbenainstalacija-muzejski-zivot-u-doba-pandemije-i-potresa,1584.html>
- Kad vi ne možete k nama – mi možemo k vama! (2021). [citirano: 2023-11-03]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/edukacija/kad-vi-ne-mozete-k-nama---mi-mozemo-k-vama!,3359.html>
- Kelava, M. (2020). Obnova i razvoj aktivnosti Gradskog muzeja Vukovar 1991. – 2015., Doktorska disertacija. Dostupno i na: <https://repozitorij.ds.unios.hr/islandora/object/dsos%3A76/datastream/PDF/view> [citirano: 2023-11-06].
- Kriza (s. a.). // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [citirano: 2023-11-21]. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34066>
- Križić Roban, S. (2006). Usporena komunikacija. // Život umjetnosti, 76/77, 1, 4-11. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/broj/20928> [citirano: 2023-11-20].
- Laszlo, Ž. (2000). Zašto su muzeji dosadni? // Informatica museologica, 31, 3/4, 98-

100. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/210791> [citirano: 2023-11-10].
- Leiner, V.; Z. Ostović (2020). Krtica Talpa istražuje Muzej grada Zagreba. Zagreb: Muzej grada Zagreba. Dostupno i na: <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X02613> [citirano: 2023-11-23].
- Maras Kraljević, J.; I. Vučur (2016). Atentat na Hrvatsku. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Maroević, I. (2005). Razine muzealizacije vezane uz kulturnu baštinu. // *Informatica museologica*, 36, 3-4, 44-49. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/file/206012> [citirano: 2023-12-05].
- Milutinović, J. (2010). Učenje u muzeju. // *Povijest u nastavi*, VIII (16 (2)), 217-229. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/122744> [citirano: 2024-04-05].
- Muzejska statistika (s. a.). Dostupno na: <https://mdc.hr/hr/muzeji/muzejska-statistika/statistika-hrvatskih-muzeja/> [citirano: 2024-04-05].
- Nagrada Hrvatskoga muzejskog društva za 2020. godinu (2021). [citirano: 2023-11-27]. <https://www.mgz.hr/hr/ostalo/nagrada-hrvatskoga-muzejskog-drustva-za-2020-godinu,3407.html>
- Najman, D.; M. Dujić; I. Posilović (2005). Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991. – Grad Zagreb. Zagreb: Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata.
- Olujčić Tomaić, S.; Z. Ostović (2016). Muzej grada Zagreba. Muzejska publikacija za djecu. Zagreb, Muzej grada Zagreba. Dostupno i na: <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X02611> [citirano: 2023-11-23].
- Pavičić, J. (2024). Muzeji pripadaju svima? Da, ali pod samo jednim uvjetom, kao što vidimo na primjeru Ane Kutleše [citirano: 2023-11-19]. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/muzeji-pripadaju-svima-da-ali-pod-samo-jednim-uvjetom-kao-sto-vidimo-na-primjeru-ane-kutlese-15119779>
- Peračković, K. (2001). Sociologija tranzicije, strukturalni, sociokulturni i neomodernizacijski pristup. // *Društvena straživanja*, 13, 3, 487-504. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/16171> [citirano: 2023-11-20].
- Ponovno otvaranje Muzeja grada Zagreba na Međunarodni dan muzeja, 18. 5. 2020. i izložbena instalacija Muzejski život u doba pandemije i potresa (2020). [citirano: 2023-11-02]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/dogadanja/ponovno-otvaranje-muzeja-grada-zagreba-na-me%c4%91unarodni-dan-muzeja-1852020,3306.html>
- Premerl, N. (1991). Zagrebački Grič – još jedna žrtva bezumnog rata. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Projekt Zagrebački kvartovi (2021). [citirano: 2023-11-27]. Dostupno na: <https://zagrebkvartovi.hr/>

- Rihtar Jurić, T. (2021). Muzeji u pandemiji. // *Informatica museologica*, 52, 6-13. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/407699> [citirano: 2024-04-05].
- Sekula, J. (2024). Vojarna „Maršal Tito“ u Zagrebu 1991. godine. Muzej grada Zagreba (u tisku)
- Skledar, N. (1995). Znanost o društvu i društvene promjene. // *Društvena istraživanja*, 4, 2/3, 287-297. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/32428> [citirano: 2023-11-10].
- Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine, [citirano: 2023-11-2] Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/eu-kultura/izdvojena-lijeva/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/smjernice-za-digitalizaciju-kulturne-bastine/15034>
- Stoljeće Muzeja grada Zagreba (2007). Ur. Goran Arčabić. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Strukić, K. (2022). Virtualna izložba „kvartovske priče – pogled iznutra“ – usmena povijest u projektu Muzeja grada Zagreba. // *Informatica Museologica*, 53, 148-150. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/438176> [citirano: 2023-11-27].
- Strukić, K. (2016). Zagrebačka ratna 1991: deset ratnih svjedočanstava. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Tr. M. (2024). Muzej kondoma ili McDonald'sa: 10 najčudnijih muzeja koji postoje! Ovi nisu nimalo dosadni [citirano: 2023-11-20]. Dostupno na: <https://teen385.dnevnik.hr/clanak/funzone/zanimljivosti/muzej-kondoma-ili-mcdonald-sa-10-najcudnijih-muzeja-koji-postoje-ovi-nisu-ni-malo-dosadni---764497.html>
- U MSU-u održana svečana dodjela Godišnjih nagrada Hrvatskog muzejskog društva (2022). [citirano: 2023-11-27]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/ostalo/u-msu-u-odrzana-sve%25c4%28dana-dodjela-godisnjih-nagrada-hrvatskog-muzejskog-drustva,3487.html>
- Vinterhalter, J. (1991). Zaštita je zadaća svih nas kada se oružje oglašava. // *Informatica museologica*, 1/4, 25-33. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/144816> [citirano: 2023-11-11]
- Zagrebački muzejski spomenar (2020). [citirano: 2023-11-2]. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/dogadanja/zagreba%25c4%28dki-muzejski-spomenar,3298.html>
- Zagrebnet blog – priče iz muzeja (2022). [citirano: 2023-11-2]. Dostupno na: <https://blog.zagrebnet.mgz.hr/>
- Zagrebnet portal (2022). [citirano: 2023-11-2]. Dostupno na: <http://zagrebnet.mgz.hr/>
- Zaninović Stančec, D.; P. Husain Pustaj (2018). Zbirke fotografija Muzeja grada Zagreba: tranzicija prema suvremenim potrebama. // *Informatica museologica*, 49, 85-90. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/218437> [citirano: 2023-11-17].

Aleksandra Bugar

Muzej grada Zagreba, Zagreb
abugar@mgz.hr

Boris Mašić

Muzej grada Zagreba, Zagreb
bmasic@mgz.hr

I kriza i smisao – arheologija u sjeni obnove

Crisis and meaning – archaeology in the shadow of renewal

UDK / UDC: 7.025

902.3

069.44

351.853

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljeno / Received on: 12. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 11. 6. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 94-113

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

U članku je riječ o djelovanju arheološkog tima Muzeja grada Zagreba pri konstrukcijskoj obnovi zgrada unutar središta Zagreba, oštećenih u potresu 2020. godine, od kojih je većina pojedinačno zaštićeno kulturno dobro Republike Hrvatske. Riječ je o osam istraženih lokacija. Na nekima od njih nisu uočene relevantne arheološke strukture, ali na njih četiri jesu, pa je dat sumarni pregled tijeka i rezultata arheološkog nadzora (Zagrebačka katedrala, Franjevački samostan i crkva, Remete – samostan i crkva i Državni arhiv u Zagrebu/Palača Erdödy-Drašković). Muzej već više od trideset godina aktivno istražuje na području Grada. Svakim novim istraživanjem dopunjuju se spoznaje o arheološkoj prošlosti povijesne jezgre, ali i šireg područja Zagreba, a muzejske zbirke dopunjuju brojnim predmetima, od prapovijesti do novoga vijeka. Svaki nalaz potencijalno je i nova muzeološka priča. Unatoč krizama, smisao istraživanja uvijek je privilegij bivanja na izvoru u kojem leži suština svakog arheološkog zadatka.

Ključne riječi: arheologija, konstrukcijska obnova, krizne situacije, potres, pandemija, Zagreb

Abstract

The article presents the work of the Zagreb City Museum's archaeological team during the reconstruction of buildings in the Zagreb's old city centre that were damaged in the 2020 earthquake. The majority of the buildings have been individually protected as cultural property of the Republic of Croatia. Eight sites have been archaeologically surveyed in total, four of them revealed archaeological structures. Summary of the progress and results of these four archaeological surveys is given: Zagreb Cathedral, Franciscan Monastery and Church, Remete Monastery and Church, and City of Zagreb State Archives / Erdödy-Drašković Palace. For over thirty years, the Museum has been active in conducting archaeological research in the city area. With each new research, the knowledge of the archaeological past of the historical core, but also of the wider Zagreb area has been expanded and the museum collections enriched with numerous objects, from the Prehistoric to the Modern Ages. Each finding represents a potential museological story. Despite crises, the privilege of being at the source remains the continuous meaning of research and the essence of any archaeological task.

Keywords: archaeology, constructive reconstruction, crisis situations, earthquake, pandemic, Zagreb

Uvod

Glavni grad Hrvatske – Zagreb – u početku pandemije koronavirusa zadesio je 22. ožujka 2020. razoran potres. Stradale su brojne stambene zgrade, muzeji, škole, bolnice pa i povijesni spomenici. Smrtno je stradala jedna osoba, a samo zahvaljujući uvedenoj karanteni nije bilo više ljudskih žrtava. Naime, toga jutra većina građana bila je u svojim domovima, a javni prijevoz bio je ukinut. Bila je to svima nepoznata situacija, a strah i zebnja od nepoznatog ponekad paralizira ne samo ljude, već i sustave. Izgledalo je da će tako biti i s muzejskom zajednicom. No, na primjeru tadašnjeg djelovanja Muzeja grada Zagreba vidljivo je da to nije bilo tako. Već u to nedjeljno jutro dvojica djelatnika bili su u Muzeju i provjeravali oštećenja uzrokovana potresom te posljedice koje je on imao na muzejsku građu. Bile su to prve informacije koje smo dobivali o građi za koju skrbimo dok smo, poneki od nas, sanirali oštećenja u vlastitim domovima. Svojevrsni „krizni muzejski stožer“ od desetak djelatnika sastao se u ponedjeljak, 23. ožujka, kako bismo organizirali funkcioniranje muzeja ni ne sluteći da ćemo, bez obzira na *lockdown*, biti znatno angažirani u evidentiranju i prijavi štete prouzročene potresom. O tome „muzejskom životu u doba pandemije i potresa“ Muzej grada Zagreba postavio je 18. svibnja 2020. istoimenu izložbu upriličenu povodom Međunarodnog dana muzeja i otvorenja muzeja za korisnike nakon *lockdowna*.¹ U prosincu 2020. godine potreseni Zagreb osjetio je posljedice i drugoga velikog potresa, onog na području Siska i Petrinje, kojim su se oštećenja na zgradama dodatno povećala.

Zahuktavanje konstrukcijske obnove niza objekata u Zagrebu bilo je uvjetovano i arheološkim nadzorom tijekom strojnog i ručnog iskopa. Muzej grada Zagreba bio je angažiran na sljedećim lokacijama: Državni arhiv u Zagrebu/Palača Erdödy-Drašković, Opatička 29; Staroslavenski institut/Palača Škrlec – Balbi, Demetrova 11; Franjevački samostan i crkva, Kaptol 9/Opatovina 24; Gimnazija Tituša Brezovačkog/Plemički konvikt, Habledelićeva 1; Atelijer Meštrović, Mletačka 8; Zagrebačko gradsko kazalište Komedija, Kaptol 9; Remete – samostan i crkva, I. Česmičkog 1 i Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava (Zagrebačka katedrala), Kaptol 31.

¹ Objavljeno na mrežnim stranicama Muzeja grada Zagreba 18. svibnja 2020. godine u rubrici Događanja. Dostupno na: <https://www.mgz.hr/hr/dogadanja/ponovno-otvaranje-muzeja-grada-zagreba-na-me%c4%91unardni-dan-muzeja-1852020,3306.html> [citirano: 2024-03-11].

Riječ je o osam lokacija na kojima se nalaze građevine sa statusom pojedinačno zaštićenoga kulturnog dobra, osim zgrade Gradskog kazališta Komedijska koja se nalazi unutar područja kulturnog dobra za koje je utvrđen sustav zaštite „A“ – Povijesne urbane cjeline Grad Zagreb. Na četirima istraženim lokacijama nisu uočene osobito relevantne arheološke strukture, no spominjemo primjerice latrinu iz 19. stoljeća definiranu unutar zgrade Staroslavenskog instituta/Palača Škrlec – Balbi u Demetrovoj 11, dok su u dvorištu Gimnazije Tituša Brezovačkog u Habelićevoj 1 uočene komunalne infrastrukturne cjeline irelevantnog baštinskog karaktera. Pri sanaciji Zagrebačkoga gradskog kazališta Komedijska, na adresi Kaptol 9, konstatirano je da su arheološki slojevi devastirani i to, najvjerojatnije, gradnjom kazališta između 1936. i 1939. godine² te preinakama koje su na zgradi izvedene 1957. godine pa nisu pronađeni relevantni arheološki slojevi.³ Arheološki slojevi nisu evidentirani ni pri konstruktivnoj sanaciji zgrade u Mletačkoj 8 u kojoj je smješten Atelijer Meštrović – muzej sa stalnom izložbom radova tog poznatog umjetnika. No, s druge strane, na nekim lokacijama – Katedrali Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava (Zagrebačka katedrala), Franjevačkom samostanu i crkvi, Remetama – samostanu i crkvi i Državnom arhivu u Zagrebu/Palača Erdödy-Drašković – rezultati arheološkog nadzora bili su značajni na više razina pa ćemo im se u ovom tekstu ipak samo sumarno posvetiti.

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava (Zagrebačka katedrala), Kaptol 31

Ni mjesec dana nakon potresa, arheolozi Muzeja grada Zagreba bili su u zagrebačkoj katedrali. Naime, u tome potresu znatno je oštećen i ovaj svojevrsni simbol grada čiji neogotički tornjevi dominiraju njegovom vizurom. Znatna oštećenja katedrale bila su vidljiva, kako na izvornim dijelovima iz 13. stoljeća, tako i na dijelovima koji su dograđeni u velikoj obnovi katedra-

2 Paškal (1990), 89.

3 Podaci o tim radovima bilježe se u primarnoj dokumentaciji Muzeja grada Zagreba s napomenom da je skupni nalaz srebrnoga novca s te lokacije (27 primjeraka datiranih pod kraj 15. i početak 16. stoljeća) darovao Strmac Vladimir (MGZ-ULZ-2463/1992). Prema svemu sudeći, riječ je o građevinskom poduzetniku koji je kao ovlašten graditelj uređivao priručnik Udruženja graditelja Kraljevine Jugoslavije – *Graditelj*. Bio je 1937. član „Izvršujućeg odbora“ spomenutog Udrženja u funkciji revizora, te tajnik Zagrebačke sekcije istog. Vidjeti: Tehnički kalendar Graditelj 1937 (1937). K tome, Vladimir Strmac bio je početkom pedesetih godina 20. stoljeća i član Zadruga Arhitekt iz Zagreba te član nadzornog odbora Društva arhitekata Hrvatske. Čavlović (2017), 299: bilj. 73; 302: Prilog II.

le nakon potresa 1880. godine.⁴ K tome, 29. prosinca 2020. novi jaki potres s epicentrom kod Petrinje prouzročio je dodatna oštećenja na katedralnom spomeničkom kompleksu.

Radovi na sanaciji štete u katedrali započeli su neposredno nakon proljetnog potresa. Zbog izvođenja radova u svetištu Prvostolni kaptol zagrebački i voditelj radova, ing. građ. Damir Foretić, pozvali su arheološku ekipu Muzeja grada Zagreba da nadzire radove u dijelu apside u kojem je morala biti denivelirana hodna ploha kako bi se utemeljila skela potrebna za radove na visini. Tijekom uklanjanja sloja građevinske šute i morta kojim je nakon potresa 1880. izdignut pod apside, uočen je ulomak kamena s natpisom. Svakim daljnjim centimetrom iskopa izvirali su dijelovi reljefnog prikaza ležeće osobe (slika 1), a naposljetku su pronađena četiri ulomka: oveći ulomak ploče s prikazom torza ležeće osobe, ulomak natpisa na latinskom jeziku, ulomak urešen floralnim motivima te ulomak s prikazom kićenke.⁵ Nakon što su ulomci arheološki definirani *in situ*, a latinski natpis pročitao, bilo je očito da je riječ o dijelovima nadgrobne ploče zagrebačkog biskupa Luke Baratina koji je biskupijom upravljao od 1500. do 1510. godine.

Slika 1. Ulomak nadgrobne ploče zagrebačkog biskupa Luke Baratina pronađen prilikom arheološkog nadzora u svetištu Zagrebačke katedrale 2020. godine (foto: Boris Mašić)

4 Zagrebačka nadbiskupija. Detaljno izvješće o oštećenjima zagrebačke katedrale (2020).

5 Svi pronađeni ulomci predani su Odboru za obnovu zagrebačke katedrale.

U povijesti Zagreba biskup Luka Baratin upamćen je kao veliki promicatelj umjetnosti, ali i kao naručitelj fortifikacija oko katedrale i biskupskog dvora u vremenu kad se trebalo obraniti od osmanlijskih osvajanja.⁶ Dijelovi te nadgrobne ploče široj su javnosti bili poznati od 1907. godine kada je jedan ulomak, u vrijeme rušenja zapadnog zida katedralne utvrde i zgrade Metropolitanske knjižnice, preuzet za Arheološki odjel Narodnog muzeja. Iz prepiske tadašnjeg ravnatelja Odjela Josipa Brunšmida s „Prečasnim Kaptolom prvostolne crkve u Zagrebu“ krajem prosinca 1906. godine razvidno je da je samo jedan od tri ulomka o kojima danas skrbi Hrvatski povijesni muzej⁷ trebao biti ustupljen tadašnjem muzeju.⁸ Riječ je o ulomku, piše Brunšmid, „nadgrobnoga spomenika nekoga zagrebačkog biskupa iz XV. vijeka od crvenoga mramora sa likom pokojnikove glave u reljefu. (Taj je komad potpisani pred nekoliko godina vidio u građevnoj pisarni)“. Iz ovog teksta se zaključuje, posebice iz posljednje rečenice, kako je spomenuti ulomak pronađen tijekom obnove katedrale, odnosno da nije bio uzidan u građevinski kompleks koji je rušen u vrijeme prepiske.

Bio je to prvi angažman arheološke ekipe Muzeja grada Zagreba na potresom oštećenim objektima u Zagrebu i već je on rezultirao značajnim nalazom: dijelovima artefakta koji se od pronalaska pa do danas tematizirao u radovima brojnih autora.⁹ Dijelovi nadgrobnog spomenika Luke Baratina pronađeni u arheološkim istraživanjima 2020. godine bili su prvi put predstavljeni javnosti na izložbi *Muzejski život u doba pandemije i potresa* u Muzeju grada Zagreba u svibnju 2020. godine. Naime, MGZ je jedan od rijetkih muzeja u Zagrebu čija zgrada nije bila jako oštećena u potresu te je dva mjeseca nakon potresa i saniranja šteta bio otvoren za javnost.

Franjevački samostan i crkva, Kaptol 9/Opatovina 24

Ne ulazeći na ovome mjestu u predaju o osnutku samostana, činjenice su da franjevci dolaze u Zagreb u XIII. stoljeću te da za franjevačku crkvu Marija Mirković smatra kako je izgrađena u trećoj četvrtini XIII. stoljeća.¹⁰ K tome, treba istaknuti kako je osnovna dispozicija samostanskog sklopa za-

6 Dobronić (1994), 59. Dobronić (1998), 18-19. Lukinović (1995), 223-227.

7 Inventarizirani kao HPM-PMH 6732.

8 Prepiska se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu: Dosje Zagreb – Sign. 42.

9 Primjerice: Brunšmid (1912), 183. Prijatelj (1957), 314-316. Valentić (1969), 31-35. Dobronić (1994), 74. Pelc (2006), 67-71. Šourek (2020), 127, 128.

10 Mirković (1987), 134.

grebačkih franjevacu u skladu s nastankom samostana u srednjem vijeku: s pravilno orijentiranom crkvom na sjevernoj strani, zvonikom bočno uz svetište na spoju sa samostanom te s krilima uz istočnu, zapadnu i južnu stranu pravokutnog klaustara.

Arheološka istraživanja unutar Franjevačkog samostana na Kaptolu izvedena su unutar sakristije i prostorijama zapadno i istočno od nje. Ona su bila dio konstrukcijske obnove kompleksa i odvijala su se istovremeno s građevinskim radovima. Dosadašnji rezultati tih istraživanja ukazuju da je na tome mjestu postojao sakralni objekt stariji od vremena osnutka biskupije 1094. godine, a čiji su dijelovi temelja pronađeni unutar sakristije (slika 2). Istražena su i 64 groba, ali se može reći da je broj ukopanih pokojnika morao biti višestruko veći s obzirom na količinu pronađenih dislociranih kosturnih ostataka pokojnika (slika 3). Najraniji horizont ukopavanja (XI. do XII. st.) pripada fazi u kojoj je na ovome mjestu funkcionirala spomenuta novopronađena građevina zidana od kamena. Naime, pozicija grobova uz njezin istočni temelj – od kojih je jedan grob apsolutno datiran u vrijeme oko 1100. godine – sugerira da su ti grobovi ukapani respektirajući postojanje te građevine. To nesumnjivo upućuje na mogućnost da je riječ o objektu sakralnog karaktera koji je bio u funkciji dok su pokojnici polagani u grobove. Tu dataciju zidane građevine podupire i nalaz spolije urešene motivom četveroprutog pletera koja je bila uzidana u južni temelj sakristije. Prema ostalim rezultatima analiza radioaktivnog ugljika C¹⁴ te prema suodnosu grobova i drugih arheoloških struktura kao i povijesnih izvora, može se zaključiti da se s ukopavanjem pokojnika na tom prostoru nastavilo do, u najmanju ruku, XVII. stoljeća. Od pokretnih arheoloških nalaza treba spomenuti predice raznih tipoloških karakteristika, a prema analogijama datirane su u razdoblje od XII. do XVI. stoljeća. Nadalje, raritetan nalaz je srebrni prsten sa svijetloplavim kabošonom, vjerojatno gorskim kristalom podrijetlom iz Njemačke (slika 4). Prsten je prema venecijanskom nalazu datiran u vrijeme XIII./XIV. stoljeća.¹¹ Istom vremenu pripada i prstenasti broš pronađen uz kosturne ostatke djeteta. Naime, riječ je o prerađenom banovcu iz XIII. stoljeća koji je mogao biti prerađen i u XIV. stoljeću. Dakle, riječ je o pozlaćenom banovcu s natpisom *Moneta Regis P(er) Sclavonia* (vjerojatno kovanom u Pakračkoj kovnici) te izrađenom od relativno čistog srebra (slika 5). Izvedba slova koja su prilično čitka i skladna (M i N izvedena goticom) ide u prilog ranijoj fazi produkcije banovaca, tj. vremenu između 1246. i 1260. godine (Herceg Stjepan, ban

11 Taylor (1978), kat. 429.

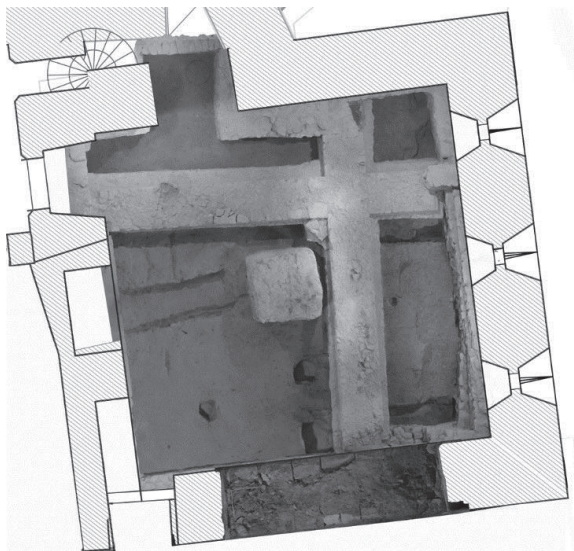
Stjepan Gutkeled). Ovakvi tipovi broševa u Europi se datiraju od XII. do XV. stoljeća, s naglašenom uporabom u XIII. i XIV. stoljeću.¹² Pronađeni romboidni broš datiran je također u XIII. ili XIV. stoljeće temeljem činjenice da je stratigrafski ustanovljeno kako potječe iz groba mlađeg od prve polovine XIII. stoljeća, ali i temeljem analognih nalaza koji su u širem europskom prostoru datirani od XIII. do XV., s naglaskom na XIV. stoljeću.¹³ S druge strane, o vremenu prije provale Mongola svjedoče i nalazi strelice, datirane prema analogijama u razdoblje od X. do XIII. stoljeća,¹⁴ kao i fening (fritzat) kranjskog vojvode Bernharda von Spanheima (vojvoda od 1202. do 1256.) kovan u St. Veitu u prvoj polovini XIII. stoljeća (slika 6). Za ovaj potonji nalaz mora se podsjetiti kako je u arheološkim istraživanjima ispred glavnog pročelja crkve, 2002. godine, pronađen još jedan primjerak novca ovoga vojvode¹⁵ pa sve to svjedoči o intenzivnim (možda i građevinskim) aktivnostima na ovoj lokaciji oko sredine XIII. stoljeća. U objavi spomenutih istraživanja dr. sc. Željko Demo izvrsno je elaborirao, pored ostaloga, postojanje naselja na ovoj lokaciji i u vremenu ranoga srednjega vijeka, a i u ovim istraživanjima uočeni su elementi koji to potvrđuju. Riječ je o keramici datiranoj u razdoblje od VIII. do u XI. stoljeće, ali i arheološki sloj datiran radio-karbonskom analizom u 1038. godinu.

12 Belaj i Belaj (2016), 252.

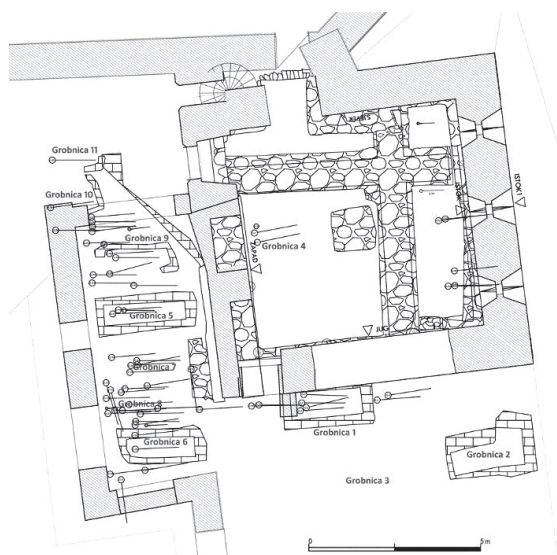
13 Odor (1998), 131, 132, 137.

14 Holeščak (2017), Mapa 6; Tab. 11: 1, 4.

15 Demo (2006), 19; Kat. 7.2.

Slika 2. Temelji sakralnog objekta iz XI. stoljeća pronađeni prilikom arheoloških istraživanja 2021. godine unutar sakristije Franjevačkog samostana u Zagrebu (fotostkica: Boris Bošković)

Slika 3. Tlocrtna dispozicija grobnih ukopa pronađenih u arheološkim istraživanjima 2021. godine unutar Franjevačkog samostana u Zagrebu (izradio: Boris Bošković)

Slika 4. Srebrni prsten, XIII./XIV. st., pronađen u grobu unutar Franjevačkog samostana u Zagrebu tijekom arheoloških istraživanja 2021. godine (foto: Ljubo Gamulin)

Slika 5. Prstenasti broš izrađen iz prerađenog banovca, pronađen u dječjem grobu istraženom 2021. godine u arheološkim istraživanjima unutar Franjevačkog samostana u Zagrebu (foto: Ljubo Gamulin)

Slika 6. Fening (frizatik) iskovan u prvoj polovini XIII. st. pronađen u arheološkim istraživanjima unutar Franjevačkog samostana u Zagrebu (foto: Ljubo Gamulin)

S obzirom na značajne rezultate dobivene ovim arheološkim istraživanjima te činjenicu da su tijekom konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pri realizaciji konstrukcijske sanacije franjevačkog samostana i crkve uočeni brojni kulturno-povijesno-građevinski elementi koji su otvorili niz novih pitanja i rezultirali novim spoznajama o tom spomeničkom kompleksu, planirano je i tiskanje monografije u kojoj bi svi dionici u projektu iznijeli svoje spoznaje prikupljene tijekom njegove realizacije.

Remete – samostan i crkva, I. Česmičkog 1

Ni konstrukcijska sanacija samostana i crkve u Remetama – o kojima karmelićani skrbe od dolaska u Remete 1959. godine i preuzimanja župe nakon smrti župnika Leopolda Rusana 1963. godine – nije mogla proći bez „arheološke špahtle“. Gradnja i utemeljenje crkve i samostana povezuju se s crkvenim redom pavlina – redovnika koji su na naše prostore došli iz Mađarske sredinom XIII. stoljeća. Točna godina utemeljenja samostana predmet je brojnih stručno-znanstvenih tekstova, a sigurnu potvrdu o postojanju samostana i crkve eremita u Remetama nalazimo u darovnici „Miroslava, sina Herčukova“ iz 1288. godine.¹⁶ Postojanje te prvotne pavlinske crkve i njezin izgled nisu nam poznati, ali je arheološkim istraživanjima iz 2008. i 2009. godine dokazano da je današnja crkva četvrta crkva koju su pavlini izgradili na tome mjestu.¹⁷ Do XVI. stoljeća samostan je stekao brojne posjede, a u XVII. stoljeću značajno je preuređen u vrijeme Martina Borkovića, tada generala Reda koji je 1786. ukinut u reformama Josipa II.¹⁸ Snažan potres koji je zadesio Zagreb i okolicu 9. studenoga 1880. te naknadni – u veljači 1881. – prouzročili su značajna oštećenja na crkvi i samostanu, a ob-

16 HR-HDA-653, *Acta Monasterii Remetensis*, Fasc.I.1.

17 Mašić (2014), 8.

18 Mašić (2016), 30-31.

nova je izvedena prema projektima arhitekta Hermana Bolléa.¹⁹ Točno 140 godina kasnije, 2020., potres je iznova zadesio samostan i crkvu, a u konstrukcijskoj obnovi sudjelovali su i arheolozi u vidu nadzora nad ručnim i strojnim iskopom.

Tijekom prve faze nadzora, sjeverno od samostana, pronađeni su ostaci masivnog zida te uz njih dio opločenja izvedenog kamenim oblucima. Prema prvim procjenama, zidane strukture pripadale bi obrambenom zidu koje možemo datirati u razdoblje između XV. i XVII. stoljeća. U unutrašnjosti samostana, u prostoriji sjeverno od zvonika zvanoj „ispovjedaonica“, pronađeni su omanji zidani objekt četvrtastog tlocrta te u zemlju ukopano i kamenjem obloženo svojevrsno spremište (trap) kružnoga tlocrta. Oni svjedoče o prvim tragovima redovničkog života unutar samostanskog kompleksa, s obzirom na to da su pronađeni u najstarijem samostanskom krilu za koje možemo pretpostaviti da je sagrađeno uz crkvu koju je 1319. pavlinima pomogao sagraditi kralj Karlo Robert.²⁰ Predviđeni iskop unutar sakristije očekivano je rezultirao pronalaskom brojnih arheoloških struktura. Položaj sakristije – neposredno uz svetište za koje se predmnijeva da je najstariji dio crkve te da se nalazi na mjestu gdje su pavlini po dolasku u Remete u drugoj polovini XIII. stoljeća podigli prvu bogomolju posvećenu Mariji – logično je podrazumijevao postojanje arheoloških nalaza. Već prvi iskopi po uklanjanju podnih pločica rezultirali su pronalascima temeljnog zida samostana i crkve, ali i uočavanjem prostorija u nekadašnjim objektima čiju namjenu tek treba utvrditi. Tek za jednu od njih može se pretpostaviti da je služila kao sakristija prije ove današnje, a u njoj je evidentirano nekoliko hodnih razina u vidu nabijene zemlje. Kako su s obzirom na suodnos pronađenih zidova i temelja trenutno ustanovljene četiri građevinske faze, ova „sakristija“ pripadala bi trećoj, dakle ne najmlađoj fazi. Nadalje, mora se istaknuti čitav niz zanimljivih i problematičnih pronađenih detalja: od dijela portala otkrivenog u sjevernom zidu današnje sakristije, preko zidova ožbukanih s vanjske i unutarnje strane, a koji korespondiraju s namjerno zatrpanim temeljem kontrafora na ulazu u današnju sakristiju, do odvodnog kanala koji se pružao u smjeru sjeveroistok-jugoistok iz pravca samostanskog hodnika, kao i pronađeni grobovi – njih devet – koji su bili u značajnom kronološkom suodnosu sa spomenutim kanalom (slika 7). U drugoj fazi nadzora uočene su nove

¹⁹ Damjanović (2011).

²⁰ Nažalost, nije sačuvana isprava koja bi potvrdila kraljevu donaciju, tako da je jedini zapis o gradnji te crkve zasnovan na interpretaciji anonimnog autora djela *Mater amabilis*, a njegov opis su preuzeli i kasniji kroničari reda. Nepoznati autor (1665), III.1.

zidane strukture u sjevernom dvorištu, od kojih je jedna, istočnija, bila dijelom devastirana strojnim iskopom. Preostale su činili zidovi „L“ tlocrta dijelom građeni od kamena, a dijelom od opeke. Nalazna i tlocrtna situacija sugerirale su da je riječ o ranije devastiranom objektu četvrtastog tlocrta za koji se može pretpostaviti da je bio fortifikacijskog karaktera. S obzirom na poziciju nalaza, najvjerojatnije je riječ o tzv. Korvinovoj kuli, obrambenom objektu koji je prema svim samostanskim kroničarima kralj Matija Korvin pomogao izgraditi kako bi pavline zaštitio od osmanlijskih napada.²¹

Slika 7. Grobovi unutar sakristije crkve u Remetama pronađeni prilikom arheološkog nadzora 2022. godine (foto: Boris Mašić)

Državni arhiv u Zagrebu/Palača Erdödy-Drašković, Opatička 29

Palača Erdödy-Drašković u Opatičkoj ulici 29, u kojoj je danas smješten Državni arhiv u Zagrebu, zaštićeni je spomenik kulture te se zbog svoje povijesne i umjetničke vrijednosti vanjskog dijela, ali i unutrašnjosti, nalazi pod posebnom zaštitom Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i pri-

²¹ Premda nema autentičnog povijesnog izvora koji bi tu tezu mogao potvrditi, potkrepljuje ju skupni nalaz zlatnog novca pronađen u arheološkim istraživanjima 2008. godine. Mašić i Pleše (2009).

rode grada Zagreba i Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske kao nepokretno kulturno dobro Hrvatske. Palača se sastoji od dva objekta: starije dvokatne barokne palače dograđene na gradski bedem na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće, u vrijeme vlasnika Aleksandra Erdödyja, te ugaone jednokatnice u klasicističkom stilu s pročeljima prema Opatičkoj i Demetrovoj ulici, prigradene između 1835. – 1840. godine, kada je vlasnikom postao grof Franjo Drašković.²² Objekti su međusobno spojeni i zajedno zatvaraju dvorište nepravilnog, trapezoidnog oblika.

Tijekom provedenog nadzora, koji je ponekad prelazio u istraživanje, očekivano je ustanovljen kontinuitet naseljavanja Gradeca od prapovijesti do danas. Osobito se to odnosi na povezivanje s nalaznom situacijom definiranom tijekom dugogodišnjih arheoloških istraživanja na prostoru Muzeja grada Zagreba provedenih početkom 1990-ih godina, u vrijeme još jedne velike krizne situacije – u vrijeme Domovinskog rata. Ti su nalazi rezultirali i *in situ* prezentacijom dijelova prapovijesnog i srednjovjekovnog naselja u podrumima Muzeja i dio su stalnog postava Muzeja grada Zagreba otvorenog 1997. godine. Istraživanja u zgradi naših prvih susjeda – Državnog arhiva u Zagrebu – dopunila su mozaik do tada znanih spoznaja o bogatim arheološkim slojevima na području Gradeca.

Unutar dvorišta Palače Erdödy-Drašković uočene su brojne arheološke strukture: od recentnih infrastrukturnih instalacija, preko nalaza koji pripadaju vremenu funkcioniranja palače od kraja XVIII. do u XIX. stoljeće te nalaza iz razdoblja XIII. – XV. stoljeća pa do intaktnih nasebinskih struktura iz razdoblja rane faze halštatske kulture starijega željeznoga doba (slika 8). Unutar ovih potonjih pronađeni su i pokretni nalazi koji preliminarno upućuju na razdoblje prijelaza kasnoga brončanog doba u ranu fazu željeznog – a moguće i na završnu fazu kasnoga brončanog doba. Iz toga razdoblja treba istaknuti strukture nasebinskog karaktera: Objekt 1 pronađen uz sjeverno dvorišno pročelje, nekoliko ukopa ispunjenih signifikantnim keramičkim ulomcima te ukope za stupove namijenjene nadzemnim objektima. Iz razdoblja XIII. – XV. stoljeća pronađeno je nekoliko ulomaka keramike, ali ne u zatvorenim nalaznim cjelinama. Gotovo dijagonalno kroz dvorište pruža se zidana struktura koja se sastoji od tri segmenta. Građena je od pritesanog kamenja i oblutaka vezanih vapnenim mortom. Je li riječ o točkastom temeljenju ili ostatcima podrumskog objekta „s ruševinama nekog svoda“ koji se

22 Dobronić (1988), 384.

spominje 1742. godine,²³ moći će se odgovoriti tek proširenjem istraživanja na središnji dio dvorišta.

Slika 8. Nalazna situacija arheoloških struktura pronađenih u istraživanjima 2023. godine unutar dvorišta Palače Erdödy-Drašković (foto: Boris Mašić)

Nemalo iznenađenje bio je pronalazak zdenca u južnom krilu palače, građenog pritesanim kamenjem u tehnici suhozida, a u završnom, gornjem dijelu, zdenac je bio nadsvođen opekom koja je nosila njegovo krunište (slika 9). Zdenac je nakon otkrića, od površine terena do razine vode, bio dubok oko 13 m, a do kulturnog sloja 17,4 m. Promjer zdenca u razini ukopne jame iznosi 1,4 metra, sužavajući se do istražene razine (19 metara) na 1,1 metar. Istraživanje unutar zdenca rezultiralo je samo djelomičnim snižavanjem razine njegove zapunjenosti, a unutar iskopane zapune nisu pronađeni signifikantni nalazi koji bi pridonijeli preciznijem određenju vremena njegove gradnje. Naime, daljnje pražnjenje njegove zapune nije bilo moguće s obzirom na uvjete rada i terminski plan izvođenja konstrukcijske sanacije. Slijedom toga, ostaje nam, kao gornja granica njegova funkcioniranja i gradnje (*terminus post quem non*), razdoblje na prijelazu XVIII. u XIX. stoljeće, od-

23 Isto, 384.

nosno vrijeme gradnje palače Erdödy-Drašković i njezinih aneksa. Premda možemo pretpostaviti kako je zdenac građen i ranije, isto – na temelju ovih istražnih radova – nije moguće dokazati, ali značaj njegova pronalaska time nije nimalo umanjen. Naime, sagledavajući nalaznu situaciju – što podrazumijeva pozicioniranje zdenca uz jednu od glavnih prometnica u novovjekom Gradecu i to nedaleko sjevernih gradskih vrata, izuzetan trud, a vjerojatno i značajna financijska sredstva koji su uloženi u njegovu gradnju – preostaje nam zaključiti kako je riječ o jedinom pronađenom te do sada točno ubiciranom javnom zdencu na današnjem Gornjem gradu. Njegova gradnja (s obzirom na zahtjevnost i opseg radova) morala je biti projekt u čiju su realizaciju, vjerojatno, bili uključeni svi segmenti tadašnjeg društva.

Slika 9. Zdenac u južnom krilu Palače Erdödy-Drašković pronađen u arheološkim istraživanjima 2023. godine (foto: Boris Mašić)

I kriza i smisao...

Istovremeno s pisanjem ovoga teksta navršene su četiri godine od početka pandemije koronavirusa i potresa koji je zadesio Zagreb 22. ožujka 2020. Teško je ne priznati da smo tada bili u strahu, onom primalnom i iskonskom: za vlastiti život. Tročlanoj arheološkoj ekipi Muzeja grada Zagreba,²⁴ čovje-

²⁴ Uz autore teksta ekipu čini i Boris Bošković, muzejski tehničar MGZ-a.

ku također imanentna težnja za novim spoznajama pomogla je da taj strah prevlada – još jednom ljudskom osobinom – smislenim radom. Naime, nije bilo nimalo lako krenuti u Zagrebačku katedralu 23. travnja 2020. kada nas je na putu prema njoj „zatreslo“ 3,3 stupnja magnitude prema Richteru. U njoj su nas dočekali stoljetni zidovi građeni od kamenih blokova sada po nekoliko centimetara razdvojeni djelovanjem neumoljive podzemne sile. Pukotine, premda jedva vidljive u visokim svodovima katedrale, nagovještavale su mogućnost urušavanja svoda i njegovih kamenih rebara zastrašujuće težine u slučaju pada s tolike visine. U Franjevačkom samostanu nedostajali su dijelovi zidnih ploha (slika 10), a u Gimnaziji Tituša Brezovačkog svodovi hodnika bili su odvojeni od nosivog зида.

Slika 10. Detalj snimljen tijekom arheoloških istraživanja unutar Franjevačkog samostana na Kaptolu 2021. godine (foto: Boris Mašić)

No, gledajući iz današnje i neke buduće perspektive, moguće je zaključiti da je arheologija jedna od struka koja je „profitirala“ u ovim kriznim situacijama. Smisao i zadaća arheologije jest pronalaženje i interpretacija tragova ljudskog djelovanja te materijalnih ostataka prošlosti sačuvanih ispod zemljine površine pa je konstrukcijska obnova zgrada stradalih u potresu upravno-pravno podrazumijevala angažman arheologa. Naime, većina

tih zgrada nalazi se unutar sustava zaštite spomenika kao arheološka zona pa ni strah ni *lockdown* nisu mogli biti razlog neodlaska na lokacije gdje se spašavao spomenik kulture, a time i eventualni arheološki nalazi. Jer kako negirati smisao struke? Primjerice, zanemarimo na ovome mjestu stilske i tipološke karakteristike spomenutoga prstenastog broša koje ga smještaju u XIII. i XIV. stoljeće i rijedak je arheološki nalaz (Sl. 5) pa sagledajmo o čemu on još „govori“. Netko je na tadašnjem Kaptolu – potaknut modom onoga vremena – odlučio preraditi srebrni novac kako bi imao tada moderni prstenasti broš čije je izvorište u Francuskoj, a u naše krajeve pristiže posredstvom templara.²⁵ Lako je zamisliti osobu srednjega staleža koja nema sredstava da pribavi uvozni primjerak, ili da nije bilo moguće nabaviti primjerak toliko mali da odgovara djetetu, pa se odlučuje izraditi lokalnu inačicu broša, a sve kako bi bio u usklađen s modom staleža bolje platežne moći. K tomu, toliko vrijedan broš ostavlja na odjeći u kojoj pokapa svoje dijete u istome grobu, najvjerojatnije, s osobom s kojom je u braku.²⁶ Ovo je samo dio priče o kojoj broš trenutno „govori“, jer ćemo tek po završetku analize kosturnih ostataka pokojnika saznati više o spolu, dobi, prehrani, podrijetlu i slično, čime će biti osnažen interpretativni potencijal ovoga nalaza. I kako ne biti tamo i istraživati, koliko god kriza i strah bili veliki, a smisao bitniji? Tijekom svih spomenutih nadzora i istraživanja morali smo blisko surađivati s izvođačima radova, projektantima, restauratorima, konzervatorima... kako bismo prikupili što više podataka o pronađenim slojevima i strukturama koje svjedoče našu povijest. Ponekad je različite težnje i interese svake od struka bilo teško pomiriti pa je dolazilo i do prijepora te bi kompromis bio ostvaren tek kada je svaka od struka argumentirano obranila svoje stavove. Nije li i to smisao kvalitetnog djelovanja? S druge strane, ako se ostvare namjere o prezentaciji pojedinih arheoloških nalaza na mjestu na kojem su pronađeni te svekolikoj javnosti – posredstvom izložbi, stručno-znanstvenih i popularnih tekstova ili drugih medija komunikacije s korisnicima – prenesemo znanje o pronađenom, ostvarili smo i smisao muzejskog djelovanja: sakupljanje, proučavanje i čuvanje materijalnih i nematerijalnih svjedočanstava prošlosti te diseminaciju znanja o njima. Unatoč krizama, smisao istraživanja uvijek je privilegij bivanja na izvoru u kojem leži suština svakog arheološkog zadatka.

25 Belaj i Belaj (2016), 268.

26 Tek po završenoj antropološkoj analizi moći će se definirati spol, dob i sl. pokojnika iz toga groba.

Literatura

- Belaj, J.; M. Belaj (2016). Prstenasti broš s natpisom iz templarske Gore – prijedlog dekodiranja. // *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 33, 247-270.
- Brunšmid, J. (1912). Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. // *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, XII, 129-197.
- Paškal, C. (1990). *Kaptolski Franjevci*. Zagreb: Cvekan Paškal; Plamen GP.
- Čavlović, M. (2017). Zadruga „Arhitekt” u Zagrebu: Pitanje slobode projektantskog djelovanja 1950-ih. // *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 25, 2, 54, 288-305.
- Damjanović, D. (2011). Herman Bollé i restauracija župne (ranije pavlinske) crkve u Remetama nakon potresa 1880. godine. // *Croatica Christiana Periodica*, 35, 68, 69-85.
- Demo, Ž. (2006). *Opatovina: tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- Dobronić, L. (1994). *Renesansa u Zagrebu*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- Dobronić, L. (1998). *Zagrebačka biskupska tvrđa*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dobronić, L. (1988). *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Taylor, G. (1978). *Finger Rings: from Ancient Egypt to the Present Day*. London: Lund Humphries for the Ashmolean Museum; Oxford; Worshipful Co. of Goldsmiths.
- Holečak, M. (2017). *Vybava stredovekeho lukostrelca v severnej časti Karpatskej kotliny*. Doktorska disertacija, Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Archeologický ústav Slovenskej Akadémie Vied v Nitre.
- Lukinović, A. (1995). Luka Baratin. Str 223-227. // *Zagrebački biskupi i nadbiskupi / ur. Franjo Mirošević*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mašić, B. (2014). Na nemirnim temeljima: arheologija i 725 godina svetišta u Remetama = Auf unruhigen Fundamenten: die Archäologie und 725 Jahre Sanktuarium Remete. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Mašić, B. (2016). Crkva uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama. Str. 28-31. // *Maksimir: povijest i kvartovski simboli / ured. Strukić, Kristian; Bušić, Milena*. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Mašić, B.; T. Pleše (2009). O skupnome nalazu zlatnoga novca uz crkvu Blažene Djevice Marije u Remetama. // *Opuscula archaeologica*, 33, 1, 207-220.
- Mirković, M. (1987). Zagrebačka franjevačka crkva na Kaptolu i njezino kulturno-povijesno značenje. // *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 13, 115-135.

- Nepoznati autor (1665). *Mater amabilis Maria Miraculosa Virgo Remetensis*. In hoc exiguo libello clare proponitur cum sua origine et nonnullis miraculis per quendam Patrem Fratrem Ordinis s. Pauli primi Eremitae professum Monasterii Remetensis in tertium annum inhabitatorem anno Matris Virginis 1665. Arhiv Hrvatske akademije Znanosti i umjetnosti, II d.104.
- Odor, J. G. (1998). Anjou–kori öntőforma Majsról (Adatok a 13–15. századi viselet történet– éhez) = Gusform aus der Anjouzeit von Majs. Str. 123-137. // *Communicationes Archaeologicae Hungariae*.
- Pelc, M. (2006). Ugarske kiparske radionice i renesansa u sjevernoj Hrvatskoj. // *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30, 67-80.
- Prijatelj, K. (1957). Ivan Duknović. Zagreb: Društvo historičara umjetnosti N. R. H., 1957.
- Šourek, D. (2020): Budimski dvor i hrvatska renesansa. Str. 121-133. // *Ars et Virtus : Hrvatska – Mađarska: 800 godina zajedničke kulturne baštine*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori; Magyar Nemzeti Múzeum.
- Tehnički kalendar Graditelj 1937 (1937). Ur. Vladimir Strmac. Udruženje graditelja Kraljevine Jugoslavije. [citirano: 2024-03-25]. Dostupno i na: https://archive.org/details/tehnicki_kalendar_graditelj_1937-vladimir_strmac
- Valentić, M. (1969). *Kameni spomenici Hrvatske XIII – XIX stoljeća*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske.
- Zagrebačka nadbiskupija. Detaljno izvješće o oštećenjima zagrebačke katedrale (2020). [citirano: 2024-04-11]. Dostupno na: <https://www.zg-nadbiskupija.hr/detaljno-izvjesce-o-ostecenjima-zagrebacke-katedrale>

Vesna Vukelić Horvatić

Muzej grada Zagreba, Zagreb

vvukelic@mgz.hr

Potresene zbirke – ili kako smo čistili „naše“ zbirke od šute i smeća

Shaken collections – or how we
cleaned “our” collections from debris
and garbage

UDK / UDC: 069

069.44

069.5

7.025

Stručni rad / Professional paper

Primljeno / Received on: 12. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 3. 7. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 114-133

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Cilj je ovoga rada prikazati brzu reakciju djelatnika Muzeja grada Zagreba u spašavanju i zaštiti baštine i upozoriti na problematiku spore dinamike obnove nakon potresa. Tijekom 2020. godine bili smo suočeni s izazovima pandemije i potresa. Zagrebački potres od 22. ožujka 2020. iznjedrio je na površinu svu višedesetljetnu nebrigu sustava, ali i stanara o građevinama. Sa svojim gradom sudbinu su podijelile i javne kulturne institucije – muzeji, kazališta, knjižnice i arhivi. Muzej grada Zagreba, nakon kvalitetno provedene konstrukcijske obnove 90-ih godina dvadesetog stoljeća, prošao je s minimalnim oštećenjima. No, to se ne može kazati i za izdvojene memorijalne zbirke i prostore kojima upravlja Muzej i koje su smještene unutar stare gradske jezgre i centra grada Zagreba. Pod svojom upravom uzej ima sedam vanjskih zbirki/prostora o kojima brine. Najveća oštećenja nastala su u zbirci Dujšin-Ribar koja se nalazi u Demetrovoj ulici 3 i dijeli zid s Prirodoslovnim muzejom, a zatim u zbirci arhitekta Viktora Kovačića u Masarykovoj ulici 21. Ništa bolje nije prošao niti Memorijalni prostor Miroslava i Bele Krleže na Krležinom Gvozd 23, dok Ambijentalna zbirka kipara Roberta Frangeša Mihanovića na Rokovom perivoju 2, koja je već od ranije imala velikih problema u samoj statici zgrade, nije pretrpjela veća oštećenja. Bez obzira na psihološki moment straha i neizvjesnosti odmah se pristupilo raščišćavanju prostora, sklanjanju najvrjednijih predmeta iz najoštećenijih interijera i njihovoj zaštiti od eventualnih budućih oštećenja. Dinamika zaštite predmeta bila je unaprijed određena rasporedom od kojega se nije odstupalo, a raspored se primjenjivao u svim dislociranim zbirkama. Nakon prvotnoga šoka i uništenih interijera zbirki, koje su postale nedostupne javnosti i posjetiteljima, postavilo se pitanje kako započeti obnovu tih prostora. Naime, sve zbirke koje se nalaze pod upravom Muzeja grada Zagreba nalaze se u stambenim jedinicama u kojima postoji više stanara pa čak i suvlasnika. Stoga nam velik problem predstavljaju neriješeni imovinsko-pravni odnosi, što uvelike otežava početak ikakvog pribavljanja dokumentacije za obnovu i u krajnjem slučaju prijavu na fondove Europske unije kako bi se provela cjelovita konstrukcijska obnova uništenih prostora.

Ključne riječi: potres, memorijalne zbirke, zaštita baštine, imovinsko-pravni odnosi, dinamika obnove, Muzej grada Zagreba

Abstract

This paper aims to show the quick reaction of the employees of the Zagreb City Museum in rescuing and protecting heritage and to warn about the problem of the slow reconstruction after the earthquake. During the 2020, we faced the challenges of the pandemic and the earthquake. The Zagreb earthquake on March 22, 2020, revealed the negligence of both the system and the residents regarding the buildings. Public cultural institutions i.e. museums, theaters, libraries, and archives, shared the city's faith. The Zagreb City Museum, after a well-executed structural renovation in the 1990s, experienced minimal damage. However, the same cannot be said for the separate memorial collections and spaces managed by the Museum, which are located within the old city core and downtown Zagreb. The museum manages seven external collections or sites. Dujšin-Ribar collection, which is located at Demeter Street 3 and shares a wall with the Museum of Natural History, sustained the heaviest damage, followed by the collection of architect Viktor Kovačić at Masaryk Street 21. The Miroslav and Bela Krleža memorial space at Krležin Gvozd 23 did not fare any better either. Ambient collection of sculptor Robert Frangeš Mihanović, located at Rokov Perivoj 2, did not sustain significant damage despite the building already having major structural stability issues. Regardless of fear and uncertainty, we immediately started clearing the space, removing the most valuable items from the most damaged interiors to protect them from future damage. The dynamics of items protection was determined in advance by a schedule that was not deviated from, which was applied at all dislocated collections. After the initial shock and the destroyed interiors of the collections, which became inaccessible to the public and visitors, the question arose as how to start the renovation of these spaces. Namely, all the collections under the management of the Zagreb City Museum are located in residential units with multiple tenants and co-owners. Therefore, unresolved property relations represent a substantial problem, which makes it very difficult to obtain documentation for reconstruction or to apply for European Union funds in order to carry out a complete structural reconstruction of the destroyed premises.

Keywords: earthquake, memorial collections, heritage protection, property-legal relations, dynamics of reconstruction, Museum of the City of Zagreb

Uvod

Muzej grada Zagreba nezaobilazna je baštinska ustanova za stjecanje znanja o prošlosti grada i njegovom povijesnom, političkom, kulturnom i gospodarskom razvoju, bilo prezentacijom navedenih segmenata kroz kronološki stalni postav od pretpovijesti do kraja Domovinskog rata ili pojedinačnim istraživanjem muzejskih zbirki i davanjem na uvid muzejske građe našim korisnicima. Muzej je osnovala Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“ 1907. godine.¹ Prvi ravnatelj muzeja bio je Emilij Laszowski. Muzej grada Zagreba promijenio je četiri lokacije do 1947. godine, a tada se trajno smjestio u kompleks bivšeg samostana opatica klarisa u Opatičkoj ulici 20-22.² Danas Muzej grada Zagreba ima 39 zbirki i 8 zbirki donacija, koje su mu dodijeljene od Grada Zagreba na trajnu pohranu i skrb. Zbirke donacija unutar muzeja i dislocirane stambene jedinice u kojima se nalaze memorijalni prostori i zbirke Muzeja grada Zagreba u fokusu su i javnosti i gradskih službi od nesretnog 22. ožujka 2020. godine. Velik dio zgrada u Donjem i Gornjem gradu, povijesno najstarijim dijelovima grada, izgrađen je unazad nekoliko stoljeća. Konstrukcije mnogih objekata stoga ne zadovoljavaju suvremene protupotresne standarde gradnje i zbog toga je, osim u epicentralnom području, najveći broj oštećenih građevina upravo na prostoru ovih dviju četvrti. Štete na zgradama od potresa, koji je dodatno narušio otprije zapuštene objekte, predstavljaju opasnost i za stanare i za prolaznike. Unutar stalnog postava Muzeja grada Zagreba nalazi se Zbirka umjetnina Tille Durieux koja nije pretrpjela značajnija oštećenja u potresu zbog izuzetno temeljite obnove muzeja 1990-ih godina. Sedam vanjskih, dislociranih zbirki i memorijalnih prostora nalazi se unutar teritorija Gornjega grada i užeg centra Donjega grada. Zgrada u Masarykovojoj 21 izgrađena je prema Kovačićevom nacrtu 1905./1906. godine. U njoj se nalazi Zbirka – stan arhitekta Viktora Kovačića koja nam zorno prikazuje kulturu stanovanja s početka 20. stoljeća. Mansardni je to stan koji je Kovačić projektirao za sebe. U zagrebačkom potresu stan arhitekta Kovačića pretrpio je znatna oštećenja: velike pukotine između zidova i stropova, oštećen zabatni zid na tavanskom dijelu koji je po hitnom postupku sanirala građevinska tvrtka po nalogu predstavnika stanara. Koliko je statika stana oštećena govori i podatak da su svi stanovi pregledom statičara dobili zelenu, a mansardni stan crvenu naljepnicu. Me-

1 Arčabić (ur.) (2007), 20-24.

2 Isto, 29.

memorijalni prostor Miroslava i Bele Krleža nalazi se na prvom katu Vile Rein na Krležinom Gvozd 23. Vila Rein izgrađena je 1928. godine, prema projektu arhitekta Rudolfa Lubynskog, za obitelj zagrebačkog bankara Adolfa Reina.³ Stan na prvom katu Vile Rein u kojem se nalazi memorijalna zbirka Miroslava i Bele Krleža znatno je oštećen u potresu 2020. godine: popucao je zid između Beline spavaće sobe i Belinog malog salona, iznad i pored vrata i prozora vide se oštećenja zidova, dimnjaci su se urušili i promptnom akcijom gradske službe za hitne intervencije uklonjeno je svih pet dimnjaka vile Rein. Uslijed podrhtavanja crijep i oluci pomakli su se iz svojih utora i prouzrokovali prodor vode/vlage u desni kut spavaće sobe Miroslava Krleže. Drveni prag koji dijeli hodnik od kupaonice spustio se tri centimetra ispod prijašnje razine. Prvim tzv. brzim pregledom statičara zgrada je dobila zelenu naljepnicu!

Na adresi Rokov perivoj 2 nalazi se Ambijentalna zbirka kipara Roberta Frangeša Mihanovića. Interijer i eksterijer kuće kipara Frangeša Mihanovića projektirao je arhitekt Viktor Kovačić 1910. godine. Posebno je značenje zbirke u tome što su u interijer kuće ugrađeni drveni elementi doneseni iz zagrebačke katedrale prilikom njezine obnove 1880-ih godina, kao i dio namještaja iz franjevačkog samostana u Klanjcu. Kuća na Rokovom perivoju 2 imala je konstrukcijska oštećenja koja ugrožavaju statiku objekta desetljećima prije zagrebačkoga potresa 2020. godine.⁴ Pregledom kuće od strane statičara utvrđeno je širenje već postojećih pukotina u ulaznom hodniku. Stoga su, prema uputama Gradskog zavoda za zaštitu spomenika i prirode, postavljeni željezni potpornji u hodnik kuće. Najveća strukturna oštećenja nastala su na građevini u kojoj je smještena Memorijalna zbirka dr. Ivana Ribara i Cate Dujšin-Ribar. Zbirka Dujšin-Ribar nalazi se na drugom katu palače Mesić u Demetrovoj ulici 3, izgrađene na gradskom bedemu sredinom 18. stoljeća, a današnji oblik četverokrilne palače s unutrašnjim dvorištem dobiva dogradnjama u 19. i 20. stoljeću – na primjeru ove zbirke pokazat ćemo tijek „spašavanja“ i zaštite umjetnina. Palača Mesić ima iznimnu kulturno-povijesnu, arhitektonsku i urbanističku važnost, zaštićena je rješenjem o preventivnoj zaštiti Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu 1969. i ima značaj kulturnog dobra.⁵

3 Bagarić (2018), 196-197.

4 Gazivoda i Sironić (2020).

5 Vrabec (2009), 4-6.

Memorijalni prostori i zbirke Muzeja grada Zagreba, osim Ambijentalnog prostora Roberta Frangeša Mihanovića, sve do ožujka 2020. godine bili su dostupni javnosti i posjetiteljima i u njima su bile organizirane razne promocije, manifestacije i festivali.

Zbirka dr. Ivana Ribara i Cate Dujšin-Ribar u Demetrovoj ulici 3 u Zagrebu

Prije zagrebačkoga potresa – nekoliko crtica o snažnoj i osebujnoj ženi

Cata Dujšin-Ribar bila je hrvatska slikarica i pjesnikinja. Rođena je u Trogiru kao Katarina Gattin i bila je peto od osmero djece bračnoga para Vjekoslava i Giustine Gattin.⁶ Zbog očeva posla obitelj seli u Kotor gdje Cata provodi 16 godina svoga života. Ljepote i pejzaži Boke kotorske ostat će duboko ukorijenjeni u njezinom kasnijem likovnom i pjesničkom stvaralaštvu.⁷ Izbijanjem Prvoga svjetskog rata 1914. godine obitelj se vraća u Trogir, a Cata nastavlja svoje školovanje u splitskoj Obrtničkoj školi gdje joj crtanje predaje hrvatski slikar Emanuel Vidović koji prepoznaje njezin talent i usmjerava ju prema daljnjem nastavku školovanja na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Akademiju nije završila, ali pohađala je privatnu poduku kod Vladimira Becića.⁸ Usavršavala se u Parizu i Londonu, a jedno vrijeme radila je i kao restauratorica u splitskoj Galeriji umjetnina. Nadimak Cata daje joj prvi suprug Dubravko Dujšin, doajen hrvatskoga glumišta, najpopularniji hrvatski glumac između dva rata.⁹ Prvu izložbu organizirala je u njihovom tadašnjem stanu koji su dobili na korištenje od slikara Stojana Aralice, na Mažuranićevom trgu 1927. godine. Cata i Dubravko Dujšin u Demetrovu ulicu 3 doselili su se 1936. godine iz Doma glumaca na Marulićevu trgu. Najprije su stanovali u potkrovlju zgrade u bivšem stanu i atelijeru Ignjata Fischera, a zatim se sele u stan na drugom katu gdje su živjeli do Dubravkove smrti 30. siječnja 1947. godine. Nakon Catine udaje za dr. Ivana Ribara, 1952. godine, stan u Demetrovoj 3 postao je i njegov dom (slike 1 i 2).

6 Vukelić Horvatić (2023), 9.

7 Depolo (1988), 142.

8 Isto, 145.

9 Mrduljaš (1988), 223.

Slika 1. Hodnik stana u Demetrovoj 3

Slika 2. Dio interijera atelijera, dnevnog boravka i radne sobe u Demetrovoj 3

Dr. Ribar umire 1968. godine i Cata odlučuje pobrinuti se za svoju imovinu. Svoja djela željela je nakon smrti ostaviti nekome na čuvanje izjavljujući: „slike su moja djeca“.¹⁰ Tako je dio svoje ostavštine darovala svome rodnom Trogiru. Grad Trogir odužio joj se otvaranjem Galerije Cate Dujšin Ribar još za njezina života 29. studenog 1978. Gradu Zagrebu donirala je stan u Demetrovoj ulici 3 i ugovorom ga obvezala da se nakon njezine smrti prostor uredi kao memorijalna zbirka bez mijenjanja rasporeda namještaja i memorabilija, a sve kako bi sjećanje na troje važnih ljudi hrvatskoga kulturnog i političkog života živjelo i dalje. Donacija je sadržavala umjetnine iz ostavština obitelji Gattin, Dujšin i Ribar, i to stilski namještaj (od 18. do 20. stoljeća), predmete umjetničkoga obrta iz razdoblja od 15. do 20. stoljeća, dvije slike iz 15. i 16. stoljeća (*Bogorodica s Djetetom* pripisana Vittoreu Crivelliju i jedna slika iz Caravaggiova kruga), dva obiteljska portreta Vjekoslava Karasa, drvenu sakralnu skulpturu (od 18. do 20. stoljeća), slike i crteže darovateljice, slike Jurice Ribara, manuskripte i ostalu građu iz ostavština dr. Ivana Ribara, Dubravka Dujšina i Cate Dujšin-Ribar.¹¹ Građa iz ostavštine dr. Ivana Ribara, koja se odnosi na političku djelatnost Ivana Ribara

¹⁰ Depolo (1988), 168.

¹¹ Mihalić (2008), 58.

i njegovih dvaju sinova, Ive Lole (1916. – 1943.) i Jurice (1918. – 1943.), pohranjena je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, a dokumentacija o životu i djelu Dubravka Dujšina u Zavodu za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU.¹² Cata je od najranije mladosti pisala i poeziju te je izdala nekoliko zbirki pjesama: *Rastanci bez rastanaka*, *Iz kamene jeke* (urednik Jure Kaštelan), *Lirika* i *Moj dom* (urednik Dragutin Tadijanović) te poemu *Noć tamna je moja*. Zadnja Catina izložba bila je postavljena u velikogoričkoj Galeriji Kordić u siječnju 1994. godine. Cata Dujšin-Ribar umrla je 8. rujna 1994. godine u stanu u Demetrovoj 3. Pokopana je pored prvog supruga Dubravka Dujšina na zagrebačkom Mirogoju, a na nadgrobnoj ploči ovih dvoje umjetnika stoji natpis „Ne boj se visina sa mnom blistavi su vrhunci“.¹³ Nakon smrti Cate Dujšin-Ribar Gradsko poglavarstvo grada Zagreba predalo je 3. listopada 1995. Zbirku Cate Dujšin-Ribar u Demetrovoj 3 na upravu i trajnu pohranu Muzeju grada Zagreba.¹⁴ Prije otvorenja zbirke za javnost resturirani su brojni predmeti, napravljena je sanacija na dijelu objekta u Demetrovoj 3, kao i sanacija samoga stana. Zbirka je za javnost otvorena 18. lipnja 2009. i tako je bilo sve do 22. ožujka 2020.

Nakon zagrebačkog potresa

Nekoliko sati nakon zagrebačkoga potresa tehnička ekipa Muzeja grada Zagreba obišla je prostore naših dislociranih zbirki, pa tako i stan na drugom katu Demetrove 3, i izvijestila Stručno vijeće o stanju interijera i predmeta. Stručno vijeće Muzeja grada Zagreba odmah je donijelo odluku da se najvrjedniji predmeti iz zbirke izmjestite i pohrane na sigurno u čuvaonice Muzeja grada Zagreba u Opatičkoj 22. Iz zbirke Dujšin-Ribar iznesena je i pohranjena u poseban drveni kovčeg slika *Bogorodice s djetetom* iz 15. stoljeća, za koju se pretpostavlja da se radi o djelu Vittora Crivellija, koja je ostala neoštećena unatoč značajnim oštećenjima interijera. Izmještena su i pohranjena na sigurno i dva drvena kipa iz 18. stoljeća koji su tijekom potresa pali na drveni pod, jer slobodnostojeći drveni kipovi nisu bili pričvršćeni za zid (slika 3).

¹² Isto, 58.

¹³ Vukelić Horvatić (2023), 37.

¹⁴ Mihalić (2008), 58.

Slika 3. Drveni kip gologlavog svetca iz 18. st. nakon potresa

U danima nakon glavnog potresa uslijedio je niz naknadnih potresa slabijeg intenziteta koji su dodatno ugrožavali rizične dijelove stana u Demetrovoj 3 i bilo je neophodno napraviti plan zaštite vrijedne građe. Nakon što su zgradu i stan pregledali statičari (takozvani brzi pregled građevine) dobili smo detaljne upute o daljnjim postupanjima. Zgrada u Demetrovoj 3 dobila je žutu naljepnicu s oznakama PN1 i PN2, što je značilo da je potreban detaljan pregled građevine kao i mjere hitne intervencije na pojedinim dijelovima zgrade jer ima umjerena oštećenja bez opasnosti od urušavanja, ali nije preporučljivo boraviti u njoj zbog potencijalne opasnosti urušavanja pojedinih elemenata sa same zgrade. Nosivost zgrade djelomično je narušena.¹⁵ Boravak u zgradi bio je i još uvijek jest moguć na vlastitu odgovornost. Zbog što bolje organiziranosti i uputa iz Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, s obzirom na pandemiju COVID-19, djelatnici Muzeja podijelili su se u manje grupe i odredili dinamiku pakiranja i zaštite građe te pohranu iste u aluminijske i drvene sanduke te arhivske i kartonske kutije. No, najprije je slijedilo fotografiranje zatečenoga stanja, a zatim i detaljno fotografiranje svih predmeta koji su se nalazili na zidovima, komodama, u ladicama komoda, na policama, u vitrinama i na policama za knjige jer je Muzej grada Zagreba dužan nakon obnove stana, prema darovnom ugovoru kojim ga je obvezala Cata Dujšin-Ribar, vratiti sve predmete i memorabilije na mjesto na kojemu su se nalazili neposredno nakon Catine smrti.

Nakon fotografiranja predmeta napravljeni su izvještaji o šteti na objektu i predmetima za Gradski ured za kulturu i Ministarstvo kulture, kao i za Gradski ured za zaštitu spomenika kulture i prirode. U potresom uništenom interijeru stana pet muzejskih predmeta je oštećeno. U muzejski program M++ upisano je njihovo promijenjeno stanje, predmeti su zaštićeni i pohranjeni u kutije, svaki posebno. Nakon završetka fotografiranja, izmještanja predmeta na sigurniju lokaciju i popisa štete na muzejskoj građi i u interijeru Demetrove 3 djelatnici muzeja krenuli su u raščišćavanje štete. Velike količine cigli i žbuke nalazile su se na drvenim podovima. Čišćenje podova bilo je neophodno za daljnje sigurno kretanje po stanu (slike 4 i 5).

15 Uroš et al. (2020), 1096-1097.

Slika 4. Dijelovi žbuke i cigli na podu stana

Slika 5. Komadi otpali sa zida na muzejskom predmetu

Istovremeno, radnici ovlaštene građevinske tvrtke izvršili su hitnu intervenciju na samoj zgradi – uklanjanje oštećenih dimnjaka i crjepova koji su prijetili padom kao i postavljanje čeličnih greda za stabilizaciju stubišta koje vodi prema tavanskom stanu. Izazov su predstavljale slike na zidovima jer smo bili suočeni s problemom sigurnosti naših djelatnika (slika 6).

Slika 6. Umjetničke slike na oštećenim zidovima

Naime, komadi žbuke iza slika prijetili su padom i ozljedom djelatnika. Zajedničkim snagama, strpljenjem i upornošću slike su uklonjene sa zidova bez njihova oštećenja i bez ozljeda djelatnika muzeja.

Nakon što su slike uklonjene i zaštićene te premještene u najmanje oštećenu prostoriju koja je prije potresa služila kao soba kustosa, započeli smo sklanjanje i zaštitu predmeta od stakla i porculana koji su se nalazili unutar vitrina ili kao ukras na komodama. Staklo i keramika zaštićeni su debljom folijom („pucketajućom“ folijom) i poslagani u aluminijske sanduke prema pravilima struke – između svakog predmeta stavili smo ili spužvu ili bilo koji drugi dostupan materijal sličan spužvi kako se predmeti ne bi doticali. Na vanjskoj površini svakog sanduka nalazi se i popis predmeta koji se u njemu nalaze (slika 7).

Slika 7. Zaštićeni i označeni predmeti u aluminijskom sanduku

Predmeti od tekstila upakirani su u beskiselinški papir i položeni u kartonske kutije u koje su stavljeni preparati za zaštitu od insekata. Tepisi su očišćeni najprije metlicom za čišćenje, zatim usisavačem. Napravljen je tuluć od tvrdog kartona oko kojeg je namotan tepih i na kraju omotan mate-

rijalom *tyvek*. Metodologija sklanjanja knjiga s polica utvrđena je na licu mjesta – određen je smjer uklanjanja knjiga zdesna nalijevo. Obilježena je i svaka polica i to slovom i brojkom (primjer P3 – slovo P označava policu, a broj 3 znači redni broj police od vrha prema dnu). S knjiga je uklonjena prašina i ostatci šute. U svaku knjigu umetnut je papir s rednim brojem knjige i oznakom police na kojoj se nalazila (primjer K26 – P2 – slovo K označava knjigu, broj 26 – redoslijed knjige na polici zdesna nalijevo, a P2 označava policu broj 2). Knjige su slagane u kartonske kutije, a na svakoj kutiji napisana je količina knjiga po rednim brojevima s brojem police na kojoj su se nalazile (primjer: K1 do K18 na P5 – knjige od broja 1 do 18, nalaze se na polici 5).

Slika 8. Djelatnici Muzeja rade na čišćenju i pakiranju knjiga

Ormari, vitrine, komode i drvene škrinje u prvoj su fazi omotane debljom („pucketavom“) folijom i oblijepljene *stretch* folijom (slika 9), a zbog opasnosti od urušavanja dijela stropa dio namještaja, koji je zbog težine teško mobilan, dodatno je na gornjem dijelu zaštićen debljom hrastovom fosnom. Prije nego što su navedeni veliki komadi namještaja zaštićeni iz njihovih la-

dica (koje smo obilježili slovima i rednim brojevima) i polica (koje smo obilježili slovima i rednim brojevima) izvađeni su svi predmeti i pospremljeni u odgovarajuće sanduke ili kutije (primjer K1-L2 označava komodu 1 i njenu drugu ladicu, V2-P6 označava vitrinu 2 i njenu šestu policu, O1-P1 označava ormar 1 i njegovu prvu policu). I na sanducima i na kutijama nalaze se popisi predmeta koji su u njima pohranjeni.

Slika 9. Muzejski djelatnici zaštićuju sekreter od furniranog drva

Budući da se ni nakon nekoliko mjeseci nije uspio naći adekvatan prostor za smještaj svih predmeta iz zbirke Dujšin-Ribar, odlučeno je da se krene s drugom fazom preventivne zaštite. Naime, drveni namještaj ne smije dugo biti zamotan u foliju zbog opasnosti od propadanja te ga je bilo potrebno primjerenije zaštititi. Muzejski preparatori maknuli su zaštitne folije s namještaja i prekrili ga materijalom *tyvek* kako prašina ne bi dolazila do drvene površine. Od 2020. godine predmeti od drva tretirani su nekoliko puta protiv crvotočine. Nakon završetka radova na preventivnoj zaštiti muzejskih predmeta pažnja je usmjerena na projekt digitalizacije građe kao i na konzervatorsko-restauratorske radove. Zatvorenost zbirke nakon potresa i nemogućnost komunikacije s posjetiteljima u devastiranom interijeru doveli su realizacije projekta izložbe *Catino 20. stoljeće* u Muzeju grada Zagreba.

Danas je prostor stana u Demetrovoj 3 svojevrsna čuvaonica vrijednih predmeta koji su zaštićeni prema pravilima struke i posloženi tako da su nam lako dostupni. Prostor zbirke redovito se provjetrava, pazi se na količinu vlage u stanu, čak je i parket ulašten. Pripremljen je i dio namještaja koji će se tretirati gama-zračenjem u tamnoj komori Instituta Ruđer Bošković u Zagrebu, kako bismo iskorijenili insekte koji napadaju drvo. Nažalost, Muzej grada Zagreba nije se prijavio u Fond solidarnosti u kojemu je bio osiguran novac za obnovu zagrebačkih muzeja – barem dijelom. Prijave na europske fondove nisu moguće zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa. Stan u Demetrovoj 3 nalazi se u vlasništvu države, a sama zbirka koja je predana na trajnu pohranu Muzeju grada Zagreba u vlasništvu je Grada Zagreba. No, unatoč svim poteškoćama, nesigurnim i otežanim uvjetima djelatnici muzeja napravili su prvu reviziju zbirke Dujšin-Ribar.

Zaključak

Krizna situacija koju nam je donio zagrebački potres 2020. godine pokazala je visoku razinu sposobnosti djelatnika Muzeja grada Zagreba za reorganizaciju i prilagodbu novonastaloj situaciji u kojoj je trebalo zaštititi i očuvati muzejsku građu. Memorijalne zbirke i prostori Muzeja grada Zagreba nalaze se na lokacijama Donjega i Gornjega grada i pretrpjeli su velika oštećenja te su od 22. ožujka 2020. zatvoreni za javnost.

Oštećenja nastala u Memorijalnom prostoru dr. Ivana Ribara i Cate Dujšin-Ribar u Demetrovoj 3 iziskivala su od djelatnika Muzeja brzu reakciju u spašavanju ugrožene muzejske građe. Plan spašavanja i očuvanja građe

sastojao se od evakuacije najvrjednijih predmeta na sigurniju lokaciju, fotografiranja zatečenog stanja i položaja svih predmeta u zbirci, pakiranja i zaštite predmeta u odgovarajuće folije, kutije i aluminijske sanduke te premještanja dijela građe u sigurnije prostore stana u Demetrovoj 3. Oštećenja nastala padom predmeta na tvrdi površinu prilikom podrhtavanja tla navela su nas na promišljanje o važnosti „učvršćivanja“ predmeta i njihovoj fizičkoj zaštiti od budućeg potresa. Zatvorenost zbirke zbog potresa potakla nas je i na digitalizaciju građe i njezinu lakšu dostupnost našim korisnicima. Nemogućnost interakcije s našim posjetiteljima u prostoru zbirke Dujšin-Ribar dovela je do realizacije projekta izložbe i radionica pod nazivom *Catino 20. stoljeće* u Muzeju grada Zagreba. Obnova Memorijalnog prostora dr. Ivana Ribara i Cate Dujšin-Ribar ide vrlo sporo. Uz neriješena imovinsko-pravna pitanja, više sustanara i suvlasnika te otpor dijela stanara prema cjelovitoj konstrukcijskoj obnovi, zaista je neizvjestan početak radova na sanaciji i u konačnici otvaranje zbirke našim posjetiteljima.

Na primjeru Memorijalnog prostora dr. Ivana Ribara i Cate Dujšin-Ribar možemo zaključiti kako je zaštita predmeta – preventivna zaštita, zaštita materijala, zaštita oblika građe i digitalizacija građe – najvažniji preduvjet za očuvanje muzejske zbirke do obnove i otvaranja za javnost.

Literatura

- Arčabić, G. (ur.) (2007). *Stoljeće Muzeja grada Zagreba*. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Bagarić, M. (2018). Krležin Gvozđ prije Krleže. // *Gordogan*, 37-38, 176-201. [citirano: 2024-04-08]. Dostupno i na: 2018-Gordogan-37-38-KOMPL-med3.pdf
- Depolo, J. (1988). *Cata Dujšin-Ribar*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka.
- Gazivoda, N.; M. Sironić (2020). Osobni dosjei vile Frangeš i vile Peroš prije i nakon potresa 2020. godine u Zagrebu. // *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 44, 2, 103-124. Dostupno i na: <https://doi.org/10.31664/ripu.2020.44/2.07> [citirano: 2024-04-08].
- Mihalić, V. (2008). Privatne zbirke darovane Gradu zagrebu i njihova uloga u kulturnome razvoju grada. // *Muzeologija*, 45, 57-60.
- Mrduljaš, I. (1988). *Glumac i njegovo doba*. Zagreb: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.
- Uroš, M.; M. Šavor Novak; J. Atalić; Z. Sigmund; M. Baniček; M. Demšić; S. Hak (2020). Procjena oštećenja građevina nakon potresa – postupak provođenja pre-

gleda zgrada. // Građevinar, 72, 12, 1089-1115. DOI: <https://doi.org/10.14256/JCE.2969.2020>

Vukelić Horvatić, V. (2023). Catino 20. stoljeće. Zagreb: Muzej grada Zagreba.

Vrabec, V. (2009). Raskošno lijepa dama iz Demetrove ulice. // Zagreb moj grad 3, 25, 38-41.

Danijela Mrda

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, BiH

Siniša Domazet

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, BiH

Požar u Arhivu Bosne i Hercegovine – posljedice i sanacija

Fire in the Archives of Bosnia- Herzegovina – consequences and restoration

UDK / UDC: 930.25:004

005.92:004.63

504.2, 7.025

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 1. 3. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 18. 6. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 134-155

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Katastrofalni požar koji je podmetnut u veljači 2014. godine u Arhivu Bosne i Hercegovine poharao je Depo 1 u kojemu je čuvano najvrjednije i najtraženije arhivsko gradivo. Izgorjelo je oko milijun dokumenata, a 700.000 ih je ozbiljno oštećeno. Velik broj je nestao zauvijek, budući da nije bio ni mikrofilmiran ni digitaliziran. Oštećeni dokumenti niti do danas nisu pregledani ni restaurirani. Čuvaju se u neodgovarajućim prostorijama i postoji opasnost da u bliskoj budućnosti postanu nečitki. Iz tih razloga Arhiv Bosne i Hercegovine priprema projekt digitalizacije koji bi trajno osigurao pristup informacijama koje se na njima nalaze.

Ključne riječi: Arhiv BiH, požar, zaštita gradiva, spašavanje gradiva

Abstract

The catastrophic fire that was set in February 2014 in the Archives of Bosnia and Herzegovina devastated Depot 1, where the most valuable and sought-after archival material was stored. Around one million documents were entirely destroyed in the fire, and 700,000 were seriously damaged. A considerable number of them were lost forever, as they were neither microfilmed nor digitized. The damaged documents have not been thoroughly examined or restored to this day. They are stored in inadequate facilities and there is a risk that they may become unreadable in the near future. This is why the Archives of Bosnia and Herzegovina is preparing a digitization project that would permanently ensure access to the information they contain.

Keywords: The Archives of Bosnia and Herzegovina, fire, protection of materials, rescuing materials

O zgradi i lokaciji

Zgrada sadašnjeg Predsjedništva Bosne i Hercegovine (tada Zemaljske vlade) izgrađena je 1886. godine, nakon što je ministar Zajedničkog ministarstva financija Benjamin Kallay uvjerio cara u potrebu njezine izgradnje u Sarajevu. Tijekom priprema, viši građevinski savjetnik Schmit preporučio je arhitekta Josipa Vancaša za glavnog projektanta, što je Kallay odmah prihvatio. Budući da su sredstva za gradnju bila ograničena, Vancaš je odlučio fasadu izraditi u stilu firentinske rane renesanse; odabrani stil je označen kao

dostojanstven (cigla, ukras i detalji od kamena) i najprikladniji za upravnu zgradu. Prvobitni izgled ove zgrade zadržan je do 1911. kada se, poslije otvaranja Sabora Bosne i Hercegovine 1909. godine, ukazala potreba za novim prostorom, pa je odlukom Sabora dograđen i treći kat. Nacionalni je spomenik BiH od 2009. godine (slika 1).

Slika 1. Zgrada Predsjedništva Bosne i Hercegovine u kojoj se nalazi Arhiv Bosne i Hercegovine

Arhiv Bosne i Hercegovine osnovan je Uredbom o Državnom arhivu Narodne Republike Bosne i Hercegovine,¹ proglašenom 12. prosinca 1947. i od prvog dana postojanja njegovo glavno sjedište i najvažnija spremišta nalaze se u zgradi Predsjedništva. Jedno od osnovnih pravila koje se primjenjuje prilikom izbora lokacije neke kulturne i znanstvene institucije jest da ne bude smještena u područjima ili prostorima koji sa sobom nose rizik od napada ili eksplozije (poput vojnih, industrijskih ili vitalnih administrativnih objekata). Kako je većina dokumenata nastalih radom državnih organa, od austougarskog do današnjeg perioda, stvorena na istom mjestu i već su se nalazili u suterenu, ova je odluka u to vrijeme izgledala kao prirodan izbor. U trenutku osnivanja Državnog arhiva NRBiH, arhivsko gradivo u zemlji bilo je fizički ugroženo pa je osnovni zadatak novoosnovane ustanove bilo prikupljanje, a samim time interveniranje u smjeru spašavanja arhivskog

1 Uredba o Državnom arhivu Narodne Republike Bosne i Hercegovine (1947).

gradiva, što postaje prioritetnom zadaćom arhiva i u duljem vremenskom periodu.

Arhivu su dodijeljene prostorije u prizemlju i podrumu; spremište Depo 1 nalazi se u sjeverozapadnom dijelu prizemlja i njegovih pet prozora gleda na Ulicu Maršala Tita. Zbog optimalnih klimatskih uvjeta čuvanja i zbog veoma dobre povezanosti s čitaonicom, ovaj prostor odabran je da se u njemu čuva najtraženije, a samim time i najvrjednije gradivo.

Depo 1 se sastoji od predsoblja i tri sobe od kojih su dvije okrenute ka vanjskom, a jedna ka unutrašnjem dijelu zgrade.

Arhiv i rat u Bosni i Hercegovini 1992. – 1995. godine

Arhiv je dijelio sudbinu države i naroda u teškim ratnim godinama. Arhivska služba nije bila zatečena novim okolnostima, niti ih je dočekala nespremna. Državni arhiv i Društvo arhivskih radnika još su ranije organizirali stručna savjetovanja na temu zaštite arhivskog gradiva u slučaju neposredne opasnosti i rata, a od sredine 1991. godine intenzivirali su aktivnost na neposrednim zadacima arhiva i drugih imatelja arhivskoga i registraturnoga gradiva u takvim okolnostima. Sukladno tomu, blagovremeno i u okviru svojih financijskih mogućnosti, nabavljani su protupožarni i vodootporni kontejneri, izmješteno je ili na sigurnije mjesto dislocirano najvažnije gradivo, pojačana fizička sigurnost spremišta, obavljene preventivne mjere protupožarne zaštite i poduzete druge radnje predostrožnosti.

U dva perioda (rujan – studeni 1991. i veljača 1992. godine) upućena su cirkularna pisma na adrese skoro 8.000 registratura kojima je upozoreno na zakonsku obvezu čuvanja i aktivne zaštite vlastite dokumentacije i njezino eventualno izmještanje na sigurniju lokaciju. U više navrata korištena su sredstva javnog komuniciranja (TV, tisak, radio), preko kojih je Arhiv upozoravao i nudio svoju pomoć.

Ratno iskustvo je potvrdilo da su registrature koje su blagovremeno poslušale sugestije Arhiva Bosne i Hercegovine te odgovorno i profesionalno primjenjivale donesene propise u velikom dijelu uspjele zaštititi i sačuvati svoje arhivsko gradivo i tekuću dokumentaciju. Nažalost, silina ratnog vihora uzela je svoj danak i pored svih mjera predostrožnosti. Budući da je zgrada Izvršnog vijeća BiH bila izložena neprestanom granatiranju, fondovi koji su se tu nalazili² dobrim su dijelom izgorjeli ili su oštećeni curenjem

2 Spremište Depo 8; pretežno gradivo iz socijalističkog perioda.

popucalih instalacija. Tehnička voda iz cisterni na krovu bila je odavno potrošena, a pravovremeno gašenje na prvoj crti bojišnice bilo je neizvodljivo. Depo 1 u zgradi Predsjedništva pogođen je granatom velikog kalibra. Tom prilikom su oštećeni vanjski zid, sigurnosna vrata i dva prozora s metalnim žaluzinama, koje nakon rekonstrukcije nisu iznova postavljene (slika 2). Potpuno je uništeno 25 dužnih metara polica i 15 metalnih kontejnera, a 30 djelomično oštećeno. Na oštećenim policama bilo je smješteno 820 fascikla i kutija te 86 arhivskih knjiga različitih fondova (Zemaljska vlada za BiH 1878. – 1918., Okružni sudovi Banjaluka, Sarajevo i Tuzla, Sudski procesi, Zajedničko ministarstvo financija 1878. – 1918., kabinetska pisma, povjerljivo gradivo Izvršnog vijeća SRBiH). Srećom, nije bilo ljudskih žrtava. Velik broj dokumenata oštećen je gelerima, ali je to laminacijom moguće dovesti u veoma dobro stanje. Veća šteta je izbjegnuta jer nije bilo požara nakon detonacije.

Slika 2. Popravak prozora na Depou 1 nakon pogotka granate tijekom rata u Bosni i Hercegovini 1992. – 1995.

Još dva spremišta u zgradi Predsjedništva, smještena u prizemlju, pretrpjela su manju štetu (popucala stakla na prozorima i izvaljeni okviri prozora), dok je gradivo ostalo neoštećeno. Spremišta u suterenu prošla su bez oštećenja, zahvaljujući činjenici da su ostala izvan domašaja direktnog razaranja. Pored štete na objektima i djelomično na dokumentima, najviše su stradali procesna tehnika i repromaterijal za radionicu.

Požar 2014. godine

Početak veljače 2014. godine Federaciju Bosne i Hercegovine zahvatio je val građanskih prosvjeda. U Sarajevu je centar okupljanja bio ispred zgrade Kantona,³ koju su prosvjednici prepoznali kao najrelevantniju adresu gdje bi mogli iskazati svoje nezadovoljstvo.

Dana 7. veljače 2014. prosvjedi su kulminirali. Zgrada KS je provaljena i zapaljena, a malobrojne policijske snage potisnule su prosvjednike prema zgradi Predsjedništva, koja je postala novi cilj okupljenog stanovništva. Najviše je stradala sjeverna strana, okrenuta ka širokoj, glavnoj ulici, gdje se nalazi i Depo 1. Nakon što su polomljena stakla na spremištu, ubačeni su Molotovljevi kokteli kroz dva ranije spomenuta prozora koja su izgubila zaštitne metalne žaluzine 1992. godine. Vatra je buknila munjevito, a vatrogasci nisu mogli reagirati odmah, što zbog zauzetosti oko gašenja okolnih požara, što zbog nemogućnosti prilaska zgradi. Vatra je bjesnila skoro sat vremena, a onda je uslijedilo gašenje vodom. Sutradan je MUP FBiH proglasio zgradu Predsjedništva mjestom zločina okarakteriziranog kao teroristički napad, zatvorio sve prilaze forenzičkom trakom i u nazočnosti državnog tužitelja započeo je očevid (slike 3 i 4).

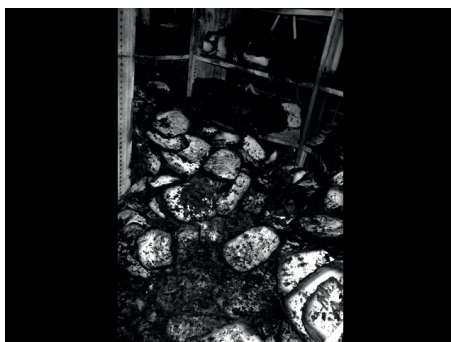
Slika 3. Spremište 1 Arhiva Bosne i Hercegovine u plamenu

3 Zgrada Kantona je udaljena od Predsjedništva BiH/Arhiva BiH nepunih dvadesetak metara.

Slika 4. Jutro nakon požara

Štetu nije pretrpio samo Depo 1; razbijeni su prozori i na nekoliko ureda na zapadnoj strani. Za vrijeme uviđaja fondovi su još gorjeli; dežurni vatrogasac je povremeno zalijevao vodom iz šmrka arhivske kutije u spremištu. Čim bi prestao, vatra bi se iznova pojavljivala na najrazličitijim mjestima. Oštar miris paljevine i gust dim otežavali su očevid. Dokumenti su bili razbacani i oko zgrade – nešto su izbacili vatrogasci prilikom gašenja, a dio su raznijeli prosvjednici (slike 5 i 6). U Sobi 3 nagorjeli dokumenti su pali s polica koje su se savile od vrućine i nastao je pola metra deo sloj izgorjeloga mokrog papira, preko kojega se moralo penjati da bi se prošlo dalje. Redovi i redovi arhivskih kutija koje su na prvi pogled izgledale neoštećene bili su natopljeni vodom. Polomljeno staklo i kamenje bilo je razbacano na sve strane, a sa stropa je visjela istopljena instalacija.

Slike 5 i 6. Djelomično izgorjelo arhivsko gradivo; uništeni dokumenti u spremištu 1

Kako je zgrada Predsjedništva zidana u doba kada među katovima nisu postavljane betonske ploče, već nosive drvene grede, malo je nedostajalo da vatra probije svoj put na sljedeći kat, u svečani salon. Nešto slično se dogodilo u susjednoj zgradi Kantona Sarajevo, u kojoj se između ostalog čuvaju i matične knjige. Isprva je bilo nemoguće utvrditi točne razmjere štete. Ono što je bilo odmah jasno jest da je izgorjelo nekih 70% gradiva u Sobi 3 i 25% u Sobi 2. Soba 1 bila je pošteđena vatre jer nema ni jedan prozor i zidom je odvojena od glavne prostorije u spremištu. Zbog ponovljenog okupljanja prosvjednika ispred Predsjedništva BiH i rada inspektora na očevidu, djelatnici Arhiva Bosne i Hercegovine tek su dva dana nakon požara mogli pristupiti spašavanju gradiva. Po svemu sudeći, Arhiv je bio usputna žrtva prosvjeda, s obzirom na to da je veoma mali postotak okupljenih ispred zgrade Predsjedništva znao da je Arhiv BiH u prizemlju. Kada je nakon dva dana djelatnicima bilo dozvoljeno da uđu u Depo 1, započeli su radovi na sanaciji štete i spašavanju oštećenog gradiva. Bilo je potrebno utovariti četiri kamionske prikolice totalno uništenog gradiva da bi se moglo slobodno kretati kroz prostorije. Izrađen je i Zapisnik o stanju Depoa 1 u kojemu su navedeni preliminarni podaci o šteti.⁴

Stradalo arhivsko gradivo

Fondovi koji su se čuvali u Depou 1 predominantno su nastali u austrougarskom periodu do 1918. godine (Zajedničko Ministarstvo financija – Prezidijal, Opće gradivo i Brife, K. u K. Militarkomando, Austrougarski generalni konzulat 1855., Zemaljska Vlada Sarajevo. Zapisnici sjednica 1879. – 1918.), u doba Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (Narodna vlada SHS, Zemaljska vlada 1919. – 1921., Veliki župan Sarajevske Oblasti, KBUDB. Povjerljivo gradivo) te dio gradiva NDH i prvih godina nakon oslobođenja. Osim gradiva iz navedenih perioda, u Depou 1 čuvala se vrijedna Zbirka poklona i otkupa, u kojoj je bilo gradivo iz 17. i 18. stoljeća i privatni fondovi utjecajnih obitelji iz Bosne i Hercegovine (Jelić, Fufić, Budimlić, Hadžiristić...).

⁴ „Zapisnik o stanju arhivske građe i depoa“ sačinjen u Depou broj 1 dana 10. veljače 2014. u 9 sati u prostorijama Arhivu Bosne i Hercegovine, ulica Reisa Džemaludina Čauševića 6, Sarajevo. Zapisnik je izradila stručna komisija formirana od zaposlenika Arhiva BiH – arhivski tehničari Elvedin Mizdrak i Boro Jurišić, uz asistenciju arhivistice Sandre Biletić. Uz nekoliko naknadno unesenih podataka do kojih se došlo tijekom čišćenja depoa, to je i danas najrelevantniji i najdetaljniji popis uništenih i oštećenih fondova u požaru iz 2014. godine. Biletić et al. (2014).

Opseg izgorjeloga arhivskog gradiva i njegova povijesna važnost najdirektnije se očituje iz popisa stradalih fondova u tablici 1:

Tablica 1. Popis stradalih fondova

Depo 1, prostorija A		
Redni broj	Naziv fonda i vremensko razdoblje	Količina oštećenog gradiva
1.	Zemaljska vlada 1878. – 1902. (Prezidijalni spisi, Kabinetski spisi, Opći spisi)	230 kutija
2.	Upravni arhiv Beč (Ministarstvo poljoprivrede 1918.)	dokument 1, omota 1
3.	Upravni arhiv Beč (Savezni ured za zaštitu spomenika kulture)	omota 1
4.	Upravni arhiv Beč (Austrijsko ministarstvo za vjeru i nastavu 1893. – 1918.)	fasc. 3
5.	Upravni arhiv Beč (Ministarstvo za unutrašnje poslove 1880. – 1920.)	fasc. 2
6.	Upravni arhiv Beč (Ministarstvo za pravosuđe 1880. – 1917.)	kut. 5, fasc. 2, knj. 1
7.	Upravni arhiv Beč (Ministarstvo za javne radove 1908.)	fasc. 1
8.	Upravni arhiv Beč (Saobraćajni arhiv Beč – Bosanske željeznice 1888. – 1895.)	fasc. 15, paketa 6
9.	Upravni arhiv Beč (Obiteljski arhiv Hohenberg – Beč)	
10.	Ratni arhiv Beč (Carski i kraljevski general za BiH 1915. – 1918.)	fasc. 3
11.	Ratni arhiv Beč (Vojno građevinsko odjeljenje)	fasc. 1, knj. 5
12.	Ratni arhiv Beč (Garnizonski sud Sarajevo 1910. – 1918.)	fasc. 1
13.	Ratni arhiv Beč (Tvrđavinski sud Trebinje 1914. – 1916.)	fasc. 2
14.	Ratni arhiv Beč (Garnizonski sud Mostar 1886. – 1915.)	fasc. 1
15.	Ratni arhiv Beč (Vojno-dječjački internat Sarajevo 1897. – 1918.)	fasc. 1
16.	Ratni arhiv Beč (Stari vojni spisi (Alte Feldakten) 1834. – 1888.)	kut. 7, mikrofilmova 83 rolne
17.	Ratni arhiv Beč (Knjige s podacima o mjerenjima zemljišta i geodetske karte)	fasc. 4, kut. 9, knj. 98
18.	Ratni arhiv Beč (Vojno građevinska direkcija Trebinje, vojna komanda Zagreb i dr. 1913. – 1918.)	fasc. 1
19.	Ratni arhiv Beč (Vojno građevinsko odjeljenje XV. korpusa 1918.)	fasc. 2

20.	Ratni arhiv Beč (Vojno građevinsko odjeljenje u Mostaru)	fasc. 1, knj. 2
21.	Ratni arhiv Beč (Knjiga blagajne 1919., knjiga uprave vojnih objekata, stanje magacina GVD)	knj. 3
22.	Ratni arhiv Beč (Građevinska direkcija, inženjersko odjeljenje i druge vojne ustanove u Sarajevu 1914. – 1918.)	knj. 13
23.	Ratni arhiv Beč (Komandirajući general i zemaljski šef u Bosni i Hercegovini)	fasc. 1
24.	Ratni arhiv Beč (Proces Gavrilu Principu i drugovima)	kut. 3, fasc. 5
25.	Kopije dnevnika zapovjednoga generala i šefa Zemaljske vlade za BiH Stjepana Sarkotića 1914. – 1925.	kutija 8
26.	Fond Direkcija BH duhanske režije u Sarajevu 1881. – 1922.	40 kutija
27.	Glavni odbor narodnog vijeća 1918.	3 kutije
28.	Narodna vlada narodnog vijeća 1918. – 1919.	36 kutija
29.	Zemaljska vlada (Prezidijal) 1919. – 1921.	100 kutija
30.	Pokrajinska uprava za BiH. Prezidijal 1921. – 1924.	80 kutija
31.	Veliki župan sarajevske oblasti. Prezidijal 1923. – 1929.	80 kutija
32.	Kraljevska banska uprava Drinske banovine pov, pov DZ, 1929. – 1941.	360 kutija
33.	Poglavnikovo povjereništvo 1941. – 1942.	50 kutija
34.	Velika župa Vrhbosna 1941. – 1945.	70 kutija
35.	Osobni ured glavnog ustaškog stana 1941.	12 kutija
36.	Bosanski sabor 1910. – 1914.	10 kutija
37.	Kutije i fascikli iz perioda Austro-Ugarske (Vojska, Školstvo, Religija, Konfidenti, Podaci o posjedima)	3 police kompletno uništene
38.	Ustavni sud – Dom za ljudska prava (1996. – 2003.)	7 kutija
39.	Službeni list Narodno jedinstvo 1929. – 1941.	

Depo 1, prostorija B		
Redni broj	Naziv fonda i vremensko razdoblje	Količina oštećenog gradiva
1.	Zbirka otkupa i poklona	30 kutija
2.	Zbirka fotografija zločina okupatora i saradnika	
3.	Dosjea službenika 1878. – 1945.	300 kutija
4.	Okružna oblast Sarajevo. Opći i prezidijalni spisi 1878. – 1918.	280 kutija
5.	Zemaljska vlada. Prezidijal, 1917.	50 kutija
6.	Zemaljska vlada. Prezidijal, 1918.	10 kutija

7.	Zajedničko ministarstvo financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu (Gemeinsames Finanz-ministerium – Abteilung für die Angelegenheiten Bosniens und der Herzegovina) – Beč (1879. – 1918.), opće i povjerljivo gradivo	knj. 575, kut. 2657, fasc. 938
8.	Zbirka karata (1880. – 1985.)	47 komada
<i>Uz sve navedene fondove uništene su ili oštećene knjige protokola općeg i povjerljivog gradiva, imenski i predmetni registri, knjige šifara i brožčanici fonda Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine (1878. – 1918.).</i>		

Depo 1, prostorija C		
Redni broj	Naziv fonda i vremensko razdoblje	Količina oštećenog gradiva
1.	Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača – Sarajevo (1944. – 1947.)	knj. 27, kut. 366, sv. 110
2.	Zemaljska komisija za ratnu štetu NR Bosne i Hercegovine – Sarajevo (1945. – 1950.)	knj. 8, kut. 27
3.	Vrhovni šerijatski sud za Bosnu i Hercegovinu – Sarajevo (1879. – 1946.)	knj. 50, kutija 514
4.	Šerijatska sudačka škola 1887. – 1945.	kutija 70
5.	Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine Sarajevo 1888. – 1968.	knj. 40, kutija 96, omota 15
6.	Radnički pokret	1 kutija
7.	Društva 1878. – 1918.	18 kutija
8.	Procesi komunistima	
9.	Osobni fond Enver Redžić, Sulejman Redžić, Fadila Redžić, Iška Sadiković	
10.	Osobni fond Budimlići, Sarajevo; 1719./1865.	knj. 10, fasc. 2
11.	Osobni fond Hadži-Risto Todorović – Hadžiristići, Sarajevo; 1796./1908.	fasc. 21
12.	Osobni fond Jelići, Sarajevo; 1797. – 1906.	fasc. 10
13.	Osobni fond Fufići, Travnik; 1822./1879.	fasc. 1
<i>Oštećenja u prostoriji C nastala su zbog gašenja požara u susjednim prostorijama; prostorija je djelomično oštećena i uz posebne uvjete rada potrebno je ponovno sređivanje arhivskih fondova.</i>		

Zapisnik nije kompletan. Danima nakon što je napravljena konačna verzija, ispod pepela i čađi pronalazeni su dokumenti, nacrti i pojedinačne stranice fotografskih albuma koje su naknadno uvrštene u grupu za digitaliziranje i restauraciju (slike 7 i 8).⁵

Slike 7 i 8. Depo 1 neposredno nakon požara; Depo 1, soba 1 pripremljena za restauraciju

Restauracija i sanacija

Nakon što se omogućilo kretanje kroz spremište i postavila privremena reflektorska rasvjeta, počelo je iznošenje gradiva. Budući da u Arhivu BiH nije bilo slobodnog prostora, gradivo se moglo odlagati samo po hodnicima i podrumskim prolazima Predsjedništva.

Od gradiva oštećenog vatrom najmanje su bili oštećeni fondovi čuvani u arhivskim kutijama, čvrsto zbijenima jedna uz drugu. Tu je pougljenjena samo vanjska površina kutije i eventualno rub dokumenta. Dokumenti vezani u fascikle izgorjeli su i do 50% površine, dok su oni u nezaštićenim svežnjevima kompletno uništeni. Stradala je i jedna kutija mikrofilmova – ne direktno od vatre, već je toplina prošla kroz metalne kutije i istopila ih.

Arhivu BiH odmah su pritekli u pomoć kolege iz zemlje i svijeta. Arhiv Republike Slovenije poslao je stručnjake iz Centra za konzervaciju knjiga i dokumenata koji su izvršili prvu procjenu situacije i predložili konkret-

⁵ Dio fondova koji je tom prilikom djelomično oštećen nije bio ranije presnimljen. Dokumenti su nagorjeli, uz to i poliveni vodom prilikom gašenja, tako da su danas krti i ubrzano propadaju. Klasični način prezervacije ne bi bio učinkovit, a svaka druga opcija ili je preskupa ili neostvariva u sadašnjim uvjetima. Konkretni primjer je Zbirka poklona i otkupa, koja je prije požara čuvana u 74 kutije, a ostalo ih je manje od 50. U Zbirci su se nalazili najstariji i najatraktivniji dokumenti: umjetnički izrađeni fermari, rijetki primjerci periodike iz 19. stoljeća, tapije, bujruclije, privatne bilješke i dnevници, defteri, fetve, berati, pisma, mape, povijesni materijal koji se odnosi na sarajevski atentat 1914. godine, dešifrirani stenogrami Narodnog vijeća iz 1918. godine, fotografije i razni spisi.

ne mjere spašavanja. Predstavnici Odsjeka za kemijsku tehnologiju i konzervaciju spomenika Sveučilišta za kemijsku tehnologiju u Pragu obišli su oštećene prostorije i predložili trenutnu i dugoročnu pomoć Republike Češke. Trenutna pomoć se sastojala od izrade prijedloga spasilačkih radova te isporuke novih arhivskih kutija, filterskih papira i uređaja za odvlaživanje. Dugoročna pomoć bila je obuka nekoliko restauratora te izgradnja i opremanje radionice za restauriranje. Stručnjaci Središnjeg instituta za restauraciju i konzervaciju arhivske baštine u Rimu potpisali su s ravnateljem Arhiva BiH zapisnik o procjeni stanja Arhiva nakon požara. Nakon obilaska, utvrđene su tri vrste oštećenja; prva su dokumenti koji su potpuno izgorjeli i nepovratno izgubljeni, druga su oni koji su djelomično izgorjeli, dok treću čine oni koji su oštećeni vodom tijekom gašenja požara. Koordinator Turske agencije za suradnju i koordinaciju (TIKA) za BiH stupio je neposredno poslije požara u Predsjedništvu BiH u kontakt s ravnateljem Arhiva BiH i od njega dobio prve informacije o posljedicama požara na arhivskom gradivu. Oglasilo se i Međunarodno arhivsko vijeće (*International Council on Archives*) i osudilo uništavanje arhivskog gradiva u Arhivu BiH (slike 9 i 10).

Slike 9 i 10. Televizijske ekipe u Arhivu Bosne i Hercegovine; Kolege iz arhiva susjednih zemalja na sastanku s ravnateljem Arhiva Bosne i Hercegovine

Radovi na saniranju Depoa 1 trajali su dulje od očekivanog, jer čestice pougljenjenog papira u kombinaciji s minimalnom zaštitnom opremom nisu dozvoljavale dulje zadržavanje u prostorijama. Skučen prostor i nedostatak svjetla također su uzeli svoj danak. Odustalo se od prvobitne ideje da se mokri dokumenti zamrznu do restauracije. Oni su smješteni u hodnike s najvećim protokom zraka i uključeni su dodatni ventilatori. U jednakim intervalima mjerene su vrijednosti temperature i relativne vlažnosti, kako bismo bili sigurni da vlažnost zraka ne bi prešla 50%.

Spašavanje se odvijalo u tri faze. Prvo je izbačena potpuno uništena dokumentacija, koja je onemogućavala pristup depou. Zatim je izneseno mokr/nagorjelo gradivo i odloženo na prozračno mjesto kako bi se osušilo. Nakon toga je potpuno ispražnjeno spremište, koje je bilo potrebno rekonstruirati. Pored nekoliko protupožarnih aparata s prahom, upotrijebljena je znatna količina vode prilikom gašenja požara pa je velik dio gradiva bio mokr, osobito onaj na nižim policama.⁶

Problem koji se pojavio prilikom sušenja dokumenata bio je nedostatak prostora. Potrebno je čak 2,5 m² da bi se pravilno osušilo 0,03 m³ vlažnih dokumenata. Ovo je riješeno korištenjem hodnika u podrumu zgrade, gdje postoji protok zraka i odlaganjem u svežnjeve po 10 cm visine. Korišten je specijalni upijajući papir i pojačana stručna kontrola od strane djelatnika institucije. Kako, nažalost, ne postoji istinski zadovoljavajuća brza metoda tretiranja oštećenog gradiva u ovakvim razmjerima, bilo je potrebno logičnim i organiziranim pristupom svesti štetu na najmanju moguću mjeru (slike 11 i 12).

Slike 11 i 12. Dokumenti tijekom sušenja i sortiranja; Sušenje pojedinačnih listova

⁶ Sadržaj vode viši od 15% mase mjeren je putem higrometra *Aqua Boy K.P. Mundinger GmbH PM II* s ravnom sondom, koja je dosegala vrijednosti više i od 30%.

U najidealnijim uvjetima, nagorjelo gradivo bilo bi dvostrano laminirano i digitalizirano pod IR svjetlom, kako bi se mogao čitati tekst i na pougljenjenom dijelu. Međutim, zbog nedostatka opreme, obučenih restauratora, konzervatora i prostora za rad, oštećeno gradivo je nakon sušenja sklonjeno u privremeni depo, gdje je zaštićeno od daljnjeg propadanja.

Depo 1 je u potpunosti obnovljen i sada je najsuvremenije i najbolje uređeno spremište Arhiva Bosne i Hercegovine. Financijska sredstva za re-noviranje osigurala je Turska agencija za suradnju i koordinaciju. Potpuna restauracija obuhvatila je izmjenu poda, nanošenje hidroizolacijskog sloja na zidove te demontažu postojećih stolarskih, vodovodnih i električnih instalacija. Postavljen je novi termoizolacijski sloj i vatrootporni pod. Umjesto metalnih fiksiranih polica montiran je sistem mobilnih arhivskih polica. Na prozore su postavljeni metalni kapci poput onih uništenih u posljednjem ratu i njihova namjena je dvostruka – da štite gradivo od štetnog utjecaja svjetlosti i spriječe eventualno ubacivanje bilo kakvih predmeta s ulice. Ugrađen je najsuvremeniji sustav za održavanje mikroklimе RC GROUP Mark 06 I, koji automatski kontrolira vlažnost zraka i temperaturu u čitavom spremištu, a prati sve ostale relevantne parametre kao što su tlak, vanjska temperatura, oscilacije u mjerenjima i ispravnost vlastitog sustava (slike 13 i 14).

Slike 13 i 14. Rekonstrukcijski radovi u depou 1; Obnovljeni depo 1

Insekti / plijesan / mikroorganizmi

Oštećeno gradivo koje čeka na restauraciju nije očišćeno i čuva se u neprikladnim prostorijama te postoji opasnost od dodatne deterioracije. Arhiv BiH poduzima mjere da ne dođe do razvoja štetne plijesni.

Previsoka relativna vlaga ubrzava raspadanje papira i razvoj bioloških štetočina – raznih organizama koji se hrane materijom od koje je papir sačinjen. Insektima najviše odgovara temperatura između 25°C i 30°C, a arhiv-

sko gradivo je puno celuloze kojom se hrane. Arhiv Bosne i Hercegovine vrši dezinfekciju i deratizaciju svojih prostorija u redovnim intervalima, dok je prosječna temperatura depoa oko 17°C, tako da štete na dokumentima od insekata i glodavaca praktično nema.

Pri relativnoj vlažnosti zraka 60 – 65% papir u sebi sadrži 5 – 7% vlage i tada ima najveću mehaničku otpornost. Ako relativna vlažnost prijeđe 75%, za kratko vrijeme se stvaraju uvjeti za razvoj plijesni i bakterija. Zbog specifičnog položaja, blizine odvoda i slabe hidroizolacije soba u kojoj se čuvaju stradali dokumenti ima relativnu vlažnost preko 80%, što pogoduje nastanku kolonija plijesni i gljivica. Da bi se to izbjeglo potrebno je obavljati redovno higijensko održavanje i regulirati temperaturu i vlažnost zraka. Nabavljeni su isušivači zraka *RubyDry DH600*, *Freeday 008* i *Trotec TTK 100 S*, koji rade punim kapacitetom (slike 15 i 16).

Slike 15 i 16. Oštećeno arhivsko gradivo koje čeka liječenje i digitaliziranje

Vrste papira i njegova otpornost

Iz popisa stradalih fondova vidljivo je da raspon starosti dokumenata, a samim time i vrsta papira, obuhvaća period od 18. stoljeća (Zbirka poklona i otkupa) pa sve do početka 21. stoljeća (Dom za ljudska prava Bosne i Hercegovine).

Ovisno o periodu nastanka, različite vrste papira različito su reagirale na vatru. Papir visoke kvalitete može trajati stotinama godina ako se čuva dalje od izvora svjetlosti i topline, na sobnoj ili nižoj temperaturi i pri vlažnosti zraka 30 – 40%. Papir je sastavljen od celuloznih vlakana dobivenih od drva ili drugih specifičnih materijala kao što su krpe ili određene vrste trave. Vlakna se kemijski tretiraju kako bi se uklonio lignin, smole i drugi sastojci koji nisu poželjni u konačnom proizvodu. Što je lanac celuloznih ćelija dulji, duža su i celulozna vlakna, a time je i papir čvršći i dugovječniji. Potom se do-

daju želatinozna ljepljiva (koja papiru smanjuju moć upijanja, čime se sprječava razlijevanje tinte) i takva smjesa se provlači kroz porozni valjak kako bi se uklonila suvišna voda. Na kraju proizvodnog procesa smjesa se izlaže tlaku i vrućini, nakon čega nastaje papir u prepoznatljivoj teksturi i formi.

Sve do polovice 19. stoljeća papir se pretežno proizvodio od pamuka i tkanine, pri čemu su vlakna ostajala relativno duga, pa je i konačni proizvod dobro odolijevao zubu vremena.⁷ Od polovice 19. stoljeća drvo istiskuje tkanine kao sirovi materijal za proizvodnju. Drvo se obrađivalo kemijski i mehanički, s tim da je kemijska obrada rezultirala kvalitetnijim (duljim) vlaknima, dok se mehaničkom obradom drva dobivao dosta lošiji papir s visokim postotkom lignina koji pospješuje hidrolizu kiseline te je pretežno korišten za dnevni tisak, pamflete i plakate. Do osamdesetih godina 20. stoljeća umjesto želatine papir je tretiran alum-kolofonijom koji u kombinaciji s vlagom stvara sumpornu kiselinu. Kao rezultat tog procesa, papir s vremenom poprima žućkasto-smeđu nijansu i postaje veoma krt, što dovodi do njegovog pucanja i osipanja prilikom manipuliranja.

Prilikom sortiranja oštećenih fondova primijećeno je da postoje vidljive razlike u boji među dokumentima koji nisu bili zahvaćeni plamenom, tj. koji su bili izloženi vrelini, ne i direktnoj vatri. Iz topografskog vodiča bilo je moguće ustanoviti udaljenost pojedinih fondova od središta požara, a samim time i stupanj izloženosti visokoj temperaturi (tablica 2).

Tablica 2. Posljedice termalne radijacije na gradivo na papiru

	Temperatura kojoj je papir bio izložen (°C)	Boja nagorjelog papira	Vidljivost teksta na oštećenom dokumentu
1.	90	smeđa	čitak
2.	280	crna	nevidljiv
3.	350	siva	nazire se
4.	400	bež	nazire se

⁷ Iako se celuloidna vlakna skraćuju tijekom vremena, tkanina je papiru davala iznimnu žilavost.

Premještanje oštećenog gradiva

Svaki dokument koji postane krt i promijeni boju uslijed utjecaja plamena ili velike vrućine klasificira se kao nagorjeli dokument. Nagorjeli dokumenti su veoma osjetljivi i uglavnom ne ostaju u svom originalnom obliku, već su izlomljeni na manje fragmente, često s uvijenim krajevima koji se nipošto ne smiju pokušavati ispraviti prije stavljanja u vlažnu komoru. U vlažnoj komori se djelomično nadoknađuje izgubljeni postotak vlage, a samim time rubovi se lakše ispravljaju. Nakon toga fragmenti se slažu i sastavljaju na staklenoj podlozi kako bi se moglo pristupiti identifikaciji teksta.

Standardna procedura nakon požara bila bi da oštećeno gradivo do laboratorija pažljivo transportira za to obučeni tehničar. Dokumenti se ne razdvajaju na licu mjesta, već se premještaju onako kako su zatečeni. Obično se ispod njih podmetne metalna podloga, koja se onda polako podiže. Ako su dokumenti u svežnjevima, svežnjevi se premještaju ručno i isključivo pojedinačno. Potom se svaki stavlja u zasebnu kutiju da se ne bi prilikom transporta dodatno lomio uslijed trenja i težine. Kutije za transport trebaju biti čvrste, s dnom i stijenkama obloženim slojem pamuka preko kojega se stavlja ubrus, kako bi se minimiziralo trenje i vibracije.

Pojedinačni rasuti dokumenti uzimaju se pincetom s ravnim vrhom i stavljaju u odgovarajuću kutiju, obvezno s poklopcem. Prilikom uklanjanja oštećenog gradiva neophodno je onemogućiti strujanje vjetra u prostoriji, jer se izgorjeli komadi papira veoma lako pomiču. Ako je potrebno, može se upotrijebiti silikonski vodoodbojni raspršivač (otopina 3-postotnog polivinilskog acetata u acetonu u omjeru 3 g na 100 ml) ili metil metakrilat. Ova otopina stabilizira površinu na koju se nanosi i stvara proziran zaštitni sloj.

Nažalost, ništa od navedenoga nije se primjenjivalo prilikom sanacije depoa zbog ogromne količine arhivskog gradiva, nedostatka iskustva, vremena, opreme i malog broja zaposlenih.

Najzahtjevniji dio posla počinje kada oštećeno gradivo stigne u laboratorij, gdje se prvo pristupa razdvajanju i sortiranju dokumenata. Praksa je pokazala da individualno stanje svakog primjerka određuje najefikasniju tehniku restauracije. Dokumenti koji su gorjeli unutar kutije drugačije su reagirali od onih na otvorenom prostoru. Ovisno o količini, načinu na koji su bili složeni i stupnju nagorjelosti, oni se ili lako odvajaju ili su čvrsto slijepljeni. U svakom slučaju, razdvajanje je delikatan posao koji zahtijeva dosta vremena i strpljenja (slike 17 i 18).

Slike 17 i 18. Nedostatak adekvatnih prostorija za odlaganje oštećenih fondova glavni je razlog čestog premještanja

Veliku pomoć pružili su stručnjaci i kolege iz inozemstva i Bosne i Hercegovine, koji su svojim savjetima, iskustvom i direktnim zalaganjem pomogli da posljedice ove katastrofe ne budu još tragičnije.

Najveći broj djelomično oštećenih dokumenata sačuvan je u svežnjevima, što znači da je u većini slučajeva tekst na njima nečitak sa svih krajeva, dok je sredina teksta relativno očuvana i čitljiva golim okom. Velika količina ovoga gradiva nije bila mikrofilmirana ni digitalizirana. S obzirom na ljudske i tehničke kapacitete i količinu oštećenih dokumenata, klasično liječenje i restauriranje u nekom kratkom vremenskom roku bilo je praktično neizvodljivo.

Već prvih dana nakon sušenja postalo je jasno da nagorjeli svežnjevi dokumenata brzo propadaju i veoma se lako lome po krajevima prilikom najmanjeg pomicanja. To je stvorilo problem gareži koja se raznosila posvuda po Arhivu – po radnim prostorijama, hodnicima, opremi – i čija je neprestana koncentracija u zraku ugrožavala zdravlje zaposlenih (slike 19, 20 i 21).

Slike 19, 20 i 21. Problem koji se javljao prilikom pomicanja djelomično izgorjelih dokumenata bila je stalna prisutnost čađe i prašine uz miješanje dokumenata i fondova

U nemogućnosti pronalaženja prikladnih prostorija za čuvanje, rukovodstvo je odlučilo pribjeći nekonvencionalnim mjerama. Arhivski tehničari su škarama odstranjivali pougljenjene krajeve dokumenata čiji oštećeni rub nije prelazio jedan centimetar i nije doticao tekst. Tako je obrađeno oko 15% dokumenata i oni su mogli odmah biti vraćeni na police i stavljeni na raspolaganje istraživačima. Ostalo gradivo do danas je premještanu tri puta.

Spremište je trebalo žurno isprazniti kako bi se mogli odvojiti djelomično uništeni od potpuno uništenih fondova i pristupiti restauraciji prostorija. Prvih mjeseci dokumenti su bili smješteni u hodniku u prizemlju i pokriveni najlonskim ceradama. Taj prostor nije bio odgovarajući jer su tako smetali kretanju osoblja, osjećao se intenzivan miris paljevine i po podu je uvijek bilo ostataka pougljenjenog papira koji se vrlo lako raznosio posvuda po prostorijama. Kako i dalje nije postojao plan konzervacije, a nije pronađena trajna sigurna lokacija za skladištenje, sav materijal je premješten u hodnike u suterenu, gdje je u nešto manjoj mjeri ometao obavljanje svakodnevnih aktivnosti. Tu je stajao nekoliko godina, dok nije započeto renoviranje podrumskih prostorija te se morao iznova dislocirati. Gradivo je zapakirano u oko 300 plastičnih vreća i preneseno nekoliko blokova dalje, u suteran zgrade Suda koji koristi Arhiv Bosne i Hercegovine. Prilikom pakiranja ustanovljeno je da se vreće lako kidaju ako je u njima više od pet arhivskih kutija.

Znajući da je u jednoj kutiji oko 500 listova, procjenjuje se da ima više od 700.000 dokumenata koje treba pojedinačno očistiti i digitalizirati na adekvatan način. Mikrofilmiranje bi bilo izvodljivo za one dokumente kod kojih je tekst čitljiv pri vidljivom spektru svjetla, a oni koji su karbonizirani ili prekriveni slojem čađi i pepela morali bi se izložiti drugačijem izvoru osvjetljenja. Prostor u kojemu se arhivsko gradivo trenutno nalazi najmanje je prikladan od svih ranije navedenih.

Zaključak

Planirani projekt digitalizacije⁸ uključuje zdravstvenu zaštitu zaposlenih koji će oštećene dokumente otpakirati, sortirati, identificirati, čistiti i pripremati za snimanje. Time je ovaj posao postao mnogo više od standardne digitalizacije, jer je potrebno raditi s veoma osjetljivim, lomljivim i zdravstveno rizičnim materijalom.

Trenutno se u laboratoriju za restauraciju i konzervaciju Arhiva Bosne i Hercegovine vrši liječenje dokumenata i priprema za planiranu digitalizaciju. U tijeku je osnovno čišćenje i sortiranje očuvanijih dokumenata, koji će se snimati standardnim skenerima. Oni se popisuju i laminiraju, dok se veoma oštećeni obilježavaju i odvajaju za snimanje UV/IR postupkom. Problem i dalje predstavlja nedovoljan broj zaposlenih i zbog toga se sve obavlja veoma sporo. Sam proces digitalizacije planira se obaviti angažiranjem specijalizirane tvrtke koja će svojom opremom i radnom snagom, a u suradnji s arhivistima iz Arhiva Bosne i Hercegovine, obaviti snimanje svih oštećenih dokumenata prije njihovog liječenja i restauracije.

Arhiv Bosne i Hercegovine platio je visoku cijenu za iskustvo koje je stekao kroz rad s oštećenim gradivom u zadnjih deset godina. I pored svih sigurnosnih mjera koje su poduzimane do 2014. godine, ni jedan protokol nije uzeo u obzir mogućnost da bi Arhiv mogao biti zapaljen od strane građana Sarajeva, pa makar i kao kolateralna šteta.

8 „Prijedlog unaprijeđenja mrežne infrastrukture, uvođenje server sale i implementacija digitalizacije dokumentacije“; projektna dokumentacija opisuje zatečeno stanje i prijedlog poboljšanja infrastrukture, uvođenje server sale kao i proces digitalizacije dokumentacije. Projekt predviđa angažiranje specijalizirane tvrtke koja bi obavila tehnički dio digitaliziranja oštećenoga arhivskog gradiva i procjenu ukupnih troškova i vremenskih rokova, od čišćenja dokumenata, preko skeniranja, do formiranja baze podataka.

Literatura

- Biletić, S.; B. Jurišić; E. Mizdrak (2014). Zapisnik o stanju arhivske građe i depoa. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine.
- Madžar, B.; Lj. Gaković; K. Tadić (1977). Arhiv Bosne i Hercegovine. Sarajevo: IGKRO Svjetlost.
- Pregled i okvirni predračun radova za sanaciju prostorijskih depoa 1 (2014). Sarajevo: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.
- Protecting archives from water damage (2003). Bern: Federal Office for Civil Protection, Protection of Cultural Property [citirano: 2024-02-01]. Dostupno na: http://www.bevoelkerungsschutz.admin.ch/internet/bs/en/home/themen/kgs/publikationen_kgs/guideline.parsys.0002.downloadList.00021.DownloadFile.tmp/vosere.pdf.
- Sclocchi, M. C.; E. Veca (2014). Zajednički zapisnik o procjeni stanja u državnom Arhivu BiH. Sarajevo.
- Uredba o Državnom arhivu Narodne Republike Bosne i Hercegovine (1947). // Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine, 55.
- Walsh, B. (2003). Salvage operations for water damaged archival collections. Province of British Columbia: Canadian Council of Archives [citirano: 2024-02-01]. Dostupno na: http://www.cdncouncilarchives.ca/salvage_en.pdf.

Sanda Kočevar

Muzeji grada Karlovca, Karlovac

sanda.kocevar@mgk.hr

Kako se kali(o) plan mjera za slučaj opasnosti Muzeja grada Karlovca

How was Karlovac City Museums'
disaster preparedness action plan
extended

UDK / UDC: 069

005.334

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 28. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 28. 5. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 156-167

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Rad se bavi okolnostima, procedurama i postupcima u donošenju Plana mjera za slučaj opasnosti Muzeja grada Karlovca. Ukazuje na nužnost razumijevanja i posvećenosti izradi ovog dokumenta od strane svih zaposlenika i menadžmenta. Istovremeno iznosi i sve probleme, nedoumice, prepreke i opstrukcije s kojima se povjerenstvo za izradu spomenutog Plana susrelo. Koliko je proces bio zahtjevan dokazuje činjenica da je započeo u jesen 2021. godine i početkom 2024. godine još uvijek nije usvojen.

Ključne riječi: muzejska građa, plan, incidenti

Abstract

The article is dealing with circumstances, procedures and activities in creating Karlovac City Museums' Disaster Preparedness Action Plan. It indicates the necessity of understanding and commitment to the creation of this document by all employees and management. At the same time, it presents all the problems, doubts, obstacles and obstructions that the commission for the preparation of the aforementioned Plan encountered. The demanding nature of the process is evidenced by the fact that it commenced in the fall of 2021 and as of early 2024, it has yet to be adopted.

Keywords: museum items, plan, incidents

Uvod

Muzeji grada Karlovca (dalje: MGK) kompleksna su muzejska ustanova koja u svom sastavu ima četiri ustrojbene jedinice: Gradski muzej Karlovac (GMK), Galeriju „Vjekoslav Karas“ (GVK), Muzej Domovinskog rata Karlovac – Turanj (MDRKT) te Stari grad Dubovac (SGD). U ustanovi je trenutno zaposleno 28 osoba, od čega je nešto više od polovice (16) stručnoga muzejskog osoblja, neravnomjerno raspoređenih po ustrojbenim jedinicama.

U zgradi Gradskog muzeja Karlovac na Strossmayerovom trgu, najstarijoj sačuvanoj zgradi u povijesnoj jezgri grada, do kraja 2022. godine, osim stalnog postava i prostora za povremene izložbe, nalazile su se i privremene čuvaoalice te uredski prostori stručnog muzejskog osoblja, uprave i administracije. Galerija „Vjekoslav Karas“ smještena je u karlovačkom Novom centru u neposrednoj blizini Gradske knjižnice „Ivan Goran Kovačić“ i Državnog

arhiva u Karlovcu. Izgrađena je kao katnica 1976. godine, a uz izložbeni i uredski prostor obuhvaća i knjižnicu i čuvaonicu. Muzej Domovinskog rata Karlovac – Turanj nalazi se oko 4 km od središta grada na povijesnom lokalitetu Križanić – Turanj koji je od 2013. godine na popisu zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske. Otvoren je 2019. godine. Troetažna zgrada obuhvaća stalnu izložbu *Karlovac 1991. – 1995.*, Spomen-sobu poginulim karlovačkim braniteljima Domovinskog rata, višenamjensku dvoranu, knjižnicu, suvenirnicu i uredske prostore. Početkom 2021. godine Stari grad Dubovac je Odlukom Gradskog vijeća Grada Karlovca od 24. studenog 2020. godine dan na desetgodišnje upravljanje i korištenje Muzeju.¹ Osim prostora za povremene izložbe i događanja u branič-kuli smještena je stalna izložba *Oko Kupe i Korane*.

Proces izrade Plana

Kronologija događanja

Dana 22. ožujka 2020. godine Zagreb je pogodio potres magnitude $M=5,5$ prema Richteru, krajem te iste godine, točnije 28. i 29. prosinca Petrinju su pogodili potresi magnitude $M=5,0$ i $M=6,2$ prema Richteru koji su i u Karlovcu nanijeli štete na objektima, iako muzejska građa nije pretrpjela nikakva oštećenja. Osim toga, područje grada Karlovca spada u poplavom najugroženija područja u Republici Hrvatskoj gdje se svake godine barem jednom proglašavaju redovne mjere obrane od poplava, a svake druge godine izvanredne mjere.² Iako nisu bile zabilježene štete i oštećenja na građevinama od javnoga društvenog značaja uzrokovane poplavama, neobično je da MGK nisu imali Plan evakuacije i spašavanja muzejske građe i dokumentacije. Naime, postojao je generički³ Plan evakuacije i spašavanja koji je uređivao evakuaciju i spašavanje zaposlenika i drugih osoba u slučaju nastanka izvanrednog događaja, koji je izradio *Zagrebinspekt d.o.o. za kontrolu i inženjering* u svibnju 2020. godine i to za tri ustrojbene jedinice (GMK, GVK, MDRKT). U tom dokumentu postupanja su bila vezana uz sljedeće izvanredne događaje: potres, olujne i orkanske vjetrove, udare groma, po-

1 Glasnik Grada Karlovca (2020).

2 Procjena rizika od katastrofa za Republiku Hrvatsku (b. g.).

3 Jedinice su razlike u dokumentu mjesto okupljanja zaposlenika i drugih osoba nakon izlaska iz zgrade.

plave, snježne nanose, kvarove na električnim instalacijama i opremi, požar, kvarove na vodovodu, biološku opasnost te teroristički čin.⁴

Inicijativa za izradu Plana evakuacije i spašavanja muzejske građe i muzejske dokumentacije potekla je izvan ustanove (pitanjem na sjednici Gradskog vijeća Grada Karlovca, op. a.) te je tek početkom listopada 2021. godine imenovano tročlano povjerenstvo za izradu Plana koje su činili muzejska savjetnica, kustos i dokumentarist. Odlučeno je da će dokument obuhvatiti muzejsku građu i muzejsku dokumentaciju kao i sve ustrojbene jedinice osim Starog grada Dubovca jer na njemu nema ni muzejske građe niti muzejske dokumentacije.

Proučavanjem zakonske regulative, postojećih planova u AKM zajednici, dokumentacije i literature uvidjelo se da, za razliku od knjižnica, muzeji nemaju pravilnik o zaštiti muzejske građe (i muzejske dokumentacije) koji bi propisao elemente koje bi takav plan trebao sadržavati,⁵ a pretraga objavljenih planova evakuacije drugih muzejskih ustanova u RH pokazala je vremenski raspon u kojem su isti nastajali (2014. – 2019.) te njihovu neujednačenost u sadržaju. Osim toga, neki muzeji su plan izrađivali vlastitim snagama, dok su drugi angažirali stručne izvođače.⁶ Praktične upute i savjete kako plan treba izgledati, što sve treba obuhvatiti i na što se treba posebno obratiti pažnja pružili su dokumenti objavljeni na stranicama Muzejskoga dokumentacijskog centra.⁷

Uvidjelo se da bi jedan sveobuhvatan plan trebao sadržavati procjene rizika, mjere preventivne zaštite, postupanja u slučaju incidenta te plan sanacije pa je Plan evakuacije i spašavanja muzejske građe i muzejske dokumentacije pretvoren u Plan mjera za slučaj opasnosti, a incidenti razmatrani u Planu bit će: požar, potres, poplava, provala, krađa, vandalizam, tehničko-tehnološke opasnosti i ratna opasnost.

2.2 Obuhvat Plana

Plan je prvobitno trebao obuhvatiti prostore gdje se nalaze muzejski predmeti i muzejska dokumentacija: GMK, GVK, MDRTK te prostor čuvaonice, tzv. zgrade „male pošte“. Zgrada „male pošte“ (dalje: MP) nalazi se u bli-

4 Plan evakuacije i spašavanja (2020), 3.

5 Pravilnik o zaštiti knjižnične građe (2005).

6 Plan evakuacije i spašavanja Hrvatskog prirodoslovnog muzeja (2019); Plan mjera za funkcioniranje muzeja u kriznim situacijama – Muzej/Museo Lapidarium (2014).

7 Laszlo et al. (2009); Vranešević (2020).

zini GVK. Površine je oko 300 m², unajmljena je 1. studenog 2020. godine na rok od pet godina,⁸ te je neposredno prije izrade Plana muzejski fundus prošao faznu dezinfekciju, dezinsekciju i fumigaciju i bio preseljen u novu čuvaonicu.

U trenutku kada je proces izrade Plana već podosta odmakao, došlo je do promjene okolnosti. Krajem 2022. godine Grad Karlovac dobiva sredstva Fonda solidarnosti Europske unije za konstrukcijsku obnovu zgrade Gradskog muzeja u iznosu od 1,44 milijuna €, ⁹ te je cjelokupna zgrada, uključujući i stalni postav, trebala u kratkom vremenu biti iseljena kako bi početkom 2023. godine konstrukcijska obnova i započela. Stalni postav izmješten je u čuvaonicu (MP) i pristupilo se reviziji muzejskog fundusa.

Kakav je bio utjecaj ove izmjene na izradu Plana? Naime, do odluke o preseljenju iz zgrade GMK, glavnina Plana već je bila gotova. Sada je ponovno trebalo preispitati liste prioriteta predmeta predviđenih za evakuaciju za svaki pojedinačni incident vezano uz zgradu „male pošte“, što je tražilo angažman gotovo svih kustosa, dodatno opterećenih neplaniranom revizijom fundusa.

2.3 Sadržaj Plana

Plan je dokument od gotovo 300 stranica koji je podijeljen u 16 poglavlja i objedinjava prije navedene muzejske lokacije: GVK, MDRKT i MP. Uvodni dio definira incidente (požar, potres, poplava, provala, krađa, vandalizam, tehničko-tehnološke opasnosti i ratna opasnost), cilj i dostupnost Plana, lokacije na koje se evakuiira muzejska građa i dokumentacija, proračun potreban za provođenje planiranih mjera te postupke revizije. Slijede detaljni opisi lokacija obuhvaćenih Planom, uključujući njihov položaj, konstrukciju, namjenu i funkciju, procjenu rizika za svaki od navedenih incidenata te mjere preventivne zaštite kojima se uklanja ili umanjuje opasnost za objekt i muzejsku građu.

Mjere pripravnosti obuhvatile su procedure za slučaj opasnosti: način dojave opasnosti i uzbunjivanja, sastav i detaljno razrađene uloge tima za hitne slučajeve, kao i zaposlenika koji sudjeluju u spašavanju i evakuaciji, navođenje obučених pružatelja prve pomoći, osobe koja izvan muzeja čuva komplet rezervnih ključeva zgrade, šifre alarma, zaporke računala i policu

⁸ Ugovor o zakupu poslovnog prostora (2020).

⁹ Završena konstrukcijska obnova zgrade Gradskog muzeja Karlovac (2023).

osiguranja. Tu je popisana i potrebna oprema i materijali za evakuaciju i dokumentiranje i način njihove nabave. Navedeni su i kontakti hitnih službi i komunalnih poduzeća, kao i postupci u slučaju potrebe angažiranja stručnjaka (ovlaštenih restauratora i konzervatora). Nisu izostavljeni ni odnosi s medijima kroz pripremljene obrasce izjava te kontakte lokalnih medija.

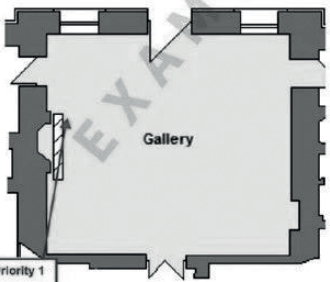
Sedmo poglavlje bavi se postupcima i procedurama u slučaju incidenta koji se dokumentiraju predviđenim obrascima (procjene incidenta i štete, evidencije evakuirane muzejske građe, liste prioritetne muzejske građe, evidencije štete). Posebna pažnja se pridaje ažurnom vođenju dokumentacije koja prati kretanje predmeta kako bi se minimalizirala šteta. Poglavlja 8 do 13 bave se postupanjima u slučaju predviđenih incidenata, donoseći za svaki od njih liste prioritetne muzejske građe za evakuaciju koju su prema prije utvrđenim kriterijima izradili kustosi za zbirke u njihovoj nadležnosti. Dogovoreno je da lista predstavlja tablicu sa sljedećim rubrikama: redni broj, naziv predmeta, materijal od kojeg je predmet izrađen, dimenzije predmeta u centimetrima, težina – pri čemu je bilo dovoljno upisati + ako predmet može prenijeti jedna osoba, ++ ako to mogu dvije osobe itd. (tablica 1).

Tablica 1. Obrazac 4 Lista prioritetne muzejske građe

R. br.	Naziv predmeta	Materijal	Dimenzije	Težina	Smještaj	Foto

Odredilo se također da će se u roku od godine dana po usvajanju Plana izraditi i laminirati pojedinačne identifikacijske kartice prioritetnih muzejskih predmeta koje bi bile dostupne vatrogascima i timu za spašavanje. Svaka bi kartica, uz osnovne podatke (naziv predmeta, inventarni broj, dimenzije, težina, napomena o načinu rukovanja predmetom, identifikacijska fotografija), imala i tlocrt kata i prostora gdje je predmet smješten (slika 2). Prijedlog je preuzet s mrežne stranice *Historic England*.¹⁰

10 Historic England. Emergency Response Plans (2021).

SALVAGE GRAB SHEET	
GROUND FLOOR - GALLERY	
PRIORITY LEVEL: 1	
	
	
SALVAGE GRAB SHEET	
GROUND FLOOR - GALLERY	
PRIORITY LEVEL: 1	
Painting: Riverside scene	Inventory no. 3.1950
	
WEIGHT	REMOVAL
Moderate 	Painting hung above sideboard
ACCESS	Remove items on sideboard first
Ladder required	Unhook chain from wall fixing
	Carry upright supporting frame
CONDITION	FIRST-AID TREATMENT
☐ Wet or damp ☐ Mouldy ☐ Contaminated ☐ Broken ☐ Weak ☐ Smoke damaged ☐ Dangerous to handle ☐ Other	☐ Pack as is ☐ Dry and pack ☐ Keep wet and freeze ☐ Wash then dry ☐ Other

Slika 2. Primjer pojedinačne laminirane kartice predmeta

Plan saniranja posljedica na muzejskoj građi donosi kratak i opći pregled potrebnih postupaka kako bi se prevenirala daljnja šteta. Poglavlja 15 i 16 donose pregled korištene literature u izradi Plana te priloge – obrasce i situacijske prikaze objekata i njihovih tlocrta. Šest navedenih obrazaca pokriva sve procedure i dokumentaciju vezanu uz nastanak incidenta (procjenu rizika, procjenu incidenta i štete, evidenciju evakuirane muzejske građe, listu prioritetne muzejske građe, pojedinačne kartice prioritetnih muzejskih predmeta te evidenciju štete) (slika 3).

R. br.	Naziv	Inv. br.	Prioritetni predmet	Prostor iz kojeg je spašen – oznaka lokacije	Vrsta oštećenja	Kategorija spašavanja	Potrebno čišćenje	Potrebna restauracija	Broj sanduka/kutije	Preseljeno na – oznaka lokacije	Foto
			DA / NE				DA / NE	DA / NE			

Slika 3. Obrazac 6 Evidencija štete

2.4 Problemi u nastanku Plana

Nastanak Plana pratili su problemi već od samog početka, a inicijativa za njegov nastanak nije proizašla iz same ustanove.

Imenovano povjerenstvo, uz redovne obveze predviđene planom i programom MGK, dobilo je i izradu Plana. Neravnomjerno raspoređeni zadaci unutar povjerenstva, nezainteresiranost pojedinih članova kao i neozbiljan pristup muzejske uprave u upravljanju procesom uz neracionalno trošenje vremena i sredstava te mijenjanje obuhvata Plana tijekom njegove izrade doveli su do prolongiranja izrade.

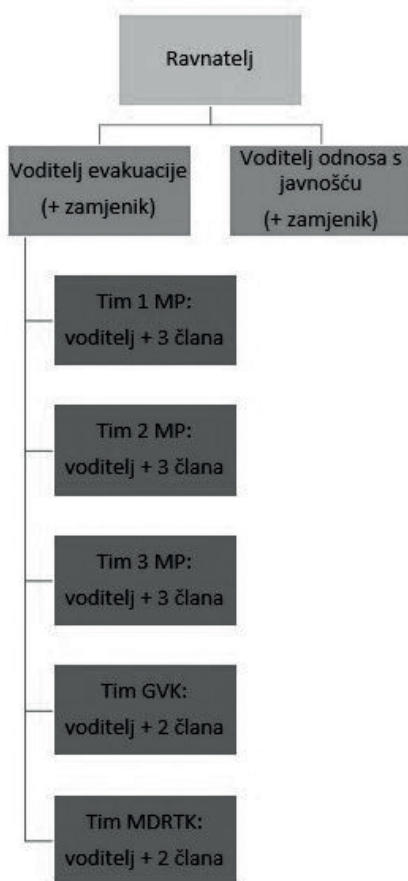
Preseljenje stalnog postava i ureda, na koje se nadovezala i neplanirana revizija muzejskog fundusa, dovelo je do nezadovoljstva i nezainteresiranosti dijela kustosa za sudjelovanje u izradi Plana. Nezadovoljstvo se očitovalo u nespremnosti na izradu tablica prioritetne muzejske građe, na (ne)razumijevanje svakog od predviđenih incidenata i sukladno tomu odabira prioriteta. U skladu s preporukama dogovoreno je da postotak odabrane građe ne bude više od 4% ukupne muzejske građe, te da se ozbiljno promisli o najvrjednijoj građi¹¹ poštujući opće i posebne kriterije odabira.¹² Usprkos tomu, javljale su se nelogičnosti u izradi tablica prioritetne građe za evakuaciju, od tzv. *copy-paste* metode neovisno o vrsti incidenta (tako su se primjerice predmeti od stakla našli na popisima za evakuaciju i u slučaju potresa i u slučaju poplave) do uvođenja vlastitih simbola i dodatnih rubrika u tablice unatoč prethodno dogovorenom. Posebno veliko protivljenje izazvalo je izrađivanje pojedinačnih laminiranih kartica predmeta te se Stručno vijeće usprotivilo njihovoj izradi. Odlukom ravnateljice određeno je da pojedinačne laminirane kartice budu sastavni dio Plana. Pronađeno je kompromisno

¹¹ Vranešević (2020), 3.

¹² Laszlo et al. (2010), 9-10.

rješenje da se izrada istih obavi u roku od godine dana po usvajanju Plana, za što se zadužuju kustosi, dok ih laminira voditelj evakuacije.

Animozitet između izrađivača Plana i članova Stručnog vijeća produbljen je protivljenjem dijela članova Stručnog vijeća dodijeljenoj ulozi u Planu, iako je odluke o njima donijela uprava (ravnateljica) MGK (slika 4). Naime, hijerarhijska struktura upravljanja predviđela je da za lokacije GVK i MDRTK postoji po jedan tim, dok su za MP određena tri tima. Svakom timu je imenovan voditelj i dva, tj. za MP tri člana (jedna osoba iz redova pomoćno-tehničkog osoblja i/ili računovodstveno-administrativnog osoblja, jedan kustos i/ili ostalo stručno osoblje).

Slika 4. Hijerarhijska struktura upravljanja

Zbog nespremnosti i otpora zaposlenika, ali i neupućenosti uprave tko je ovlašten i treba li uopće biti ovlašten za planiranje i izvođenje obuke i vježbi zaposlenika o postupanju u slučaju incidenta, to izuzetno važno poglavlje izbačeno je iz Plana. Poglavlje je predviđalo da se vježbe provode jednom godišnje prema scenariju koji izrađuje voditelj evakuacije, kako bi se što bolje provjerila pripravnost i odaziv zaposlenika te pronašli i eventualno uklonili nedostaci u postupanju. U vježbi bi bili obvezni sudjelovati svi zaposlenici u skladu sa scenarijem i dodijeljenim ulogama te svojim znanjem, vještinama i psihofizičkim sposobnostima. Plan vježbi trebao je biti organiziran kao višednevna aktivnost koja bi obuhvatila postupanja s obzirom na različite vrste incidenta, uključujući:

- testiranje alarmnog sustava i sustava uzbunjivanja i dojavljivanja
- provjeru znanja važnih telefonskih brojeva i hijerarhije u zapovjednom lancu
- provjeru načina međusobnog komuniciranja, komuniciranja s vanjskim službama i zainteresiranom javnošću
- vježbe isključivanja instalacija vode, struje, grijanja
- vježbe rukovanja vatrogasnim aparatima
- vježbe pravilnog rukovanja muzejskim predmetima
- vježbe evakuacije muzejske građe i dokumentacije
- vježbe sanacije muzejske građe i dokumentacije.

Planom je predviđeno da se zaposlenicima koji ne bi imali potrebna znanja i vještine treba osigurati adekvatno osposobljavanje. Tijekom provođenja vježbe voditelj evakuacije bio bi dužan voditi *Dnevnik testiranja* prema predviđenom obrascu.

Iz nepoznatih razloga iz Plana je izbačena evakuacija muzejske dokumentacije, koja je uz primarnu muzejsku dokumentaciju obuhvatila i onu računovodstveno-administrativnu, kao i pohranjivanje sigurnosne kopije u inozemnoj baštinskoj ustanovi s kojom MGK ima postignut dogovor o suradnji u ovakvim slučajevima.

Umjesto zaključka iliti gdje smo sada?

Plan evakuacije i spašavanja muzejske građe i muzejske dokumentacije zadnji put je bio raspravljan na sjednici Stručnog vijeća MGK 25. travnja 2023., kada je utvrđeno da će se nakon dopuna (tlocrti i situacijski planovi)

poslati na usvajanje Upravnom vijeću.¹³ Ostala su za raspravu i neka praktična pitanja, poput definiranja procedure uzbunjivanja i obavješćivanja ako do incidenta dođe izvan radnog vremena u unajmljenom prostoru MP-a itd.

U međuvremenu 26. srpnja 2023. dotadašnja ravnateljica MGK-a odlazi na novu dužnost¹⁴ i proces zamire. Pretpostavka je da se ništa neće unaprijediti sve dok Ministarstvo kulture i medija RH ne donese Strategiju o sigurnosti muzejske građe i muzejske dokumentacije u slučaju incidenata, u kojem je smjeru krenulo Hrvatsko muzejsko vijeće u listopadu 2023. godine.¹⁵

Literatura

Glasnik Grada Karlovca (2020), 15, 26.11. [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: <https://www.karlovac.hr/UserDocsImages//2016/Glasnik//ggk15-2020.pdf>

Historic England. Emergency Response Plans (2021). [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: <https://historicengland.org.uk/advice/technical-advice/emergency-and-fire/response-plans/>

Laszlo, Želimir; Blanka Perčinić Kavur; Helena Stublić (2009). Što činiti u slučaju nesreće, velike nesreće ili katastrofe? // *Informatica museologica* 40, 3/4, 134-139. Dostupno i na: https://mdc.hr/files/pdf/koordinacija-mreze-muzeja/Muzej%20u%20kriznim%20situacijama_1.pdf. [citirano: 2024-02-26].

Obavijest o ishodu javnog natječaja za imenovanje ravnatelja/ravnateljice Državnog arhiva u Karlovcu (2023). [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: <https://www.da-ka.hr/obavijest-o-ishodu-natjecajnog-postupka-za-imenovanje-ravnatelja-ravnateljice-daka/>

Plan evakuacije i spašavanja Hrvatskog prirodoslovnog muzeja (2019). [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: https://www.hpm.hr/download/2019_HPM_Plan%20evakuacije%20i%20spa%C5%A1avanja.pdf

Plan evakuacije i spašavanja (2020). Zagreb: Zagrebinspekt d.o.o.

Plan mjera za funkcioniranje muzeja u kriznim situacijama – Muzej/Museo Lapidarium (2014). [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: <http://www.muzej-lapidarium.hr/wp-content/uploads/2018/03/Plan-mjera-za-funkcioniranje-u-kriznim-situacijama-Muzej-Museo-Lapidarium-1.pdf>

Pravilnik o zaštiti knjižnične građe (2005). // *Narodne novine*, 52. [citirano: 2024-02-

13 Zapisnik Stručnog vijeća MGK od 25. travnja 2023. godine (2023).

14 Obavijest o ishodu javnog natječaja za imenovanje ravnatelja/ravnateljice Državnog arhiva u Karlovcu (2023).

15 Sažetak Zapisnika 8. sjednice Hrvatskog muzejskog vijeća (2023).

26]. Dostupno na: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_04_52_1001.html

Procjena rizika od katastrofa za Republiku Hrvatsku (b.g.). [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: https://civilna-zastita.gov.hr/UserDocsImages/DOKUMENTI_PREBACIVANJE/PLANSKI%20DOKUMENTI%20I%20UREDBE/Procjena%20rizika%20od%20katastrofa%20za%20RH.pdf

Sažetak Zapisnika 8. sjednice Hrvatskog muzejskog vijeća održane u utorak, 24. listopada 2023. s početkom u 9:30 u Velikoj dvorani Ministarstva kulture i medija, Runjaninova 2, Zagreb (2023). [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/muzejska-djelatnost-363/hrvatsko-muzejsko-vijece-535/biljeske-sa-sjednica-i-sazeci-sjednica-662/arhiva-2026/arhiva-2022-2023/25526>

Ugovor o zakupu poslovnog prostora (2020). Muzej grada Karlovca, Ur. br. 118-20 (1.11.2020.).

Vranešević, Dunja (2020). Prva pomoć muzejima – kako evakuirati građu nakon potresa. Zagreb: MDC. [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: https://mdc.hr/files/pdf/koordinacija-mreze-muzeja/Smjernice%20za%20evakuaciju%20gra%C4%91e_2020.pdf

Zapisnik Stručnog vijeća MGK od 25. travnja 2023. godine (2023). Karlovac: Muzej grada Karlovca.

Završena konstrukcijska obnova zgrade Gradskog muzeja Karlovac (2023). [citirano: 2024-02-26]. Dostupno na: <https://mpgi.gov.hr/vijesti-8/završena-konstrukcijska-obnova-zgrade-gradskog-muzeja-karlovac/16989>

Ivo Tokić

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb
itokic@nsk.hr

Tko napada knjižnice i zašto?

Who attacks libraries and why?

UDK / UDC: 021

01:316.4

316.75

343.226

Pregledni znanstveni rad / Scientific review

Primljeno / Received on: 29. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 21. 5. 2024.

Filozofi su svijet samo različito tumačili; radi se o tome da se on izmijeni.

Karl Marx: Teze o Feuerbachu (1845.)

Jedini način da se postave temelji za pravu, radikalnu promjenu jest suspregnuti se od prinude da se djeluje (ne činiti ništa) – i tako otvoriti prostor za drukčiju vrstu djelovanja.

Slavoj Žižek: Irak: posuđeni čajnik (2005.)

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 168-210

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

U radu se sagledavaju razlozi da su se brojni knjižničari danas našli sigurno-
sno i egzistencijalno ugroženi u vrtlogu kako tehnoloških revolucija tako i
ideoloških i društvenih ratova i revolucija. Svijet je u procesu transformacije
koji se ne može usporediti ni sa čime u dosadašnjoj povijesti. Ti transforma-
tivni pokreti posebno prednjače u zemljama Zapada, a podržani su i politič-
kom Agendom 2030. Tako je politika namijenila i knjižnicama nove zadatke u
ovom procesu. Knjižničari sebe pozitivno vide kao odmjerene čuvare pisane
baštine i opće kulture te kao korisne pružatelje informacija i svjetionike zna-
nja u trivijaliziranom svijetu. No, na suvremenom Zapadu za ostale dionike
na raznim ideološkim barikadama oni su nešto drugo: istovremeno i reakcio-
narni branitelji starog režima i revolucionari, graditelji demokracije i rušitelji
demokracije, cenzori i borci za slobodu govora, aktivisti za ljudska prava
koji su istovremeno i čimbenici opresije sustava, itd. Zbog toga se knjižnice
i knjižničari na Zapadu suočavaju sa sve većim rastom političkih pritisaka i
fizičkih napada na njih. Negdje su knjižničari postali žrtve promjena na koje
sami ne mogu utjecati, a negdje svojim ideološkim i političkim opredjeljenji-
ma pretočenim u radne aktivnosti i teorijske postulate struke sami pridonose
tom društvenom kaosu. I tako povećavaju rizike vlastitog posla.

Ključne riječi: knjižnice, ideologija, politika, kulturni rat, incidenti

Abstract

The paper examines the reasons why nowadays numerous librarians find
themselves in a situation of both security and existential threat in the whirl-
wind of both technological revolutions, ideological conflicts and social up-
heavals. The world is undergoing a transformation that cannot be compared
to anything in history. These transformative movements are especially pro-
nounced in Western countries, supported by the political Agenda 2030. Thus,
politics has also assigned new tasks to libraries in this process. Librarians
view themselves as measured guardians of written heritage and general cul-
ture, and as useful providers of information and beacons of knowledge in a
trivialized world. However, in the modern Western society, they are perceived
differently by various ideological factions: simultaneously as reactionary de-
fenders of the old regime and revolutionaries, builders or underminers of
democracy, censors and advocates for freedom of speech, human rights ac-
tivists who are also factors of system oppression, and so forth. Because of

this, libraries and librarians in the West are facing increasing political pressure and physical attacks. In some places, librarians have become victims of changes they cannot influence themselves, while elsewhere, their ideological and political commitments expressed through professional activities and theoretical principles, contribute to this social chaos. In that way they increase the risks of their own profession.

Keywords: libraries, ideology, policy, culture war, incidents

Uvod

Posljednjih godina sve su brojnija izvješća i članci koji svjedoče o zabrinjavajućem porastu sigurnosnih incidenata prije svega u narodnim knjižnicama i drugim javno dostupnim knjižnicama.¹ To uključuje verbalno zlostavljanje, fizičke napade, prijetnje nasiljem, predoziranja i druge alarmantne pojave sve do spaljivanja knjižnica i čak ubojstava knjižničara.² Velik dio tih incidenata događa se u najrazvijenijim zemljama svijeta, na Zapadu. Za ilustraciju, statistika u Kanadi i SAD-u je zabrinjavajuća: u kanadskom Ontariju je anketa na koju je odgovorilo 500 knjižničara otkrila da su gotovo svi bili svjedoci ili iskusili nasilje na radnom mjestu.³ U američkoj mreži narodnih knjižnica u sustavu Okružne knjižnice Multnomah (MCL) u Oregonu prijavljeno je više od 1100 sigurnosnih incidenata u samo jednoj godini, a gotovo 75% knjižničnog osoblja koje radi s korisnicima navelo je da se osjeća nesigurno na poslu.⁴ Osim toga, 5% ispitanika u knjižnicama u američkom istraživanju o incidentima u javnim knjižnicama u 2022. godini doživjelo je nasilno ili agresivno ponašanje u svojim knjižnicama od strane korisnika, a čak 22% od strane svojih kolega.⁵ Takvi su incidenti ostavili traga na knjižničarima i dovode do otkaza i stresnih napuštanja posla.⁶

Sada je postalo očigledno da su se danas brojne knjižnice, odnosno knjižničari, našli sigurnosno i egzistencijalno ugroženi u vrtlogu kako tehnoloških revolucija tako i ideoloških i društvenih podjela, kulturnih ratova i političkih revolucija. Svijet je trenutno u procesu transformacije koji se ne može

1 Scully (2022); MacLean (2023); Travers i Ridgen (2023); ALA (2023); Union Library Workers Blog (2024).

2 CUPE Research (2023).

3 Travers i Ridgen (2023).

4 Multnomah County Library (2024).

5 Urban Library Trauma Study Final Report (2022).

6 Health hazards of librarianship – not just paper cuts (2021).

usporediti ni sa čime u dosadašnjoj povijesti. Takvi procesi pokušavaju promijeniti sve dosadašnje, od organizacije društva i života preko proizvodnih procesa i poslovnih modela do promjene u poimanju čovjeka, njegovog identiteta i položaja u svijetu. Ti su transformativni pokreti posebno snažni u zemljama Zapada, što nužno izaziva s njima povezane reakcije i na Zapadu i u ostatku svijeta.

Do te su točke porasta egzistencijalnih i sigurnosnih rizika za knjižničare dovele razne ideološke, društvene i industrijske politike implementirane zadnjih desetljeća prvo na Zapadu, a potom i u ostatku svijeta gdje su one izazvale i suprotne ideološke i političke tendencije i s njima usklađene političke i socijalne reakcije. Knjižničari su se našli među profesijama koje su postale posebno osjetljive na takve promjene. Tijekom tog vremena korjenitih političkih, društvenih i tehnoloških promjena došlo je primjerice i do promjena poslovnih modela rada u realnom, ali i javnom sektoru, do komercijalizacije nekih javnih usluga, uvođenja novih javnih i komercijalnih servisa i poslova – da navedemo samo Internet, sveopću dostupnost baza podataka i drugih informacijskih izvora, nove mogućnosti i kanale komuniciranja, itd. Sve to je utjecalo na rad knjižnica. Na primjer, krajem 1990-ih i početkom 2000-ih godina u SAD-u je nastala ideja da se umreženim narodnim knjižnicama upravlja kao da su komercijalni lanac knjižara. Iako je u struci bilo suprotstavljanja toj ideji, taj se poslovni model u godinama koje su uslijedile proširio po SAD-u i Velikoj Britaniji.⁷ To je na svoj način ugrozilo knjižnice i svakako mijenjalo dotadašnji koncept kao i identitet knjižničara u suvremenom društvu.

Nadalje, sa zatvaranjem jednog broja knjižnica, posebno u realnom sektoru, čak i kod nas u Hrvatskoj poput slučaja ukidanja Plivine knjižnice, te njihovom zamjenom digitalnim informacijskim servisima i platformama kao u slučaju Inine knjižnice, došlo je i do promjene kod knjižničara u sagledavanju vlastitog identiteta i položaja u društvu. Zbog promjene tehnološke osnove svoga posla i promjene navika korisnika, knjižničari su bili gotovo prisiljeni tražiti i još uvijek traže neki novi identitet i svoju profesionalnu poziciju u društvu. Taj se fenomen ogleda i u činjenici promjena naziva nekih dobro poznatih knjižnica pa se tako na primjer u realnom sektoru spomenuta Inina knjižnica, tj. ono što je ostalo od nje, sada naziva *Information Management Center*, a isto se događa i u javnom sektoru pa se nekadašnja

7 D'Angelo (2006).

Knjižnica Instituta Ruđer Bošković sada naziva Centar za znanstvene informacije Instituta Ruđer Bošković.

U ovom se radu pokazuje da je ta potraga za vlastitim identitetom knjižničara i mjestom knjižnica u suvremenom svijetu dovela do toga da se čini kako su danas javne knjižnice na Zapadu u zamjenu za kakav-takav dugoročni profesionalni opstanak dobile politički zadatak od vlasti, ali i odlučile svjesno aktivirati i odigrati svoju političku kartu. To znači da su osim svojih plemenitih kulturnih i obrazovnih funkcija i s njima povezane značajne uloge u razvoju demokracije u društvu⁸ pristale preuzeti čak i ulogu aktivnih promotora sasvim određenih politika i ideologija čiji je cilj transformacija društva te provoditi s njima usklađene kulturne i socijalne politike. Ali, igranje na političku kartu dvosmjernan je put i uvijek izaziva i političku reakciju u društvu. Zbog toga je zauzimanje takve političke pozicije dovelo do povećanja političkih i sigurnosnih rizika ne samo za rad knjižnica, već u ekstremnim situacijama i za rad i život knjižničara. U radu će se pokušati otkriti zašto je tomu tako.

U potrazi za uzrocima pritisaka i napada

U našem istraživanju usredotočit ćemo se na rad javnih knjižnica jer upravo one najviše djeluju na javnost u svom okruženju i zbog toga su zauzvrat izložene pozitivnim ili negativnim reakcijama te iste javnosti. Za potrebe ovog istraživanja javne knjižnice definiramo kao narodne, specijalne i druge knjižnice koje su ciljano otvorene i lako dostupne najširoj javnosti.

U stručnoj literaturi i stručnim knjižničarskim glasilima te vijestima u medijima, kada se govori o uzrocima incidenata koji su spomenuti u uvodu, autori u većini slučajeva ne nadilaze površne dnevno-političke teme i stajališta te ne ulaze dovoljno duboko u ovaj društveni fenomen. Tako su knjižnice uglavnom prikazane kao posebna mjesta s plemenitom kulturnom i prosvjeđujućom funkcijom u njihovoj okolini, a prosvjednike ili napadače se prikazuje kao one koji bez razloga ili iz primitivizma napadaju ideale slobode govora, inkluzivnosti i slično te oskvrnjuju takve gotovo posvećene hramove.⁹ Zanimljivo je da se u toj javnosti malo spominju inače prilično brojni slučajevi običnog kriminala u knjižnicama (provale i krađe), dok veliku pozornost zaokupljaju upravo incidenti koji imaju ideološku ili političku poza-

8 Isto.

9 Ettarh (2018).

dinu, što također na svoj način svjedoči o političkom aspektu uloge knjižnica u društvu, o čemu će se više govoriti kasnije. Ipak, za puno razumijevanje ove složene problematike nije dovoljno razmatranje uzroka tih incidenata koje se zadržava na toj površnoj pojavnj razini pojedinačnog profila nekog sitnog kriminalca ili ovisnika, kao niti na crno-bijelom vrijednosnom tumačenju motiva prosvjednika. Važno je uočiti dublje razloge za nastanak takvih okolnosti koje omogućuju porast nasilja u knjižnicama.

Brojne površne ocjene knjižničara ili medija na ovu temu otkrivaju kako oni ne sagledavaju svu složenost pozicije vlastite knjižnice prema drugima dionicima u društvu. Zbog toga se događa da se knjižničari u svom javnom djelovanju vode nekim političkim načelima koja ih svrstavaju samo na jednu stranu u današnjim političkim i kulturnim sukobima, *čime i sami povećavaju sigurnosne rizike kojima jesu ili mogu biti izloženi*.

Može se reći da knjižničari osobno sebe i svoje knjižnice pozitivno vide kao pristojne i odmjerene čuvarе pisane baštine i opće kulture te kao korisne pružatelje informacija i svjetionike znanja u trivializiranom i kulturno podijeljenom svijetu. U svom radu vode se svojom neutralnom političkom pozicijom, služenjem svojoj lokalnoj kulturnoj zajednici, objektivnim predstavljanjem kulturnih fenomena opće svjetske baštine, zalaganjem za racionalni i znanstveni pristup razmatranju neke problematike, otvoreni pristup i uključivost. Uza sve to, javne knjižnice odlikuje istančani osjećaj za potrebe njihovih lokalnih korisnika. One tako i dalje njeguju tradicionalne usluge kao što su pružanje kvalitetne literature (znanstvene i beletristike), uz onu popularnu i manje zahtjevnju literaturu i informacijske izvore po njihovim željama. Ono prvo im omogućava da prosvjećuju svoju zajednicu, a drugo da privuku i zadrže široki spektar korisnika. U manjim ili nerazvijenim sredinama, čak i u predgrađima velikih gradova na Zapadu, javne knjižnice su nerijetko i jedini ili glavni kulturni sadržaj otvoren i lako dostupan najširem sloju lokalnih stanovnika. Ta uloga knjižnice kao mosta od lokalne sredine do svijeta, kao posrednika širenja elitne svjetske kulturne baštine, znanja i vrijednosti u nekoj lokalnoj sredini, čini knjižnice ključnim čimbenikom u procesu javnog prijenosa znanja i kulturnih vrijednosti te za izgradnju i održavanje demokratskih standarda u društvu.

Zašto su onda knjižnice i knjižničari žrtve čestih napada na Zapadu? Što nam to promiče? Da bi se na to dobio odgovor, nužno je istražiti ulogu knjižnica u društvu. Ovdje će se promatrati njihova uloga kao političke institucije i to na dvije razine. Jedna je ona prikrivena, koju zakriva njezina kulturna funkcija u društvu. Ta je politička funkcija inherentna misiji knjižnica i na-

stala je na temelju stvarnih razloga osnivanja modernih javnih knjižnica i stoga će se – da bi se potpuno otkrila – ona morati razmotriti u povijesnom kontekstu nastanka javnih knjižnica. Na drugoj razini, postoji i suvremena transformativna politička uloga knjižnica u društvu koja je proizašla iz te prikrivene primarne političke funkcije, ali koja danas djeluje sasvim otvoreno, čime snažno privlači pojedine oblike agresije i povećava sigurnosne rizike za knjižničare.

Knjižnice kao političke institucije

Misija javnih knjižnica da služe prosvjećivanju uz kulturno-zabavno uzdizanje najširih masa postoji još od vremena kada su se one počele osnivati. Izvorno je ta misija povezana s pojavom prosvjetiteljstva i jačanja građanskog sloja u društvu. Ona posebno dolazi do izražaja nakon što je filozofija prosvjetiteljstva revolucionarno preuzela ulogu vodeće ideološke i političke snage u zapadnim europskim državama, što je bilo potpomognuto snažnim utjecajem industrijske revolucije i pratećim raslojavanjem društva na nove socijalne slojeve građanskog društva, promjenom političkih odnosa u društvu i izmijenjenim zadaćama obrazovanja u javnoj sferi.

Iako su se prve javne posudbene knjižnice namijenjene obrazovanju najširih slojeva počele osnivati u Velikoj Britaniji od početka 17. stoljeća,¹⁰ a tijekom 18. stoljeća počele su se pojavljivati i u sjevernoj Americi te u Francuskoj i Njemačkoj, potomje su uglavnom bile osnivane uz župe te su imale većinom nabožnu literaturu.¹¹ Tek je buržoaska revolucija u Francuskoj na kraju 18. stoljeća otkrila veliku društvenu važnost takvih knjižnica za širenje novih ideja političkog građanstva o jednakosti i slobodi za sve članove društva, što je potaknulo širenje i razvoj javnih knjižnica po Europi.

Zbog toga su u 19. stoljeću u europskim zemljama javne knjižnice osnivale političke stranke, sindikati, ali i industrijski magnati i mecene, svatko iz svojih razloga i motiva, ali s istim konačnim ciljem prosvjećivanja srednjega građanskog sloja i radništva da ih se pridobije za svoje ideje, čime će se omogućiti lakše upravljanje društvom.¹² U mnogim zemljama u to je doba došlo do rasta političke svjesnosti i nacionalnog osjećaja ako su bili u višenacionalnim monarhijama. Primjerice, tako su na području hrvatskih

¹⁰ Stipčević (2006).

¹¹ Isto.

¹² Isto.

zemalja, bez obzira na administrativne političke granice, upravo Ilirske čitaonice odigrale ključnu ulogu u širenju nacionalnih ideja hrvatskog naroda.¹³ Iz te mreže čitaonica, koje su osnivali i podupirali u radu imućniji hrvatski građani i plemići, nastale su brojne javne knjižnice koje su širile hrvatsku pismenost i kulturu kao i nacionalne političke ideje. A od njih svoje podrijetlo vuče i dio današnjih narodnih knjižnica u Hrvatskoj.¹⁴

Druge zemlje, koje su za razliku od Hrvatske već imale riješeno nacionalno pitanje, suočavale su se s rizicima mogućih društvenih prevrata. Dok su s jedne strane anarhisti, socijalisti i drugi sličnoga političkog profila pokušavali u vlastitim knjižnicama svojim knjigama pridobiti mase za svoje političke ideje i radikalizirati ih, dotle su sa suprotne strane bogatiji slojevi i vlast pokušavali drugim knjigama utjecati na ljude tako da mase s njima podijele dio kulturnih vrijednosti viših slojeva. To bi pojedincima u masi omogućilo samoobrazovanje koje bi im moglo pomoći u napredovanju u društvu, čime se smanjuje rizik njihova revolucionarnog djelovanja. Iz tih je razloga na primjer u Velikoj Britaniji, a posebno snažno od polovice 19. stoljeća, započela izgradnja i brzo širenje mreže javnih knjižnica koje su gradili i njihov rad financirali država i bogati mecene kako bi spriječili pojavu revolucionarnih ideja i s njima povezanih društvenih nemira.

„Dok su neke europske zemlje doživjele buržoaske revolucije (1848.), Britanija je dobila javne knjižnice. [...] U političkom smislu, rečeno je da javne knjižnice mogu učiniti radnike manje usijanim i razumnijima. Knjižnice bi mogle poslužiti kao protuotrov populističkim demagozima i ‘opasnim’ idejama i pružiti radnicima obrazovanje koje bi im omogućilo da cijene vrline rastućeg sustava slobodnog tržišta. [...] Potpora knjižnicama, koja je uglavnom dolazila odozgo, nije bila samo radi kontrole kulture radničke klase. Knjižnice su trebale služiti za dobrobit same srednje klase koja ih je podržavala.“¹⁵

Ugledajući se na takvo uspješno europsko iskustvo, krajem 19. i početkom 20. stoljeća i u SAD-u dolazi do osnivanja velikog broja javnih knjižnica. Posebno se u tome istaknuo američki industrijski magnat Andrew Carnegie koji je, kako bi utjecao na to da se radništvo obrazuje na poželjan način i tako prevenira širenje revolucionarnih ideja u SAD-u, djelovao i kao filan-

13 Jež (2011).

14 Stipčević (2008).

15 Black (2020).

trop. On sâm je osnovao i financirao oko 2600 javnih knjižnica u SAD-u, Velikoj Britaniji, Kanadi i drugdje.¹⁶

Takvu ulogu knjižnica kao političkih ustanova koje promiču sustav vrijednosti i ideje svojih osnivača te u društvu djeluju kao meka propaganda sprječavajući time širenje nepoćudnih ideja prihvatili su ne samo demokratski, nego i revolucionarni i reakcionarni režimi nakon 1917. godine. Tako knjižnice svoj javni rad uvijek temelje na društvenoj paradigmi u kojoj nastaju. Zbog toga neka načela rada javnih knjižnica poput otvorenosti za potrebe korisnika, omogućavanje samoobrazovanja korisnika, primjena načela objektivnosti ili vrijednosne neutralnosti u pristupu građi i korisnicima ili promoviranje znanstvenog mišljenja i vrijednosti, baš kao i zalaganje za ljudska prava i jednakost među ljudima, itd., kada se promatraju unutar vladajuće paradigme uvijek djeluju kao samorazumljiva načela. Te vrijednosti nisu samo ideali rada knjižničara u njegovom osobnom odnosu prema korisnicima, te su vrijednosti zapravo temeljna potpora očuvanju i razvoju demokracije zajednice u kojoj knjižnica djeluje. Te vrijednosti i načela izgledaju tako prirodno i spontano kao da se radi o univerzalnim vrijednostima. Ali to je samo privid koji se stvara zbog toga jer su one dio jedne određene spoznajne i društvene paradigme. U našem promatranom slučaju one zapadne.

Ali ako se pogleda iz neke druge društvene i vrijednosne paradigme, lakše se vidi da ta načela nisu univerzalna niti samorazumljiva. Ta druga paradigma može biti drugačija po svojim ideološko-političkim, vjerskim, znanstvenim ili kulturnim vrijednostima. To bi mogao biti pogled na djelovanje knjižnica izvana, primjerice bilo iz perspektive neke radikalne marksističke paradigme bilo paradigme zasnovane na nekom religijskom fundamentalizmu. To je pogled koji otkriva da su te vrijednosti za koje se javne knjižnice tradicionalno zalažu u svom radu zapravo vrijednosti prosvjetiteljstva – europske filozofije 18. stoljeća koja je omogućila uspon, razvoj i dominaciju građanske klase u europskom, pa odatle i cijelom zapadnom društvu. To je idejni začetak moderne europske građanske misli i kulture, osnova za streloviti razvoj znanosti tijekom 19. i 20. stoljeća u europskim zemljama, koja im je tijekom tog razdoblja dala industrijsku i tehnološku podlogu za ovlađivanje svijetom putem koloniziranja ostalih krajeva svijeta. Ta je paradigma nekim europskim zemljama omogućila i kulturnu dominaciju i širenje njihova političkog utjecaja po svijetu, a što za posljedicu ima njihov razvoj

16 Stipčević (2006).

i bogaćenje čak i danas. Kako je taj dugotrajan složeni proces bio popraćen ratovima, razaranjima, žrtvama i opresijom svake vrste nad pokorenim državama i narodima, onda je jasno da sustav vrijednosti na kojima je cijela ova paradigma sagrađena nailazi na osude kod političkih protivnika. A osim u bivšim kolonijama protivnika ima i među pripadnicima lokalne zajednice u državama na Zapadu koji se bore protiv opresije sustava u kojem žive. I u kojem javne knjižnice imaju značajnu ulogu.

„Ako knjižnice promatramo kao utjelovljenje određene političke ideologije (one prosvjetiteljstva i njegove potpore demokraciji) i ako razumijemo da su knjižnice stvorene kako bi građane učinile boljim, tada postaje jasna uloga koju knjižnice igraju, kao institucija, u održavanju doseljeničkih stavova. [...] Knjižnice imaju ograničenja prema (vrstama) znanja kojemu pružaju pristup – one ne mogu značajno ili učinkovito osporiti autoritet demokratskih institucija. Stoga su knjižnice uključene u institucionalnu opresiju na dva načina: time što imaju svoju genezu unutar prosvjetiteljske ideologije i time što postoje kao oruđe za održavanje države. [...] Knjižnice kao institucije stvorene su ne samo za određenu ideološku svrhu, već i za ideologiju koja je temeljno opresivne prirode. Kao takvi, nedostaci knjižnica mogu se ponovno protumačiti ne kao knjižnice koje ne uspijevaju ispuniti svoje ideale i vrijednosti, već prije kao simptomi i dokaz ove temeljne i opresivne ideologije.“¹⁷

Taj razotkrivajući pogled na djelovanje javnih knjižnica iz perspektive neke druge paradigme moguć je ondje gdje takva alternativna paradigma postoji. To su najčešće društva velikih svjetskih sila koje su bile i veliki kolonizatori pa kao posljedicu toga danas imaju velike lokalne zajednice u kojima žive njihovi državljani podrijetlom iz kolonija i u koje se doseljavaju današnji migranti. Ponekad su te zajednice homogene, katkada su heterogene (stanovništvo iz raznih zemalja, vjera, kultura, rasa), ali u najvećem broju primjera obilježava ih niži kulturni, socijalni i materijalni status stanovnika. Posljedično, često je u tim zajednicama razvijen kriminal i nasilje. Živeći na društvenoj margini većina stanovnika susreće se dobrim dijelom s represivnim državnim aparatom kao i s onim službama koje bi im trebale pomoći, a koje u tome ne uspijevaju na zadovoljavajući način. Zbog toga, suočeni s opresijom državnih institucija i cijeloga društvenog sustava, stanovnici takvih zajednica često razvijaju negativan i suprotstavljajući odnos prema

¹⁷ de Jesus (2014).

većinskom društvu i državi te njezinim institucijama. A jedna od takvih državnih institucija koje su im lako dostupne jer su za njih otvorene i uvijek na usluzi jest javna knjižnica u njihovom susjedstvu.

„U Francuskoj i knjižničari i vlasti često priznaju da su knjižnice političke institucije, a one to i jesu. [...] Francuski knjižničari tvrde da oni nisu “kulturni propisivači”, tj. da je to uloga učitelja. Ali u praksi oni propisuju i biraju za čitatelje, i oni se toga ne trebaju sramiti! Sreća je da oni su tu da služe. Oni nisu ni cenzori, ni učitelji, ni vjerski autoriteti, niti politički aktivisti. Međutim, knjižnica je politički akter koji ima za cilj društvenu transformaciju; ne može se ograničiti na to da bude samo otvoreni prostor. Dva su područja u kojima možemo vidjeti francuske knjižničare u siromašnim četvrtima gdje su u aktivnim ulogama: rasizam i seksizam. Knjižničari se često suprotstavljaju lokalnom stanovništvu s rasističkim ili seksističkim uvjerenjima. Gledajući i druga pitanja vezana za globalne sporove, u knjižnicama općenito prevladava zapadnjačko gledište. To je također slučaj u aktualnim raspravama o slobodi izražavanja, sekularizmu i vjerskim uvjerenjima. U tim raspravama knjižnice pokušavaju balansirati između dvije suprotstavljene mogućnosti: hoće li služiti kao demokratska ili kao državna republikanska institucija.“¹⁸

Međutim, knjižnice se kao političke institucije i akteri često nalaze i u središtu ideoloških i političkih borbi u kojima ne sudjeluju ni migranti ni marginalne skupine, već etablirane demokratske političke opcije u uređenim društvima. U takvim obračunima obično politička desnica proziva knjižnice na Zapadu da provode ljevičarske politike te se taj sukob prenosi u političku arenu i o radu knjižnica počinje se politički raspravljati u institucijama lokalne ili savezne vlasti. Posljedice su najčešće promjene u djelovanju knjižnica u vidu smanjivanja njihove autonomije i povećanja utjecaja politike na rad knjižnica.¹⁹

Gore navedeno otkriva pogled na inherentno političko djelovanje modernih knjižnica. Dobar uvid u tu problematiku, ali i kao primjer političkog angažmana samih teoretičara knjižničarstva, daje teorijski koncept kritičkog knjižničarstva. To je koncept nastao kao primjena kritičke teorije s neomarksističkim i postmarksističkim teorijskim postavkama na knjižničarsku struku. Kritičko knjižničarstvo se bavi propitivanjem i mijenjanjem uvrije-

¹⁸ Merklen (2016).

¹⁹ Hanell, Carlsson i Engström (2023).

ženih obrazaca djelovanja knjižnice i knjižničara. Cilj mu je razotkrivanje opresivnih mehanizama koje knjižnice u svom radu podržavaju te ono želi promijeniti situaciju i stvarati društveno odgovorne knjižnice. Na primjer, kritičko knjižničarstvo tako postavlja knjižničarima zadatak da budu odgovorni za demokraciju u društvu. No, ako se i kritičko knjižničarstvo stavi u širi kontekst, onda se lako uočava da je njihova transformacija knjižnica i knjižničarstva zapravo dio šireg okvira suvremene transformacije društva po mjeri lijevo-liberalne paradigme. Time se koncept kritičkog knjižničarstva uklapa u suvremeno preispitivanje osnova društvenih teorija i praksi društva na Zapadu sa stajališta lijevog progresivizma, ali u ovom slučaju zaogrnuo znanstvenom metodom. Tako se teorija i praksa knjižničarskog djelovanja pokušava usmjeriti u pravcu transformacije knjižničarskog rada prema izgradnji transformirane knjižnice za transformirano društvo. Pritom bi znanstvena metoda knjižničare trebala uvjeriti i olakšati prihvaćanje novih ideoloških koncepata u razvoju njihove struke i prakse. Iako ono sa svog stajališta donosi brojne vrijedne spoznaje o radu knjižnica, metodološki je problem ovakve primjene znanstvene metode da se u osnovi radi o aktivističkoj motivaciji i često ideološki pristranom pristupu prema znanstvenom istraživanju promatranih fenomena.

„Kritičko knjižničarstvo smješta knjižničarstvo unutar kritičkog teorijskog okvira koji je epistemološke, samorefleksivne i aktivističke prirode. Prema Elaine Harger, knjižničari koji prakticiraju kritičko knjižničarstvo nastoje pokazati načine na koje knjižnice i knjižničari svjesno i nesvjesno podržavaju opresivne sustave. Kritičko knjižničarstvo nastoji biti transformativno, osnažujuće i izravan izazov postojećem sustavu moći i privilegija.“²⁰

Na temelju svega gore navedenoga može se prikazati model uzajamnog odnosa politike i ideologije s jedne strane te misije (i djelovanja) javnih knjižnica s druge strane (slika 1).

20 Garcia (2015).

Slika 1. Model odnosa politike/ideologije i misije javnih knjižnica

Riječ je o dinamičnom uzajamnom djelovanju unutar granica nekog društva. Politika i ideologija su s jedne strane izvorište osnivanja i podržavanja rada javnih knjižnica čija je misija da na kulturnom i obrazovnom polju djeluju u suglasju s vladajućim politikama i ideologijama. Dinamika tih odnosa realizira se u činjenici da knjižnice djeluju mekanom moći prema pripadnicima društva te da ipak – bez obzira na njihovo više ili manje propagandno djelovanje – korisnicima omogućavaju individualan pristup informacijskim izvorima koji mogu biti i drugačijeg sustava vrijednosti (subverzivnog, kritičkog, suprotstavljenog, itd.) od onih vrijednosti koje normira vladajuća ideologija. Na taj način knjižnice mogu djelovati i subverzivno unutar granica pojedinog društva. Međutim, ta je subverzivnost uvijek ograničena djelovanjem i pod kontrolom ideologije i politike koja odlučuje o egzistenciji knjižnice.

Ovakvo politički i ideološki obojeno djelovanje javnih knjižnica posebno se dobro uočava u kriznim situacijama kada ekstremni društveno-politički fenomeni počinju dominirati javnim prostorom u nekoj zajednici. Ako su danas knjižnice subverzivne u odnosu na jednu ili drugu ideologiju koje se danas na Zapadu bore za prevlast (lijevo-liberalna protiv konzervativne), to je moguće zbog naslijeđa dosadašnjeg djelovanja knjižnica u relativno mirnijim i stabilnijim društveno-političkim uvjetima. Njihovi fondovi su još uvijek prepuni klasika i niza vrijednih djela suvremenije kulture, znanosti i publicistike. Međutim, ako bi ekstremne opcije tih ideologija potpuno prevladale u društvu, lako je zamisliti i mogućnost da se ti fondovi knjižnica, baš kao i arhiva, kao baštinskih ustanova, „pročiste“ i ostanu samo djela koja potvrđuju ili slave vrijednosti pobjedničke ideologije te odjednom u knjižnicama ostane javno dostupna samo „bolja“ prošlost. Tu javno dostupnu proš-

lost koja će se neovisno o stvarnosti promijeniti sukladno ideološkim zahtjevima vlasti, a što se već i događa na Zapadu,²¹ knjižnice i arhivi u novoj bi paradigmi dalje trebali promovirati kao „bolju“ istinu.

Sve dosad navedeno upućuje da su javne knjižnice na Zapadu i dalje pogodan instrument za političko djelovanje i plasiranje meke propagande u društvu. Njihova brojnost, umreženost i rasprostranjenost po cijelom teritoriju neke zemlje te uloga koju imaju u svojim zajednicama kao lokalna kulturna središta prije svega, a za mnoge zajednice i kao društvena čvorišta (*social hub*) čije značenje za život i rad lokalnih stanovnika premašuje okvire rada knjižnice u kojoj se „samo“ posuđuju knjige za čitanje, od njih čini podoban kolektivni instrument za provođenje meke političke propagande. To je moguće jer politička funkcija i ideološko djelovanje javnih knjižnica u društvu ni u korisnika ni kod samih knjižničara u ideološki mirna vremena uglavnom nisu osviješteni jer su zamaskirani njezinom kulturnom funkcijom koja se nalazi u prednjem planu javnog diskursa o njima.

Nova transformativna politika knjižnica ili odrađivanje posla za vlast

„Došli smo do odlučujućeg trenutka u ljudskoj povijesti“, rekao je glavni tajnik Ban Ki-moon. Agenda također zahtijeva globalno partnerstvo koje uključuje sve dionike, uključujući parlamente, lokalne vlasti, civilno društvo i akademsku zajednicu. „Nitko ne može uspjeti radeći sam.“

UN, 15.9.2015.

Kad jednom u budućnosti budu ostvareni novi ciljevi globalnog razvoja, usvojeni 2015., bit će to sreća za čovječanstvo, sve narode i svakog čovjeka!

Moto sa stranice ‘odgovorno.hr’ vezano za ciljeve Agende 2030

Danas se može govoriti i o drugoj razini političkog djelovanja knjižnica. Dok je prva inherentna politička funkcija javnih knjižnica bila zadržavanje postojećih odnosa i stanja u društvu, a protiv promjena, nova transformativna politička funkcija knjižnica više ne želi očuvanje ideološkog i socijalnog stanja, već svoje ciljeve nastoji postići radikalnom promjenom društva. Pri tom se radi o otvorenom političkom angažmanu knjižnica i aktivističkom

²¹ Bingham (2022).

ideološkom svrstavanju uz jednu političku paradigmu koja se predstavlja univerzalnom političkom agendom za stvaranje novog svijeta. Vlasti na Zapadu sada ozbiljno računaju na knjižnice kada treba provoditi suvremene transformativne politike za koje se ta vlast zalaže. Pritom se aktivnosti na provedbi tih novih zadataka u knjižničarskoj struci predstavljaju kao razvoj novih knjižničnih usluga i struke.

Najbolji primjer ovakvog stava politike prema knjižnicama i djelovanju javnih knjižnica na Zapadu sukladno interesima političkih vlasti jest angažman knjižnica na implementaciji ciljeva *Agende 2030* i s njima povezanih aktivnosti. Ti ciljevi utječu na stručne poslove (nabava građe, diseminacija informacija) i ostale prezentacijske aktivnosti (izložbe, radionice, edukacija) koje se u brojnim knjižnicama Zapada više ili manje usklađuju s dominantnom progresivističkom lijevo-liberalnom ideologijom koja počiva na političkim konceptima održivog razvoja, globalizma, civilnog društva, ljudskih prava i slično.

Globalni sporazum Ujedinjenih naroda *Agenda 2030*, čiji je puni naziv *Transformacija našeg svijeta: Plan održivog razvoja do 2030*, utvrđuje univerzalni, sveobuhvatni program djelovanja za sve zemlje uključujući njihove nacionalne politike.²² Sporazum je prihvaćen 2015. slijedeći prethodne sporazume kao što su bili npr. zaključci Konferencije Ujedinjenih naroda o održivom razvoju *Rio+20* i Konferencije o financiranju razvoja, te Milenijskih ciljeva razvoja koji su važili do 2015. godine. On je sažeo u sebi političke i gospodarske smjernice koje su rezultat ne samo tri godine pregovora svjetskih političara i usko ekonomskog pogleda na to kako riješiti problem siromaštva koji je stavljen u prvi plan, nego je u dobroj mjeri i rezultat stavova političkih, ideoloških i teorijskih razmišljanja razvijenih prvenstveno na Zapadu tijekom više desetljeća – počevši od samog koncepta održivog razvoja. Proklamirani je ključni cilj okupiti sve države i omogućiti održivi razvoj ljudskog društva u svijetu, što je razrađeno u 17 ciljeva s aktivnostima za rješavanje problema siromaštva, gladi i žeđi, neravnopravnosti i slično, koji zahvaćaju sva područja ljudskog djelovanja.

Navedeni ciljevi i aktivnosti postaju politički zadaci i obveze zemalja koje treba ispuniti. Taj plan potom slijede brojni dokumenti – kako međunarodni tako i nacionalni – koji razrađuju ciljeve i rokove pojedinih aktivnosti i tko će ih obavljati. Razrađen je i mehanizam kojim svjetske financijske institucije pod kontrolom najrazvijenijih i politički najutjecajnijih zemalja

22 *Agenda 2030* (2015).

Zapada financiraju na međunarodnom planu aktivnosti iz *Agende 2030* putem projekata.

Ako se *Agenda* promatra u okviru jedne paradigme, ona je samorazumljiva. U zapadnom medijskom prostoru čini se da je riječ o sporazumu i političkom cilju koji je jednoglasno prihvaćen kao jedini mogući smjer djelovanja, pa je logično i da ga se knjižnice prema nalogu politike čvrsto pridržavaju, iako zapravo u političkoj praksi izgleda da mnogi u svijetu imaju rezerve barem prema nekim dijelovima *Agende 2030*. Naime, taj je sporazum prihvaćen od najvećeg broja zemalja članica UN-a, točnije 150 od njih 193. Obično se implicira da je to praktično jednoglasno usvajanje ovog sporazuma od međunarodne zajednice. To bi značilo i jednoznačnu podršku svih zemalja svijeta, bez obzira na ideološko, političko i društveno uređenje. Kada bi to bila istina, to bi dalo vrlo veliku snagu argumentima onih aktera koji bezuvjetno ispunjavanje ciljeva *Agende 2030* vide ne kao izvršavanje preuzetih političkih obaveza jedne određene političko-ideološke paradigme (popularno zvane globalizam), već kao aktivnosti koje su samorazumljive i moralno superiorne budući da predstavljaju same po sebi univerzalne vrijednosti ako su prihvaćene od svih ljudi. Naime, u prvom slučaju, ako su politička obveza te su vrijednosti i aktivnosti podložne preispitivanju i može ih se koristiti parcijalno ovisno o vlastitom interesu. U tom bi slučaju knjižnice koje rade na ispunjavanju tih ciljeva odrađivale posao za jednu ideološku paradigmu umjesto za neku drugu. U drugom slučaju, ako su te vrijednosti i aktivnosti dio općeprihvaćenih etičkih načela po kojima postoji svijet, onda se one kao moralne vrijednosti više ne preispituju i trebaju se preuzimati u cjelini. Tako bi knjižnice koje to rade odrađivale plemenit posao zasnovan na univerzalnim vrijednostima čovječanstva.

Međutim, promatrane iz druge paradigme, stvari izgledaju drugačije. Poznato je iz medija i političkog djelovanja stranaka da antiglobalisti širom svijeta drže kako je *Agenda 2030* političko sredstvo kojim se nastoji oblikovati svijet na način koji bi u stoljećima koja dolaze osigurao dominaciju vodećih zemalja Zapada nad ostatkom svijeta koji se ubrzano gospodarski i politički razvija te postaje konkurent Zapadu.

Zbog toga neki ciljevi *Agende 2030*, koji su u vladajućem ideološkom narativu na Zapadu naizgled samorazumljivi, u praksi nailaze na otpor i na Zapadu i u ostatku svijeta. Tako razne zemlje iz ciljeva *Agende 2030* „biraju“ što će izvršavati, a što će zanemariti. Brojni su primjeri zemalja koje su prihvatile *Agendu 2030*, ali rade samo na nekim njezinim aspektima i ciljevima, npr. na projektima uklanjanja siromaštva ili jačanja resursa ob-

novljive energije, za što mogu dobiti međunarodna financijska sredstva, što tim državama ide u korist. Međutim, ne žele stvarno prihvatiti druge aspekte *Agende*, kao na primjer osnaživanje ravnopravnosti spolova, razvoj civilnog društva ili usvajanje rodne ideologije kao dio ljudskih prava jer se to protivi vjerskim, političkim i kulturnim tradicijama i identitetu pojedinih zemalja, pa „kasne“ u realizaciji zadanih ciljeva.²³

Neke zemlje ne razvijaju mehanizam razvoja civilnog društva s nevladinim udrugama kao instrumentom nadzora nad implementacijom rješenja za ove ciljeve jer djelovanje udruga civilnog društva doživljavaju kao paralelni politički i nedemokratski sustav upravljanja zemljom pod utjecajem stranih centara moći. A potvrda za takav stav jest na primjer činjenica da se Europska unija obvezala kako će raditi na provedbi *Agende 2030* unutar članica EU te podržavati provedbu ciljeva u drugim zemljama, posebno onima kojima je to najviše potrebno.²⁴

Međutim, knjižničari na Zapadu vrlo spremno preuzimaju takve od politike dodijeljene zadatke koji nemaju neposredne veze s knjižničarstvom kao strukom i koji odbacuju neke temeljne značajke rada knjižničara koji je dosad promovirao neutralnost, objektivnost, osjetljivost prema ranjivim skupinama i slično, već se taj politički pristrani i aktivistički pristup danas promovira kao nove usluge i moderni knjižničarski poslovi. Ali, budući da je to dio politički pokrenutog transformativnog procesa promjena u društvu, onda se i knjižnice tako politički izlažu u zajednici s čime rastu i neželjeni novi politički i socijalni rizici koji se mogu negativno odraziti na njihovo djelovanje, pa i sigurnost.

To se pokazuje cijenom koju su knjižnice možda spremne platiti u pokušaju da zadrže postojeći ili izgrade novi identitet, čime bi pokazale da su potrebne društvu. Stoga su knjižnice postale jako prihvatljive na novu političku funkciju u društvu koju su kao inherentne političke institucije sada otvoreno dobile od vlasti i vlastite struke, a to je da provode aktivnosti koje su povezane u široki spektar ciljeva *Agende 2030*. Za knjižničare na globalnoj razini IFLA je sa svoje strane izradila i odgovarajuće dokumente koji to potiču i stručno opravdavaju, a sve je spušteno i na nacionalna knjižničarska tijela.

23 The Sustainable Development Goals Report (2023).

24 17 ciljeva održivog razvoja – Agenda UN 2030 (2015).

„Knjižnice sada moraju pokazati da mogu potaknuti napredak kroz cijelu UN Agendu 2030. [...] UN-ova Agenda 2030 je politička obveza, što znači da će svi, uključujući knjižnice i civilno društvo, imati ulogu u osiguravanju da su vlade odgovorne za provedbu ciljeva održivog razvoja.“²⁵

Koliko danas takva visoka politika diktira rad knjižnica najjasnije pokazuje zalaganje EBLIDA-e koja je potpuno eksplicitna u zalaganju da knjižnice služe vladajućoj ideološkoj paradigmi kako bi time zadobile novu političku ulogu u društvu i s tim povezale novi identitet knjižničara.

„Ciljevi održivog razvoja i knjižnice – prvo europsko izvješće“ pokušaj je mapiranja projekata SDG-a u europskim knjižnicama ne samo kao priče koje se mogu ispričati administratorima i kreatorima politika u svrhe zagovaranja, već i kao potpuno razvijen koncept prikladan da rad knjižnica stavi u okvir unutar šireg i dalekosežnijeg opsega Agende za održivi razvoj do 2030. Nova agenda očajnički je potrebna iz dva razloga: s jedne strane, jer je tradicionalna knjižnična sfera (besplatne usluge temeljene na knjigama i drugim medijima) u posljednja dva desetljeća dovedena u pitanje od strane privatnih pružatelja informacijskih usluga i s druge strane jer se mnoge tradicionalne pretpostavke u svijetu knjižnica preispituju ili mijenjaju u doba nakon Covida 19.

[...] Popunjavanje praznina u čitalačkoj pismenosti i pristupu informacijama zadaće su koje još uvijek vrijede u kontekstu knjižnice. Međutim, novi politički i društveni čimbenici pokreću razvoj knjižnica. Društvena promjena, socijalna uključenost i demokratsko sudjelovanje pojmovi su koji odgovaraju složenim društvima karakteriziranim kulturnom raznolikošću i društvenom integracijom. Trenutačno nove metafore – knjižnice kao „razgovori“ i „pokreti“ (David Lankes) – opisuju nove uloge knjižnica na način koji je prikladniji njihovim trenutnim potrebama.

Stoga je potreban novi politički okvir – a taj se okvir može jasno identificirati u UN-ovim ciljevima održivog razvoja, odobrenim 2015., i u njegovom europskom ekvivalentu, Europskoj agendi o održivom razvoju 2030. [...] Postoje najmanje dvije prednosti u povezivanju knjižničnog djelovanja s Planom održivosti koji su razvili Ujedinjeni narodi i, u Europi, s Programom EU 2030.

25 IFLA (2015).

Prvi je politički. Kulturni i obrazovni ciljevi knjižnica nisu razvijeni na apstraktan način, već su usko povezani s težnjama zajednica kojima namjeravaju služiti. U široj političkoj arhitekturi SDG-a, koncept „društvene“ knjižnice može napredovati i razvijati se u specifičnim politikama dodijeljenim svakom cilju. Druga prednost je ekonomska. Održivi razvoj sada je pokretač novih ulaganja u privatnom i javnom sektoru. Društvo koje je održivo i u kojem nitko nije zakinut dugoročno je puno naprednije. Buduća ulaganja u knjižnice trebaju biti usmjerena prema aktivnostima s migrantima, manjinama, socijalno isključenim građanima ili onima s posebnim potrebama, u suradnji s organizacijama koje djeluju u trećem sektoru. Stoga je potrebna nova baterija pokazatelja kojima knjižnice mogu pokazati svoj pozitivan utjecaj na društvo u cjelini.²⁶

U gornjem tekstu EBLIDA jasno otkriva svoje ideološko i političko stajalište (može se prepoznati kao lijevo-liberalni globalizam) uz definiranje nove uloge knjižnica koje će nadalje trebati služiti vladajućoj ideološkoj i političkoj paradigmi. Knjižnice će raditi na transformaciji društva čak i kada se pokaže da je to suprotno potrebama ili željama (dijela) korisnika, zbog čega i počinje dolaziti do incidenata s njima. Realan politički život na Zapadu jasno pokazuje da se taj politički proces, u kojem knjižničari sve više sudjeluju kao zagovaratelji, propagandisti i provoditelji političkih aktivnosti, može odvijati samo na način da se onaj dio javnosti koji provođenje ovih ciljeva vidi kao napad na svoj politički, vjerski i kulturni identitet isključi kao ideološko-politički suparnik. S takvima na ovoj ideološko-političkoj platformi nema racionalnog dijaloga niti usuglašavanja, samo isključivanje putem medijske difamacije, a ako treba i pomoću ideološke zloupotrebe demokratskih mehanizama upravljanja društvom (poput sudstva, instituta slobode govora i govora mržnje, širenja lažnih vijesti i slično). Takvoj praksi dijelom pridonose i knjižnice, čime potpomažu suspenziju demokratskih načela koja bi morala vrijediti za sve. A takva praksa, u kojoj samo jedna strana koja je na vlasti ima pravo i samo ona zna, u pravilu dovodi do podjela u društvu, urušavanja načela funkcioniranja demokratskih institucija i procedura, gubljenja povjerenja u sve oblike vlasti i autoriteta te na koncu do porasta radikalizacije i nasilja s obje strane političkog spektra.

26 EBLIDA (2020).

Slika 2. Prikaz najčešćih tema za aktivnosti javnih knjižnica povezanih s *Agendom 2030*

Na slici 2 vidi se raznolikost tema takvih aktivnosti javnih knjižnica povezanih s *Agendom 2030*, a koje djeluju kao moderni obrazac područja razvoja knjižničarske struke i usluga u javnim knjižnicama te na Zapadu predstavljaju nešto čime bi se sve moderne knjižnice trebale baviti. Dio tih ciljeva i rješenja iz *Agende 2030*, kao i s njima povezane aktivnosti koje se odvijaju u knjižnici, nedvosmisleno je vrlo koristan za korisnike. Na primjer, u javnosti se ne dovode u pitanje aktivnosti vezane za cjeloživotno obrazovanje, organiziranje druženja pojedinaca iz marginaliziranih skupina, educiranje o ekonomskim temama važnima za egzistenciju korisnika i slično. Međutim, brojni korisnici drugi dio knjižničnih aktivnosti doživljavaju kao neki vid intelektualnog nasilja te ideološke i političke propagande. To su aktivnosti koji služe educiranju ili podizanju svijesti korisnika i šire javnosti o nizu ideološki prijepornih tema kao što su promoviranje isključivo progresivističkih identitetskih politika, borba za slobodu govora uz istovremeno

ograničavanje govora za pripadnike suprotnog dijela ideološko-političkog spektra, borba protiv dezinformacija koja se često svodi na zabranu širenja nepoćudnih informacija suprotnog političkog spektra, aktivističko promoviranje ideoloških paraznanstvenih stavova kao valjanih znanstvenih činjenica istovremeno isključujući primjenu prave znanstvene metode za provjeru valjanosti takvih teorija, itd. Međutim, kao što se gore može vidjeti, to se čini sasvim u skladu s ciljevima transformativnog rada knjižnice kako ih definira EBLIDA.

Pritom dolazi i do bitne promjene pogleda knjižničara na korisnike. Knjižničari su odavno držali da postoje korisnici kojima je potreban poticaj za njihov osobni kulturni razvoj i koje treba voditi prema znanju i visokoj kulturi. Danas knjižničari na Zapadu aktivistički shvaćaju svoj posao i drže da njihove mlade korisnike, čak i djecu, treba odgajati, a odrasle po potrebi i preodgojiti.²⁷

Sudar sa stvarnošću: Što kad drugi ne misle isto što i ja? I moraju li misliti kao ja?

Aktivističko uključivanje knjižnica i knjižničara u praktično političko djelovanje dovodi do očekivanih reakcija ostalih političkih aktera i društvenih dionika. Društva se sastoje od različitih segmenata i dionika koji ne dijele isti pogled na svijet kao vlast i njoj pridruženi dionici. Kako takvi dionici koji nisu na poziciji moći imaju različite interese od vlasti, tako imaju i različite ciljeve od onih ciljeva kako ih definiraju političke elite na vlasti i oni koji ih u tome slijede – knjižničari u ovom slučaju. Budući da javne knjižnice djeluju kao političke institucije, tako se čini da je već sama misija javnih knjižnica u društvu jedan od uzroka povećanih sigurnosnih i drugih rizika u transformativnom djelovanju knjižnica na promijenjenom Zapadu.

Zbog te promjene i pojačanog političkog djelovanja knjižnica došlo je i do promjene pa čak i do polarizacije stavova o ulozi knjižničara u društvu. Knjižničari sebe i svoje knjižnice tradicionalno vrlo pozitivno sagledavaju kao kulturne čuvare pisane baštine i opće kulture. No, za ostale dionike u društvima suvremenog Zapada, koji se nalaze na raznim ideološkim barikadama (ali ne nužno i radikalnim), knjižničari nisu samo ljubazne osobe koje posuđuju knjige nego su postali i nešto posve drugo. Ovisno o tome tko iz kojeg kuta gleda, knjižničari su istovremeno i reakcionarni branitelji starog

27 Jaeger i Sarin (2016); Cunningham (2023).

režima i revolucionari; graditelji i rušitelji demokracije; borci za slobodu govora i cenzori; aktivisti za ljudska prava, a istovremeno i čimbenici opresije vladajućeg sustava, itd. Otuda dolazi snažan rast političkih pritisaka, ali i fizičkih napada na knjižnice na Zapadu.

Nažalost, pretraživanjem stručne literature nismo naišli ni na jedno istraživanje o stavovima različitih dionika u zapadnim društvima o vrijednosnoj i političkoj ocjeni aktivnosti koje knjižnice pružaju zainteresiranoj javnosti. Ipak, do tih stavova moguće je doći prateći različite kanale komunikacije. Na primjer, takvi stavovi se dijelom mogu izvući iz parcijalnih istraživanja pojedinačnih trendova, problema, incidenata ili rizika u radu knjižnica. S druge strane, oni se dijelom navode u medijskim izvještajima i objašnjenjima medijskih analitičara ili izjavama sudionika događaja. S treće strane, do tih stavova moguće je doći i praćenjem informacijskih kanala (tisak, internetski portali, društvene mreže) za redovnu javnu i političku komunikaciju raznih političkih struja i opcija.

Stoga se na temelju podataka i informacija dostupnih kako u literaturi, tako i u medijima i na društvenim mrežama, može izraditi pregledna shema razlika u pogledima knjižničara i ostalih dionika na iste aktivnosti u knjižnicama (tablica 1).

Tablica 1. Razlike u sučeljenim stavovima i ocjenama različitih dionika oko istih aktivnosti knjižnice

ISTINA		ISTINA	
Kako knjižničari vide neke svoje aktivnosti ili načela?		Kako iste aktivnosti vide drugi društveno-politički dionici i napadači na knjižnice? <i>(npr. radikali kao konzervativci, desničari, ljevičari, islamisti; obespravljeni; siromašni; beskućnici i ostali)</i>	
postojanje i rad knjižnice	- kultura i obrazovanje dostupno svima		- simbol države - sredstvo državnog opresivnog sustava

neutralnost objektivnost	- promoviranje racionalizma, liberalizma i pristupanja temama zasnovano na znanosti			- promoviranje ideologije europskog prosvjetiteljstva koja je poslužila kao osnova za potlačivanje drugih naroda i kultura - izravan simbol i sredstvo opresivne i neprihvatljive civilizacije Zapada
promoviranje ljudskih prava i osobnog razvoja	- promoviranje sekularizma - osnaživanje osoba raznih dobi - osnaživanje žena - osnaživanje manjina - oslobađanje od patrijarhalnog odgoja			- lijevo-liberalna i globalistička agenda Zapada za pokoravanje ostatka svijeta - poništavanje roditeljskih prava na odgoj vlastite djece - vrijeđanje vjerskih osjećaja i uništavanje moralnih normi - gubitak identiteta knjižnica i pretvaranje njih u društveno-političke ustanove
promoviranje djela koja propagiraju LGBTQ+ tematiku među djecom i mladima	- promoviranje: osobnih sloboda, inkluzije u društvu, prava manjinskih skupina, slobode govora			- poništavanje roditeljskih prava na odgoj vlastite djece - indoktrinacija LGBTQ+ ideologijom - vrijeđanje vjerskih osjećaja - uništavanje moralnih normi - seksualizacija djece i mladih - promoviranje protuznanstvenih teorija

promoviranje ekoloških politika (klimatske promjene, održivost)	- promoviranje <i>Agende 2030</i> te korisnih ideja i praksi za spas čovječanstva na Zemlji			- promoviranje ideoloških i političkih mehanizama bogatih i razvijenih zemalja Zapada kojima one žele zadržati u podređenom položaju ostatak svijeta - indoktriniranje građana novom „religijom“ ekologizma
promoviranje građanske znanosti	- promoviranje znanosti - promoviranje građanskog aktivizma			- promoviranje ideoloških obrazaca aktivizma - promoviranje aktivnosti i projekata često upitnog znanstvenog i obrazovnog značenja - ponekad pogrešno educiranje mladih o znanosti
borba protiv dezinformacija i lažnih vijesti	- poticanje medijske pismenosti - poticanje znanstvene pismenosti - pronalaženje istinitih informacija			- indoktrinacija lijevo-liberalnom ideologijom i politikama vladajućih struktura - poticanje režimskog i ideološkog jednogumlja (omogućavanje diktature) - gušenje kritičkog mišljenja i slobode izražavanja
kritičko knjižničarstvo	- teorijski utemeljeno otklanjanje opresije u knjižničarstvu			- aktivističko teorijsko djelovanje koje knjižničarsku struku usmjerava ulijevo
aktivnosti socijalnog pomaganja marginalnima	- pomoć beskućnicima, pomoć onima s narušenim psihičkim zdravljem, itd.			- nedovoljno da riješi probleme, povećanje rizika za knjižničare i druge korisnike - gubitak identiteta knjižnica i njihovo pretvaranje u lokalne socijalne ustanove

Ono što treba napomenuti u vezi stavova navedenih u tablici 1, to je da različiti dionici nemaju identično mišljenje o svim aktivnostima knjižnice. Za razne skupine dionika neke od navedenih aktivnosti su prihvatljive, a neke druge nisu nikako. Ovdje su i pozitivni i negativni stavovi sa svake strane tablice navedeni kumulativno kako bi se doveli u opreku. Potrebno bi bilo napraviti istraživanja koja bi istražila vrijednosne stavove dionika (korisnika i ne-korisnika knjižnice) o aktivnostima knjižnice i to kako po skupinama dionika tako i po aktivnostima.

Vezano za pojedinu aktivnost knjižnice, može se opravdano pretpostaviti i da sve skupine dionika ne dijele iste negativne stavove oko te aktivnosti budući da imaju različite ciljeve, različite pokretače, različita ideološka ili vjerska polazišta kao i različite političke i kulturne interese. Također, kako pojedinci imaju vlastita politička iskustva i sklonosti, vlastite interese i odgoj, koji se svi zasnivaju na nekim univerzalnim ili raširenim vrijednostima, tako se događa da u vezi pojedinih aktivnosti knjižnice negativne ocjene dijele i pripadnici različitih etničkih / političkih / vjerskih / supkulturnih zajednica koji dijele slične moralne ili kulturne vrijednosti ili interese. Isto tako, potpuno je opravdano pretpostaviti da niti svi knjižničari ne dijele jednaka razmišljanja niti pozitivne stavove u vezi aktivnosti koje se provode u njihovim knjižnicama. To je moguće jer, kako je gore navedeno, pojedince ne određuje isključivo njihova profesija, već i njihovo životno iskustvo, politički stavovi, ideološke sklonosti, kulturni interesi, društvena okolina i slično.

Istraživanje i detaljnije profiliranje pozitivnih i negativnih stavova o aktivnostima koje provode knjižnice, a koje nisu dio tradicionalnih usluga i poslova knjižnica, moglo bi pomoći da se lakše razumiju uzroci pojavljivanja sve više rizika koji donose političke pritiske, sukobe i sigurnosne incidente zadnjih godina.

Posljedice

Promjena ili gubitak identiteta

Političke i socijalne prilike u raznim zemljama Zapada jesu različite i ne mogu se apsolutno generalizirati. Ipak, te se prilike posljednjih desetljeća načelno ujednačavaju. Reduciranje slobodne dostupnosti javnih usluga i njihova privatizacija prisutna je u svim zemljama Zapada kao posljedica liberalnog kapitalizma koji se 1970-ih krenuo iz SAD-a širiti po svijetu i koji je osnova današnje globalističke ideologije. Posljedica toga je pad kvalitete

javne skrbi za osobe na margini društva, a kojih je istovremeno sve više, te smanjivanje proračuna za preostale javne usluge među kojima su i knjižnice. Tako se dio aktivnosti knjižnica više ne može samostalno financirati iz proračuna knjižnica, već se ta sredstva moraju tražiti na natječajima za financiranje projekata, što je sada u mnogim zemljama postalo uobičajeno. Ali time su knjižnice izgubile dio samostalnosti u odlučivanju kojim će se aktivnostima baviti i kako će razvijati vlastito poslovanje i rad s korisnicima, a postale su ovisnije o centru moći koji dodjeljuje sredstva za projekte. Na taj način politika, tj. domaće vlasti ili međunarodni centri moći izravno kontroliraju i usmjeravaju rad knjižnica, kao i drugih institucija koje se financiraju na isti način.

Knjižničari nisu samo akteri kojima je politika morala silom narediti da se iz političkih razloga aktiviraju u transformaciji društva i preuzmu nove i drugačije aktivnosti. Knjižničari su se već prije toga susreli s izazovima promjena koje su dovele u pitanje njihovu poziciju i identitet u društvu. Suočene s takvim razvojem prilika zadnjih desetljeća, knjižničari su se pred brojnim izazovima našli u svojevrsnoj krizi identiteta i drže kako će im nastojanje da obave zadatak i da se pokažu društveno korisnima po mjerilima vlasti pomoći da opstanu i pronađu neki novi knjižničarski identitet.

Povijest nas uči da su se knjižnice mijenjale kroz epohe. Ali, nikad se dosad nisu susrele baš s ovakvom vrstom društvenih i tehnoloških transformacija koje mogu voditi sve do reduciranja knjižnica na raznim razinama, od identiteta do poslovanja. Tako se javnim knjižnicama već neko vrijeme kao relativno moderni trend predstavlja to da se one zajedno s muzejima, galerijama, trgovinama, kinima i sličnim sadržajima nađu u tzv. kulturnim centrima. Prema iskustvu autora ovog rada temeljenom na razgovoru s knjižničarima koji rade u takvim okolnostima, uglavnom knjižnice tu ne mogu nametnuti svoj identitet, već ga skoro redovito prve gube. Takav se slučaj upravo događa i u Hrvatskoj. Već sama promjena imena aktualnog i ključnog zagrebačkoga kulturnog projekta Gradska knjižnica Paromlin u Kulturni centar Paromlin ili popularno samo Projekt Paromlin svjedoči o tom fenomenu, a najave za javnost gradske vlasti da će se tu „dolaziti na izložbe, druženja, događanja i u knjižnicu“ tu promjenu koncepta projekta na štetu knjižnice samo potvrđuju.

„Paromlin je najveća investicija u ove Gradske uprave, što govori o tome koliko je kultura bitno pozicionirana“, smatra Višnić. „Prepoznata je lokacija kao bitna, projekt je čekao 10 ili 20 godina da krene u realizaciju. Prenamijenili smo ga u društveno-kulturni centar gdje će

mnoga društva imati priliku realizirati svoje ideje“, kazala je te dodala da će, osim konferencijskih i inih dvorana, Paromlin uključivati i četverokatnu knjižnicu.

Spomenuti projekt je u stvari projekt izgradnje isključivo Gradske knjižnice u Zagrebu, ali političari na vlasti zadnjih godina o tom projektu javno govore samo kao o gradnji društveno-kulturnog centra s različitim sadržajima. Tako se pomaže izgubiti identitet knjižnice.

Prosvjedi, uvrede, cenzura i uskraćivanje financijskih sredstava knjižnicama

Tradicionalno običaji i pravila javnog djelovanja u demokratskim zemljama Zapada omogućuju dionicima u društvu da javno izraze svoje stavove. Stoga nije neuobičajeno da se protiv pojedinih aktivnosti u knjižnicama organiziraju prosvjedi različitih skupina u kojima sudjeluje i dio korisnika lokalne knjižnice kao i oni koji nisu njezini korisnici. Na Zapadu protiv knjižnica danas najčešće prosvjeduju skupine konzervativnog ili radikalno desnog političkog usmjerenja.

Promatrajući sukobe knjižnica s njihovim korisnicima i ne-korisnicima iz lokalne zajednice u SAD-u, Kanadi i Velikoj Britaniji, može se kazati da se najčešće takvi protesti i sukobi događaju zbog knjižničarskog zagovaranja određenih identitetskih pitanja, posebno onih vezanih za LGBTQ+ zajednicu kao što je promoviranje knjiga s takvom tematikom, promoviranje promjene spola među mladima i djecom, organiziranje čitanja priča djeci predškolskog uzrasta od strane transvestita i druge takve aktivnosti. Posebno snažan javni otpor izaziva promoviranje knjiga i drugih sadržaja (npr. izložbe, predstave) kojima se djecu osnovnoškolske dobi izlaže literarnim prikazima seksualnih sadržaja i seksualiziranog ponašanja.

Prema medijskim izvještajima, načelno se radi o osobama iz različitih skupina dionika, ali kojima je zajednički pretežno konzervativni politički stav. Dalje, prosvjednici su različitih rasa i etničke pripadnosti, različitih socijalnih statusa, a uglavnom su religiozni (kršćani, muslimani).

Osim pojedinaca koji se okupljaju u grupe prosvjednika, takve prosvjede javno podržavaju i predstavnici političkih stranaka, vjerskih organizacija, nevladinih udruga i slično. Ponekad se organiziraju i prosvjedi protiv takve građanske cenzure, zabranjivanja spornih djelatnosti knjižnica ili njihovog zatvaranja koje održavaju udruge potpuno suprotnog političkog i ideološkog

predznaka, a najčešće su to pro LGBTQ+ i slične lijeve građanske udruge, što može dovesti do daljnje polarizacije lokalne zajednice.

Nastojanja knjižničara da nastave s takvim svojim aktivnostima koje su usklađene sa zadacima provođenja *Agende 2030*, ali su ideološki sporne za dio lokalne zajednice, uglavnom imaju potporu nacionalnih vlasti i srednjestrugaških medija te organizacija iz knjižničarske struke. Ta praksa u okolnostima kulturnog rata kakav se primjerice vodi u SAD-u dovodi do eskalacije društvenih sukoba. Uslijed njih, zabilježeni su pojedinačni incidenti kao vandalizam manjih razmjera. Ipak, neki od takvih manjih vandalizama poput pisanja sprejem po vratima knjižnice riječi „Groomers“ te javnog nazivanja knjižničara *groomersima* i pedofilima imaju velik simbolički učinak i snažno su psihološki pogodili knjižničare i zainteresirali medije diljem države.

Time se knjižničare optužuje da su seksualni predatori prema djeci zbog nabave i promoviranja knjiga LGBTQ+ tematike te promoviranja rodno identitetskih i seksualiziranih sadržaja prema djeci u knjižnici. Bez obzira na sankcioniranje počinitelja vandalizma, takvim incidentima i korištenim terminima knjižničarima se u javnosti ruši ugled i pozicija objektivnih i dobronamjernih stručnjaka.

U ovakvim slučajevima konzervativni prosvjednici traže obranu svojih ustavom zajamčenih prava na obrazovanje i odgoj vlastite djece sukladno svojim idealima i vrijednostima. Putem knjižničnih odbora, u kojima se nalaze predstavnici lokalnog stanovništva, počeli su utjecati na politike knjižnica i njihovo djelovanje u praksi. Na primjer, sve češće se donose odredbe kojima se zabranjuje nabava, isticanje i promoviranje knjiga koje su označene da propagiraju LGBTQ+ teme i rodnu politiku. Neprofitna organizacija PEN America zabilježila je 1477 slučajeva zabrane pojedinačnih knjiga tijekom prve polovice školske godine 2022./23., u što je uključeno 874 naslova. To je oko 100 knjiga koje se zabranjuju mjesečno. PEN America definira zabranu knjige kao uklanjanje knjige koja je prethodno bila dostupna ili smanjenje pristupa knjizi, bilo privremeno ili trajno. Otkako je ta organizacija počela pratiti zabrane knjiga u srpnju 2021., zabilježila je do proljeća 2023. više od 4000 slučajeva zabrane za 2253 naslova. Te su zabrane na snazi u 182 školska okruga u 37 saveznih država SAD-a.

Knjižničari i njihove stručne organizacije zajedno s većinom utjecajnih medija to vide i tumače kao suvremeni oblik cenzure.

Također, osim administrativnih zabrana knjiga, sve je više pritisa na knjižničare koji zadiru i u njihovu egzistenciju. Više ravnatelja knjižnica u SAD-u, Kanadi i Velikoj Britaniji otpušteno je jer ne žele provoditi odlu-

ke knjižničnih odbora ili uprava knjižnice ili osnivača knjižnice vezane za zabranu nabave i distribucije knjiga s popisa zabranjenih naslova. Štoviše, neki od njih se suočavaju i sa sudskim tužbama, uhićenjima i drugim prijetnjama. Uz smanjeno financiranje knjižnica s pogoršanjem materijalnih naknada otprije, a sada još i s pogoršanjem sigurnosnih uvjeta rada, knjižničari u SAD-u sve više napuštaju knjižnice. Posljednje istraživanje američke Udruge narodnih knjižnica PLA navodi da je iz svih navedenih razloga više od četvrtine svih narodnih knjižnica u SAD-u prijavilo smanjenje knjižničkog osoblja do 2021. godine.

Sve je više i knjižnica koje se, ako ne žele dobrovoljno provoditi zabranu nabave proskribiranih knjiga, suočavaju sa smanjivanjem svojih proračuna kako ne bi mogle nabavljati zabranjene knjige. To pokazuje do koje su mjere javne knjižnice u SAD-u, one koje su vođene u svom radu samo jednim i to progresivističkim ideološkim usmjerenjem, došle u sukob s vlastitim lokalnim zajednicama. Na taj je način ugroženo njihovo redovno poslovanje pa čak i egzistencija. Taj sukob knjižničara i njihovih korisnika tako je dubok i snažan da bi u jednoj lokalnoj zajednici u SAD-u nezadovoljni korisnici čak radije i zatvorili svoju jedinu knjižnicu u gradu nego da ona promovira određene knjige LGBTQ+ tematike.

Ali, za knjižnice se u ovoj situaciji otvorio još jedan problem koji ugrožava njihovo redovno poslovanje. Osim cenzure i bojkota vlastitih korisnika, američke knjižnice koje su otišle najdalje u ovoj vrsti sukobljavanja sa svojim lokalnim sredinama i lokalnim vlastima u tom sukobu ostaju bez prave političke podrške šire javnosti i svojih lokalnih zajednica. U takvom stanju se sada nemoćno suočavaju i s velikim problemom zbog donošenja pravnih propisa vezanih uz distribuciju novih medija i digitalnih sadržaja. Gubitak političke podrške za knjižnice olakšava donošenje propisa u korist industrije i privatnog kapitala. A ti propisi, vezani prije svega za područje licenci za digitalne sadržaje, postaju sve restriktivniji za knjižnice i sve više ugrožavaju njihove osnovne aktivnosti omogućivanja pristupa informacijama.

Pljačke, devastacije, eksplozivi i palež

Javne knjižnice svojim djelovanjem mogu čak smanjiti stopu kriminaliteta na području na kojem djeluju jer mogu pružiti bolju rasvijetljenost javnog prostora oko knjižnice, moguće svjedoke i pružiti neku vrstu pomoći žrtvama eventualnog kriminalnog djela. S druge strane, brojne su knjižnice i

same žrtve kriminalnih radnji. Teško je po ovom pitanju generalizirati, ali se ipak mogu izvući određene spoznaje. Tako je veća mogućnost da knjižnica ne bude žrtva kriminala ako se nalazi u sigurnijem dijelu grada u kojem žive pripadnici srednje ili više klase u društvu s manjom stopom kriminaliteta. Ako se nalaze na području gdje su socijalno deprivirani ljudi i gdje cva-te kriminal, vjerojatnost da će knjižnica biti žrtva kriminala snažno raste. Bilo u Americi ili Europi, javne knjižnice su lake mete za sitne kriminalce – od pljačkanja korisnika i knjižničara, provala u automobile na parkiralištu knjižnice, do krađe uglavnom računalne i druge vrijedne opreme i inventara. Pritom se uobičajeno događa i određena devastacija knjižnice kao što je razbijanje vrata ili prozora, oštećivanje zaštitnih uređaja ili opreme te uništavanje dijela inventara.

Dio aktivnosti vezanih za *Agendu 2030* značajno povećava rizik od kriminalnih radnji u knjižnici i ugrožavanja sigurnosti knjižničara i korisnika. Razni programi inkluzivnosti kao što je pomaganje beskućnicima, narkomanima ili osobama koji imaju psihičkih poteškoća povećavaju te sigurnosne rizike.

Npr. u Hrvatskoj u stručnoj literaturi nisu ostala zabilježena znanstvena ili stručna istraživanja o tim projektima i programima promatrano s ovog sigurnosnog aspekta, nego su neka iskustva ostala više anegdotalna. Za ilustraciju može se navesti program inkluzije beskućnika kao korisnika u jednu od najpoznatijih javnih knjižnica u nas koji se provodio prije više godina. Osobni razgovori autora ovog rada s nekima od knjižničarki iz te knjižnice upućuju da je došlo do povećanih rizika od neželjenih incidenata, zbog čega se osoblje knjižnice počelo osjećati nesigurno. U tim razgovorima autoru nitko nije potvrdio da je do incidenata došlo, ali vjerojatno i zato jer su se knjižničarke u napetoj situaciji povlačile pred agresijom ili prijetećim ponašanjem takvih korisnika. Uglavnom, po isteku definiranog razdoblja provođenja programa on jednostavno nije bio nastavljen.

Osim ovih napada na knjižnice, knjižničare i druge korisnike čiji su uzroci povezani s kriminalom, postoje još i socijalni, politički i ideološki pokretači za napade na knjižnice koji imaju nerijetko snažniji intenzitet i odjek od kriminalnih radnji pojedinaca. Svaka od zemalja Zapada ima svoju vlastitu povijest i razvoj koji su doveli do današnjih kulturnih, političkih, socijalnih i ekonomskih prilika u kojima žive njihovi građani pa se od zemlje do zemlje razlikuju socijalni i politički mehanizmi koje građani koriste za iskazivanje nezadovoljstva ili druge građanske akcije. Ipak, često se pokazalo da u trenucima snažnih socijalnih nereda javne knjižnice budu izložene sigurnosnim

prijetnjama raznih vrsta, te napadnute i vandalizirane. U kolovozu 2023. više je knjižnica u SAD-u zbog neslaganja s njihovim djelovanjem i promoviranjem knjiga kojima je tema pozitivan pristup rodnoj ideologiji i LGBTQ+ tematici primilo prijetnje o postavljenim bombama ili eksplozivnim napravama. Na primjer, u Chicagu i okolici javna knjižnica Oak Park suočila se s upozorenjem da će njezine tri zgrade biti dignute u zrak. Slične prijetnje bile su usmjerene na knjižnice u Morton Groveu i Gurneeju, kao i Wilmetteu i Park Ridgeu, koje su obje primile više od jedne prijetnje. I knjižnica Vernon Area u Lincolnshireu primila je prijetnju bombom. Knjižnice u Glenviewu i Glencoeu privremeno su zatvorene iz sigurnosnih razloga, iako nisu primile izravne prijetnje, a zgrade su ponovno otvorene nakon obavljenih policijskih pretraga. Na drugoj strani zemlje, knjižnica okruga Yolo u Davisu u Kaliforniji nakratko je evakuirana nakon prijetnje bombom. Sveukupno je ta knjižnica primila tri prijetnje bombom. Javna knjižnica grada Iowe evakuirana je nakon prijetnje bombom. I javne knjižnice u Tulsi u Oklahomi kao i knjižnice u njezinim osnovnim školama bile su meta bombaških prijetnji četiri puta tijekom kolovoza 2023. godine, očito zbog spora oko zabrane knjiga.

U Europi je Francuska poznata po svom slobodarskom duhu koji nezadovoljstvo u socijalnoj i političkoj sferi spremno izražava prosvjedima na ulici, a vrlo lako i nasilnim neredima. U takvim socijalnim i političkim okolnostima, a osobito u nasilnim neredima, stradavaju i francuske javne knjižnice. U toj zemlji postoje česti sukobi između lokalnih stanovnika i njihovih javnih knjižnica što uključuje krađe računala, CD-a i DVD-a, razbijanje prozora bacanjem kamenja, šaranje grafita, uznemiravanje knjižničara i drugih korisnika u čitaonicama, te uvrede i prijetnje knjižničarima. Štoviše, u Francuskoj su od sredine 1990-ih do 2015. djelomično ili potpuno bile zapaljene čak 74 knjižnice, a ta se praksa nastavila do danas.

Po svemu sudeći, žarišta su siromašne četvrti velikih francuskih gradova, u kojima dominiraju siromašni francuski građani, prvenstveno oni nekadašnjeg migrantskog podrijetla, različitih rasa i geografskog podrijetla, oslonjeni na svoj religijski odgoj koji je često drugačiji i kompetitivan domicilnoj religiji Francuske, što je u gradovima poput Marseillesa uglavnom islam. Takva socijalna sredina pogodna je za širenje ne samo kriminala i nasilja, nego i radikalnih političkih ideja koje potpiruju spiralu nasilja u društvu. U takvom okruženju javne knjižnice postaju metom ne samo kriminalnih radnji nego i ideološko-političkih napada koji time postaju izraz političkog stava radikalnih pojedinaca. A knjižnica postaje meta zbog onoga što simbolizira lokalnom stanovništvu. Naime, osim kao prostor za či-

tanje i obrazovanje, u takvim četvrtima većina stanovništva lokalnu javnu knjižnicu vidi kao simbol i zapadne demokracije ali i francuske države s kojom se oni zbog represije nalaze gotovo u egzistencijalnom sukobu. Bez obzira na omogućavanje kulturnog uzdizanja, programa inkluzivnosti, promoviranja ljudskih prava, socijalnih programa, edukacije o političkim praksama i slično, knjižnica ostaje predstavnik i simbol države čiji su pravosudni i represivni aparati najčešći instrumenti kojima država komunicira s njima. Stoga je i politički, ideološki i socijalni bunt stalno prisutan.

Gledano s pozicija ideološkog, političkog, vjerskog ili kulturnog stajališta radikala u takvim zajednicama, svima njima, a napose mladima iz te zajednice knjižnica pruža jednostrano ideološko odgajanje u stranoj kulturi kolonijalnog ugnjetavača – reklo bi se da učvršćuje opresiju bijelog Europljanina, a ne da im omogućava opće kulturno uzdizanje kako to vide knjižničari. Radikali ne vide neke prednosti obrazovanja za uspješni građanski odgoj i korištenje institucija civilnog društva u cilju osobnog napredovanja kako to vide knjižničari, nego vide političko iskorištavanje i oblikovanje mladih iz depriviranih sredina prema interesima i potrebama ekonomsko-političkih sustava vladajućih elita. Radikali ne vide prednosti poštivanja ljudskih prava i inkluzivnosti te osobnoga slobodnog izbora kao što to vide knjižničari, nego vide ideološku indoktrinaciju njihovih mladih protiv odgoja i tradicija svoje etničke zajednice kojoj izvorno pripadaju. Tako su za njih knjižnice u takvim sredinama zapravo prve ispostave političkog i kulturnog hegemonizma Zapada s kojima se različite etničke i vjerske zajednice ne mogu ili ne žele pomiriti. Radikalizacija koja iz brojnih razloga u tim sredinama sve više jača dijelom je usmjerena i na knjižnice kao najjednostavnije i najbliže institucionalne, ali i simboličke mete.

Zbog toga su napadi na knjižnice u Francuskoj, osim kriminalnih razloga, postali i izraz političkog nezadovoljstva i protesta te su u neredima knjižnice omiljena meta.

Primjerice, uoči svojedobnih izbora za predsjednika Francuske na kojima se prema anketama očekivalo da pobijedi Nicholas Sarkozy, knjižničaru u knjižnici u Parizu došao je redovni korisnik migrantskog podrijetla i kazao mu: „Ako Sarko sutra pobijedi, zapalit ćemo ti knjižnicu.“ Po običaju, prvi rezultati izbora objavljeni su u nedjelju navečer iz kojih je bilo jasno da je Sarkozy pobijedio. U toj noći na ponedjeljak knjižnica je planula.

U 2023. godini buknuili su dugotrajni izrazito nasilni neredi širom Francuske zbog policijskog postupanja i ubojstva tinejdžera migrantskog podrijetla. Uz lokalne siromašne Francuze, u neredima su sudjelovali etnički,

vjerski i rasno raznorodni prosvjednici kojima je zajedničko to da se zbog siromaštva nalaze na dnu društvene ljestvice, da se na njima često primjenjuju represivne odredbe francuskog zakonodavstva kako zbog kriminala, tako i zbog migrantskog podrijetla velikog broja njih koji su došli iz Afrike, Azije i istočne Europe. Nakon prvih dana nereda u kojima su osim borbe s policijom još gorjeli i automobili, pokradene i uništavane prodavaonice te zapaljene javne ustanove, lideri francuske ljevice i desnice apelirali su na zaštitu kulturnih i obrazovnih institucija te pozvali prosvjednike da ne devastiraju škole, knjižnice ili gimnazije jer da su one i njihovo zajedničko dobro.

Međutim, apeli nisu pomogli. U neredima širom Francuske između ostalih ustanova vandalizirana je velika i glasovita knjižnica Alcazar u Marseillesu kojoj su porazbijani svi izlozi prema ulici. Ali, u tim neredima 28. i 29. lipnja 2023. zapaljene su knjižnice u Rillieux-la-Pape i Vaulx-en-Velin, dvama predgrađima u Lyonu, dok je 30. lipnja 2023. potpuno spaljena javna knjižnica Jean-Macé u gradu Metzu. Udruga francuskih knjižničara izbrojila je oko 40 knjižnica širom zemlje koje su teže stradale u ovim nemirima.

Ubojstva

Kada se ukloni ovaj prijemni dio ideološke identifikacije knjižničara, ostaje pogled na egzistencijalnu borbu za opstanak knjižničara. Vlasti na Zapadu nedovoljno ulažu u niz socijalnih ustanova i funkcija za edukaciju siromašnih ili nezaposlenih, za beskućnike, narkomane ili za pomoć osobama koji imaju psihičke tegobe ili ozbiljne mentalne bolesti. Vlasti između ostalog žele iskoristiti rasprostranjenu mrežu javnih knjižnica da njima, kao otvorenim ustanovama s humanističkim pristupom korisnicima, ublaže narasle potrebe za rad s takvim marginaliziranim skupinama. Stoga u SAD-u, Velikoj Britaniji, Kanadi i drugdje beskućnici, narkomani i ostale društveno marginalizirane osobe dnevno borave u javnim knjižnicama. Svi su oni pozvani u knjižnice koje bi ih trebale educirati, pomoći u traženju informacija o njihovim problemima, bolestima, osnažiti ih i slično.

Ali unatoč dodijeljenim novim zadacima za knjižnice iz djelokruga poslova socijalnog rada, vlasti i dalje ne ulažu dovoljno u javne knjižnice da bi se one mogle uspješno i sigurno nositi s postojećim i novim aktivnostima. Na primjer, u Velikoj Britaniji je zbog smanjenog financiranja iz knjižničarskog sustava u razdoblju od 2005. do 2015. otišlo oko 8000 knjižničara, što je tada bila četvrtina zaposlenih, a zatvoreno je više od 340 knjižnica. Novi zadaci i poslovi za knjižnice otkrivaju da knjižničari nisu kompetentni

i ne mogu sami raditi s beskućnicima, narkomanima, psihičkim bolesnicima i sličnim korisnicima. Suočene s time, knjižnice svoje financijske resurse umjesto na knjižničare sada počinju trošiti na zapošljavanje socijalnih radnika i zaštitara, što se u medijima predstavlja kao uspjeh. Time su zapravo povećani egzistencijalni rizici za stručne knjižničare kojima se zbog smanjenih proračuna smanjuju mogućnosti zapošljavanja u knjižnicama, dok istovremeno u njih ulaze druge struke.

Nova socijalno inkluzivna zaduženja za knjižnice u skladu s *Agendom 2030* za posljedicu imaju širom otvorena vrata za marginalizirane osobe (džepari, beskućnici, narkomani, sitni dileri narkotika) koje su na različite načine povezane s kriminalnim radnjama ili za osobe kojima je potrebna određena psihička pomoć i slično. Nema sumnje da su takvi programi ne samo općenito humani, nego i da su konkretno pomogli nekim osobama. Ali, time dolazi do proširenja vrste i opsega poslova knjižničara koji nisu povezani s njihovom osnovnom strukom, a uz to i do značajnog povećanja rizika za sigurnost knjižničara i korisnika.

Ovaj je trend drastičnog povećanja rizika i nasilja u knjižnicama otišao najdalje u SAD-u, o čemu je već pisano u uvodu ovog rada. SAD ima visoku stopu kriminaliteta i raširenu kulturu nasilja u društvu, što je pogoršalo ove rizike do krajnje razine. Stoga su se upravo u SAD-u pojavili i prvi tragični incidenti kao posljedica novih politika i socijalno inkluzivnih aktivnosti knjižnica, zbog čega se knjižničari počinju osjećati nesigurno na radnom mjestu.

Uz brojne svađe i fizičke sukobe beskućnika i narkomana s drugim korisnicima, knjižničarima i zaštitarima, tijekom nekoliko posljednjih godina u američkim javnim knjižnicama ubijeno je i pet osoba. Od toga su četvero bili knjižničari, a jedna osoba korisnik. Za dobivanje prave predodžbe o naravi i okolnostima tih tragičnih incidenata potrebno je navesti i kako su se bar neki od njih dogodili. Ubijeni korisnik je bio jedan od dvoje beskućnika koji su se poznavali od prije, a koji su se tog dana u knjižnici najprije posvađali. Po završetku svađe prvi korisnik beskućnik sjeo je za računalo, a drugi mu je tada prišao s leđa i nožem mu zadao niz udaraca čime ga je usmrtio. To se dogodilo u čitaonici kvartovske knjižnice u Washingtonu pred ostalim korisnicima, među kojima je bilo i malodobne djece.

Knjižničarka u North Natomas Library na sjeveru Sacramenta zabranila je beskućniku da koristi usluge knjižnice zbog čestog izazivanja ozbiljnih nereda u knjižnici. Prema policijskom priopćenju, on ju je zbog toga neko vrijeme vrebao, da bi ju dva mjeseca kasnije sačekao po završetku radnog

vremena na parkiralištu knjižnice. Kad je sjela u auto, on je više puta pucao u nju iz pištolja, a kao razlog je naveo osvetu za navedenu zabranu dolaska u knjižnicu.

U Gradskoj knjižnici u Fort Myers Beachu, prilikom dolaska na posao i tijekom otključavanja vrata knjižnice, njezinog postarijeg ravnatelja napao je beskućnik, inače korisnik knjižničnih programa za potrebite, i usmratio ga mačetom. Nije imao ranijih sukoba s ravnateljem knjižnice, nego mu se navodno nije sviđalo kako se ravnatelj ponašao prema njemu.

Nije riječ o slučajnostima. Svi takvi socijalni inkluzivni programi pomoći najmarginalnijim skupinama u društvu (za koje se zna da mogu biti na razne načine povezane s kriminalom ili nasiljem) povećavaju sigurnosne rizike za knjižničare. A na te se programe danas knjižnice potiču pod utjecajem knjižničarske struke i politike. Knjižničari nisu osposobljeni za nošenje s takvim zadaćama niti su birali profesiju kojoj je cilj ovakva vrsta pomaganja drugima. Zaštitari nisu uvijek posve primjereno rješenje niti jamstvo za osobnu sigurnost knjižničara ni u velikim knjižnicama, a u manjim knjižnicama najčešće ih ni nema. S ovakvim socijalnim zadaćama koje su knjižnice primile na sebe s jedne strane, uz istovremeni porast društvenih i političkih tenzija s druge strane, lako je moguće da će se još povećati rizici od fizičkih napada, čak i sa smrtnim posljedicama među knjižničarima i korisnicima.

Podjele među knjižničarima u vezi mjera zaštite

Iako se u ovom radu ne ulazi u složene odnose i stavove struke koji produbljuju stres knjižničara na radnom mjestu, na ovom mjestu ćemo samo spomenuti da postoji jaz i između samih knjižničara zbog njihovih različitih stavova o tome kako treba rješavati složenu situaciju koja dovodi do sigurnosnih incidenata. Pritom knjižničari koji rade s korisnicima mogu imati osjećaj da uprave i osnivači njihovih knjižnica ne čine dovoljno da ih se zaštiti.

Naime, priličan dio knjižničara u SAD-u drži da je razlika u vrsti posla dovela do podjele između različito situiranih djelatnika u knjižničnoj hijerarhiji.

Uprave knjižnica često se usredotočuju na davanje prilika i dobrodošlicu svima te govore o traumi korisnika, a ne o traumama koje njihovo osoblje na prvoj liniji prolazi. U jednoj anketi o toj problematici ispitanik knjižničar je rekao da se mnogo puta negativne stvari događaju osoblju knjižnice, a da uprava to ignorira i ne dijeli nikakve informacije kako bi se pomoglo dru-

gima da to izbjegnu, niti pruža utjehu pogođenim knjižničarima. Osoblju se obično kaže da uzme pauzu i pozove pomoć kada je to potrebno, ali malo se čini da se spriječe incidenti, dok se u nekim slučajevima knjižničare i opominje zbog pozivanja u pomoć. Resursi za saniranje trauma za knjižnično osoblje mali su ili nepostojeći i, bez obzira na stalne sigurnosne izazove, od knjižničara se i dalje očekuje da rade često i sami u izoliranim dijelovima knjižnice i da provode politiku otvorene knjižnice.

Ipak, nasilje u knjižnicama postalo je toliko velik problem da ga se više ne može zaobilaziti. Provode se i istraživanja kojima se nastoji prevenirati pojava nasilja u knjižnici pa su uprave javnih knjižnica, posebno u SAD-u, počele reagirati na problem. Počinje se zapošljavati zaštitare. Ipak, prema dostupnim podacima, to angažiranje zaštitara može biti vrlo skupo rješenje koje je zbog toga manjim knjižnicama nedostupno. Na primjer, u kanadskom Torontu troši se tri milijuna dolara godišnje na zaštitare, dok američka javna knjižnica okruga Pima u Arizoni za zaštitare ima budžet od 650 tisuća dolara godišnje.

Nadalje, neke knjižnice, poput knjižnice Multnomah u Saskatchewanu u Kanadi i javne knjižnice Bozeman u Montani u SAD, počele su svom knjižničnom osoblju nuditi tečajeve upravljanja sukobima i sigurnosti. U američkoj gradskoj knjižnici Bozeman ta edukacija uključuje upute za provođenje zakona koje se odnose na uobičajene situacije, zatim upućivanje na to kako smanjiti eskalaciju sukoba ili kako pristupiti pojedincima koji su mentalno bolesni ili nasilni. Takva obuka navodno knjižničarima podiže samopouzdanje.

Međutim, u sindikalnom istraživanju provedenom u sličnim knjižnicama u Kanadi više od 50% ispitanih knjižničara reklo je da im obuka o nasilju ili nije pomogla ili nisu znali je li pomogla ili ne.

Zaključak

*Knjiga je napunjena puška u susjednoj kući.
Tko zna tko bi mogao biti meta načitanog čovjeka?*
Ray Bradbury: Fahrenheit 451 (1953.)

U radu je ukazano na problem izloženosti nasilju javnih knjižnica i knjižničara u suvremenim društvima na Zapadu kako s aspekta provedbe javnih politika tako i s aspekta sigurnosti. Kako je knjižničarska struka preko najviših strukovnih tijela poput IFLA-e i EBLIDA-e odredila da će javne knjižnice svoj novi identitet i novo mjesto u društvu naći upravo zahvaljujući obavljanju novih političkih zadataka u transformiranju postojećih društava u novo globalizirano društvo kako je predviđeno *Agendom 2030*, onda je i naglasak u ovom radu stavljen na političku funkciju knjižnica u društvu i posljedično tomu na sukobe knjižnica sa svojim okruženjem iz ideoloških, političkih ili socijalnih razloga.

Naime, u zemljama Zapada događaju se transformativni društveno-politički procesi u kojima zbog toga sudjeluju i javne knjižnice, a to izaziva značajne reakcije prema knjižnicama od dionika sa svih strana političkog spektra. Uzrok negativnih reakcija prema knjižnicama jest dio aktivnosti koje promoviraju ljudska prava, rodne i identitetske politike, klimatske promjene, pomaganje migrantima (legalnim i ilegalnim) i slično. Upravo te aktivnosti najviše izazivaju različite vrste otpora kod različitih dionika u tim zemljama, iz čega onda proizlazi agresija prema knjižnicama. Često su u pitanju napadi na rad knjižnica s pozicija konzervativizma, radikalne desnice, lijevog liberalizma, radikalne ljevice, kao i iz religijskih, kulturoloških ili ekonomskih razloga. Taj se otpor i napadi ostalih dionika na knjižnice ogledaju u donošenju zabrana knjiga koje su od strane dovoljno utjecajnih dionika proglašene ideološki ili moralno nepoćudnima po nekom kriteriju (npr. promocija LGBTQ+ zajednice, rodni politika). S druge strane, dio napada na knjižnice polazi sa stajališta političkog sukobljavanja prosvjednika s društvom kakvo ono jest, dok su im knjižnice postale meta napada jer su simboli takvog društva.

I sami knjižničari pridonose poticanju sigurnosnih rizika za knjižnice i knjižničare. Provođeci aktivnosti koje su zapravo jednostrano ideološki definirane i sukladne ciljevima *Agende 2030*, one se u knjižničarskoj struci promoviraju kao moderni dometi napredovanja u građanskom društvu te kao poboljšanje knjižničnih usluga za korisnike. To bi trebalo voditi stvaranju

novog identiteta knjižnica za novo društvo. Međutim, te su aktivnosti vrijednosno prijeporne za značajan dio korisnika knjižnica, a napose za lokalne zajednice u kojima knjižnice djeluju. Time knjižničari ulaze u sukob sa svojom lokalnom zajednicom i korisnicima jer im više ne služe kao dosad, već ih pokušavaju ideološki preodgojiti protiv njihove volje. Korisnici i lokalne zajednice te aktivnosti tumače drugačije od knjižničara, što dovodi do tenzija. U tom sukobu sve je više zabrana knjiga, otpuštanja knjižničara, rezanja proračuna za javne knjižnice te nasilja u knjižnicama i napada na knjižnice i knjižničare, čak i sa smrtnim ishodom.

Bilo bi poželjno u daljnjim izučavanjima ove problematike provesti istraživanje vrijednosnih stavova korisnika i ne-korisnika knjižnica (dakle, populacije na području rada javne knjižnice) o provođenju gore spominjanih aktivnosti u javnim knjižnicama. Te spoznaje bi se mogle iskoristiti za mapiranje vrijednosnih stavova populacije na navedenom području o tim aktivnostima knjižnice i za modeliranje pristupa knjižničara takvom načinu rada koji bi vodio smanjivanju rizika za rad knjižnica i sigurnost knjižničara.

U suprotnom, treba se zapitati želi li struka zaista da knjižničarke (koje u golemoj većini rade u knjižnicama), umjesto da kao dosad budu na usluzi i u suglasju sa svojim korisnicima, ubuduće zbog zahtjeva prevladavajuće ideologije Zapada metaforički postanu *Aufseherinnen*?

Literatura

- 17 ciljeva održivog razvoja – AGENDA UN 2030 (2015). // odgovorno.hr. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://odgovorno.hr/novi-ambiciozni-globalni-ciljevi-za-odrzivi-razvoj-un-2015/>
- 7News (2023). Man stabbed and killed inside DC's Petworth Neighborhood Library, MPD says. // 7News, March 7. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://wjla.com/news/local/man-stabbed-killed-inside-dc-petworth-neighborhood-library-police-mpd-washington-district-crime-knife-homeless-computer-dmv-murder>
- Agenda 2030 (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- ALA (2023). American Library Association Condemns Ongoing Threats Against Libraries. [citirano: 2024-02-22] Dostupno na: <https://www.ala.org/news/press-releases/2023/03/american-library-association-condemns-ongoing-threats-against-libraries>

- ALA Statement on Book Censorship (2021). // ALA. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://www.ala.org/advocacy/statement-regarding-censorship>
- Asbury N.; K. Shepherd (2023). Hundreds of Md parents protest lessons they say offend their faiths. // The Washington Post, June 27. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://www.washingtonpost.com/education/2023/06/27/muslim-orthodox-lgbtq-books-mcps/>
- BBC (2016). Libraries lose a quarter of staff as hundreds close. // BBC, March 29. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://www.bbc.com>
- Benson, D. (2022). Why your local library might be hiring a social worker. // NPR, January 3. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <https://www.npr.org/sections/health-shots/2022/01/03/1063985757/why-your-local-library-might-be-hiring-a-social-worker>
- Bingham, J. (2022). Trudeau's chief archivist ordered thousands of 'offensive' historical records deleted. // Lifesitenews, March 14. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: https://www.lifesitenews.com/news/trudeau-selected-head-librarian-ordered-deletion-of-canadian-historical-archives/?utm_source=top_news&utm_campaign=usa
- Black, A. (2020). Public libraries have been vital in times of crisis – from conflict to Covid-19. // Apollo Magazine, July, 8. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://www.apollo-magazine.com/public-libraries-in-times-of-crisis-covid-pandemic/>
- Borges Ferreira Neto, A.; J. Nowicki; S. Shakya (2021). Do public libraries help mitigate crime? Evidence from Kansas City, MO. // MPRA Paper No. 111073. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/111073/>
- Braun, M. (2019). Suspect confessed to targeting Fort Myers Beach library director before fatal stabbing. // The News-Press, January 23. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://www.news-press.com/story/news/crime/2019/01/23/fort-myers-beach-library-stabbing-suspect-confessed-planning-homicide/2657448002/>
- Cantor, M. (2022). US library defunded after refusing to censor LGBTQ authors: 'We will not ban the books'. // The Guardian, August 5. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2022/aug/05/michigan-library-book-bans-lgbtq-authors>
- Carlisle, M. (2022). Public libraries face threats to funding and collections as book bans surge. // Time Magazine, September 7. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://time.com/6211350/public-libraries-book-bans/>
- Ceccato, V. et al. (2023). Crime at micro-places in public libraries. // Security Journal, July 21. [citirano: 2024-02-22]. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41284-023-00390-5>
- Creating Safer Libraries (2021). // Public Libraries Online. Posted October 29. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <https://publiclibrariesonline.org/2021/10/creating-safer-libraries/>

- CST Editorial Bord (2023). Protect access to books and ideas at libraries facing threats of violence. // Chicago Sun Times, August 31. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://chicago.suntimes.com/2023/8/31/23851186/library-bomb-threats-oak-park-park-ridge-morton-grove-editorial>
- Cunningham, C.D. (2023). A plea to librarians. // Public square magazine, December 15. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://publicsquaremag.org/media-education/reading/library-politically-neutral/>
- CUPE Research (2023). Turning the page: Library Workplace Violence and Harassment Survey Report. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: https://cupe.ca/sites/default/files/report_library_workplace_violence_and_harassment_survey_report_2023-03-16.pdf
- D'Angelo, E. (2006). Barbarians at the gates of the public library. Duluth: Library Juice Press.
- de Jesus, N. (2014). Locating the library in institutional oppression. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: https://www.academia.edu/8467413/Locating_the_Library_in_Institutional_Oppression
- Dixon, J.A. (2016) Safety first | Library security. // Library journal, May 24. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <https://www.libraryjournal.com/story/safety-first-library-security>
- EBLIDA (2020). Sustainable development goals and libraries – First European Report. // EBLIDA. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.eblida.org/Documents/EBLIDA-Report-SDGs-and-their-implementation-in-European-libraries.pdf>
- Ettarh, F. (2018). Vocational awe and librarianship: the lies we tell ourselves. // In the Library with the Lead Pipe, Januar 10. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://www.inthelibrarywiththeleadpipe.org/2018/vocational-awe/>
- Ezeifedi, E. (2023). Libraries are under attack because they are Anti-Fascist. // Book riot, July 31. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://bookriot.com/libraries-are-anti-fascist/>
- Hanell, F.; H. Carlsson; L. Engström (2023) The public library as a political symbol: a post-political reading of the demise of the consensus-model in Swedish cultural policy. // International journal of cultural policy. DOI: 10.1080/10286632.2023.2289174
- Garcia, K. (2015). Keeping up with... critical librarianship. // American Library Association, June 19. Document ID: e4d7b939-4d61-fc44-d1fb-cedee63af789. [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: http://www.ala.org/acrl/publications/keeping_up_with/critlib
- Garriss, K. (2023). Librarians facing more staffing challenges, threats and even violence amid book bans. // Kiro 7, August 31. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.kiro7.com/news/local/librarians-facing-more-staffing-challenges-threats-even-violence-amid-book-bans/LDMY6BRXQ5AEJCZF47PZCH2MBE/>

- Harris, E. A.; A. Alter (2022). With rising book bans, librarians have come under attack. // New York Times, June 22. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2022/07/06/books/book-ban-librarians.html>
- Health hazards of librarianship – not just paper cuts (2021). // Public Libraries Online. Posted February 15, 2021. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <https://publiclibrariesonline.org/2021/02/health-hazards-of-librarianship-not-just-paper-cuts/>
- IFLA (2015). IFLA Toolkit: Libraries and implementation of the UN 2030 Agenda. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/topics/libraries-development/documents/libraries-un-2030-agenda-toolkit.pdf>
- Jež, I. (2011). Neka obilježja preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu (1838. - 1848.). // Historia Varasdiensis: časopis za varaždinsku povjesnicu, 1, 145-165.
- Kahle, B. (2023). The US library system, once the best in the world, faces death by a thousand cuts. // The Guardian, October 9. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/oct/09/us-library-system-attack-digital-licensing>
- Jensen, K. (2023). How long until a library worker is killed? // Book censorship news, April 7. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://bookriot.com/how-long-until-a-library-worker-is-killed/>
- Koerner, C. (2018). A librarian was targeted and killed after she banned a man from the library. // BuzzFeed News, December 14. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.buzzfeednews.com/article/claudiakoerner/a-librarian-was-targeted-and-killed-after-she-banned-a-man>
- MacLean, R. (2023). Half of Sask. library workers surveyed have experienced violence on the job, union says. // CTV News, October 24. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://saskatoon.ctvnews.ca/half-of-sask-library-workers-surveyed-have-experienced-violence-on-the-job-union-says-1.6316399>
- Marc (2018). Why are libraries facing an identity crisis?: Intervju with Pamela Benjamin. // Princh, May 7. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://princh.com/blog-why-are-libraries-facing-an-identity-crisis-pamela-benjamin/>
- Merklen, D.; N. Murard (2013). Why are people setting fire to libraries?: Social violence and written culture. // Books and Ideas, November, 7 2013. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://booksandideas.net/Why-are-people-setting-fire-to>
- Merklen, D. (2016). Is the library a political institution?: French libraries today and the social conflict between démocratie and république. // Library trends, 65, 2, 143-153.
- Mongan, M. (2023). Cork people turn out to support library workers at rally. // Echo live.ie, September 2. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.echolive.ie/corknews/arid-41218027.html>

- Montpetit, J. (2022). Libraries in Canada hit by wave of hate, threats, as right-wing groups protest all-age drag events. // CBC News, Jun 27. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.cbc.ca/news/investigates/libraries-threats-all-age-drag-1.6501247>
- Multnomah County Library (2024). Multnomah County Library employees raise serious concerns with security, workforce equity, and staffing. // Multnomah County Website. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <https://www.multco.us/auditor-mc-guirk/multnomah-county-library-employees-raise-serious-concerns-security-workforce-equity>
- Jaeger, P.T.; L.C. Sarin (2016). All librarianship is political: educate accordingly: White paper. // The Political Librarian, 2, 1, 17-27. Dostupno i na: <https://journals.library.wustl.edu/pollib/article/8515/galley/25348/view/>
- Perkins, T. (2022). Conservative Muslims join forces with Christian right on Michigan book bans. // The Guardian, October 16. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/us-news/2022/oct/16/dearborn-michigan-book-bans>
- Scully, E. (2022). Violence on the rise in British libraries as shock figures lay bare UK's 'hubs of chaos'. // Mirror, May 28. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/violence-rise-british-libraries-shock-27090956>
- Smith, M. (2019). Top ten challenges facing public libraries. // Public library quarterly, 38, 3, 241-247. DOI: 10.1080/01616846.2019.1608617.
- Stevenson, S. (2022). Third-party violence, incivility, and the frontline public library worker. // The Library Quarterly, 92, 4, 330-354. Article DOI: <https://doi.org/10.1086/721394>
- Stipčević, A. (2006). Povijest knjige. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stipčević, A. (2008). Socijalna povijest knjige u Hrvata. Zagreb: Školska knjiga.
- Swenson, A. (2019). Librarians facing new tasks say crisis isn't in the catalog. // Medical Xpress, August 9. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://medicalxpress.com/news/2019-08-librarians-tasks-crisis-isnt.html>
- The Sustainable Development Goals Report 2023 – Special Edition. // United Nations. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2023.pdf>
- T-portal (2023). Paromlin će postati novo okupljalište Zagrepčana (M.Šu./HINA), T-portal, 19.9.. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/zagrebacka-procelnica-paromlin-ce-postati-novo-okupljaliste-zagrepca-na-20230919>
- Travers, L.; M. Ridgen (2023). Why is there an increase of violence in Canadian public libraries? // Global News, April 22. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://globalnews.ca/news/9641211/violence-canadian-libraries/>

- Union Library Workers Blog (2024). [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <http://union-libraryworkers.blogspot.com/>
- Urban Library Trauma Study Final Report (2022). // Urban Librarians Unite. Posted June 21. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <https://urbanlibrariansunite.org/ults-final-report/>
- Waxman, O.B. (2023). New report finds that book bans have reached their highest levels yet. // Time Magazine, April 20. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://time.com/6273086/book-bans-surge-pen-america-report/>
- Wolf, E.; R. Behrndt (2022). A very dysfunctional, toxic environment: Fort Worth librarians who face assault, harassment on the job feel unsupported by library administration. // Fort Worth Report, October 18. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: <https://fortworthreport.org/2022/12/18/a-very-dysfunctional-toxic-environment-fort-worth-librarians-who-face-assault-harassment-on-the-job-feel-unsupported-by-library-administration/>
- Yamak, D. (2023). Riots in France: cultural venues suffered damage across country. // Le Monde, July 7. [citirano: 2024-02-10]. Dostupno na: https://www.lemonde.fr/en/culture/article/2023/07/07/riots-in-france-cultural-venues-suffered-damage_6045398_30.html
- Zielinski, A. (2023). Most Multnomah County Library staff feel unsafe at work: Audit finds. // Oregon Public Broadcasting, December 7. [citirano: 2024-02-07]. Dostupno na: <https://www.opb.org/article/2023/12/07/audit-finds-most-multnomah-county-library-staff-feel-unsafe-at-work/>

Vlatka Lemić

Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

vlatka.lemic@unizg.hr

Arhivska baština Sveučilišta u Zagrebu – stanje i perspektive

Archival heritage of the University of Zagreb – State of the art and perspectives

UDK / UDC: 378(497.5)(091)

930.25

930.25:004

Pregledni znanstveni rad – Scientific review

Primljeno / Received on: 12. 9. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 8. 10. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 211-233

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Sveučilište u Zagrebu je najstarije sveučilište s neprekidnim djelovanjem u Hrvatskoj i jedna od najznačajnijih i najvećih hrvatskih akademskih institucija. Povijesni izvori o djelovanju i razvoju Sveučilišta čuvaju se u pojedinim sveučilišnim sastavnicama, ali i u brojnim drugim kulturnim i znanstvenim ustanovama. Najstarije arhivsko gradivo te manji dio gradiva pojedinih fakulteta i tijela koja su djelovala u okviru Sveučilišta pohranjen je u Hrvatskom državnom arhivu, a zapisi vezani uz pojedine osobe, institucije i događaje koji su dio dokumentacijskih cjelina raznih upravnih tijela, obiteljskih i osobnih fondova, hemeroteke i drugih zbirki nalaze se u brojnim arhivima, knjižnicama, muzejima, institutima i arhivskim zbirkama. U Rektoratu Sveučilišta u Zagrebu čuva se arhivsko gradivo iz modernog razdoblja života Sveučilišta, od 1874. godine do danas: administrativna i financijska dokumentacija, spisi sveučilišnih tijela, dokumentacija o polaznicima sveučilišnih studijskih programa te stručnoj i znanstvenoistraživačkoj djelatnosti, raznovrsne zbirke umjetničkih predmeta, fotografija, tiskovina i publikacija te druge dokumentacijske cjeline nastale radom Sveučilišta i s njime povezanih institucija.

Aktivnosti vezane uz obilježavanje 350. obljetnice 2019. godine dodatno su naglasile tradiciju, kulturu i druge baštinske teme iz dugogodišnje povijesti Sveučilišta te je tim povodom osnovan Središnji ured za arhivsku građu Sveučilišta s ciljem istraživanja i unaprjeđenja upravljanja arhivskim gradivom sveučilišne provenijencije te razvoja sveučilišnog arhiva koji bi oživotvorio međunarodne prakse i tradicije sveučilišnih arhiva u Hrvatskoj. Arhivski ured sustavno radi na evidentiranju i obradi ovoga gradiva koje je danas dostupno za istraživanje u prostoru sveučilišnog arhiva, na digitalnim platformama Topoteka i Vizbi.UNIZG te u akademskom repozitoriju Dabar.

Ključne riječi: Sveučilište u Zagrebu, sveučilišni arhiv, specijalizirani arhivi, znanstvena baština, dostupnost

Abstract

The University of Zagreb is the oldest continuously operating university in Croatia and one of the most significant and largest Croatian academic institutions. Historical sources about the activities and development of the University are preserved in individual university units, but also in numerous other cultural and scientific institutions. The oldest archival materials, along with a

smaller part of the materials of individual faculties and bodies that operated within the University are stored in the Croatian State Archives. Records related to specific individuals, institutions, and events that are part of the documentation collections of various administrative bodies, family and personal funds, press archives, and others collections can be found in numerous archives, libraries, museums, institutes, and archival collections. The Rectorate of the University of Zagreb keeps archival material from the modern period of the University's life, from 1874 to the present: administrative and financial documentation, records of university bodies, documentation on participants in university study programs and professional and scientific-research activities, as well as various collections of art objects, photographs, printed materials, and publications, along with other documentation units created through the work of the University and related institutions.

Activities related to the commemoration of the 350th anniversary in 2019 additionally emphasized tradition, culture and other heritage themes from the long history of the University. On that occasion the Central Archival Office of the University of Zagreb was established with the aim of researching and improving the management of archival materials of university provenance and developing university archive which would bring to life international practices and traditions of university archives in Croatia. The archive office works systematically on recording and processing of these materials, which are now available for research in the university archive, on the digital platforms Topoteka and Vizbi.UNIZG., and in the academic repository Dabar.

Keywords: University of Zagreb, university archive, specialized archives, scientific heritage, availability

Uvod

Arhivsko gradivo Sveučilišta u Zagrebu danas se nalazi na različitim lokacijama u sastavu Sveučilišta (Rektorat, sastavnice i druge organizacijske jedinice) i izvan njega (državni arhivi, znanstvene i kulturne ustanove), za što na žalost ne postoje sustavne i cjelovite evidencije, osim onih koje je započeo voditi Središnji ured za arhivsku građu Sveučilišta u Zagrebu. Nepostojanje specijaliziranoga sveučilišnog arhiva, različite naslijeđene okolnosti i hrvatska arhivska praksa doveli su do toga da je arhivska baština Sveučilišta u Zagrebu nakon 350 godina postojanja Sveučilišta većim dijelom izvan dosega i utjecaja arhivske struke te nepoznata široj znanstvenoj i kulturnoj

javnosti. Na temelju dostupnih evidencija javne arhivske službe i stručne literature, može se zaključiti da je arhivsko gradivo sveučilišne provenijencije raspršeno (u najvećoj mjeri po nearhivskim ustanovama), bez jedinstvenoga informacijskog izvora o tom gradivu i njegovim stvarateljima, često u neadekvatnim uvjetima, neobrađeno, nepovezano i bez odgovarajuće stručne skrbi. Donošenje novoga arhivskog zakona i obilježavanje 350. obljetnice zagrebačkog Sveučilišta aktualizirali su temu sveučilišnog arhiva, što je dovelo i do osnivanja Središnjeg ureda za arhivsku građu Sveučilišta. U radu se donosi povijesni pregled razvoja Sveučilišta i čuvanja njegove arhivske baštine te stručna promišljanja vezana uz organizaciju i rad sveučilišnih i znanstvenih okvira na osnovi kojih je pokrenuta nova inicijativa za osnivanje specijaliziranoga sveučilišnog arhiva. Ideja je rada pokazati kako bi se osnivanjem i registracijom Sveučilišnog arhiva Sveučilišta u Zagrebu u skladu s važećim arhivskim propisima, kao specijaliziranog arhiva koji će skrbiti o arhivskom i dokumentarnom gradivu sveučilišne provenijencije, osigurala kvalitetnija zaštita i bolja dostupnost gradiva nastalog radom sveučilišnih tijela u odnosu na postojeće stanje. Takav bi arhiv ujedno značajno pridonio boljoj iskoristivosti arhivske baštine i specijalnih zbirki kao jedinstvenoga sveučilišnog resursa te povećao njihovu integriranost u strukturu i osoblje sveučilišta, kao i suradnju i umrežavanje sa znanstvenom i stručnom zajednicom.

Sveučilišni arhivi i hrvatska arhivska praksa

Arhivi svojom misijom dokumentiranja sadašnjosti i čuvanja prošlosti čine integralni dio svake institucije i predstavljaju nezamjenjive svjedoke njezina nastanka, razvoja i djelovanja. Sveučilište u Zagrebu dokumentirano je u brojnim arhivskim zapisima koji prate povijest, organizacijske mijene i aktivnosti Sveučilišta, a problematika vezana uz njihovu zaštitu i dostupnost prati i odražava stanje arhivske službe u Hrvatskoj, tj. podvojenost i stručnu neujednačenost između mreže državnih arhiva i ostalih institucija u kojima se čuva arhivsko gradivo.

Aktualni Zakon o arhivskom gradivu i arhivima iz 2018. godine, kao i raniji arhivski propisi u Hrvatskoj, uređuju postupanje sa svim arhivskim gradivom. No, zbog različitih povijesnih okolnosti koje su utjecale na razvoj i organizaciju arhivske službe u Hrvatskoj, domaća praksa ukazuje da je arhivsko gradivo u „nearhivskim ustanovama“, u koje se ubrajaju i obra-

zovne i akademske institucije, uglavnom ostalo izvan dosega i utjecaja struke, budući da ga matične ustanove u kojima se čuva, za razliku od arhiva, organiziraju i obrađuju prema svojim potrebama i stručnim standardima, pri čemu značajnu ulogu imaju njihove mogućnosti te spremnost za suradnju s nadležnim državnim arhivom. Premda arhivski zakon i provedbeni propisi predviđaju postojanje specijaliziranih arhiva (sveučilišni, privredni, književni, sportski itd.), oni unatoč praktičnoj potrebi za njima do sada nisu formalno-pravno uspostavljeni i u stručnom smislu integrirani u javnu arhivsku službu. Redovne zadaće državnih arhiva podrazumijevaju i stručni nadzor nad stvarateljima javnoga arhivskoga i dokumentarnoga gradiva u svojoj nadležnosti, kao i skrb, evidentiranje i preuzimanje toga gradiva, te stoga oni prikupljaju i čuvaju izvornike različitih provenijencija. S obzirom na to da su državni arhivi najviše usmjereni na gradivo državne i javne uprave, zapisi nastali radom gospodarskih subjekta, akademskih i znanstvenih ustanova, nevladinih organizacija, udruga, javnih osoba te privatnih stvaratelja bez nekoga pravila dolaze u državne ili privatne arhive ili nearhivske ustanove, ovisno o lokalnim i institucijskim uvjetima i mogućnostima te suradnji s nadležnim državnim arhivom. Osnivanje ili uređenje specijaliziranih arhiva kao načina za osiguravanje kvalitetnije zaštite i bolje dostupnosti pojedinih vrsta arhivskoga gradiva podržavaju aktualni arhivski propisi¹ i smjerovi razvoja arhivske službe Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske,² jer bi to državnim arhivima omogućilo da se više posvete svojim nadzornim, edukacijskim i informacijskim aktivnostima. Takve bi ustanove, sukladno pravnoj i organizacijskoj regulativi i nadležnosti arhivske službe, uz veću interakciju s arhivskom strukom također trebale biti dio nacionalne arhivske mreže.

Sveučilišni arhivi su globalno prepoznati kao specijalizirane arhivske, dokumentacijske i znanstvene institucije, što se unutar stručne zajednice može pratiti kroz Sekciju sveučilišnih i znanstvenih arhiva Međunarodnoga arhivskoga vijeća. U stručnim analizama i elaboratima arhivske djelatnosti u Hrvatskoj sveučilišni se arhivi redovito ističu kao model za uspostavu specijaliziranih arhiva, a pitanje Arhiva Sveučilišta u Zagrebu više je puta kroz povijest bilo razmatrano i pokretano. U pravnim aktima Sveučilišta arhiv se eksplicitno spominje već od 1940. godine,³ a u strateškim odrednicama o

1 Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (2018).

2 Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2019).

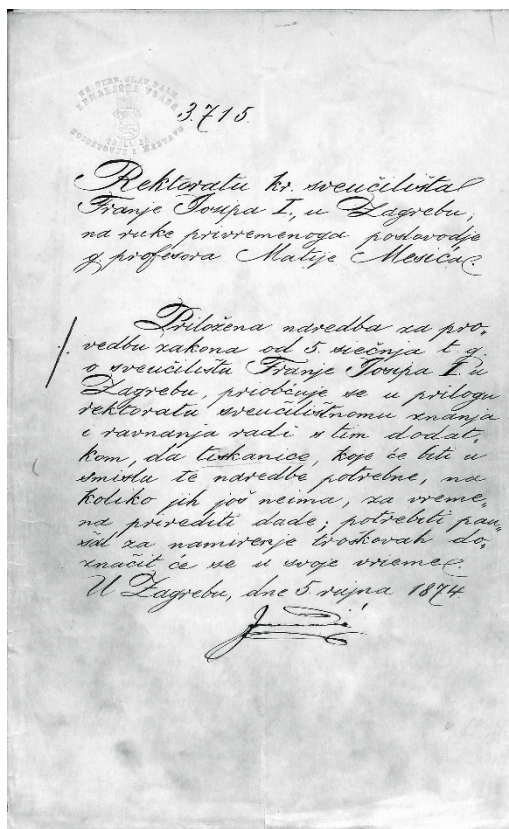
3 Uredba o izmjenama i dopunama zakona o univerzitetima i opća naredba sveučilišta i disciplinski ured za sveučilišne slušače (1940), 66.

prostornim potrebama zgrade Sveučilišta objavljenima 2010. navodi se da sveučilišni arhiv treba biti smješten gdje i Rektorat, „odnosno uredi povezani s institucijom rektora i sustavom upravljanja Sveučilištem“.⁴

Od novijih inicijativa ističe se ona iz 1992. godine, kada je uprava Sveučilišta u suradnji s Hrvatskim državnim arhivom (tadašnji Arhiv Hrvatske) kao nadležnim državnim arhivom za sastavnice Sveučilišta u Zagrebu izradila Elaborat o pretpostavkama za osnivanje i zadacima Arhiva Sveučilišta u Zagrebu u kojem su obrazložene stručne i organizacijske pretpostavke djelovanja takve ustanove unutar mreže državnih arhiva.⁵ Ta je ideja do danas ostala nerealizirana, a prvi konkretni pomak u tom smjeru napravljen je 2019. godine kada je osnovan Središnji ured za arhivsku građu Sveučilišta u Zagrebu s ciljem istraživanja i unaprjeđenja upravljanja arhivskim gradivom Sveučilišta te razvoja sveučilišnog arhiva. Aktualizacija teme arhiva u godini obilježavanja 350. obljetnice postojanja Sveučilišta u Zagrebu simbolična je posveta važnosti zaštite i dostupnosti povijesnih izvora koji svjedoče o tome te je tom prilikom prvi put u povijesti na Sveučilištu zaposlen i arhivist, čime su pokrenute stručne aktivnosti na zaštiti, obradi i korištenju arhivskoga gradiva Sveučilišta.

4 Baletić (2010), 206.

5 Lemić (2019), 562-563.

Slika 1. Naredba Zemaljske vlade od 5. rujna 1874. o provedbi Zakona o ustrojstvu Sveučilišta u Zagrebu (HR-UNIZG-1 Sveučilište u Zagrebu, Opći spisi)

Povijesni razvoj Sveučilišta u Zagrebu

Sveučilište u Zagrebu je najstarije sveučilište s neprekidnim djelovanjem u Hrvatskoj i jedna od najznačajnijih i najvećih hrvatskih akademskih institucija. Njegova povijest počinje 23. rujna 1669. kada su diplomom rimskoga cara i ugarsko-hrvatskoga kralja Leopolda I. priznati status i povlastice sveučilišne ustanove tadašnjoj Isusovačkoj akademiji u slobodnom kraljevskom gradu Zagrebu, što je prihvaćeno na saboru Hrvatskoga kraljevstva 3. studenoga 1671. Na temelju tih događaja, 1669. se uzima kao godina utemeljenja Sveučilišta, a 3. studenoga kao Dan Sveučilišta. Akademija je do ukidanja isusovačkog reda djelovala kroz dva studija: filozofski i teološki, a 1776. godine carica i kraljica Marija Terezija dekretom je osnovala Kraljevsku aka-

demiju znanosti s tri fakulteta: Filozofskim, Bogoslovnim i Pravnim. Na poticaj biskupa Josipa Jurja Strossmayera, velikog mecene kulture i znanosti, Hrvatski je sabor 1861. donio zakonsku osnovu o Sveučilištu u Zagrebu. Car Franjo Josip potpisao je 1869. godine zakonski članak o Sveučilištu u Zagrebu, a pet godina kasnije izrađen je novi zakonski članak koji je zaslugom bana Ivana Mažuranića dobio vladarevu sankciju 5. siječnja 1874. slijedom koje je 19. listopada 1874. svečano otvoreno moderno Sveučilište u Zagrebu (slika 1). Tim je povodom izrađena i Spomenica s potpisima uglednika, profesora i studenata koji su sudjelovali u tom događaju,⁶ te zlatna spomen-medalja otvaranja Sveučilišta u Zagrebu (slika 2).

Slika 2. Zlatna spomen-medalja otvaranja Sveučilišta u Zagrebu (HR-UNIZG-13.2.6
Zbirka umjetnina Sveučilišta u Zagrebu, Insignije Sveučilišta u Zagrebu)

Zakonskim člankom iz 1874. godine Sveučilište u Zagrebu trebalo je imati četiri fakulteta: Pravni, Bogoslovni, Filozofski i Medicinski; prva tri su odmah počela s radom, a potonji je uspostavljen tek 1917. godine. Od tada do danas djelovanje Sveučilišta obilježile su različite političke, pravne i organizacijske mijene u okviru kojih su prema akademskim propisima važićim za pojedina razdoblja razvijane nove znanstvene discipline i osnivanje nove sastavnice, o čemu postoje brojne monografije i stručna literatura. Osnivanje novih studija i katedri često je ovisilo o financijskim okolnostima i raspoloživom stručnom kadru te su nerijetko u prvim počecima takvih aktivnosti aktivno sudjelovali profesori i znanstvenici iz svih krajeva Austro-Ugarske Monarhije ili drugih dijelova Europe, a često su prvi predava-

6 Povijest Sveučilišta u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/povijest-sveucilista/>.

či i nastavnici svoje diplomsko obrazovanje stekli na sveučilištima u Beču, Grazu, Pragu i drugim europskim sveučilištima. Najbolji izvor za povijesna istraživanja ove teme jesu sveučilišni redovi predavanja koji se redovito tiskaju od 1874./1875. i sadrže podatke o akademskom ustroju i tijelima, predavačima, kolegijima, studentima i djelatnicima Sveučilišta i svih fakulteta te brojne druge podatke vezane uz nastavne i znanstvene aktivnosti. Osim u tiskanom obliku, ovi su podaci sačuvani u arhivskim zapisima u sveučilišnom arhivu budući da su redovito prikupljeni korespondencijom djelatnika Sveučilišta s fakultetima, sveučilišnim tijelima i službama i drugim povezanim ustanovama i organizacijama (sveučilišna knjižnica, sveučilišne udruge i zaklade i sl.).

Tijekom 150 godina djelovanja modernoga Sveučilišta u Zagrebu razvile su se danas aktivne sastavnice:⁷ uz 31 fakultet (Agronomski fakultet, Arhitektonski fakultet, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Ekonomski fakultet, Fakultet elektrotehnike i računarstva, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Fakultet hrvatskih studija, Fakultet kemijskog inženjerstva i tehnologije, Fakultet organizacije i informatike, Fakultet političkih znanosti, Fakultet prometnih znanosti, Fakultet strojarstva i brodogradnje, Fakultet šumarstva i drvne tehnologije, Farmaceutsko-biokemijski fakultet, Filozofski fakultet, Geodetski fakultet, Geotehnički fakultet, Građevinski fakultet, Grafički fakultet, Katolički bogoslovni fakultet, Kineziološki fakultet, Medicinski fakultet, Metalurški fakultet, Pravni fakultet, Prehrambeno-biotehnološki fakultet, Prirodoslovno-matematički fakultet, Rudarsko-geološko-naftni fakultet, Stomatološki fakultet, Tekstilno-tehnološki fakultet, Učiteljski fakultet, Veterinarski fakultet) i tri akademije (Akademija dramske umjetnosti, Akademija likovnih umjetnosti i Muzička akademija) u okviru Sveučilišta djeluju i četiri ustanove (Studentski centri u Zagrebu, Sisku i Varaždinu te Sveučilišni računski centar u Zagrebu) i više akademsko-istraživačkih jedinica, centara i odjela bez pravne osobnosti (kao što su Centar za poslijediplomske studije, Centar za istraživanje i prijenos znanja u biotehnologiji, Centar za istraživanje, razvoj i transfer tehnologije, Sveučilišni centar za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik, Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku, Poslijediplomsko središte Dubrovnik, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek u Motovunu, Međunarodni istraživački centar za arheologiju Brijuni – Medulin i Konfucijev institut). Također, zagrebačko Sveučilište nositelj je osnivačkih i vlasničkih prava nekoliko

7 Aktualni Statut Sveučilišta u Zagrebu stupio je na snagu početkom travnja 2024. i u njemu su navedene sve sastavnice i organizacijske jedinice.

pravnih osoba (primjerice Zaklada Sveučilišta u Zagrebu za stipendiranje studenata, Dormitorij d.o.o., Hrvatska sveučilišna naklada d.o.o., Sveučilišna tiskara d.o.o. i dr.), pokrovitelj je različitih kulturnih i sportskih organizacija (primjerice Društvo sveučilišnih nastavnika, Udruga AMAC⁸, HAŠK,⁹ Mladost i dr.) te surađuje s različitim interesnim udrugama vezanima uz djelovanje sveučilišta (primjerice Hrvatska akademska zajednica Sveučilišta u Zagrebu ili Hrvatska studentska asocijacija) te okuplja velik broj studentskih organizacija. Uz tradicionalno bogatu izdavačku djelatnost i akademska događanja, Sveučilište u Zagrebu svoje programe i aktivnosti objavljuje i na društvenim mrežama te je uključeno u različite medijske projekte, poput TV emisije Sveučilišni Zagreb, hrvatskih sveučilišnih novina i portala *Universitas*, izdavanja novina Sveučilišta u Zagrebu *Akademski list* i brojnih drugih.

Rad spomenutih sastavnica, organizacija, udruga te brojnih drugih sveučilišnih tijela, službi i organizacijskih jedinica koje su u nekom trenutku postojale dokumentiran je u arhivskom gradivu nastalom i prikupljenom tijekom njihova operativnog djelovanja, kao i u brojnim tiskanim materijalima i publikacijama te u medijskim sadržajima koji prate sveučilišni život i aktivnosti. Oni se danas čuvaju kod svojih stvaratelja te u različitim kulturnim i znanstvenim ustanovama diljem Hrvatske, bez jedinstvenoga referalnog izvora ili središnjega informacijskog mjesta koje bi brinulo o prikupljanju, evidentiranju, ažuriranju i dostupnosti podataka o njihovu postojanju i dostupnosti korisnicima.

Arhivsko gradivo Sveučilišta u Zagrebu

Nepostojanje specijaliziranoga sveučilišnog arhiva, različite naslijeđene okolnosti i hrvatska arhivska praksa doveli su do toga da je arhivska baština Sveučilišta u Zagrebu nakon 350 godina postojanja Sveučilišta većim dijelom izvan dosega i utjecaja arhivske struke te nepoznata široj znanstvenoj i kulturnoj javnosti. Do danas sačuvana arhivska baština Sveučilišta, opsega većeg od 20.000 d/m gradiva, nastala je radom različitih sveučilišnih tijela i drugih fizičkih i pravnih osoba u pojedinim povijesnim razdobljima, pohranjena je na različitim mjestima i ne postoje cjeloviti informacijski izvori niti arhivske evidencije o njoj. Prikazati arhivsku baštinu Sveučilišta u Zagrebu, tj. prikazati postojeće arhivske evidencije o gradivu i informacijske izvo-

8 Udruga AMAC – Almae Matris Alumni Croaticae.

9 Hrvatski akademski športski klubovi.

re dostupne korisnicima upravo iz svih navedenih razloga nije jednostavno budući da takvi podaci nisu do sada sustavno prikupljeni i ne postoje na jednom mjestu.

Najstarije arhivsko gradivo te manje cjeline gradiva pojedinih fakulteta i tijela koja su djelovala u okviru Sveučilišta u Zagrebu čuvaju se u Hrvatskom državnom arhivu (HDA), dok se većina arhivskih i dokumentarnih zapisa čuva u pojedinim sastavnicama. Kao nadležni državni arhiv za Sveučilište u Zagrebu, HDA je sveučilišno gradivo preuzeo službeno i manjim dijelom otkupom, te je ono organizirano kroz sljedeće fondove i zbirke i opisano prema arhivskim standardima:

- HR-HDA-132 GRAĐEVINSKA SEKCIJA ZA IZGRADNJU MEDICINSKOG FAKULTETA U ZAGREBU – Zagreb (1919-1929); 1919-1929: kut. 14; 1,4.
- HR-HDA-500 KRALJEVSKA AKADEMIJA ZNANOSTI (Pravoslavna akademija) – Zagreb (1776-1874); 1777-1784: knj. 62, kut. 25; 6,9. SI.
- HR-HDA-501 PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU – Zagreb (1874-); 1874-1961: knj. 656, kut. 220; 48. AP. Opći spisi 1874-1955; Zapisnici o odobrenju upisa 1950-1960; Apsolutoriji 1876-1946; Nacionali 1874-1961; Računovodstvena dokumentacija 1935-1957.
- HR-HDA-502 ISPITNA KOMISIJA ZA POLAGANJE STRUČNIH ISPITA ZA ZVANJE PROFESORA SREDNJIH ŠKOLA FILOZOFSKOG FAKULTETA U ZAGREBU – Zagreb; 1872-1893/1946: kut. 250; 25. PrP. Opći spisi 1882-1946; Materijali s ispita – dosjei; Izvještaji, nastavni planovi; Popis kandidata koji su položili profesorski ispit 1872-1945.
- HR-HDA-1524 TEHNIČKI FAKULTET ZAGREB – Zagreb (1926-1956); 1903/1955: kut. 6, svež. 1; 0,7.
- HR-HDA-1726 INSTITUT ZA ANORGANSKU I ORGANSKU KEMIJU SVEUČILIŠTA U ZAGREBU – Zagreb (1959-1974); [1958] 1959-1974 [1975]: kut. 61; 6,1. PrP.
- HR-HDA-1612 CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE MIGRACIJA INSTITUTA ZA GEOGRAFIJU SVEUČILIŠTA U ZAGREBU – Zagreb (1970-1987); 1970/1987: kut. 2, svež. 29; 3.
- HR-HDA-1656 INSTITUT INFORMACIJSKIH ZNANOSTI U ZAGREBU (Stalna izložba strane naučne i stručne literature pri Rektoratu Sveučilišta u Zagrebu 1953-1957, Internacionalna stalna izložba

publikacija Sveučilišta u Zagrebu 1957-1967, Referalni centar Sveučilišta u Zagrebu 1967-1988) – Zagreb (1988-1994); [1953-1987] 1988/1994: knj. 37, svež. 183; 23.

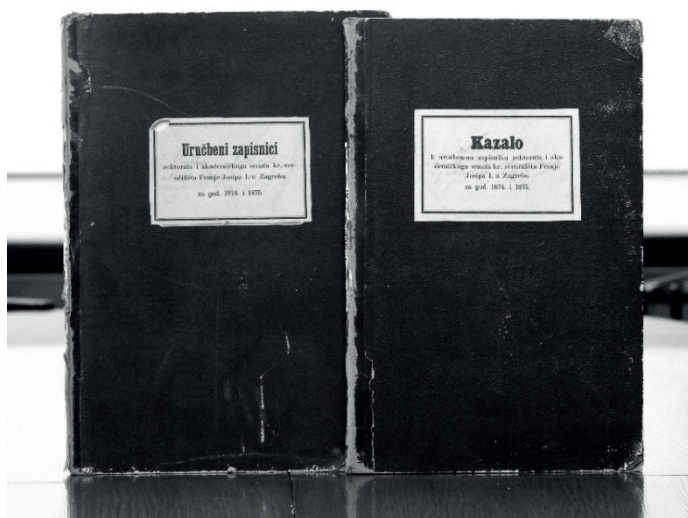
- HR-HDA-1932 ZBIRKA FILMOVA ETNOLOŠKOGA ZAVODA FILOZOFSKOG FAKULTETA U ZAGREBU; 1931-1970: naslova 37. Kartoteka. Kratkometražni igrani filmovi.
- HR-HDA-1935 ZBIRKA STUDENTSKIH RADOVA AKADEMIJE DRAMSKE UMJETNOSTI U ZAGREBU; 1968-2005: naslova 339. Kartoteka 1. Dugometražni igrani filmovi: naslova 2. Kratkometražni igrani filmovi: naslova 147. Dokumentarni filmovi: naslova 195.¹⁰

Uz ovaj relativno malen broj fondova i zbirke sveučilišne provenijencije, u HDA postoje drugi različiti izvori vezani uz Sveučilište koji se čuvaju u dokumentacijskim cjelinama druge provenijencije (Uprava i javne službe, Odgoj i obrazovanje, Kultura, znanost i informiranje, Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi, Zbirke izvornoga arhivskoga gradiva i drugo, prema klasifikaciji arhivskih fondova i zbirki u Pregledu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske iz 2006.). Često predstavljana diploma rimskoga cara i ugarsko-hrvatskoga kralja Leopolda I. od 23. rujna kojom tadašnjoj Isusovačkoj akademiji u slobodnom kraljevskom gradu Zagrebu priznaju status i povlastice sveučilišne ustanove te zapisi o djelovanju te visokoškolske ustanove nalaze se u fondu HR-HDA-665 Isusovački samostan Zagreb, a Zaključak Sabora od 3. studenoga 1671. (čl.10) kojim se prihvaća Leopoldova povlastica za isusovačku akademiju dio je fonda HR-HDA-1 Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Brojni su dokumenti o različitim područjima djelovanja Sveučilišta, posebno oni vezani uz pojedine osobe, institucije i događaje, a koji se nalaze u dokumentacijskim cjelinama raznih upravnih tijela, obiteljskih osobnih fondova, hemerotekama i različitim zbirkama, u različitim baštinskim i znanstvenim ustanovama. S obzirom na organizaciju i nadležnosti mreže državnih arhiva u Hrvatskoj te povijest i organizacijski ustroj Sveučilišta u Zagrebu, gradivo pojedinih sastavnica čuva se i u drugim državnim arhivima: primjerice, fond Pedagoške akademije iz Petrinje koja postoji 160 godina čuva se u Državnom arhivu u Sisku,¹¹ a fond Sveučilišnog komiteta KPH/SKH Zagreb u Državnom arhivu u Za-

10 Podaci su preuzeti iz publikacije *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske* (2006) i Nacionalnog arhivskog informacijskog sustava.

11 HR-DASK-992 Sveučilište u Zagrebu. Učiteljski fakultet. Pedagoška akademija Petrinja – Petrinja (1962-1981. 1997-2007); 1962/2007: knj. 20, reg. 21, svež. 52, fasc.2; 5,6 d/m. PrP.

grebu¹². Značajnu ulogu u dokumentiranju izvora sveučilišne provenijencije ima i Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, koja u okviru svoje zadaće središnje knjižnice Sveučilišta izgrađuje sveučilišni fond te pohranjuje disertacije i završne radove, publikacije, razne rukopise i drugu relevantnu građu. Uz sve navedeno treba spomenuti i podatak da se ostavštine brojnih profesora i rektora Sveučilišta u Zagrebu, koji su bili i istaknuti javni djelatnici, akademici i aktivni dionici znanstvenih, kulturnih i društvenih događanja, nalaze u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti te u raznim drugim arhivima, muzejima, institutima i drugim kulturnim i znanstvenim ustanovama.

Slika 3. Uručbeni zapisnici i kazalo k urudžbenom zapisniku rektorata i akademičkoga senata kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu za god. 1874. i 1875. (HR-UNIZG-1 Sveučilište u Zagrebu)

U Rektoratu Sveučilišta, u sveučilišnoj pismohrani, čuva se oko 2.000 d/m gradiva iz modernog razdoblja života Sveučilišta, od 1874. godine do danas: administrativna i financijska dokumentacija, spisi sveučilišnih tijela, dokumentacija o polaznicima sveučilišnih studijskih programa te stručnoj i znanstveno-istraživačkoj djelatnosti, raznovrsne zbirke tiskovina i publikacija, kao i druge dokumentacijske cjeline nastale radom Sveučilišta i s njime

¹² HR-DAZG-685 Sveučilišni komitet Saveza komunista Hrvatske Zagreb – Zagreb (1945-1979); 1948./1979: 26 knj., 72 kut; 8,5 d/m. SI.

povezanih institucija (slika 3). Od 2019. godine, kada je počeo s radom Središnji arhivski ured Sveučilišta, identificirane su osnovne arhivske i dokumentacijske cjeline te je započela arhivska obrada gradiva i izrada obavijesnih pomagala: popisa i inventara kao temelja za njihovo daljnje korištenje.

- HR-UNIZG-1 SVEUČILIŠTE U ZAGREBU – Zagreb (1669 -); 1866-2023: 1.200 d/m.
- HR-UNIZG-2 KVESTURA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU – Zagreb (1874-1925); 1874-1925; 4 kutije. SI, AI (Vizbi.UNIZG).
- HR-UNIZG-3 SVEUČILIŠNE ZAKLADE – Zagreb; 1864-1928, 1 kutija. AI.
- HR-UNIZG-4 DISCIPLINSKI SUD SVEUČILIŠTA U ZAGREBU – Zagreb; 1930-te-1964; 17 kutija. SI.
- HR-UNIZG-5 SVEUČILIŠNI SUD ČASTI – Zagreb (1945-1946); 1945-1946; 2 kutije. SI.
- DOKTORSKI STUDIJSKI PROGRAMI – Zagreb (1877 -). Promocije, dosjei, evidencije, knjige doktora.
- MAGISTARSKI STUDIJSKI PROGRAMI – Zagreb (1973-2003). Dosjei, evidencije, knjige magistara.
- STUDIJSKI PROGRAMI KOJIH JE NOSITELJ SVEUČILIŠTE U ZAGREBU (Interdisciplinarni doktorski studiji, Združeni doktorski studiji, Interdisciplinarni specijalistički studiji)
- STUDENTSKA DOKUMENTACIJA (1874 -)
- POČASNI DOKTORI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU (1913 -): cca 102 predmeta. Diplome, spisi, Tiskovine.
- REKTORSKI ZBOR – Zagreb (1993 -)
- STUDENTSKI ZBOR SVEUČILIŠTA U ZAGREBU (2006 -)
- ZAKLADA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU ZA STIPENDIRANJE STUDENATA (2010 -)
- SAVEZ ALUMNI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU (2002 -)
- FOND ZA RAZVOJ SVEUČILIŠTA
- ZBIRKA PUBLIKACIJA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU; 1939-2019: Alma Mater Croatica 1939-1942; 7 knj., Sveučilišni vjesnik 1955-2007; 80 kom., Hrvatsko Sveučilište 1971; 31 kom. Universitas – hrvatske sveučilišne novine 2009- : 157 kom. Redovi predavanja 1874-2023; 166 kom; Izvješća o radu 1956- ; 70 kom.

- ZBIRKA TISKOVINA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU; 1874- : Godišnjaci, Spomenice, Inaguralni govori, Pravila, Propisi, Upute, Plakati, Razno.
- HR-UNIZG-9 ZBIRKA PERSONALIJA DJELATNIKA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU; 1874/2015: cca 300 kutija. AI. Popis.
- HR-UNIZG-10 ZBIRKA FOTOGRAFIJA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU; 20. st.- : Fotografije, Fotoalbumi, CD. SI.
- HR-UNIZG-11 PROSLAVA 300-TE OBLJETNICE SVEUČILIŠTA U ZAGREBU; 1964-1972: 1 d/m. SI.
- HR-UNIZG-12 ZBIRKA POKLONA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU. Diplome/Povelje; Medalje; Umjetnine. Popis.
- HR-UNIZG-13 ZBIRKA UMJETNINA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU. Portreti Rektora; Insignije; Umjetnički predmeti. Popis.¹³

Studentska dokumentacija te najveći dio gradiva o znanstvenoj i nastavnoj djelatnosti Sveučilišta čuva se u pojedinim sastavnicama, u različitim uvjetima i uglavnom bez javno dostupnih informacijskih izvora. Iz dostupnih podataka i evidencija HDA kao nadležnog arhiva te prikupljanjem podataka od pojedinih fakulteta i akademija ustanovljeno je da za većinu njih ne postoje podaci o arhivskom gradivu koje čuvaju, dok se kod onih koji vode zbirne evidencije svojega gradiva uglavnom mogu identificirati studentska, opća i knjigovodstvena te financijska dokumentacija, personalni dosjei i u pojedinim slučajevima gradivo prednika.

Iz dosadašnjih je istraživanja i svakodnevne prakse poznato da na pojedinim fakultetima postoje i brojne osobne ostavštine te vrijedne zbirke koje se mogu sporadično naći u institucijskoj knjižnici (u sustavu Sveučilišta djeluje 40 knjižnica),¹⁴ zavodima ili u pismohrani, bez popisa ili drugih podataka. Najmanje podataka postoji o znanstvenoj i stručnoj dokumentaciji pojedinih fakulteta, a premda značajan dio fakulteta ima posebne zavode, centre, laboratorije, kabinete, zbirke, arhivske zbirke, knjižnice i druge ustrojbene jedinice u svom sastavu, arhivska služba nema gotovo nikakvih podataka o vrsti i količini gradiva nastalog njihovim radom. Iz dostupnih podataka također se može zaključiti da su izvori za znanstveno-istraživačku djelatnost i stručni rad fakulteta (projekti, elaborati, ekspertize i nadzori, projektiranja,

13 Arhiv Sveučilišta u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/arhiv-sveucilista/>.

14 Knjižnice Sveučilišta u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sastavnice-sveucilista/knjiznice/>.

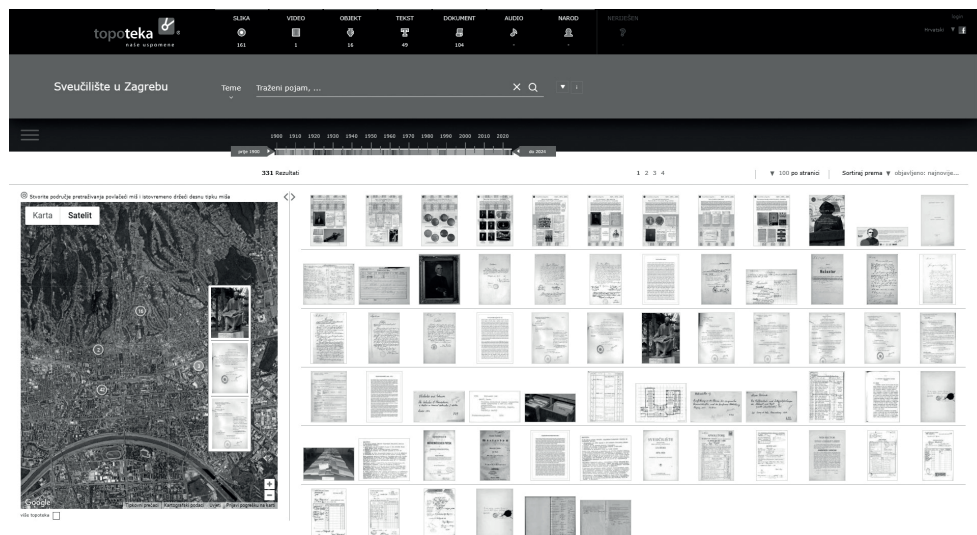
ispitivanja i analize, vještačenja i konzalting, izrada i upravljanje bazama podataka, raznovrsni stručni poslovi i usluge te specifični zakonima i propisima uređeni poslovi u pojedinim djelatnostima), izdavaštvo i brojne druge djelatnosti fakulteta u najvećem broju nepoznati izvan njih samih. Kada se uz navedeno dodaju i podaci o neobrađenosti evidentiranog gradiva, nedostatku i stručnoj osposobljenosti osoba zaduženih za fakultetske pismohrane i arhive, neujednačenost stručnih akata i procedura vezanih uz zaštitu i dostupnost gradiva koje čuvaju, razvidno je što bi postojanje sveučilišnog arhiva značilo za bolju zaštitu i dostupnost arhivskoga gradiva Sveučilišta.

Dostupnost arhivskih izvora Sveučilišta u Zagrebu

Jedan od prvih koraka ka otvaranju javnosti bilo je i otvaranje prostora za sveučilišni arhiv na mrežnoj stranici Sveučilišta u lipnju 2019. godine¹⁵, a uz aktivnosti na evidentiranju arhivskoga gradiva jedan od prvih koraka Središnjeg ureda za arhivsku građu bila je je njegova digitalizacija i pokretanje virtualne arhivske zbirke. Virtualni arhiv Sveučilišta u Zagrebu (slika 4) izrađen je na digitalnoj suradničkoj platformi Topoteka¹⁶ konzorcija ICARUS, danas najvećoj *community* platformi u Europi, koja je uvrštena i u najbolje europske kulturne prakse i baštinske strategije za 21. stoljeće. Topoteka Sveučilišta u Zagrebu pokrenuta je s idejom predstavljanja široj javnosti 350 godina duge sveučilišne tradicije i bogate arhivske baštine vezane uz povijest, razvoj, organizacijske mijene i aktivnosti Sveučilišta, koja se danas čuva u raznovrsnim javnim, privatnim, lokalnim i specijaliziranim zbirkama.

15 Arhiv Sveučilišta u Zagrebu.

16 Digitalna platforma Topoteka dostupna je na: <https://www.topothek.at/en>. [citirano: 2024-09-12].

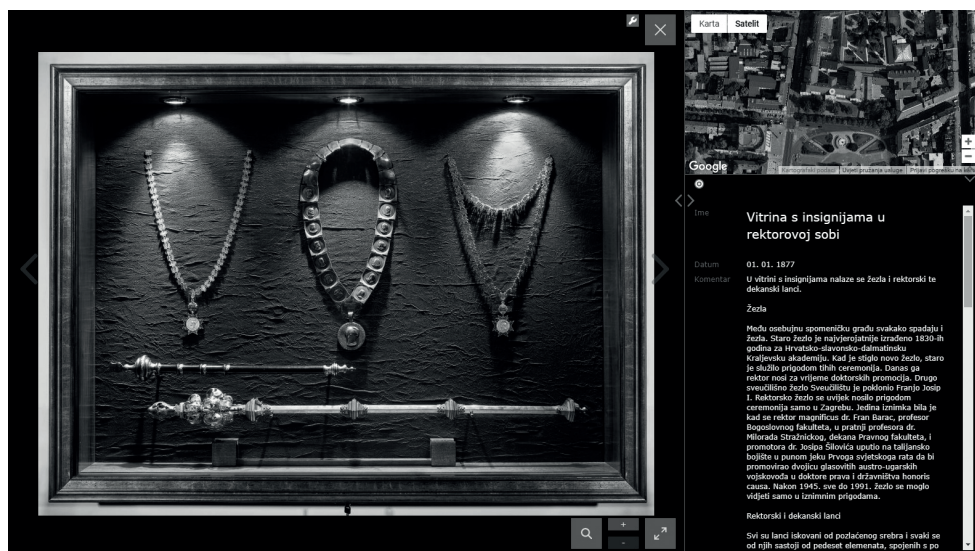
Slika 4. Virtualna arhivska zbirka Sveučilišta u Zagrebu na međunarodnoj suradničkoj platformi Topoteka¹⁷

Arhivski izvori predstavljeni u Topoteci Sveučilišta u Zagrebu prikupljeni su iz raznih izvora: u Rektoratu i u pojedinim sastavnicama Sveučilišta, državnim arhivima te u različitim knjižnicama, muzejima, udrugama i akademskim institucijama (slika 5). Brojnost i raznolikost arhivskih zapisa kojima je dokumentirano djelovanje Sveučilišta u Zagrebu i s njime povezanih institucija svjedoči o njegovu značaju za znanstveni, kulturni i društveni život grada Zagreba i cijele Hrvatske. Ova je virtualna zbirka otvorena svima zainteresiranim za suradnju u prikupljanju i objavi novih zapisa, a Središnji ured za arhivsku građu Sveučilišta, koji vodi ovaj virtualni arhiv, kroz sudjelovanje u međunarodnom projektu Kreativne Europe *THEY: LIVE – Student lives revealed through context-based art practices* sudjelovao je i u pokretanju nove Topoteke posvećene studentskom životu. Gradivo prikupljeno u Topoteci *THEY: LIVE Zagreb*¹⁸ većinom potječe iz privatnih zbirki nekadašnjih i sadašnjih studenata i rezidenata studentskih domova, ali uključeni su i brojni izvori iz javnih ustanova (primjerice Sveučilišnog arhiva na Rektoratu, arhiva i knjižnica sastavnica Sveučilišta u Zagrebu, Studentskog centra u Zagrebu i Arhiva za likovne umjetnosti HAZU) zbog svoje vrijed-

¹⁷ Topoteka Sveučilište u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://unizg.topoteka.net/>.

¹⁸ Topoteka Studentski život u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://they-live-zagreb.topoteka.net/>.

nosti za temu projekta. Kako je namjera ove zbirke poticati dokumentiranje studentskog života i istaknuti vrijednost studentskih i sveučilišnih arhiva kao živih i otvorenih dionika akademske i društvene zajednice, Središnji ured za arhivsku građu Sveučilišta nastavit će prikupljati novo gradivo sveučilišne provenijencije u okviru svojih redovnih aktivnosti i povezivati ove dvije sveučilišne zbirke na digitalnoj platformi Topoteka.

Slika 5. Insignije Sveučilišta u Zagrebu u virtualnoj zbirci Topoteka Sveučilišta u Zagrebu¹⁹

Arhivsko gradivo sveučilišne provenijencije dostupno je i na portalu Virtualne zbirke Sveučilišta u Zagrebu – Vizbi, koji je 2020. godine pokrenuo Središnji ured za koordinaciju knjižnica Sveučilišta u Zagrebu u suradnji sa Središnjim uredom za arhivsku građu i s fakultetima Sveučilišta. U okviru ovog projekta digitaliziralo se gradivo iz Rektorata, sveučilišnog arhiva i fakultetskih knjižnica koje je opisano i objavljeno u sustavu Indigo i dostupno na portalu Vizbi.UNIZG na mrežnoj stranici Sveučilišta u Zagrebu.²⁰ Za tehničku platformu odabran je sustav Indigo tvrtke ArhivPro koji je omogućio stvaranje pojedinih baza, digitalnih objekata i metapodataka, istovremeno stvarajući zajednički sustav prikaza kroz pojedine baze, virtualne zbirke,

¹⁹ Slika je preuzeta iz Topoteke Sveučilišta u Zagrebu.

²⁰ Vizbi.UNIZG. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://unizg.eindigo.net>.

znanstvena područja, različite vrste građe i pretraživanje po naslovu djela ili imenu osobe. U podlozi sustava Indigo za knjižnični opis koristi se format UNIMARC i ISBD, a u sustav je implementiran i ISAD(G) za višerazinski opis arhivskoga gradiva. Portal Vizbi.UNIZG na jednom mjestu omogućuje pristup baštinskim izvorima koji su fizički smješteni u knjižnicama, arhivima i muzejskim zbirkama Sveučilišta, a moguće ih je pretraživati kroz različite tematske virtualne zbirke, kao što su primjerice Rektori sveučilišta, Doktorske disertacije, Sveučilišni udžbenici, Izvještaji o radu, Redovi predavanja itd. (slika 6).

Slika 6. Pregled arhivskoga gradiva na portalu Vizbi.UNIZG²¹

Arhivsko i dokumentarno gradivo Rektorata Sveučilišta trenutno je pohranjeno na nekoliko lokacija, a uz prethodnu najavu Središnjem uredu za arhivsku građu dostupno je za istraživanje u arhivskoj čitaonici u prostoru Rektorata (koji je od srpnja 2023. privremeno smješten u zgradu SEECCEL na adresi Ulica Radoslava Cimermana 88). Na mrežnim stranicama Sveučilišta dostupni su inventari i upute za korištenje, kao i digitalizirano gradivo objavljeno na portalima i virtualnim zbirkama. Ured sustavno radi na evidentiranju arhivskoga gradiva Sveučilišta i izradi tematskog vodiča nužnog za korištenje i istraživanje ovih izvora, budući da se većina arhivskih i dokumentarnih sveučilišnih zapisa čuva u pojedinim sastavnicama te je pristup gradivu i informacijama različit od slučaja do slučaja.

21 Vizbi.UNIZG. Arhivsko gradivo. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://unizg.eindigo.net/?pc=i&id=12609>.

Izgradnja Arhiva Sveučilišta u Zagrebu

Sveučilišni arhivi su specijalizirani za brigu o arhivskim zapisima akademskih ustanova u čijem su sastavu nastali i djeluju. Njihova zadaća je identificirati, procijeniti, prikupiti, opisati, sačuvati i učiniti dostupnim sveučilišnim djelatnicima, istraživačima i široj javnosti sveučilišne zapise koji dokumentiraju razvoj i djelatnost Sveučilišta u svoj njegovoj raznolikosti: znanstveni, nastavni i istraživački doprinos, razvoj fakulteta i akademija, akademskih odjela i programa, instituta, stručnih službi i administrativnih jedinica, sveučilišni život i javnu službu, kao i ulogu sveučilišta u povijesti lokalne, nacionalne i međunarodne zajednice. Uz to, arhiv kao informacijska ustanova ima dvojaku funkciju: servisiranje svojeg osnivača u upravljanju i zaštiti dokumentacije te osiguravanje bolje dostupnosti, vidljivosti i prezentacije arhivskih baštinskih i znanstvenih izvora u javnosti, što danas oboje podrazumijeva korištenje suvremenih tehnologija i razvoj novih usluga.

Uz skrb o primarnim izvorima, aktivnosti specijalnih arhiva često uključuju i sudjelovanje u procesima uredskog poslovanja te vođenju službenih evidencija, kao i aktivnu ulogu u upravljanju sveučilišnom dokumentacijom i informacijama te organizaciju korištenja gradiva sukladno arhivskim i drugim propisima (dostupnost i otvoreni pristup izvorima, pravo na pristup i zaštita informacija). Uz primarnu ulogu čuvara sveučilišne memorije, sveučilišni arhivi imaju i naglašenu edukativnu (učenje i poučavanje) i akademsku ulogu (znanost i istraživanje).

Slika 7. Izložba *Povijest i kulturna baština Sveučilišta u Zagrebu* – pogled iz arhiva u programu manifestacije *Noć muzeja 2023.* na Sveučilištu u Zagrebu, Arhiv Sveučilišta

Nakon osnutka Središnjeg ureda za arhivsku građu Sveučilišta u Zagrebu 2019. godine započelo je evidentiranje, obrada, digitalizacija i objava arhivskoga gradiva Sveučilišta, kao i aktivnosti na osiguranju adekvatnog smještaja arhiva koji bi, sukladno pravnim propisima i stručnim standardima objedinio spremišni, radni (uredi i prostor za sređivanje) i korisnički prostor (čitaonica, predavaonica, multimedija, izložbeni prostor) za specijalizirani sveučilišni arhiv (slika 7). Dosadašnji rad u Središnjem uredu za arhivsku građu UNIZG u proteklom razdoblju obuhvatio je:

- istraživanje i evidentiranje arhivskoga i dokumentarnoga gradiva Sveučilišta
- sudjelovanje u izradi provedbenih propisa vezanih uz arhivsko i dokumentarno gradivo Sveučilišta
- organizaciju, nadzor provedbe i vođenje zakonom propisanih i stručnih evidencija i dokumentacije o arhivskom i dokumentarnom gradivu Sveučilišta
- organizaciju i nadzor provedbe mjera zaštite arhivskoga i dokumentarnog gradiva Sveučilišta
- organizaciju i provedbu poslova obrade (sređivanje, opis, vrednovanje, izlučivanje, reprodukcija u analognom i digitalnom obliku), zaštite i dostupnosti (objava, izložbe, i dr.) arhivskoga gradiva Sveučilišta
- izradu i objavu obavijesnih pomagala i arhivskoga gradiva Sveučilišta
- organizaciju programa digitalizacije arhivskoga gradiva Sveučilišta
- obradu arhivskoga i dokumentarnoga gradiva u digitalnom obliku (obrada, objava i pohrana gradiva sveučilišne provenijencije u informacijskim sustavima i digitalnim repozitorijama)
- organizaciju i pružanje informacijskih usluga o arhivskom i dokumentacijskom gradivu Sveučilišta
- stručnu i savjetodavnu pomoć stručnim službama i sastavnicama Sveučilišta vezano uz upravljanje arhivskim i dokumentarnim gradivom
- sudjelovanje u znanstvenoistraživačkoj, kulturnoj, prosvjetnoj i promidžbenoj djelatnosti Sveučilišta
- sudjelovanje u aktivnostima međunarodne i međuinstitucionalne suradnje Sveučilišta.

Zaključak

Slijedom međunarodnih stručnih standarda i praksi, aktualne legislative te do sada provedenih aktivnosti Središnjeg ureda za arhivsku građu Sveučilišta, razvidan je potencijal daljnjeg stručnog razvoja specijaliziranoga sveučilišnog arhiva Sveučilišta u Zagrebu kao središnjeg mjesta organizacije skrbi o dokumentarnom i arhivskom gradivu Sveučilišta, čuvara institucionalnog pamćenja i aktivnog sudionika znanstvenoistraživačkih i edukativnih programa i drugih sveučilišnih aktivnosti. Kako su brojne arhivske, muzejske i baštinske zbirke koje se čuvaju u pismohranama, arhivima i knjižnicama Sveučilišta u Zagrebu dokumentirane u sveučilišnim spomenicima i monografijama, znanstvenim i stručnim publikacijama, sveučilišni arhiv u Rektoratu ujedno predstavlja i referalni centar u njihovu evidentiranju, umrežavanju i uključivanju u obrazovne, kulturne i znanstvene programe. S obzirom na studij arhivistike i dokumentalistike na Sveučilištu u Zagrebu, koji je jedinstven u Hrvatskoj, ovaj sveučilišni arhiv ima jedinstveni potencijal za interdisciplinarno umrežavanje struke i znanosti, stručna i znanstvena istraživanja te strateška partnerstva.

Literatura

- Arhiv Sveučilišta u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/arhiv-sveucilista/>
- Baletić, B. (2010). Tradicija i vizije. Str. 184-215. // Ur. S. Knežević. Zgrada Sveučilišta u Zagrebu: postojanost i mijene. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2010.
- Digitalni repozitorij Arhiva Sveučilišta u Zagrebu: <https://arhiv.unizg.hr/>
- Knjižnice Sveučilišta u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sastavnice-sveucilista/knjiznice/>
- Lemić, V. (2019). Arhivska baština Sveučilišta u Zagrebu. Str. 560-564. // ur. M. Polić Bobić. Sveučilište u Zagrebu 350 godina 1669.-2019. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske (2019) Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje od 2020. do 2025. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/nacionalni-plan-razvoja-arhivske-djelatnosti-za-razdoblje-od-2020-do-2025/18732>

- Nacionalni arhivski informacijski sustav. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: hais.arhiv.hr/HDA/
- Povijest Sveučilišta u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sveuciliste-jucer-danas-sutra/povijest-sveucilista/>
- Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske (2006). Zagreb: Hrvatski državni arhiv. Sv. 1.
- Statut Sveučilišta u Zagrebu od 30. ožujka. 2024. // Arhiv Sveučilišta u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/O_Sveucilistu/Dokumenti_javnost/Dokumenti/Strateski_dokumenti/statut/Statut_SUZG_ZAVRSNO_fin_fin_travanj2023.pdf
- Topoteka [citirano: 2024-09-12]. Dostupna na: <https://www.topothek.at/en>
- Topoteka Studentski život u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://they-live-zagreb.topoteka.net/>
- Topoteka Sveučilište u Zagrebu. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://unizg.topoteka.net>
- Uredba o izmjenama i dopunama zakona o univerzitetima i opća naredba sveučilišta i disciplinski ured za sveučilišne slušače (1940). Zagreb: Tisak Narodne tiskare.
- Vizbi.UNIZG. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: <https://unizg.eindigo.net/>
- Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (2018) // Narodne novine 61. [citirano: 2024-09-12]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1265.html

Višnja Novosel

Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu
vnovosel@ffzg.hr

Jasmina Sočo

Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu
jsoco@ffzg.hr

Lana Zrnić

Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu
lzrnic@ffzg.hr

(O)čuvanje fonda Knjižnice Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Protection of Library's Fund - Faculty of
Humanities and Social Sciences Library,
University of Zagreb

UDK / UDC: 027.7

025.8

022

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 22. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 26. 4. 2023.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 234-244

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Nedavno smo svjedočili raznim prirodnim nepogodama koje su u manjoj ili većoj mjeri oštetile zgradu Knjižnice Filozofskog fakulteta u Zagrebu te su dovele u pitanje sigurnost i zaštitu građe i zaposlenika (potres, poplava, nevrijeme). U radu će se analizirati trenutni uvjeti pohrane građe u Knjižnici te će se s obzirom na tehnička i financijska sredstva kojima Knjižnica raspolaže dati smjernice kojima bi se poboljšali uvjeti za očuvanje njenog fonda.

Ključne riječi: Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu, preventivna zaštita, prirodne nepogode, zaštita knjižnične građe

Abstract

Recently, we witnessed various natural disasters that damaged Library's building of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb to a greater or lesser extent and called into question the safety and protection of the Library building and its employees (earthquake, flood, storm). This paper will analyse the current conditions of storage of Library fund. Also, regarding the technical and financial resources at Library's disposal, guidelines will be given to improve the conditions for preserving its collection.

Keywords: fund protection, Library of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, natural disasters, preventive measures

Uvod

U članku će biti riječi što i kako Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu primjenjuje kako bi očuvala i zaštitila svoj knjižnični fond te kako su se zaposlenici nosili s nepogodama koje su ih zadesile (potres, poplava, prokišnjavanje). Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu jedina je fakultetska knjižnica u Hrvatskoj smještena u samostalnu, namjenski građenu zgradu, međutim, to ne mora značiti da su se zadovoljile smjernice i pravila struke za smještaj i pohranu knjižnične građe.

Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Knjižnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu smještena je u jedinstvenu, upravo za tu svrhu izgrađenu zgradu 2009. godine i kao takva bila je potpuno nova vizija visokoškolskih knjižnica u Hrvatskoj. Nova je zgrada bila željno iščekivana, a prelazak iz malih i neadekvatno opremljenih prostora bio je velik skok i promjena u daljnjim mogućnostima razvoja knjižničnog poslovanja. Arhitektonski je zgrada zanimljiva i zbog svoga dvostrukog naginjanja, čime se dobio oblik romba nagnutog prema jugu. Takvo je arhitektonsko rješenje osmišljeno zbog potreba Fakulteta za smještajem građe, ali i samih korisničkih i zaposleničkih prostora koje je trebalo smjestiti na relativno malu zemljišnu parcelu. Zgrada se sastoji od ukupno osam etaža, s tim da je jedna ispod razine zemlje, a na posljednjoj se nalazi instalacijski kat te se ne koristi za knjižnično poslovanje. Na razini -1 nalazi se prostor u koji je omogućen ulazak jedino zaposlenicima i tamo je smještena nešto starija te stara i rijetka građa (RARA), kao i ocjenski radovi po principu *numerus currens*. Na istoj je etaži smješten i Arhiv Filozofskog fakulteta. Na etažama od 0 do 5 građa je smještena u otvorenom pristupu i raspoređena tematski prema studijskim grupama. Ukupni fond Knjižnice prelazi brojku od 600.000 jedinica građe o kojoj brine 44 zaposlenih.

Trenutne uvjete pohrane knjižne i arhivske građe moguće je sagledati prema sljedećim čimbenicima: okolina zgrade, konstrukcija zgrade, sigurnost, položaj i karakteristike spremišta, zaštita od vode te zaštita od požara.¹ Sama zgrada Knjižnice ima četiri ulaza odnosno izlaza s nadzornim kamerama, od čega su dva ulaza spojena direktno sa zgradom Fakulteta (ulaz je moguć jedino direktno iz zgrade Fakulteta). Jedan od tih ulaza je i glavni ulaz/izlaz kroz koji dnevno prođe oko 3.000 osoba, a koji se otključava i zaključava sukladno radnom vremenu Knjižnice, dok je za ostale ulaze potrebna posebna iskaznica koju imaju samo zaposlenici Knjižnice i Tehničke službe Fakulteta (takve kartice imaju odobrene ulaske u određene prostorije, a po potrebi se mogu mijenjati ili sasvim zabraniti otključavanje bilo kojih vrata). Posebno je označen izlaz u slučaju opasnosti iz smjera čitaonica kojim se jedino može izaći, dok je ulazak onemogućen. Prostor oko zgrade redovito se pregledava, a čisti se po potrebi. Cijela zgrada ima protuprovalni sustav koji se sastoji od nekoliko detektora poput magnetnog kontakta, kontakta zaključanosti, senzora pokreta i slično, a koji pomažu u čuvanju zgrade, fonda koji

1 MacIlwaine (2012).

se nalazi u zgradi, ali i ljudi. Sustav se uključuje prilikom nasilnog ulaza u zgradu, ali i u slučajevima unutarnjih kvarova (primjerice zastoja u radu protupožarnog sustava) i vanjskih utjecaja (primjerice požara). Zbog sustava grijanja postoji i alarm iz sustava plinodojave. Kako bi cijeli sustav mogao raditi, Knjižnica je opremljena i agregatom u slučaju nestanka ili zastoja napajanja električnom energijom.

Samo arhitektonsko rješenje već je napravljeno tako da su elektronički uređaji poput fotokopirnih aparata, uređaja za samorazduživanje odnosno samozaduživanje izdvojeni i udaljeni od mjesta gdje se nalazi građa. Također, prostori za zaposlenike dijelom su odvojeni od korisničkih prostora te su uz urede i sanitarne čvorove opremljeni i čajnim kuhinjama, što je smanjilo upotrebu električnih uređaja poput aparata za kavu i kuhala za vodu na manji broj. Pušenje je zabranjeno u cijeloj instituciji, pa tako i u Knjižnici. Zgrada je konstruirana tako da svi instalacijski kanali (vodoopskrba, opskrba električnom energijom i drugo) prolaze uz vertikalna stubišta na zapadnom dijelu (glavno korisničko stubište te unutarnje stubište za zaposlenike) tako da su dovoljno odmaknuti od prostora u kojima se pohranjuje građa.

U smislu zaštite od vode na cijeloj je razini -1 namještaj (kompaktusi, arhivski ormari) izrađen s podignutim postoljem (za razliku od polica u otvorenom pristupu) za 19,5 cm (preporuka je najmanje 15 cm).

U Knjižnici su ugrađeni sustav za vatrodaju, sustav automatskog gašenja požara plinom Inergenom te sustav gašenja niskotlačnom vodenom maglom (tzv. sprinkler). Osim ovih sustava Knjižnica je opremljena sa 76 prijenosnih vatrogasnih aparata te 23 hidrantska ormarića. Također, Knjižnica ima i protupožarna vrata na svim ulazima te stubištima i svim ulazima u zatvoreno spremište kao dodatnu zaštitu od širenja takve nepogode. Automatski dojavljivači požara ugrađeni su na stropove (u čitaonicama u spuštenim stropovima) i ručni javljači (alarmi) u svim međuprostorima kao što su hodnici i stubišta (uključujući i evakuacijsko stubište). Alarmno stanje se signalizira na indikacijskim panelima u podrumu u inergen-stanici, na 1. katu u server-sobi i na tipkovnici na prvom katu kod informacijskog pulta te alarmnim sirenama i bljeskalicama raposređenim na svim etažama. Za slučaj pojave požara ugrađena je automatika za upravljanje prozorima za odimljavanje svih stubišta kako bi se njima moglo prolaziti.

Zgrada Knjižnice je ostakljena te ima poseban automatiziran ventilacijski sustav grijanja i hlađenja uz reguliranu temperaturu i relativnu vlažnost zraka. Postoji mogućnost zasjenjivanja rolo zavjesama te posebno izgrađenom vanjskom fasadom koja sprječava ulazak topline. Prostori u kojima se čuva

građa udaljeni su od sanitarnih čvorova te vodovodnih instalacija. Gotovo polovica knjižnične građe smještena je u otvorenom pristupu u sklopu čitaonica u kojima su uvjeti pogodni za korisnike, ali nepogodni za čuvanje knjižne građe. Također, značajnu ulogu ima i činjenica da se zgrada puno brže hladi odnosno zagrijava pod utjecajem vanjskih vremenskih prilika, zbog čega je potrebno ulagati dodatne napore kako bi se održala povoljna temperatura zraka u čitaonicama. Zbog takvih neadekvatnih uvjeta i nemogućnosti postizanja preporučene razine relativne vlažnosti zraka te održavanja pogodne temperature, 2019. godine premještena je zbirka starih i rijetkih izdanja u zatvoreni dio Knjižnice (zatvoreno spremište) iako je u arhitektonskom rješenju predviđena posebna prostorija na trećem katu upravo za tu građu. Jedan od nedostataka u toj prostoriji bile su i preuske i otvorene police nepogodne za čuvanje građe većih formata. U zatvorenom spremištu je pogodnija temperatura, relativna vlažnost zraka, svjetlost te blizina evakuacijskog puta, a kompaktusi imaju povišeno dno tako da štite građu od poplave. Posebno su te godine nabavljeni i arhivski ladičari za građu velikih formata te zaštitne kutije za građu trenutno smještenu u drvene ormare širih polica s mogućnošću zaključavanja. Unatoč navedenim prednostima, potrebno je poboljšati neke od uvjeta kao što je svjetlo i zamijeniti postojeće drvene ormare namještajem od materijala otpornih na nepogode poput poplave i požara. Knjižnica je opremljena oznakama za evakuaciju osoba u slučaju opasnosti, no putovi za evakuaciju građe nisu označeni.

Knjižnična građa

Pod pojmom „knjižnična građa“ podrazumijevamo svu građu koja čini knjižnični fond određene knjižnice (knjige, novine, karte, AV-građa...). Verona pod tim pojmom podrazumijeva „...sve vrste građe što ih biblioteka sakuplja, sređuje i korisnicima stavlja na raspolaganje. Uz sve veći broj nekonvencionalne građe, u knjižnicama su i dalje najviše zastupljene publikacije. Publikacija je tiskani ili drugom tehnikom umnoženi duhovni proizvod u jednome ili više nakladničkih svezaka odnosno na jednom ili više slobodnih listova“.² Jedna od osnovnih zadaća knjižnica je (o)čuvanje građe pa je omogućavanje optimalnih uvjeta za pohranu važan dio knjižničnog poslovanja. Optimalni se uvjeti mogu postići samo u zgradi koja treba omogućiti „čuvanje pisane baštine u potpunoj sigurnosti te njezinu dostupnost kako

2 Verona (2008), 13.

namještenicima tako i korisnicima“.³ Nepogode koje mogu zateći knjižnicu dijelimo na prirodne (poplave, potresi, vulkanske erupcije...) i na one koje je uzrokovao čovjek (ratovi, požari, nemar...) pa bi prema IFLA-inim načelima za skrb i rukovanje knjižničnom građom „svaka knjižnica morala imati pisani plan“ u kojem su razrađene mjere pripravnosti i spašavanja građe.⁴

Na prirodne nepogode kao što su poplave i potresi ne možemo utjecati, no zato je iznimno važna preventivna zaštita i izrada plana koji uključuje:

- procjenu ugroze
- upravljanje ljudima i njihovom sigurnošću
- položaj zgrade
- komunikaciju, odnose s javnošću/medijima
- plan u pisanom obliku – preventivne mjere, mjere pripravnosti, spašavanja građe i saniranja posljedica
- osviještenost osoblja knjižnice i ostalih sudionika planiranja mjera za slučaj nepogoda
- uvježbanost na razini institucije za pravilno djelovanje u slučaju potrebe
- osigurane dodatne izvore usluga i servisa
- redovno održavanje svih aktivnosti i usluga.

Da bi planiranje zaštite i očuvanje građe bilo što uspješnije, jer nema idealnog, mora biti postavljeno kao prioritet te mora imati potporu cjelokupnog osoblja (posebice upravljačkog). Ono što osoblje knjižnice svakako može i treba jest svakodnevna kontrola stanja fonda te održavanje optimalnih uvjeta pohrane. A ako do ugroze i dođe, prilikom spašavanja građe ljudski životi ne smiju biti dovedeni u pitanje. Krtalić, Hassenay i Kiš navode: „Upravljanje zaštitom obuhvaća različite vidove poput strateškog i financijskog planiranja, primjene legislativnih mjera, obrazovanja i podizanja svijesti o pitanjima zaštite, prijenosa i primjene teorijskog znanja, operativnih vidova svakodnevnog rukovanja knjigama, tehničkih i materijalnih pitanja primjene metoda i tehnika zaštite te kulturoloških i društvenih vidova zaštite baštine“.⁵

3 Mušnjak (2001), 184.

4 IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom (2003), 19.

5 Krtalić, Hassenay i Kiš (2012), 105.

Zakoni i propisi

Temeljni zakoni Republike Hrvatske kojima se reguliraju pohrana, zaštita i čuvanje knjižnične građe jesu Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 114/22), Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti (NN 17/19, 98/19, 114/22, 36/24) te Pravilnik o zaštiti, reviziji i otpisu knjižnične građe (NN 27/23). Osim spomenutih zakona, održavanje knjižnične građe u Knjižnici Filozofskog fakulteta regulirano je i samim Pravilnikom o radu Knjižnice Filozofskog fakulteta (2018).

Na međunarodnoj razini objavljeni su brojni standardi i preporuke o očuvanju i (preventivnoj) zaštiti knjižnične građe te upute kako odgovorno postupati, kao što su npr. IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom (2003) ili IFLA-in kratki priručnik za pripravnost i planiranje mjera zaštite u slučaju katastrofa (2012).

Zakoni, propisi i preporuke samo su temelj i poticaj knjižnicama da razviju vlastite aktivnosti, procedure i upravljanje zaštitom. Nedavne nepogode koje su nas zadesile pokazale su da organizacija i plan pridonosi sigurnosti zaposlenika i korisnika te zaštiti građe.

Nepogode

Iako relativno mlada, Knjižnica je pretrpjela nekoliko nepogoda (pandemija, potres, poplava, orkanski vjetar) u posljednjih pet godina, zbog čega se i intenzivno počelo razmišljati o ulaganju dodatnih napora u popravljivanje uvjeta zaštite i smještaja građe. Shvatimo li nepogodu kao situaciju kojom se prekida uobičajeno odvijanje života i rada, a koja uzrokuje i materijalnu štetu, možemo zaključiti da je proteklih nekoliko godina bilo prepuno izazova i situacija za sve institucije, a koje su zaposlenici uspješno prebrodili.

Godine 2020. uz pandemiju COVID-19, Zagreb je pogodio i potres magnitude 5,5 MW (22. ožujka 2020.) koji je zatresao zgradu iz pravca sjever-jug, zbog čega su se u čitaonicama na višim katovima porušile police u „domino-efektu“, a na pojedinim su mjestima iz ležišta ispale i stropne drvene ploče te staklene svjetiljke. Na nižim je katovima došlo do razdvajanja posebno osmišljenih dvostrukih ormara (ormari su povezani te čine oslonac jedan drugome) za knjižničnu građu, no nije se dogodio „domino-efekt“ kao na 4. i 5. katu Knjižnice pa ih je bilo jednostavnije vratiti u prvobitno stanje. Nakon pregledavanja same zgrade i odobrenja za ulazak pomno su se popi-

sala i razmotrila oštećenja te je osmišljen plan vraćanja Knjižnice u prvobitno stanje. Odmah je utvrđeno da nema većih oštećenja na samoj građi. Kako bi građa bila što je moguće prije dostupna korisnicima, prvo su se sanirali niži katovi, a zatim se pristupilo izdvajanju građe na četvrtom, pa potom i na petom katu. Na ta je dva kata smješteno nešto više od 130.000 primjeka u otvorenom pristupu pa je za sortiranje bila potrebna i veća površina nego što je to bilo na nižim katovima na kojima nije bilo potrebno preslagivati kompletnu građu smještenu na tom katu. Građu na ta dva kata prvo je bilo potrebno „osloboditi“ ispod polica, zatim sortirati i posebno izdvojiti onu koja se oštetila uslijed pada (razdvajanje stranica, lomljenje ovitaka). Nakon toga, građu se prvo razmjestilo po čitaonici da bi se mogla davati u posudbu, a istovremeno se radilo na podizanju polica i njihovom dodatnom povezivanju kako one ne bi ponovno pale. Tek nakon što su police vraćene u svoje prvobitno stanje te dodatno ojačane šipkama s gornje strane, na njih su vraćene i knjige. Cijeli proces je trajao tri mjeseca, a u sanaciji su sudjelovali knjižničari i tehničko osoblje Fakulteta. Treba napomenuti i da su u to vrijeme vrijedile odredbe o najvećem mogućem broju osoba u zatvorenim prostorima tako da je rad bio organiziran u timovima koji su se izmjenjivali – dio od kuće, a dio je radio na sanaciji štete. Važno je spomenuti i da je prizemlje Knjižnice bilo otvoreno cijelo vrijeme (izuzev jednog tjedna u kojem je bio proglašen tzv. *lockdown* za cijelu državu) za posudbu dostupne građe. Dodatno povezivanje polica s gornje strane pokazalo se kao dobro rješenje jer su police ostale na mjestu, a zgrada je prošla bez ikakvih oštećenja i poteškoća u potresu magnitude 6,4 MW koji je pogodio Petrinju 29. prosinca iste godine.

U listopadu te iste godine došlo je do puknuća glavne vodovodne cijevi koja povezuje zgradu Fakulteta i Knjižnice. Samo puknuće se dogodilo na Dan Fakulteta koji je te godine iznimno bio (zbog pandemije) organiziran izvan Fakulteta, a većina zaposlenika je radila od kuće. Voda je poplavila dio podruma Knjižnice u kojem se nalaze garderobni ormarići, dva ureda u neposrednoj blizini te korisnička dizala, no do prostora u kojem je pohranjena građa nije stigla, tako da je sanacija obuhvatila ispumpavanje vode i čišćenje navedenog prostora.

U srpnju 2023. godine Zagreb je pogodio orkansko nevrijeme uslijed kojeg je oštećena tek postavljena nova vanjska fasada Knjižnice na istočnoj strani, dok je na zapadnom pročelju na nekoliko mjesta došlo do prokišnjavanja. Brza reakcija zaposlenika spriječila je daljnje oštećivanje knjižničnog namještaja i građe.

Planovi za budućnost

Proteklo razdoblje pokazalo je da treba biti spreman na različite vremenske nepogode i moguće nezgode te da smo u ovom razdoblju imali brze i dobre reakcije, ali da bi bilo bolje imati unaprijed utvrđene planove i procedure. Na razini Fakulteta u međuvremenu se dodatno radilo na podizanju kvalitete zaštite na radu pa je dio knjižničara osposobljen za pružanje prve pomoći, čime se podiže i osjećaj sigurnosti u samoj zgradi. Nakon potresa mnogima je bilo potrebno ponovno steći povjerenje i ojačati osjećaj kontrole nad situacijom, odnosno osjećati se sigurno⁶ kako bi se ponovno mogli posvetiti svakodnevним poslovima. Sukladno tomu, poželjno je izraditi plan za slučaj katastrofa kako bi se svi osjećali sigurno te povećati učinkovitost reakcije, ali i smanjiti stres zbog snalaženja u nepoznatim i nepredviđenim situacijama.^{7,8}

Važno je istaknuti i da planiranjem dolazimo do proaktivnosti, bolje pripremljenosti, veće sigurnosti, a time i zadovoljstva zaposlenih. Iznimno je važno izdvojiti vrijeme i za dodatno stručno usavršavanje i rad koji će se temeljiti na prevenciji odnosno sprječavanju mogućih nepogoda, a tek zatim na samoj zaštiti. Učinkovito upravljanje odnosi se i na prevenciju i na zaštitu građe te je kao takva i nužan korak u očuvanju građe za budućnost. Osim sigurnih uvjeta za knjižničnu građu koju treba osigurati sama knjižnica, treba imati na umu da je iznimno važno podići svijest zaposlenika, ali i samih korisnika o važnosti (preventivne) zaštite. Zaposlenici bi se mogli aktivnije uključiti u poslove zaštite omogućujući im se adekvatna izobrazba, poboljšavajući svoje vještine kako bi se mogli što učinkovitije uključiti u proces promjena. Međutim, nedostatna financijska sredstva ili nerazumijevanje nadređenih za neophodnost napredovanja i razvoja vještina zaposlenika i ulaganje u adekvatnu opremu negativno će utjecati na realizaciju zaštite, restauraciju pojedinih primjeraka te digitalizaciju građe. Što se tiče digitalizacije, postupak bi se mogao znatno ubrzati dijeljenim resursima, organizacijom zaposlenika u timove i kontinuiranim praćenjem razvoja novih tehnologija.

6 Mučnjak i Novosel (2021).

7 MacIlwaine (2012).

8 Krtalić, Hasena i Kiš (2012).

Zaključak

Iako je Knjižnica namjenski građena zgrada, ipak nisu u potpunosti zadovoljene smjernice i pravila struke za smještaj i pohranu knjižnične građe. Knjižnica je arhitektonski organizirana tako da se isprepliću korisnički prostori te prostori za pohranu građe (otvoreni pristup) što je i dodatan izazov u pomirivanju dviju različitih potreba – čuvanje građe i stvaranje ugodnog korisničkog prostora. Otprilike polovica građe nalazi se u zatvorenom pristupu u kojem ne borave i posjetitelji te je stoga jednostavnije postići potrebne uvjete za čuvanje knjižnične građe, dok je druga polovica građe u otvorenom pristupu odnosno u samim središtima čitaonica koje zahtijevaju drugačije atmosferske uvjete i stoga je to prostor manje pogodan za građu. Međutim, ne smijemo zaboraviti da je visokoškolskoj knjižnici primarna zadaća briga o studentima i nastavnicima, odnosno njihovom znanstvenoistraživačkom radu, te je sukladno tomu organiziran i prostor. Općenito bi bilo potrebno sustavno raditi na stalnom stručnom usavršavanju zaposlenika kao i edukaciji korisnika o načinima i važnosti čuvanja građe za sadašnje, ali i buduće generacije. Iz iskustva novog i u tu svrhu građenog prostora, možda bi u budućnosti bilo dobro izbjegavati prostore koji trebaju zadovoljiti dvostruku, a pritom različitu ulogu, a nastojati organizirati prostore prema njihovim svrhama te objediniti slične potrebe. Na primjer, građu čuvati u depoima u kojima je moguće dobiti sve potrebne atmosferske uvjete, a čitaonice prilagoditi korisničkim prostorima koji se mogu odjeljivati u različite kutke ovisno o potrebama korisnika (grupni rad, tihi rad, kulturna događanja i slično).

Literatura

- IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom (2003). Ed. by Edward P. Adcock. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Krtalić, M.; D. Hasenay; K. Kiš (2012). Upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa: utjecaj ratnih iskustava na upravljanje zaštitom u slučaju katastrofa u hrvatskim knjižnicama. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 55, 3-4, 103-118. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/106578> [citirano: 2024-04-09].
- MacIlwaine, J. (2012). IFLA-in kratki priručnik za pripravnost i planiranje mjera zaštite u slučaju katastrofa : središnji program za zaštitu i konzervaciju. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.

- Mučnjak, D.; V. Novosel (2021). Dva volana – mentalno zdravlje djelatnika i upravljanje u knjižnicama pogođenim pandemijom i potresom: studija slučaja jedne visokoškolske knjižnice. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 64, 1, 81-94. Dostupno i na: <https://izdanja.hkdrustvo.hr/casopisi/vbh/article/view/854> [citirano: 2024-04-09].
- Mušnjak, T. (2001). Uloga zgrade u preventivnoj zaštiti pisane baštine. // Arhivski vjesnik 44, 183-193. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/file/14573> [citirano: 2024-04-09].
- Verona, E. (2008). Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Dio 2: Kataložni opis. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara [citirano: 2024-03-27]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_10_114_1724.html
- Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti. [citirano: 2024-03-27]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_02_17_356.html
- Hasenay, D.; M. Krtalić (2008). Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe. // Libellarium, 1, 2, 203-220. Dostupno i na : <https://hrcak.srce.hr/37156> [citirano: 2024-04-09].
- Klobučar, T.; D. Hasenay; M. Krtalić (2014). Zaštita knjižnične građe u školskim knjižnicama. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 57, 4, 239-257. Dostupno i na : <https://hrcak.srce.hr/142322> [citirano: 2024-04-09].
- Krtalić, M.; D. Hasenay (2011). Zaštita pisane baštine u knjižnicama – analiza stanja i moguće perspektive upravljanja zaštitom hrvatske pisane baštine. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 54, 1/2, 37-66. Dostupno i na : <https://hrcak.srce.hr/80464> [citirano: 2024-04-09].
- Pravilnik o radu Knjižnice Filozofskog fakulteta (2012). [citirano: 2024-03-27]. Dostupno na: https://knjiznica.ffzg.unizg.hr/kdokumenti/pravilnik_2012/
- Pravilnik o zaštiti, reviziji i otpisu knjižnične građe (2023). // Narodne novine, 27. [citirano: 2024-03-27]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2023_03_27_452.html

Silvija Brkić Midžić

Hrvatski muzej medicine i farmacije HAZU, Zagreb

hmmf@hazu.hr

Zaštita građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU nakon potresa

Protection of the museum material collections of
the Croatian Museum of Medicine and Pharmacy
of the Croatian Academy of Sciences and Arts
following after the earthquake

UDK / UDC: 069.5

069.44

069.9

339.92

57.082.5

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 13. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 6. 6. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 245-261

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

U radu je uvodno prikazana provedba zaštite građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU od osnutka Muzeja do potresa 2020., te su opisane aktivnosti provedene u okviru projekta *Izrada projektne dokumentacije i provedba mjera zaštite muzejske građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU, Gundulićeva 24, Zagreb*, realiziranog temeljem odluke Ministarstva kulture i medija od 10. lipnja 2021. o dodjeli bespovratnih financijskih sredstava Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti za projektni prijedlog koji je 21. svibnja 2021. bio prijavljen na *Poziv za dodjelu bespovratnih financijskih sredstava – Provedba mjera zaštite kulturne baštine oštećene u potresu 22. ožujka 2020. godine na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske i Zagrebačke županije*. Nakon izrade elaborata za konzervatorsko-restauratorske radove na muzejskoj građi oštećenoj u potresu te nabave materijala i opreme za preventivnu zaštitu i pohranu muzejske građe, provedena je preventivna zaštita i pakiranje muzejske građe, dokumentacije i opreme, a potom transport i smještaj u privremenoj čuvaonici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Velikom Trgovišću. Navedeni poslovi su dovršeni 9. rujna 2022. godine.

Ključne riječi: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski muzej medicine i farmacije, zaštita muzejske građe, potres, Zagreb

Abstract

The paper introduces the implementation of the protection measures for the collection of the Croatian Museum of Medicine and Pharmacy of the Croatian Academy of Sciences and Arts from the museum's foundation until the earthquake in 2020. It describes the activities carried out as part of the project *Creation of project documentation and the implementation of measures to protect the museum materials of the Croatian Museum of Medicine and Pharmacy CASA, Gundulićeva 24, Zagreb*, realized on the basis of the decision of the Ministry of Culture and Media dated June 10, 2021 on the allocation of grants to the Croatian Academy of Sciences and Arts for a project proposal that was submitted in May 21, 2021 to the *Call for Grants – Implementation of measures to protect the cultural heritage damaged in the earthquake on March 22, 2020 in the area of the City of Zagreb, Krapina-Zagorje and Zagreb Counties*. After conducting a study for conservation and restoration of

museum collections damaged in the earthquake and procuring materials and equipment for their preventive protection and storage, we proceeded with the preventive protection and packaging of the items. This included, documentation and equipment, followed by the transport and accommodation of the collections in the temporary storage facility of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Veliko Trgovišće. The aforementioned tasks were completed on September 9, 2022.

Keywords: Croatian Academy of Sciences and Arts, Croatian Museum of Medicine and Pharmacy, protection of museum collections, earthquake, Zagreb

Planiranje i provedba zaštite građe od osnutka Hrvatskog muzeja medicine i farmacije

Hrvatski muzej medicine i farmacije najmlađi je muzej u sastavu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, osnovan 2014., a počeo je s radom u ožujku 2015. godine. Inicijalni fundus Muzeja činila je Zbirka za povijest medicine i farmacije (oko 3.000 predmeta) koja se čuvala u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti HAZU već pedeset godina. Muzejska građa obuhvaća hrvatsku medicinsku i farmaceutsku baštinu – od umjetničkih djela, predmeta primijenjene umjetnosti (namještaj, stojnice) i dokumentarne građe do ambalaže i uporabnih predmeta iz ljekarni, medicinskih instrumenata, uređaja i preparata.¹ Nakon osnutka Muzeja pristigle su i nove akvizicije putem donacija ustanova i pojedinaca te danas muzejski fundus sadrži više od 6.000 predmeta koji su raspoređeni u petnaest zbirki.

Akademija je namijenila za Muzej prostor bivše tiskare u svojoj zgradi u Gundulićevoj 24 (prizemlje dvorišnog objekta, oko 350 m²). Građa se do ljeta 2022. čuvala u prostoru Odsjeka na trećem katu i u privremenom spremištu u prizemlju. Muzej ima odobrenu muzeološku koncepciju (autori: Stella Fatović-Ferenčić, Silvija Brkić Midžić i Želimir Laszlo, 2016.), izrađena je arhitektonska projektna dokumentacija za rekonstrukciju, obnovu i uređenje prostora (Goran Rako, Radionica arhitekture, 2018.) te scenarij stalnog postava (autori: Želimir Laszlo, Stella Fatović-Ferenčić, Silvija Brkić Midžić i Martin Kuhar, 2018.) i idejno rješenje likovnog postava (autor: Ante Rašić, 2019.). Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode dao je sugla-

¹ Brkić Midžić (2016).

snost za projekt te je ishoda građevinska dozvola. Dok još nema vlastiti prostor, Muzej priređuje izložbe u prostorima drugih ustanova.

Upraviteljica Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Stella Fatović-Ferenčić zatražila je već 2012. godine, prije osnutka Muzeja, restauratorske smjernice za zaštitu građe od Hrvatskoga restauratorskog zavoda.² Otkada je Muzej počeo s radom provodi se zaštita građe kao jedan od prioritetnih zadataka. Budući da u početnom razdoblju Muzej nije raspolagao potrebnom opremom za rad u uredu i čuvaonici, prvi operativni zadatak bila je nabava opreme za rad Muzeja putem donacija. Prve donacije bile su namijenjene za uredsku opremu te opremu za privremeno spremište – metalne police i arhivske ormare, arhivski ladičar za osjetljivu građu te mjerač vlage i temperature. U prvoj godini rada Muzeja obavljene su konzultacije s konzervatorima i restauratorima te planiranje zaštite i restauriranja građe prema osjetljivosti i ugroženosti, pri čemu je osobita pozornost usmjerena na papirnatu građu. Prema autorima Laszlu i Dragojević: *Uz pomoć restauratora valja sastaviti pregled stanja svih umjetnina na papiru u zbirci i utvrditi u kojem je stanju svaka od njih. Nakon toga treba napraviti plan preventivne zaštite i restauriranja za zbirku.*³ Konzervator savjetnik Želimir Laszlo izradio je već 2015. godine za Muzej elaborat *Standardi i preporuke za čuvaonicu, karan-tenu i prostor za konzultacije Hrvatskog muzeja medicine i farmacije*⁴ kojim smo se služili pri opremanju privremene čuvaonice i u provedbi preventivne zaštite građe. Papirnata građa je izvađena iz neprikladnih okvira, obložena bezkiselinskim papirom i pohranjena u ladičar; medicinski crteži – nastavni plakati velikog formata zaštićeni su bezkiselinskim papirom te omotani u foliju sa zračnim jastučićima. Za opisane poslove angažirali smo vanjskog stručnog suradnika Stanislava Novaka (Conservum d.o.o.), koji je ujedno tu građu i fotografirao. Ljekarničke posude i drugi predmeti od keramike i stakla te medicinski preparati smješteni su u metalne arhivske ormare (slike 1, 2), gipsani odljevi većinom su omotani zaštitnim materijalima i pohranjeni u limene sanduke, osim onih koji su bili izloženi u prostoru Odsjeka za povijest medicinskih znanosti na trećem katu; slike su postavljene na zidove, a sva ostala muzejska građa pohranjena je na police ili u odgovarajuće kutije, ormare i vitrine. U skladu sa smjernicama i uputama koje smo dobili od stručnih savjetnika, konzervatora i restauratora iz Hrvatskoga restaura-

2 Hrvatski restauratorski zavod (2012). U izradi smjernica sudjelovali su Mario Braun, Zlatko Bielen, Andrea Dragojević i Tijana Trputeć Strčić.

3 Laszlo, Dragojević (2010), 101.

4 Laszlo (2015).

torskog zavoda i Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva, izrađen je popis najugroženijih predmeta i plan konzervatorsko-restauratorskih zahvata na muzejskoj građi. Do sada je restaurirano ukupno 48 predmeta.

Slika 1. Dio Zbirke ljekarničkih stojnica Hrvatskog muzeja medicine i farmacije u metalnom ormaru u prizemlju zgrade u Gundulićevoj 24, 2016. (Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Slika 2. Medicinski preparati iz Otorinolaringološke zbirke Hrvatskog muzeja medicine i farmacije u metalnom ormaru u prizemlju zgrade u Gundulićevoj 24, 2016.
(Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Godine 2019. Gradski ured za upravljanje u hitnim situacijama pokrenuo je projekt zaštite kulturne baštine od katastrofa, u okviru kojega je u rujnu 2019. izrađen *Plan postupanja u hitnim situacijama i zaštite vrijedne građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU*. Upraviteljica Muzeja sudjelovala je na sastancima u okviru tog projekta kao predstavnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, te je sudjelovala i na konferenciji Za-

štita kulturne baštine Grada Zagreba u kriznim uvjetima koja je održana 13. prosinca 2019., a glavne teme bile su multidisciplinarnost zaštite kulturne baštine i praktična iskustva u upravljanju rizicima i zaštita kulturne baštine.⁵ Među ostalim, bilo je riječi o potresnom riziku Grada Zagreba s osvrtom na građevine kritične infrastrukture te o (ne)spremnosti zagrebačkih muzeja na krizne situacije. Kada je snažan potres u ožujku 2020. zadesio Zagreb, nismo bili potpuno nespremni jer smo već kroz spomenuti projekt bili educirani i senzibilizirani za snalaženje u novonastaloj situaciji.

Potres 2020. godine – kako se nedostatak pretvorio u prednost

Iako je Akademijina zgrada u Gundulićevoj 24 projektirana 1921., sagrađena 1922. te adaptirana i dograđena 1958., što znači da njezina konstrukcija ne može izdržati jači potres, u potresu 2020. nije pretrpjela veća vidljiva oštećenja, ali je iz preventivnih razloga uključena u program obnove Akademijinih zgrada. Tijekom građevinskih radova na obnovi uočene su velike pukotine u konstrukcijskim dijelovima zgrade koje bi bile visokorizične u slučaju novog potresa.

Hrvatski muzej medicine i farmacije imao je „sreću u nesreći“ – kako još nema uređen izložbeni prostor i stalni postav, u vrijeme potresa muzejska građa je najvećim dijelom bila sigurno pohranjena u sanducima i zatvorenim ormarima u privremenom spremištu u prizemlju i u prostoru Odsjeka za povijest medicinskih znanosti na trećem katu. Od oko 6.000 predmeta u potresu su oštećena samo dva gipsana odljeva. Nakon potresa upraviteljica Muzeja obišla je prostor na trećem katu i u prizemlju zgrade u Gundulićevoj 24 zajedno s kolegicom Stellom Fatović-Ferenčić, upraviteljicom Zavoda za povijest i filozofiju znanosti i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU. Po dolasku u zgradu načinile su fotodokumentaciju zatečenog stanja, a zatim raščistile prostor od krhotina razbijenih predmeta. Konstatirale su da nije nastala velika šteta u objektu te da su znatno oštećena samo dva muzejska predmeta – gipsani odljevi Eskulapova kapitela iz Dubrovnika i poprsja Blažene Djevice Marije iz kaptolske ljekarne u Zagrebu (slike 3, 4).

5 Konferencija „Zaštita kulturne baštine Grada Zagreba u kriznim uvjetima“ (2019).

Slika 3. Ostatci gipsanog odljeva Eskulapovog kapitela iz zbirke Hrvatskog muzeja medicine i farmacije nakon potresa, 7. travnja 2020. (Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Slika 4. Ostatci skulpture Blažene Djevice Marije iz zbirke Hrvatskog muzeja medicine i farmacije nakon potresa, 7. travnja 2020. (Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Prijava i realizacija projekta izrade projektne dokumentacije i provedbe mjera zaštite zgrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Gundulićevoj 24 i zaštite muzejske građe nakon potresa

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti podnijela je prijave Ministarstvu kulture i medija na *Poziv za dodjelu bespovratnih financijskih sredstava – Provedba mjera zaštite kulturne baštine oštećene u potresu 22. ožujka 2020. godine na području Grada Zagreba, Krapinsko-zagorske i Zagrebačke županije* za obnovu svojih zgrada i zaštitu građe, među kojima su dva projekta koji se odnose na Hrvatski muzej medicine i farmacije: *Izrada projektne dokumentacije i provedba mjera zaštite zgrade u Gundulićevoj 24/1, Zagreb* te *Izrada projektne dokumentacije i provedba mjera zaštite muzejske građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU, Gundulićeva 24, Zagreb*. Osim Hrvatskog muzeja medicine i farmacije koji raspolaže prostorom u prizemlju i dijelom trećeg kata, prostor Akademijine zgrade u Gundulićevoj 24 koriste Arhiv za likovne umjetnosti (prvi kat), Zavod za ornitologiju, Zavod za imunologiju i genetiku tumora (drugi kat) te Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (treći kat).

Dana 6. svibnja 2021. s Ministarstvom kulture i medija potpisan je Ugovor o dodjeli bespovratnih financijskih sredstava za projekt *Izrada projektne dokumentacije i provedba mjera zaštite zgrade u Gundulićevoj 24/1, Zagreb*, koji je financiran iz sredstava Fonda solidarnosti Europske unije (FSEU). Nakon toga, 11. listopada 2021. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti potpisala je Ugovor o izradi projektne dokumentacije za cjelovitu obnovu zgrade Gundulićeva 24 sa Zajednicom ponuditelja CORE D.O.O. i U.O.I.G. VIDMAR d.o.o., a 28. ožujka 2022. Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Grada Zagreba dao je suglasnost za projekt cjelovite obnove. Dana 25. kolovoza 2022. potpisan je okvirni sporazum s tvrtkom TAGRAD d.o.o. vezan uz početak radova na obnovi zgrade stradale u potresu. Na otvaranju gradilišta i početku konstrukcijske obnove 5. listopada 2022. bili su nazočni predstavnici ustanova koje imaju sjedište u Gundulićevoj 24 (slika 5). Projekt *Izrada projektne dokumentacije i provedba mjera zaštite zgrade u Gundulićevoj 24/1, Zagreb* financiran iz Fonda solidarnosti Europske unije smatra se realiziranim do dana 7. studenog 2023., a završetak

konstrukcijske obnove odnosno završetak radova koji predstavljaju vraćanje u ispravno radno stanje nastaviti će se financirati iz sredstava državnog proračuna.⁶

Slika 5. Otvaranje gradilišta zgrade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Gundulićevoj 24, 5. listopada 2022. (Fotodokumentacija HAZU)

Prijava projekta *Izrada projektne dokumentacije i provedba mjera zaštite muzejske građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU, Gundulićeva 24, Zagreb* podnesena je dana 21. svibnja 2021. Povjerenstvo za odabir projekata Ministarstva kulture i medija na 10. sjednici održanoj dana 10. lipnja 2021. prihvatilo je projektni prijedlog, temeljem čega je Ministarstvo kulture i medija donijelo Odluku o dodjeli bespovratnih financijskih sredstava Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti za navedeni projekt te je 24. lipnja 2021. potpisan Ugovor o dodjeli bespovratnih financijskih sredstava. U prvoj fazi realizacije projekta izrađen je konzervatorsko-restauratorski elaborat s troškovnikom restauratorskih radova za dva umjetnička predmeta iz fundusa Hrvatskog muzeja medicine i farmacije oštećena u potresu, u kojemu je restaurator Denis Vokić (K-R centar iz Dubrovnika) predložio sljedeće radove na odljevu dubrovačkog kapitela: *razbijene gipsane komade međusobno zalijepiti; nedostajuće dijelove rekonstruirati prema izvornom*

6 Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (2023).

*kapitelu na Kneževu dvoru; pukotine pokitati; kapitel očistiti i ponovo patinirati kako bi se pukotine što manje vidjele; na oplatu od šperploče vratiti nedostajuće dijelove fleksibilnim ljepilom; gipsane dijelove vratiti na sačuvanu drvenu konstrukciju.*⁷ Na skulpturi Blažene Djevice Marije, prema mišljenju Denisa Vokića, potrebno je *razbijene gipsane komade međusobno zalijepiti, nedostajuće dijelove rekonstruirati, pukotine pokitati, očistiti i ponovno broncirati kako bi se pukotine i rekonstrukcije što bolje integrirale.*⁸

U drugoj fazi realizacije projekta nabavljen je materijal i oprema za pakiranje, zaštitu, transport i pohranu muzejske građe: metalni arhivski ladičar, dva metalna arhivska ormara, osamdeset kutija za pohranu fotografija i dokumentarne građe raznih dimenzija, dvadeset aluminijskih sanduka i zaštitni materijal za transport i pohranu staklenih, porculanskih i metalnih predmeta (folije sa zračnim mjehurićima), nosači za pohranu slika i transportne drvene palete. Zatim se pristupilo pakiranju prema stručnim smjernicama Muzejskoga dokumentacijskog centra za razne vrste muzejskih predmeta.⁹ Veći dio tog posla samostalno je izvodila upraviteljica Hrvatskog muzeja medicine i farmacije, koja je još uvijek i jedina zaposlenica Muzeja. Krhki i osjetljivi stakleni i keramički predmeti zamatani su u zaštitni materijal i pohranjeni u limene sanduke, kao i teži predmeti od metala i manji gipsani odljevi. Ostala građa je spakirana u prikladne kutije uz korištenje zaštitnog materijala. Slike i druga uokvirena dvodimezionalna građa omotane su zaštitnom folijom (slika 6). Veće i teže muzejske predmete (skulpture, namještaj, medicinske uređaje, velike mužare i drugo) pakirali su zaposlenici tvrtke koja je s Akademijom ugovorila poslove transporta građe u privremenu čuvaonicu. Svi sanduci, kutije i pojedinačno spakirani predmeti označeni su unaprijed pripremljenim i tiskanim naljepnicama s rubrikama u koje su uneseni podaci za identifikaciju te su oznake (kratice) dodatno napisane markerom na bočne strane kutija. Spakirana muzejska građa, dokumentacija i oprema za pohranu izneseni su iz Akademijine zgrade u Gundulićevoj 24/1 u Zagrebu, utovareni u transportna vozila, prevezeni te smješteni u privremenoj čuvaonici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Velikom Trgovišću (slika 7). Navedeni poslovi dovršeni su 9. rujna 2022., a nakon toga upraviteljica Muzeja nastavila je postupno raspoređivati muzejske predmete u raspoloži-

7 Vokić (2021), 8.

8 Vokić (2021), 10.

9 Vranešević (2020).

vom prostoru čuvaonice kako bi bili dostupni za stručnu obradu i izlaganje (slike 8, 9).

Slika 6. Dio muzejske građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije spakirane za transport u privremenu čuvaonicu, kolovoz 2022. (Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Slika 7. Priprema za transport muzejske građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije u privremenu čuvaonicu, 9. rujna 2022. (Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Slika 8. Smještaj građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije u privremenoj čuvaonici, Veliko Trgovišće, rujan 2022. (Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Slika 9. Smještaj uokvirenih slika, grafika i fotografija iz fundusa Hrvatskog muzeja medicine i farmacije u privremenoj čuvaonici, Veliko Trgovišće, rujan 2022. (Fotodokumentacija HMMF HAZU)

Prilikom obilaska Akademijine privremene čuvaonice konzervatorice iz Ministarstva kulture i medija i Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode izrazile su zadovoljstvo pohranom građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije. Iako Muzej radi u otežanim uvjetima dok traje obnova zgrade, svi se poslovi i dalje odvijaju prema planu i redovito se provjerava stanje muzejske građe u čuvaonici. Prostor se svakodnevno obilazi i kontroliraju se temperatura i vlažnost zraka pomoću termohigrografa postavljenog u privremenu čuvaonicu Muzeja. Rezultati mjerenja su zadovoljavajući.

Prvi korak je učinjen – kako dalje?

Projektom konstrukcijske obnove zgrade obuhvaćena je pripremna faza uređenja prostora za Hrvatski muzej medicine i farmacije, ali projekt unutar-njeg uređenja i opremanja prostora za Muzej te realizaciju stalnog postava moramo prijaviti na natječaje EU fondova. Ostaje otvoreno pitanje nedostatka prostora za čuvaonicu – ako ne osiguramo dodatni prostor, neće biti moguć prihvati i čuvanje novih akvizicija. Kada cjelovita obnova zgrade u Gundulićevoj 24 bude dovršena, dio muzejske građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije i opreme za njezinu pohranu bit će vraćeni u prostor Odsjeka za povijest medicinskih znanosti, no uređenje i opremanje prostora za Muzej u prizemlju, uključujući čuvaonicu, trebalo bi se financirati putem zasebnog projekta. U prvoj fazi bit će potrebno uskladiti arhitektonski projekt Muzeja s izvedbenim rješenjem stalnog postava i prostornim promjenama vezanim za ugradnju dizala tijekom obnove zgrade, zbog kojih je izgubljen dio iskoristivog prostora za čuvaonicu u prizemlju. S obzirom na malu ukupnu površinu prostora kojim Muzej raspolaže, također je neophodno na nekoj drugoj lokaciji osigurati dodatni prostor za zaštitu i pohranu muzejske građe koja neće biti izložena u stalnom postavu. Najveći izazov do sada bit će pribavljanje sredstava za realizaciju projekta unutarnjeg uređenja i opremanja Muzeja te izvedbe stalnog postava u prizemlju zgrade u Gundulićevoj 24. U svakom slučaju, iskustva vezana za zaštitu građe koja smo stekli nakon potresa 2020. godine ugraditi ćemo i u sva buduća rješenja izlaganja i pohrane građe Hrvatskog muzeja medicine i farmacije HAZU (slika 10).

Slika 10. Pogled u budućnost: arhitektonsko idejno rješenje za Hrvatski muzej medicine i farmacije, Goran Rako, Radionica arhitekture, 2017. (Dokumentacija HMMF HAZU)

Literatura

- Brkić Midžić, S. (2016). Novi muzej u sastavu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Hrvatski muzej medicine i farmacije. // Glasnik HAZU 2, 3-4, 42-45.
- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (2023). Obnova HAZU nakon potresa. Zgrada u Gundulićevoj 24/1 [citirano 2024-02-12]. Dostupno na: <https://www.info.hazu.hr/potres/zgrada-u-gundulicevoj-24-1/>.
- Hrvatski restauratorski zavod (2012). Restauratorske smjernice s pregledom i troškovnikom Zbirke za povijest medicinske baštine Odsjeka za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU. Zagreb: HRZ [interni dokument].
- Konferencija „Zaštita kulturne baštine Grada Zagreba u kriznim uvjetima“ (2019). Program, 13. prosinca 2019., Zagrebački inovacijski centar ZICER, Avenija Dubrovnik 15, Paviljon 12/I. Zagreb: Gradski ured za upravljanje u hitnim situacijama.
- Laszlo, Ž.; A. Dragojević (2010). Priručnik preventivne zaštite umjetnina na papiru. Zagreb: Crescat.
- Laszlo, Ž. (2015). Standardi i preporuke za čuvaonicu, karantenu i prostor za konzultacije Hrvatskog muzeja medicine i farmacije. Zagreb: Conservum [interni dokument].

ment].

- Vokić, D. (2021). Konzervatorsko-restauratorski elaborat s troškovnikom restauratorskih radova za dva umjetnička predmeta iz fundusa Hrvatskog muzeja medicine i farmacije oštećena u potresu. Dubrovnik: K-R Centar [interni dokument].
- Vranešević, D. (2020). Prva pomoć muzejima – kako evakuirati građu nakon potresa. Zagreb: MDC. [citirano: 2024-02-12]. Dostupno na: https://mdc.hr/files/pdf/koordinacija-mreze-muzeja/Smjernice%20za%20evakuaciju%20gra%C4%91e_2020.pdf.

Borut Kružić

Prirodoslovni muzej Rijeka, Rijeka

borut@prirodoslovni.com

Sustav sigurnosne pohrane podataka Prirodoslovnog muzeja Rijeka

Data Backup System of the Natural History Museum of Rijeka

UDK / UDC: 069, 004.65

005.92:004.63

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 29. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 21. 5. 2024.

Sažetak

Prirodoslovni muzej Rijeka koristi sustav za vođenje muzejske dokumentacije koji je baziran na skupu relacijskih baza u sustavu *FileMaker*. Sustav je zamišljen i stvaran na modularan način tako da se zasebna računalna baza koristi za upravljanje pojedinom muzejskom zbirkom. Na taj modularan način sigurnosne kopije pojedinih baza, fotografija i medijskih datoteka pohranjuju

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 262-274

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

se na više fizički odvojenih lokacija, tako da se u slučaju kriznih situacija pojedina baza podataka može povratiti iz sigurnosne pohrane bez ometanja rada ostalih dijelova sustava. Ono čemu bi muzeji trebali posvetiti veću pažnju jest upravljanje sustavom izrade sigurnosnih kopija na fizički odvojenim lokacijama u određenim vremenskim intervalima, edukacija korisnika, stalna administracija i nadogradnja sustava sigurnosne pohrane podataka.

Ključne riječi: prirodoslovni muzej, zbirke, sigurnosna pohrana, upravljanje zbirkama, baze podataka, elementarna nepogoda

Abstract

A museum documentation management system based on a set of relational databases in the FileMaker system, is used by the Natural History Museum Rijeka. The system has been designed and created in a modular way ensuring that each museum collection is managed through a separate computer database. Using this modular approach, backup copies of individual databases, photographs, and media files are made at multiple physically separate locations. Thus, in case of emergency situations, an individual database can be restored from the backup without disrupting the operation of other parts of the system. Museums should pay more attention to the management of creating backups at physically separate locations at specific time intervals, user education, continuous administration, and the upgrading of the data backup system.

Keywords: natural history museum, collections, data backup, collection management, databases, natural disaster

Uvod

Sigurnosna pohrana je jedan od bitnih dijelova nekoga računalnog sustava kako bi se osigurao njegov neometan i siguran rad, a u slučaju kriznih situacija ona omogućuje povrat podataka unutar sustava za normalan svakodnevni rad. Jedan vid sigurnosne pohrane podrazumijeva i korištenje odvojenih lokacija za pohranu pa se time smanjuje rizik od gubitka podataka i istovremeno povećava sigurnost sustava. Krizne situacije su te koje bismo trebali predvidjeti, planirati te osigurati da sustav sigurnosne pohrane bude dobro dokumentiran, njegovi dijelovi dobro i jasno označeni, a osoblje edu-

cirano da može na vrijeme reagirati i imati znanje kako dio podataka koji je zahvaćen kriznom situacijom povratiti iz sigurnosne pohrane.

Novim *Pravilnikom o sadržaju i načinu vođenja dokumentacije o muzejskoj građi i muzejskoj djelatnosti te načinu ostvarivanja uvida u muzejsku građu i dokumentaciju*¹ (u daljnjem tekstu *Pravilnik*) propisano je osiguravanje muzejske dokumentacije u skladu s pravilima informacijske sigurnosti. Također, prema važećem *Zakonu o muzejima*,² u članku 4. se navodi da „muzejska građa ali i muzejska dokumentacija štite se kao kulturno dobro i na njih se primjenjuju propisi o zaštiti kulturnih dobara“. Prema tome, muzejska dokumentacija u digitalnom obliku mora se čuvati i sigurnosno pohranjivati kao i ostala kulturna dobra.

Dostupna su mnoga rješenja, servisi i tvrtke koji omogućuju određeni oblik sigurnosne pohrane pa je bitno odabrati rješenje koje odgovara vašem računalnom sustavu.

Koristeći naše znanje informatike, besplatne programe i uz minimalna financijska ulaganja osmišljen je sustav sigurnosne pohrane na trima odvojenim lokacijama. Sustav već radi oko godinu dana i uočeno je da najviše pažnje treba posvetiti edukaciji korisnika kako bi se određene krizne situacije prepoznale i spriječile, a ako do njih i dođe, koje su to radnje koje oni, uz informatičke djelatnike, moraju poduzeti kako bi muzejska dokumentacija unutar računalnog sustava bila vraćena u normalan svakodnevni rad.

Što bi to trebalo sigurnosno pohranjivati?

S pretpostavkom da imamo dobro posložen računalni sustav za vođenje muzejske dokumentacije, postavljaju se pitanja što, kako, gdje i zašto bi se trebalo sigurnosno pohranjivati.

Prema novom *Pravilniku* u članku 3. stavak 2. stoji: „Muzejska dokumentacija u digitalnom obliku (baze podataka, cjelokupne muzejske dokumentacije i druge datoteke) čuva se na način koji osigurava pristup i mogućnost njezinog korištenja suvremenom informacijskom i komunikacijskom tehnologijom“ te se u članku 6. stavak 3. navodi: „Muzejska dokumentacija u digitalnom obliku čuva se u skladu s pravilima informacijske sigurnosti,

1 *Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja dokumentacije o muzejskoj građi i muzejskoj djelatnosti te načinu ostvarivanja uvida u muzejsku građu i dokumentaciju* (2023).

2 *Zakon o muzejima* (2018).

na uređajima koji nisu trajno povezani s drugim računalnim uređajima muzeja te na uređajima izvan muzeja“.

Zakonodavac je tim člankom propisao dosta sveobuhvatan, zahtjevan i složen sustav te procese koji zahtijevaju infrastrukturu, stručno osoblje i edukaciju korisnika. Također u članku 3. stoji da „Muzeji internim aktima propisuju uspostavljanje zaštite muzejske građe i muzejske dokumentacije u kriznim uvjetima koja podrazumijeva provedive i učinkovite preventivne i interventne mjere, prema uputama o hitnim mjerama zaštite koje se objavljuju na mrežnim stranicama Muzejskog dokumentacijskog centra“.

Po tome, znači da bi svi muzeji trebali donijeti interne pravilnike o informacijskoj sigurnosti muzejske dokumentacije te definirati preventivne i interventne mjere za slučajeve kriznih situacija. Sada se postavlja pitanje jesmo li uopće svjesni kriznih situacija i što je to krizna situacija što se tiče muzejske dokumentacije i informacijske sigurnosti te možemo zaključiti da smo tek u novije vrijeme počeli o njima razmišljati, nakon potresa i pandemije 2020. godine.

Postoji jedan sveobuhvatan stručni rad kolegica iz Muzejskoga dokumentacijskog centra³ koji se bavi tom problematikom. U tom radu je navedeno da je Muzejski dokumentacijski centar provodio projekt udaljenoga sigurnosnog pohranjivanja baza podataka hrvatskih muzeja na server Sveučilišnoga računskog centra (SRCE) te da je projekt ugašen 2018. godine i da se otad muzeji moraju sami redovito organizirati i provoditi pohranu sigurnosnih kopija svojih podataka (u oblaku, vanjskim diskovima ili drugim prijenosnim medijima). Vjerojatno je dosta muzeja radilo takvu sigurnosnu pohranu te se sad moraju sami organizirati, kupiti opremu i pobrinuti da to proradi, a kamo li u slučaju krizne situacije reagirati na pravi način. Kada se uzme u obzir podatak da je u hrvatskim muzejima zaposleno sveukupno petnaest informatičara⁴ i da muzeji imaju ograničene financijske mogućnosti, takav sustav sigurnosne pohrane i njegova implementacija previše su komplicirani.

U Prirodoslovnom muzeju Rijeka također se počelo razmišljati o sigurnosnoj pohrani na više lokacija nakon događaja iz 2020. godine, a dodatni poticaj dali su zakonski propisi. Međutim, postavlja se pitanje: odakle uopće početi osim što se osigurava kopiranje neke datoteke na drugu lokaciju? Pri izradi sigurnosnih kopija podataka postavlja se pitanje zašto se pravi sigur-

3 Marić i dr. (2021).

4 MDC – statistički pregled hrvatskih muzeja za 2022. godinu (2022).

nosna kopija i u kojem će se trenutku koristiti, povratiti ili zamijeniti trenutnom datotekom. Kako oformiti sustav sigurnosne pohrane na više lokacija? Kada bi trebalo obavljati sigurnosne pohrane – dnevno, tjedno, mjesečno? I što učiniti kada se dogodi krizna situacija? A koje se situacije uopće smatraju kriznima?

Istraživanjem literature i interneta (MDC,⁵ ICOM,⁶ Spectrum⁷) uviđa se da je mnogo toga već definirano i riješeno u svjetskim muzejima. Postoje procedure za postupanje s predmetima, ali i s podacima, odnosno muzejskom dokumentacijom. Proučavajući sve te procedure koje se u principu drže istih kriznih situacija, napravljena je lista situacija o kojima bi se trebalo razmišljati i dogovoriti procedure i postupanja. Krizne situacije podijelili smo u:

- A. Elementarne nepogode (požar, poplava, potres...)
- B. Električni kvarovi (udar groma, strujni udar, nestanak struje...)
- C. Ljudska djelovanja (vandalizam, krađa, oružani sukobi, terorizam, rat...)
- D. Kvarovi (kvar računala, servera, diska...)
- E. *Cyber* napadi (virusi, hakerski napad, ucjenjivački napad, kriptiranje podataka...)
- F. Odsutnost stručnog osoblja (bolest, pandemija, godišnji odmor...)
- G. Korisničke pogreške (brisanje datoteka, preimenovanje, premještanje...).

Također, treba napomenuti da postoji još nešto, a to je kombinacija više istovremenih kriznih situacija. Isto tako, bitna je brzina reakcije, dobro označene sheme i procedure, te opet valja naglasiti važnost educiranog osoblja. Nakon što krizna situacija prestane potrebno je provesti temeljitu evaluaciju i analizu cijele situacije sa svima uključenima. Učenje iz iskustava i sagledavanje što je bilo dobro izvedeno, a što nije igra ključnu ulogu u unaprjeđenju sustava za buduće krizne situacije. Iako sve to lijepo piše u priručnicima i sve izgleda izvedivo u teoriji, stvaranje sustava u praksi može biti izazovno.

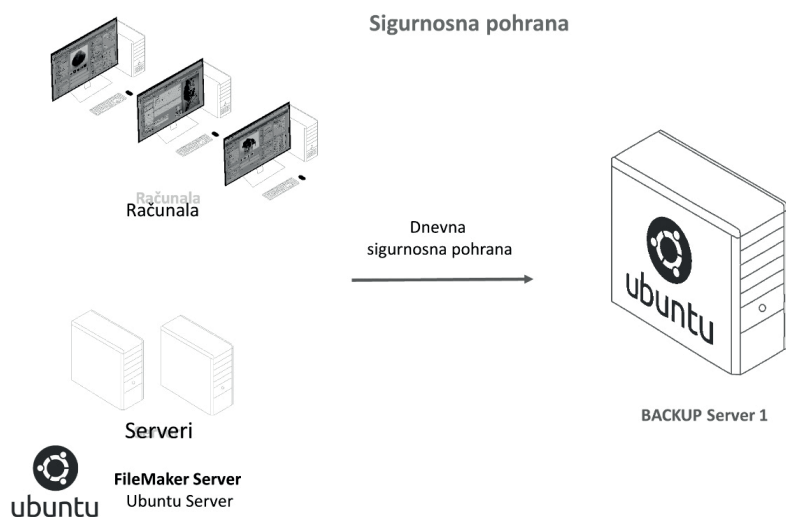
Prirodoslovni muzej Rijeka koristi sustav za vođenje muzejske dokumentacije baziran na skupu relacijskih baza u sustavu *FileMaker*. Svaka od tih računalnih baza ima odvojene datoteke za svaku muzejsku zbirku posebno u pojedinom direktoriju na računalu kustosa. Zbog njihove odvojenosti, pri-

⁵ Laszlo (2010).

⁶ ICOM Handbook on emergency procedures.

⁷ Collections Trust. Emergency planning for collections.

marno se za sigurnosnu pohranu vrši pohrana baza i fotografija pojedinih zbirki, što omogućuje lakšu i sigurniju pohranu, provjeru i povratak u slučaju kriznih situacija. Uz to se pohranjuju svi dokumenti i elektronička pošta kustosa. Sve računalne baze i fotografije pohranjuju se na poslužitelju baza (Inventarna knjiga, Knjiga ulaska, Knjiga izlaska) te i podaci na poslužitelju baza sekundarne dokumentacije. Uz to se pohranjuju sve računalne baze i prateći PDF dokumenti koji služe za opće poslove (Evidencija putnih naloga, Evidencija narudžbenica, Evidencija sklopljenih ugovora, Evidencija pismena...), kao i cjelokupni sadržaji aplikacija računala koja se nalaze u stalnim postavima. Takav sustav za vođenje muzejske dokumentacije i izradu dnevne sigurnosne pohrane Prirodoslovnog muzeja Rijeka zamišljen je i uspostavljen prije petnaest godina. Koncipiran je tako da se sigurnosna pohrana svakodnevno vrši na namjenski poslužitelj (*Backup Server*) koji se fizički nalazi u Prirodoslovnom muzeju Rijeka, jedanput dnevno, kao što je prikazano na slici 1.

Slika 1. Sigurnosna pohrana Prirodoslovnog muzeja Rijeka

Gledajući listu kriznih situacija i preporuke, logično je rješenje da se jedna od sigurnosnih kopija napravi i na nekoj drugoj udaljenoj lokaciji. Kako su Muzeju dodijeljene nove lokacije, izdvojeni depo Pećine u Rijeci i Kaštel Zrinskih u Brodu na Kupi, počelo se razmišljati o izradi sigurnosne pohrane i na tim lokacijama. Prva prepreka za automatizaciju i svakodnevno obavlja-

nje tog zadatka bila je povezivanje tih lokacija u računalnu mrežu Muzeja. Postoje komercijalna rješenja koja su preskupa za naše prilike pa se odlučilo izraditi takvo spajanje koristeći virtualnu privatnu mrežu (VPN) koristeći besplatni program *SoftEther VPN*.⁸ To je omogućilo spajanje odvojenih lokacija te obavljanje sigurnosne pohrane u određenim intervalima na više odvojenih lokacija.

Primarna sigurnosna pohrana svakodnevno se vrši na namjenskom poslužitelju koji se fizički nalazi u Prirodoslovnom muzeju Rijeka. Sekundarna sigurnosna pohrana vrši se tjedno na izdvojenoj lokaciji depoa Pećine, te mjesečno na izdvojenoj lokaciji Stalnog postava u Kaštelu Zrinskih u Brodu na Kupi. Poslužitelji na izdvojenim lokacijama povezuju se u lokalnu računalnu mrežu koristeći *SoftEther VPN* vezu prema unaprijed definiranom rasporedu.

Na što se pohranjuje?

Prva verzija *Backup servera* (poslužitelja za sigurnosnu pohranu) bila je obično računalo s *Windows 7 Pro*⁹ operativnim sustavom, opremljeno dodatnim tvrdim diskovima koji su dijeljeni u računalnu mrežu muzeja. Problem je *desktop* operativnog sustava *Windows* da nije dovoljno siguran, te je sigurnost podataka ugrožena ako dođe do zaraze virusom ili nekim hakerskim napadom, ali sam po sebi nije dovoljno optimiziran i stabilan za takvu poslužiteljsku ulogu. Rješenje bi bilo koristiti serversku verziju *Windows Server*¹⁰ operativnog sustava, što se i koristilo. Međutim, planiranjem još dviju odvojenih lokacija za novi sustav sigurnosne pohrane pojavili bi se veliki troškovi za računala i operativne sustave.

Dosta vremena planiralo se kupiti NAS (*Network Attached Storage*)¹¹ pohranu, ali cijena u to vrijeme za toliku količinu podataka bila je prevelika, jer se radilo o trošku za dva diska od 4 TB plus cijena samog NAS-a. Razmišljalo se kako napraviti vlastitu alternativu NAS-u. Gledajući po forumima što drugi rade, pronađena su dobra alternativna rješenja. Budući da smo imali višak računala, trebalo je samo odabrati nekakav operativni sustav, po mogućnosti besplatan. Ideja je bila da se takvo računalo konfigurira po želji,

8 *SoftEther VPN* (2023).

9 *Windows 7 Pro* https://en.wikipedia.org/wiki/Windows_7.

10 *Windows Server* https://en.wikipedia.org/wiki/Windows_Server.

11 *NAS (Network Attached Storage)* https://en.wikipedia.org/wiki/Network-attached_storage.

da se može upravljati njime na udaljenoj lokaciji, a istovremeno imati bolje i sigurnije funkcije nego NAS rješenje. Također se željelo da se *Backup server* na udaljenoj lokaciji spaja u lokalnu mrežu Muzeja samo po potrebi. Razmišljalo se i o *Cloud* rješenju, tj. pohrani u oblaku, ali ovakvim rješenjem postignut je principijelno isti sustav, dok je pohrana podataka na našoj lokaciji na našem serveru besplatna.

O operativnom sustavu *Ubuntu Server*¹² počelo se razmišljati 2021. godine kada se u vrijeme pandemije pojavila verzija *FileMaker Server*¹³ za *Ubuntu Server*. Razmišljalo se o nadogradnji postojećeg servera koji je tada imao već desetak godina i bilo je vrijeme za promjenu. S novom verzijom *FileMakera* morale su se mijenjati i nadograđivati sve računalne baze pa je to rađeno planski i po fazama kako bi cijeli sustav ostao pristupačan i funkcionalan.

Sam *Ubuntu Server* kao verzija *Linuxa*¹⁴ vrlo je stabilan, ne zahtijeva najnovije, najjače i najbrže računalo, ali je zato u administratorskom dijelu potpuno nova priča, nova logika, sati i sati gledanja videa kako se nešto radi i konfigurira u komandnoj liniji kako bi imalo istu funkcionalnost kao *Windows Server*. Nakon nekoliko mjeseci rada s njim, dobiva se sigurnost, robusnost, zapravo sve što jedan poslužiteljski operativni sustav mora imati. Kada je uočeno da to dobro radi, odlučeno je da se sigurnosna pohrana vrši na takve namjenske poslužitelje s operativnim sustavom *Ubuntu Server*. Nisu se nabavljala nova računala, već su iskorištena postojeća stara računala kustosa i na njih je instaliran *Ubuntu Server*. Za sigurnosnu pohranu koriste se provjereni klasični tvrdi diskovi *Western Digital Red PRO*¹⁵ koji se stavljaju u NAS uređaje i predviđeni su za kontinuirani rad 24/7, a za sistemski disk koriste se novi brži SSD (*Solid State Drive*)¹⁶ diskovi.

Kako spojiti izdvojenu lokaciju u lokalnu računalnu mrežu?

Poslužitelji na izdvojenim lokacijama povezuju se u lokalnu računalnu mrežu muzeja koristeći VPN vezu spajanjem preko *VPN Servera* na glavnoj lokaciji muzeja u Rijeci. Svrha je takvih mreža siguran prijenos podataka

12 *Ubuntu Server* <https://ubuntu.com/server>.

13 *Clariss FileMaker Server* <https://www.claris.com/filemaker/>.

14 *Linux* <https://hr.wikipedia.org/wiki/Linux>.

15 *Western Digital Red PRO* <https://www.westerndigital.com/products/internal-drives/wd-red-pro-sata-hdd>.

16 *SSD (Solid State Drive)* https://hr.wikipedia.org/wiki/Solid-state_drive/.

preko interneta tako da su podaci dostupni samo stranama kojima su namijenjeni kreiranjem posebnih veza, tzv. tunela, koji čine direktnu sigurnu vezu između računala koja imaju pristup VPN-u. *SoftEther VPN* se koristi jer je besplatan *open source softver* za kreiranje virtualnih privatnih mreža, koji je razvio 2014. godine Daiyuu Nobori sa Sveučilišta Tsukuba u Japanu. Iako služi za istraživačke svrhe spajanja mreža različitim protokolima, trenutno se smatra jednim od pouzdanih VPN softvera. Dostupan je za više operativnih sustava te je jednostavan za postavljanje i korištenje. *SoftEther VPN* je popularno rješenje za problem sigurne komunikacije jer su druga komercijalna rješenja znatno skuplja, kao primjerice izgradnja vlastite fizičke komunikacijske infrastrukture ili spajanje preko VPN-a od internet dobavljača.

Kada se vrši sigurnosna pohrana na izdvojenim lokacijama?

Nakon uspostave veze s izdvojenim lokacijama bilo je potrebno osmisliti kada se vrši sigurnosna pohrana na tim lokacijama radi mogućnosti povrata podataka u slučaju krizne situacije, a da se datoteka koja je krivo izmijenjena, pokvarena, zaražena ili nedostupna ne kopira na sigurnosnu pohranu te tako postaje zauvijek zapisana. Tako smo osmislili više vrsta sigurnosne pohrane:

1. *Dnevna lokalna sigurnosna pohrana.* Na računalima zaposlenika, uz sistemski disk i tvrdi disk za smještaj podataka, postoji još jedan dodatni tvrdi disk na koji se vrši dnevna sigurnosna pohrana tijekom jutarnjih sati.

2. *Dnevna sigurnosna pohrana.* Dnevna sigurnosna pohrana se vrši u različitim vremenskim intervalima po korisnicima, tako da se računala zaposlenika sigurnosno kopiraju svakodnevno po točno definiranom rasporedu na primarni *backup* poslužitelj na glavnoj lokaciji u Muzeju u Rijeci. Dodatno se arhiviraju računalne baze podataka zbirki tako da se komprimiraju u ZIP datoteku i preimenuju s datumom. Te ZIP datoteke kopiraju se na vanjski disk koji je spojen na poslužitelj.

3. *Tjedna sigurnosna pohrana.* Podaci s primarnog *backup* poslužitelja kopiraju se jednom tjedno na sekundarni poslužitelj na udaljenoj lokaciji depoa Pećine koji se spaja u mrežu samo taj dan, te ostale dane ostaje zaštićen radi odvojenosti lokacije.

4. *Mjesečna sigurnosna pohrana.* Podaci s primarnog poslužitelja kopiraju se jednom mjesečno na sekundarni poslužitelj u Brodu na Kupi koji se

spaja u mrežu samo taj dan, te ostale dane ostaje zaštićen radi odvojenosti lokacije.

Kako se vrši sigurnosna pohrana?

Za izradu sigurnosne pohrane ne koristi se nikakav komercijalni program, već se koristi jednostavna, standardna komanda koja je dio *Windows* operativnog sustava, *xcopy*,¹⁷ koja ima opciju izrade inkrementalnog kopiranja. Ona provjerava, uspoređuje i kopira samo izmijenjene datoteke. Koristi se kao dio *batch* skripte te u njoj definiramo koje direktorije želimo kopirati. Sadržaj skripte je prikazan na slici 2.

Kako se radi sigurnosna pohrana?

```
C:\Windows\System32\xcopy.com
```

Backup skripta

```
net use x: \\Kustos-PC\Kustos backup
```

```
xcopy f:\Baze\*. * x:\Baze\*. * /d /e /h /y /c
```

```
xcopy f:\Dokumenti\*. * x:\Dokumenti\*. * /d /e /h /y /c
```

```
xcopy f:\Fotoarhiv\*. * x:\Fotoarhiv\*. * /d /e /h /y /c
```

```
xcopy f:\Kustosi\*. * x:\Kustosi\*. * /d /e /h /y /c
```

```
xcopy f:\Muzej\*. * x:\Muzej\*. * /d /e /h /y /c
```

```
xcopy f:\Projekti\*. * x:\Projekti\*. * /d /e /h /y /c
```

```
xcopy f:\Slike\*. * x:\Slike\*. * /d /e /h /y /c
```

```
xcopy "e:\Mozilla Thunderbird\*. *" "x:\Mozilla Thunderbird\*. *" /d /e /h /y /c
```

```
xcopy e:\Google Drive\*. * x:\Google Drive\*. * /d /e /h /y /c
```

Slika 2. Kako se vrši sigurnosna pohrana?

Skriptom se prvo mapira mrežni disk za točno određenog zaposlenika te se kopiraju točno određeni direktoriji koji su zapisani u skripti. Skripta se pokreće putem *Task Scheduler*a u predefinirano vrijeme. Kada je napravljena pohrana na primarnom *backup* poslužitelju u Rijeci, koristeći shell skriptu i *Linux* komande *rsync*¹⁸ tj. *grsync* jednom tjedno kopiraju se (sinkroniziraju) podaci na *backup* poslužitelju u depou Pećine i jednom mjesečno na

17 XCOPY <https://learn.microsoft.com/en-us/windows-server/administration/windows-commands/xcopy>.

18 RSYNC, GRSYNC <https://help.ubuntu.com/community/rsync>.

backup poslužitelju u Kaštelu Zrinskih u Brodu na Kupi, kako je prikazano na slici 3.

Slika 3. Shema sustava sigurnosne pohrane na tri odvojene lokacije

Uvidjelo se da se zna dogoditi neka neželjena korisnička izmjena u bazama pa ju sigurnosna kopija samo prekopira, stoga se odlučilo da se dodatno mjesečno na poslužitelju u Rijeci vrši arhiviranje računalnih baza zbirki i dokumentacije tako da se sve komprimiraju u jednu datoteku i označe datumom arhiviranja. Za to se koristi besplatni program *7-Zip*¹⁹ te se takva 7z datoteka također kopira na udaljene lokacije.

Ovako posložen sustav sigurnosne pohrane za sada radi i odrađuje zadatke kako mu je zadano. Postavlja se pitanje što u slučaju krizne situacije treba napraviti. Iako se može sve propisati i sastaviti u obliku nekog priručnika, po nama je najbitnije upoznati i educirati korisnike kako se vrši sigurnosna pohrana s njihovim bazama i podacima i na koje lokacije se pohranjuju te sigurnosne kopije. Također je potrebna edukacija osoblja koje je zaduženo za povrat podataka i ponovno osposobljavanje rada računalnog sustava.

Ono što nedostaje i što se planira napraviti jest dokumentacija s planom izrade sigurnosne pohrane, shemama sustava, tlocrtima s nazivima i lokacijama servera, korisničkim imenima i lozinkama da netko drugi ili treći može

¹⁹ 7-Zip <https://www.7-zip.org/>.

razumjeti kako sustav radi i kako do datoteka pristupiti, te kako ih povratiti ili zamijeniti na pravom mjestu. Također bi trebalo posebno označiti *backup server* računala posebnim oznakama tako da se u slučaju kriznih situacija mogu lako prepoznati i po potrebi spasiti. Potrebna je stalna edukacija korisnika, barem jednom godišnje, kako prepoznati kriznu situaciju, kako se zaštititi od gubitka podataka, te ih stalno podsjećati da postoje sigurnosne kopije njihovih baza podataka i na drugim lokacijama.

I na kraju, mišljenja smo da bi osoba zadužena za vođenje muzejske dokumentacije trebala godišnje provoditi aktivnosti koje bi podrazumijevale periodičnu provjeru rada sustava sigurnosne pohrane, nadogradnju, provjeru dokumentacije i oznaka, te isto tako godišnju edukaciju korisnika i osoba zaduženih za povrat datoteka, kao i izvještaj o godišnjim aktivnostima sukladno čl. 6 Pravilnika.

Zaključak

Sustav sigurnosne pohrane smatra se jednom od bitnijih sastavnica koje bi trebalo osigurati za očuvanje muzejske dokumentacije. Svaki takav sustav pokazat će se neophodnim u bilo kojoj kriznoj situaciji, čega smo postali svjesniji nakon potresa i pandemije 2020. godine. Također, od 2021. godine postoji zakonski propis prema kojem muzeji moraju osigurati način čuvanja muzejske dokumentacije na uređajima koji nisu povezani u računalnu mrežu te isto tako na udaljenim lokacijama. Ono što se započelo raditi u Prirodoslovnom muzeju Rijeka jest stvaranje sustava baziranog na *open source* besplatnim rješenjima, jer bi se ovakvo komercijalno rješenje višestruko skuplje nabavilo i održavalo. Cilj je imati rješenje koje je nadogradivo, pouzdano i uvijek dostupno. Ovdje treba naglasiti kako bi se radi kriznih situacija sigurnosna pohrana morala raditi i na odvojenim lokacijama. Također, treba koristiti različite operativne sustave za sigurnosnu pohranu te različito vrijeme izrade sigurnosne pohrane, jer time povećavamo sigurnost sustava i podataka unutar njega.

Rizik od kriznih situacija u svim oblicima koji su navedeni u radu stalan je i ne smije se umanjivati. Treba raditi ono što svaki sustav zahtijeva, a to su administracija, nadogradnja i edukacija korisnika i stručnih djelatnika. Ono što nakon jedne godine od uspostave sustava nedostaje jest dobra dokumentacija i označavanje svih dijelova sustava te edukacija više osoba da znaju upravljati sustavom. Vodstva muzeja i njihovi osnivači trebali bi

biti svjesni da je potrebno dodatno financirati i ulagati u ovakve sustave te u edukaciju jer nedostaje znanja i stručnog osoblja koje to može za muzeje napraviti, kao što je to bio projekt MDC-a u suradnji sa Sveučilišnim računskim centrom Sveučilišta u Zagrebu, koji je nažalost ugašen 2018. godine. Naravno da uvijek postoje komercijalna rješenja, razni *Cloudovi*, NAS-ovi, servisi i tvrtke. Možda bi čak trebalo krenuti s inicijativom da tvrtke koje već daju muzejima aplikacije za vođenje dokumentacije predlože i taj vid zaštite podataka unutar svojih sustava, jer se nakon krizne situacije sve na kraju svodi na jednu osobu ili tim ljudi koji znaju kako sustav radi te mogu prepoznati i riješiti problem i vratiti sustav vođenja muzejske dokumentacije u normalan svakodnevni rad.

Literatura

- Collections Trust. Emergency planning for collections. [citirano 2024-02-26]. Dostupno na: <https://collectionstrust.org.uk/spectrum-resources/risk-management/>
- ICOM Handbook on emergency procedures: disaster resilience. [citirano 2024-02-26]. Dostupno na: https://icms.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/57/2022/05/Handbook-Disaster-Resilience_completed-2018.pdf
- Marić, I.; T. Jurić Rihtar; D. Vranešević (2021). (Ne)spremnost zagrebačkih muzeja na krizne situacije. // Muzeologija, 58, 12 – 43. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/file/406357> [citirano 2024-02-26].
- Laszlo, Ž.; B. Perčinić Kavur; H. Stublić (2010). Što činiti u slučaju nesreće, velike nesreće ili katastrofe? // Muzej u kriznim situacijama. Zagreb: Muzejski dokumentacijski centar. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/file/198480> [citirano 2024-02-26].
- MDC – statistički pregled hrvatskih muzeja za 2022. godinu (2022). [citirano 2024-02-26]. Dostupno na: [https://mdc.hr/files/file/muzeji/statistika/Statistički pregled za 2022_MDC.pdf](https://mdc.hr/files/file/muzeji/statistika/Statistički_pregled_za_2022_MDC.pdf)
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja dokumentacije o muzejskoj građi i muzejskoj djelatnosti te načinu ostvarivanja uvida u muzejsku građu i dokumentaciju (2023). // Narodne novine 21. [citirano 2024-02-26]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2023_02_21_361.html
- SoftEther VPN. [citirano 2024-02-26]. Dostupno na: <https://www.softether.org/>
- Zakon o muzejima (2018). // Narodne novine 61. [citirano 2024-02-26]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1267.html

Silvio Lebinac

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
slebinac@nsk.hr

Upravljanje mikrofilmiranjem novina i prikupljanje podataka za opis stranice bazom podataka

Newspaper preservation microfilming and data collecting for database page description

UDK / UDC: 070(0.035.22)

070:004

005.92:004.63

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 5. 3. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 20. 5. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 275-292

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Kao potpora procesu mikrofilmiranja novina u svrhu zaštite u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu izrađena je baza podataka *Mikrofilmiranje*. Jedan dio procesa je opis novina u odnosu na zahtjeve mikrofilmiranja. Glavna je značajka korištenja baze podataka *Mikrofilmiranje* to što omogućuje doseg do stranice i opis stranice prema svojstvima potrebnim za opis sadržaja ili nedostataka novina. U radu se u sažetom obliku nastoji prikazati model podataka i strukturu tablica, obrasce za unos podataka te upite i izvješća koji omogućuju učinkovito upravljanje podacima. Postavljanjem baze podataka *Mikrofilmiranje* na poslužitelj omogućen je istodoban distribuiran rad više djelatnika. S obzirom na posebno opisane entitete podatke opisa novina u sadašnjem obliku moguće je koristiti i za druge načine prijenosa sadržaja na drugi medij i za uvid u stanje tzv. idealnog primjerka novina.

Ključne riječi: baza podataka *Mikrofilmiranje*, priprema novina za mikrofilmiranje (digitalizaciju), podaci opisa stranice

Abstract

To support the process of microfilming newspapers for the purpose of protection, the Microfilming database was created in the National and University Library in Zagreb. One part of the process is the description of the newspaper in relation to microfilming requirements. The main feature of using the Microfilming database is that it allows reaching the page and describing the page according to the properties needed to describe the content or shortcomings of the newspaper. The paper tries to represent the data model and table structure, forms for data entry, and queries and reports that enable effective data management. By placing the Microfilming database on the server, the simultaneous work of several employees is enabled. Regarding the specially described entities, the data from the newspaper's current description can be utilized for alternative methods of transferring content to another medium and for understanding the concept of an ideal copy of the newspaper.

Keywords: "Microfilming database", preparation of newspapers for microfilming (digitization), page description data

Uvod

Namjera rada je predstaviti dio baze podataka *Mikrofilmiranje* (dalje Baza) izrađene u *Microsoft Accessu*¹ za potrebe praćenja postupka izrade mikrofilmskih preslika novina koji se odvija u procesu *Zaštitna snimanja i izrada preslika* Odjela Zaštita i pohrana Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Razlog korištenja mikrofilma umjesto tiskanih primjeraka jest propadanje papira na kojem su otisnuti.² Baza prati proces izrade od tiskanih novina do gotovog mikrofilma. Dio Baze koji se predstavlja fokusira se na opis koji doseže do stranice novina koja je cilj snimanja njihova sadržaja na mikrofilm, a pregled i opis predstavljaju pretpostavke za konceptualnu i fizičku pripremu predloška za snimanje koji na kraju postaje kolut mikrofilma. Važno je napomenuti da svezak i predložak za snimanje nisu jedno te isto jer se ponekad na kolut može snimiti više svezaka, a ponekad se jedan svezak mora snimiti na više koluta. Nakon pregleda ukupna količina stranica naslova raspoređuje se na kolute koji prate kronološki slijed. Ponekad nije učinkovito pratiti kronološki slijed pripreme predloška i snimanja, a rad u Bazi omogućuje snimanje onim redom kojim se vrši priprema predložaka. Fizička priprema predloška podrazumijeva razne minimalne postupke zaštite kao što su ravnjanje listova, uklanjanje traka, spajanje poderanih listova, uklanjanje komadića papira koji otpadaju s drobitog papira, premještanje pogrešno uvezanih listova ili dijelova,³ a ponekad i razvezivanje svezaka. Nakon konceptualne i fizičke pripreme slijedi završno listanje i stavljanje traka s uputama na mjesta u predlošku gdje treba staviti grafičku oznaku i konačna izrada špice (vidi dalje) te se tek tada predložak dostavlja na snimanje. Opsežna priprema omogućuje snimatelju/ici bavljenje snimanjem, a ne stanjem predloška. Nakon snimanja provjerava se uspješnost izrade filma i uspješnost prijenosa svake stranice prema prikupljenim podacima u pripremi te se obavljaju popravci ako su nužni.

Zaštitna snimanja podrazumijevaju izradu više generacija mikrofilma od kojih se jedna pohranjuje, a druga se kopira za korištenje u čitaonici. Korištenje preslike umjesto tiskanog izvornika jedan je od ciljeva kada se radi o zaštitnim snimanjima, u ovom slučaju na mikrofilmu. Mikrofilm nije omiljen među korisnicima, ali je stabilan i dugotrajan medij za pohranu za

1 *Microsoft Access* bio je odabir i Hrvatskoga restauratorskog zavoda za *Bazu restauratorski evidentiranih umjetnina u Hrvatskoj* (BREUH) devedesetih godina prošlog stoljeća. Vidi u Milošević (2016), 56.

2 Više o pripremi novina za izradu preslika vidi u Lebinac (2012).

3 Moguće je i samo staviti grafičku oznaku za pogrešku u uvezu, o čemu vidi dalje u tekstu.

razliku od krhkosti novinskog papira. Mikrofilm je pogodan i za skeniranje, s prednošću da je građa na njemu već pripremljena i uređena za snimanje. Podaci prikupljeni u opisu potrebnom za upravljanje tijeka mikrofilmiranja dijelom se koriste i kao pripremni za restauraciju koja obično slijedi nakon mikrofilmiranja. Mikrofilmiranje je stoga dio postupka cjelovite zaštite starih⁴ hrvatskih novina. Bez obzira na opseg svi naslovi prolaze iste postupke, a prednost Baze je da se svi naslovi u raznim fazama od pripreme do kontrole uspješnosti prijenosa nalaze na jednom mjestu. Baza je izrađena s ciljem omogućavanja jednostavnijeg i bržeg bilježenja i prikupljanja potrebnih podataka nego što je to s bilježenjem na papiru ili u programima *Word* ili *Excel* te upravljanja podacima. Tijekom „papirne faze“ nekoliko godina koristio se papirni obrazac za a) svezak koji se koristi, na drugom obrascu opisivani su b)⁵ pojedini brojevi i na kraju opis u obliku c) podaci o sadržaju koluta (špica). Strogo gledano, špica je niz snimaka⁶ koji prethode sadržaju novina na mikrofilmu, ali ovdje se odnosi samo na dokument snimljen na početku mikrofilma koji daje osnovne obavijesti korisniku o stanju novina na jednom kolutu⁷. Osnovni sadržaj ovih dokumenata s papira ugrađen je u *strukturu* Baze s mogućnošću bilježenja više podataka, više mogućnosti pretraživanja i naknadnog korištenja podataka.

Entiteti i odnosi

Grafičko sučelje programa *Microsoft Access* bilo je iznimno korisno pri dizajniranju Baze podataka jer nisu bila potrebna znanja programiranja za izradu tablica i njihovih veza.⁸ Glavni cilj bio je opisati stranicu prema zadanim kriterijima za opis građe čiji se sadržaj nalazi na stranici novina i prenositi na mikrofilm i u opisnoj i potom slikovnoj interpretaciji sačuvati *zatečeni* kontekst. U tekstu očuvani kontekst omogućuje razumijevanje i vizualizaciju predmeta opisa bez uvida u konkretni primjerak, što se postiže izražavanjem fizičkih oštećenja na stranici, npr. u poznatim mjernim jedinicama (rupa u listu 2 x 3 cm), navođenjem boje tinte, dimenzija trake i položaja na slici.

4 Ili povijenih novina, s graničnom godinom oko 1945.

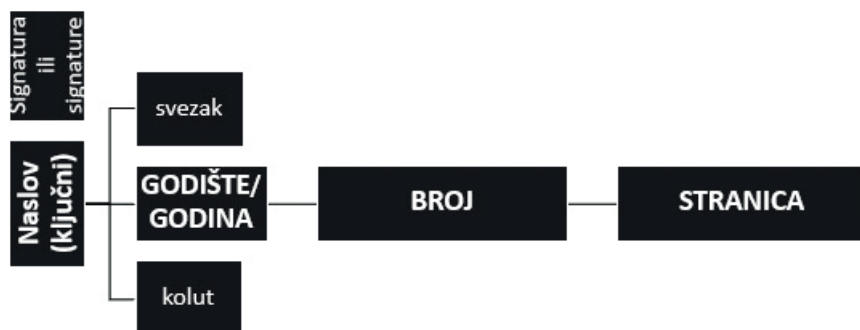
5 Kako izgleda obrazac b) vidi u Lebinac (2012), str. 103.

6 Jedan od dokumenata koji se snima na početku mikrofilma jest snimak s bibliografskim podacima, o čemu vidi dalje u tekstu.

7 Osim na mikrofilmu, špica se čuva i kao *Word* dokument.

8 Krajcar navodi da mnogi smatraju *MS Access* sustavom RAD (*Rapid Application Development*). Krajcar (2019), 38.

Sam postupak izrade Baze čiji se dio predstavlja trajao je oko šest mjeseci. Dio Baze o kojem se govori napravljen je s više ciljeva: ubrzati unos podataka ili unijeti više podataka za isto vrijeme radi očuvanja konteksta opisa, koristiti se podacima u pripremi novina za snimanje te pri kontroli rezultata prijenosa na mikrofilm. S tim ciljevima i metodom pokušaja i pogrešaka izgrađen je sustav *tablica* (entiteta) u kojima se podaci čuvaju, tablice su spajane u sustav *obrazaca* za unos podataka kojim se prvenstveno prati proces rada u pripremi po načelu od poznatog k nepoznatom, podaci iz tablica ili same tablice spajane su u sustav *upita* koji daje odgovore koji su potrebni tijekom rada i u izradi zapisa koji postaje sastavnim dijelom mikrofilma (špica) i sustav *izvješća* koji koristi prethodne upite za ispis rezultata prema zadanim kriterijima. Polazište, a ujedno i orijentir za izradu *obrazaca*, koje je poznato jest signatura i sređen kataložni opis. Uz poznat naslov vidljiv u jednom *obrascu* dodaje se popis godišta dok se ne popišu sva godišta, stoga su sada godišta postala poznata i time orijentir pa slijede brojevi sveščića i dalje se nastavlja prema strukturi. Skup kategoriziranih napomena za opis sastoji se od manjeg broja odabranih napomena (oštećen tekst, pogreška u uvezu, netočna paginacija, netočan broj, netočan datum, teško čitljiv original, original u boji...), tj. svojstava kojima se opisuje stranica koja će biti snimljena na mikrofilm. Ako postoje nedostaci u stanju novina, otklanjaju se tijekom pripreme (metodama minimalnih konzervatorsko-restauratorskih zahvata) ili korištenjem drugog primjerka ili, ako nedostatke nije moguće ukloniti, bilježe se na špici kao napomene te mikrofilm sam čuva svoj opis. Budući da nije cilj ovog rada opisati cijeli postupak izrade mikrofilma, već samo prikupljanje i strukturu podataka potrebnih za opis novina, važno je napomenuti da se podaci u ovom dijelu Baze mogu koristiti i u pripremi za digitalizaciju mikrofilma ili tiskanog izvornika. Odnos glavnih entiteta u Bazi prikazan je na slici 1. Postavljenjem Baze na poslužitelj omogućen je istodobno pristup i rad više korisnika putem individualiziranih obrazaca, tzv. „formi“.

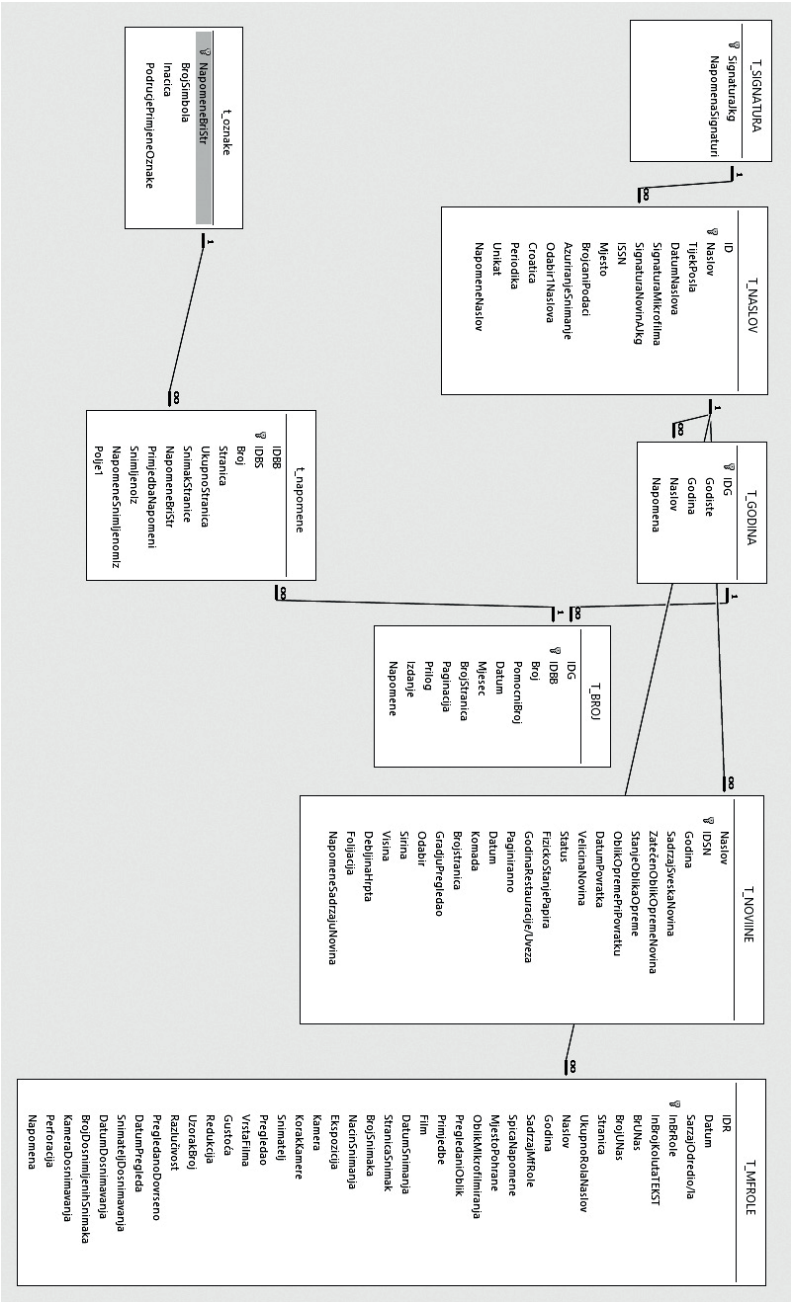
Slika 1. Osnovna struktura tablica

Detaljnije o tablicama

Pri prijenosu s medija na medij gubi se izvorni kontekst; zato skup podataka treba omogućiti njegovo očuvanje, što se postiže hijerarhijskom i nasljednom strukturom tablica. Svojstva potrebna za opis stanice pridružuju se opisu broja, godišta i naslova koji su dio opisa na potrebnoj razini hijerarhijske strukture. Izvan strukture tablice koja se opisuje ostaju „svezak“ i „kolut“ koji nisu predmet od interesa u ovom radu.⁹

Poznato polazište je signatura te naslov. Godine i godišta su složeni u niz koji omogućuje razlikovanje kalendarske i npr. školske godine. Isto načelo niza vrijedi i za broj, ali ne i za stranicu (ali uvijek se može primijeniti), već samo ako postoji kakav nedostatak ocjenjen kao relevantan potencijalnom korisniku mikrofilma.

⁹ Podaci se koriste i tijekom pripreme za restauraciju novina i izradu uveza nakon mikrofilmiranja. Podaci sa špice na početku mikrofilma korisni su tijekom digitalizacije novina s mikrofilma.

Slika 2. Model podataka realiziran u bazi *Mikrofilmiranje*

Niz od naslova, tj. godišta/godina preko brojeva do opisa stranice pokriva pretežni dio poslova knjižničara pri pregledu u pripremi novina za prijenos na drugi medij. Ukratko, **naslov** je vezan uz ISSN, što pretpostavlja da su u katalogu NSK novine opisane na razini ključnog naslova i tek tada ulaze u proces prijenosa na drugi medij. Pretpostavlja se da ISSN jamči razinu obrade naslova na kojoj se naslov jasno razlikuje od nekog drugog naslova s ciljem da se ne ponavlja snimanje već snimljenog naslova, što je ustvari primjena načela da se ne snima građa koja nije obrađena. Pri obradi naslova odabranih za snimanje koji nemaju ISSN on se naknadno dodjeljuje. Taj se kratki zapis o ključnom naslovu snimljen na mikrofilm naziva *snimak s bibliografskim podacima* i snima se na svaki kolut. Snimak s bibliografskim podacima razlikuje se od špice koja opisuje pojedini kolut i na svakom kolutu je različita. Sadržaj snimaka s bibliografskim podacima nastaje u suradnji s procesom Obrada neomeđene građe Odjela Obrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Tablica **godište/godina** omogućuje razlikovanje godišta i godine, dakle, opis i školske godine (i kombinacije raznih kalendara). Tablica **broj** opisuje numeraciju, datum izlaženja, broj stranica, priloge i izdanja, te razlikovanje broja (naveden prema izvoru podataka) i pomoćnog broja (dodaje knjižničar) koji se ne može naći na stranicama novina, a omogućuje smještanje u niz i istodobno zadržavanje izvorno zatečene numeracije. Tablica nazvana **napomena** opisuje pojedino svojstvo potrebno za opis mikrofilma koje je pridruženo stranici. Zahtijeva se ponovno ručno upisivanje broja sveščića uz to što stroj dodjeljuje identifikator svakom broju sveščića. Na ovoj razini moguće je opisati svaku pojedinu stranicu i to više puta; *ukupno stranica* odnosi se na broj stranica s pridruženim svojstvom (oštećen tekst na, recimo, pet stranica koje su prethodno navedene), *snimak stranice* za usporedbu stanja i izgleda stranice prije prijenosa na novi medij i nakon prijenosa (samo za problematične), a „*snimljenoIz*“ omogućuje identifikaciju primjeraka ili fonda iz kojeg je pojedina stranice snimljena. Tablica **oznake** opisuje prilagođenu upotrebu odabranih grafičkih oznaka ISO 7000¹⁰ u izradi opisa koji postaje dio mikrofilma (vidi sliku 4).

10 ISO Graphical symbols for use on equipment.

TUMAČENJE MEĐUNARODNIH SIMBOLA (ISO-7000)

BROJ SIMBOLA U ISO-7000	SIMBOL	TUMAČENJE
0075		KRAJ ROLE
0076		POČETAK ROLE
0077		TEŠKO ČITLJIVI ORIGINAL
0078		OŠTEĆEN TEKST POGREŠKA U UVEZU
0079		NETOČAN DATUM NETOČNA PAGINACIJA
0080		PONOVljeni SNIMAK
0081		STRANICE I BROJEVI KOJI NEDOSTAJU
0486		DIJELOVI KOJI SE TREBAJU SNIMATI
0487		DIJELOVI KOJI SE NEĆE SNIMATI
0488		ORIGINAL U BOJI
0489		MIKROFORMA PRVE GENERACIJE U BOJI
0490		NASTAVAK NA DRUGOJ ROLI
0491		NASTAVAK S DRUGE ROLE

Slika 3. Tumačenje međunarodnih simbola (ISO 7000)

t_oznake	
NapomeneBriŠtr	BrojSimbola
TEŠKO ČITLJIVI ORIGINAL	0077
POGREŠKA U UVEZU	0078
OŠTEĆEN TEKST	0078
PAGINACIJA NETOČNA	0079
NUMERACIJA netočna	0079
DATUM NETOČAN	0079
PONOVljeni SNIMAK	0080
NEDOSTAJE STRANICA	0081
BROJ NEDOSTAJE	0081
DIJELOVI KOJ SE NEĆE SNIMATI	0487
ORIGINAL U BOJI	0488

Slika 4. Odabrani simboli s načinom upotrebe za opis u tablici t_oznake

Tumačenje međunarodnih simbola prikazanih na slici 3 snima se na početku svakog mikrofilma.¹¹ Neobične gramatičke formulacije naziva svojstva na slici 4 prilagođene su brzom odabiru u padajućem izborniku (obično s prva dva slova),¹² ali se pri izradi zapisa (špica) prilagođavaju standardnom pravopisu. Ova su svojstva u Bazi primarni ključevi te omogućuju integritet podatka i dosljedno imenovanje svojstava. Umanjen grafički prikaz međunarodnih simbola stavlja se uz odgovarajuću stranicu i snima uz tu stranicu na mikrofilm te uz tumačenje na početku filma korisniku pruža informaciju o stranici.

Na slici 5 prikazan je obrazac 300T_GODINA¹³, a uključuje tri spojene tablice kojima je realiziran niz naslov/godište/godina-broj-napomena. Na tom obrascu moguće je izdvojiti jednu po jednu godinu unutar naslova s

¹¹ Na slici 3 skenirani su s mikrofilma.

¹² Vidljivo je da svaki simbol ima više značenja, a u bazi i primjeni njihovo je značenje individualizirano, tj. za brojeve i stranice na špici se navode odvojeno, ali simbol snimljen na film je isti uz mjesto (stranicu ili broj) na koje se odnosi.

¹³ Preuzima se naslov iz tablice T_GODINA.

popisom svih brojeva u toj godini. Na slici 6 prikazan je dio upita u kojem se pomoću identifikatora broja sveščića (IDBB) u tablici T_BROJ koje dodjeljuje računalno može izdvojiti pojedini sveščić radi prikaza podataka potrebnih za opis stranice koji se mogu prikazati na razne načine, a na slici 7 prikazan je način pomoću gore spomenutih izvješća. Na slici treba zapaziti (vidi zaokruženo) i smisao upisivanja dva niza brojeva sveščića (prema izvoru podataka i onaj koji dodaje knjižničar) koji se razlikuju jer je numeracija na izvoru podataka netočna.

[illegible]

Slika 5. Obrazac 300T GODINA

Q_STRANICA_NAPOMENE

T_NASLOV

ID

Naslov

TijekPosla

DatumNaslava

SignaturaMikrofilma

SignaturaNovinaAlky

Adligat

ISSN

Mjesto

T_GODINA

IDG

Godiste

Godina

Naslov

Napomena

T_BROJ

IDG

IDBB

Broj

Pomocr

Datum

Mjesec

BrojStra

Paginac

Prilog

Izdanje

t_napomene

IDBB

IDBS

Broj

Stranica

UkupnoStranica

SnimakStranice

NapomeneBriStr

PrimjedbaNapomeni

Snimljenolz

NapomeneSnimljenomiz

Pojie:

IDBB

IDBS

Broj

Naslov

Izdanje

Prilog

Tablica:

T_BROJ

t_napomene

T_BROJ

T_GODINA

T_BROJ

T_BROJ

Sortiranje:

Prikaži:

Kriterij:

69771

ili:

Slika 6. Upit za IDBB

Broj	Datum	Mjesec	Stranice	Napomena	
JUTARNJI list (Zagreb. 1912)					
Godina	1923				
4278	4274	24	12	1	TEŠKO ČITLJIVI ORIGINAL ORIGINAL U BOJI NUMERACIJA netočna
4278	4274	24	12	1,16	
4278	4274	24	12	1	

Slika 7. Izvješće generirano upitom IDBB

Primjer broja 4274 [i. e. 4278]

Drugi niz navođenja sveščića ne čini se na prvi pogled potrebnim, već kao gubljenje vremena, ali kratka analiza primjera broja 4278 koji je **PomoćniBroj** i **Broja** sveščića 4274 koji je evidentiran s naslovnice kao izvora podataka pokazuje neke razloge zašto nije suvišan. Nizovi se razlikuju po tipu podataka. U polje **Broj** moguće je unositi slova, znamenke, simbole i dr., a u polje **PomoćniBroj** samo brojeve. Odabir tipa podataka **broj** za **PomoćniBroj** omogućuje nizanje od manjeg prema većem, što smješta brojeve sveščića u niz za cijelu godinu ili drugo odabrano razdoblje. Sveščić s brojem 4274 tiskan je 23. prosinca i njegov je broj ponovljen 24. prosinca i trebao je biti 4275.

Tablica 1. Primjer broja 4274¹⁴

IDBB	Broj	PomocniBroj	Datum	Mjesec
69757	4264	4264	10	12
69758	4265	4265	11	12
69759	4263	4266	12	12
69760	4264	4267	13	12
69761	4265	4268	14	12
69762	4266	4269	15	12

¹⁴ Tablica 1: Primjer broja 4274 dio je koji se vidi i na slici 5.

¹⁵ IDBB uz to što je identifikator prati i redoslijed upisivanja, a kad se jednom izbriše više se ne može naknadno upisati isti.

69763	4267	4270	16	12
69764	4268	4271	17	12
69765	4269	4272	18	12
69766	4270	4273	19	12
69767	4271	4274	20	12
69768	4272	4275	21	12
69769	4273	4276	22	12
69770	4274	4277	23	12
69771	4274	4278	24	12
69772	4276	4279	27	12

Razlika broja svešćića 4274 i 4278 pokazuje da je netočna numeracija započela još s brojem 4263 [i. e. 4267] te se nastavlja do broja 4274 [i. e. 4278]. Iz primjera broja 4274 možemo lako netočno zaključiti da u fondu ima dva primjerka svešćića 4264-4265 i dva primjerka svešćića 4274, stoga su nužni dodatni podaci koji čine kontekst za opis svešćića. U kratkom vremenskom razdoblju od 12. do 24. prosinca dva puta je numeracija bila netočna. Nakon prve netočne numeracije niz je nastavljen kao da se greška nije ni dogodila, za razliku od druge greške koja je drugog dana ispravljena, ali opet nije uočena prva greška te se nastavlja niz netočno numeriranih svešćića. Stoga, bez bilježenja u Bazi ne bi bilo moguće pratiti niti donositi informirane odluke.

Brojčani pokazatelji

Slijedeći su brojčani pokazatelji za osnovne entitete Baze iz kolovoza 2023. godine. Evidentirana je 1.021 signatura, 1.258 naslova, 8.128 svezaka, 7.118 godišta/godine, 403.228 svešćića (brojeva) i s 2.953.393 stranica te 5.091 kolut.¹⁶ Radi se o ukupnim brojevima zapisa entiteta koji su nastali tijekom radnih procesa te su jednim dijelom nepotpuni. Prvenstvena je namjena Baze pomoć u radu i orijentaciji tijekom procesa snimanja.

¹⁶ Kvantitativni podaci iskazani su samo za Bazu. Treba im dodati papirnu fazu, fazu *Worda*, fazu *Excella* te niz neuspjelih baza.

Rasprava

Osnovu za opis u Bazi pretpostavlja primjerak unikata¹⁷ iz fonda NSK i on se posebno ne navodi, već se podrazumijeva. Svi ostali primjerci korišteni u pripremi i u snimanju navode se. Prema osnovnoj strukturi tablica u Bazi za opis prikupljanja podatka vidljivo je da se iskazuje broj stranica u pojedinom sveščiću. Moguće je, dakle, prikazati svaki pojedini sveščić s brojem stranica za svako godište i godinu neovisno o pojavnom fizičkom obliku njegove pohrane. Stoga se ovakvim načinom ne iskazuje posjedovanje ili nedostajanje broja u fondu, već su iskazani rezultati istraživanja koji proizlaze iz uloge NSK kao bibliografskog središta. Ovi rezultati su bibliografski podaci i iskazuju se kao brojčani podaci, a u Bazi sadržaj tih brojčanih podataka vodi do pojedine cjelovite jedinice građe i sveščić se u konačnici tretira kao monografija. Opis na razini sveščića u Bazi uključuje *broj* sveščića preuzet s izvora podataka, *pomoćni broj* je drugi niz brojeva pomoću kojeg se sveščići smještaju u niz, *datum* označuje redni broj dana u mjesecu, *mjesec* je mjesec u uobičajenom značenju, ali upisan kao broj, broj stranica, izdanje, priloge, a ako paginacija nije repetitivna trebalo bi opisati i paginaciju. Odabir brojeva kao tipova podataka s jedne strane omogućuje pretežni rad na numeričkoj tipkovnici, ali i smještanje u niz te zbrajanje stranica. Uz numeričke podatke uz broj sveščića, treba naglasiti, bilježe se i izdanja i prilozi te ostaju vezani uz taj broj sveščića svaki sa svojim brojem stranica.

Jedan od rijetkih kataloga koji navodi svaki pojedini sveščić s datumom izlaženja jest katalog Knjižnica grada Zagreba, ali ni on ne opisuje stranice, tj. cjelovitost sveščića ili stranice u sveščiću. Katalog KGZ-a navodi za svaki svezak uvezano razdoblje i brojeve sveščića koji nedostaju u njemu. Uz to se posebno navodi godina te mjesec sa sveščićima i datumom uz svaki sveščić, ali ne opisuje opseg svakog sveščića.¹⁸

Poznavanje opsega sveščića intencija je ovakvog načina rada. Na sljedećoj razini je opis stranica koje se pojedinačno izdvajaju tako da im se pridružuje potreban opis, ali ne opisuje se svaka stranica, već samo one s nedostacima. Opisivanje nedostataka ima za cilj i smanjenje korištenja tiskanog primjerka jer se na „špici“ ukazuje korisniku da je na nekoj stranici oštećen tekst ili je slabije čitljiv pa nema smisla tražiti uvid u tiskani izvornik. Stoga je samo dio od ukupno iskazanog broja stranica opisan podacima potreb-

¹⁷ Jedan od obveznih primjeraka.

¹⁸ Vidi npr. Katalog Knjižnica grada Zagreba. Obzor (Zagreb. 1871-1881).

nim za mikrofilmiranje, ali su sve snimljene na mikrofilm, što se i potvrđuje pregledom mikrofilma nakon snimanja, tj. uspoređivanjem s brojem stranica svakog sveščića.

Gore spomenuto polje *SnimljenoIz* koristi se kad sveščić ili stranica nisu snimljeni iz pretpostavljenoga pregledanog primjerka iz fonda NSK, dakle za evidenciju drugih primjeraka iz fonda NSK ili iz fonda neke druge ustanove ili knjižnice. Ovaj podatak navodi se i na špici. Dovoljnim razlogom smatra se sveščić koji nedostaje ili oštećenje teksta na stranici. Dubina istraživanja ide do granice potpunosti i cjelovitosti fonda sveščića na mikrofilmu u što većoj mjeri. Stoga bi se moglo reći: kada se podaci iz Baze putem polja *SnimljenoIz* povežu s nekom ustanovom, omogućuje se uvid u fond barem jednog primjerka sveščića i sačuvanoga intelektualnog sadržaja u obliku preslike na mikrofilmu. Rad u Bazi omogućuje odgađanje snimanja dok se ne postignu potrebni uvjeti, a moguće je raditi i na više naslova istodobno.

Na špici se stoga ne nalaze samo nedostaci, već i broj koluta u slijedu snimanja, snimljeno razdoblje, izdanje, prilozi, primjerci, fond i slično, s ciljem dostupnosti informacija korisniku na samom filmu. Moglo bi se reći da špica afirmira ulogu korisnika. U slučaju digitalizacije s mikrofilma podaci sa špice mogu olakšati proces i imenovanje datoteka jer je kao u primjeru broja 4274 [i. e. 4278] dio problema razriješen. Pri digitalizaciji novina s izvornika u svakom slučaju suvišnim postaje na slici 1 (Osnovna struktura tablica) prikazani dio strukture nazvan „kolut“; „svezak“ ne bi trebao biti sporan, a dio niza godište/godina-broj-stranica vjerojatno ostaje, ali bez napomena povezanih s mikrofilmom. Na kraju treba spomenuti da ovaj niz kao dio strukture Baze interpretira osnovnu strukturu zapisa brojčanih podataka, npr. *Jutarnjeg lista* (Zagreb. 1912): God.1,br.1(28.veljače 1912)-god.30,br.10496(13.travnja 1941).¹⁹

19 Zapis brojčanih podataka *Jutarnjeg lista* (Zagreb. 1912) prema zapisu u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Slika 8. Piramidalni prikaz brojčanih pokazatelja

Na slici 8 prikazane su razine opisa kao slojevi u piramidi radi vizualizacije volumena podataka pojedine razine, ali prikazuje i ukupni kontekst entiteta opisanih hijerarhijom.

Mogućnosti

Moguće je npr. izdvojiti sve naslove koji su objavljeni na odabrani datum ili prema zahtjevu korisnika ili projekta. Moguće je za svaki naslov iskazati ukupan broj stranica i razvrstati ih po godinama ili izdvojiti pojedina izdanja za sve naslove. Tijekom rada moguće je pronaći i pogrešno uvezan primjerak unutar drugog naslova, godišta, sveska i slično. Moguće je pisati izvješća o radu jer model podataka opisuje entitete s datumima, a struktura obrazaca proces rada. Doseg opisa do svake stranice u sveščiću koji opisuje nedostatke na izdvojenim stranicama za pripremu i za mikrofilm samo je prigodan. Međutim, pri skeniranju mikrofilma svaka stranica postaje zasebna slikovna datoteka, a time i moguća krajnja jedinica opisa i pridruživanja svojstava. Konkretno, svakoj stranici moguće je pridružiti slikovnu datoteku te stranice i prikazati slikovne datoteke te stranice u Bazi. Stoga se prema strukturi Baze stranice mogu listati ili mogu biti pridružene slikovne datoteke samo oštećenih stranica. Nadalje, može se pretpostaviti da bi trebalo biti moguće Bazu putem ključnog naslova povezati s bilo kojim katalogom.

Zaključak

Za razliku od uobičajenih kataloga u kojima se stavlja zarez na mjesto broja koji nedostaje u Bazi se broj eksplicitno evidentira, a krajnji cilj je naći drugi primjerak i evidentirati fond iz kojeg je snimljen ili u kojem se može pronaći. Isto vrijedi i za stranice koje nedostaju u broju, te za oštećenja i teže čitljive stranice. Odabrani simboli u Bazi postaju kategorizirana svojstva, a kao primarni ključevi omogućuju integritet podataka entiteta od naslova do opisa stranice te okupljanje cjelokupnog konteksta u bazi oko svakog svojstva posebno. Tomu je vjerojatno pridonijela osnovna struktura naslov-godište/godina-broj(-stranica). *Access* se pokazao kao iznimno prilagodljiv program za opis raznolikosti pojavnih oblika novina. Kao glavna prednost *Accessa* u odnosu na *Excel* pokazala se mogućnost povezivanja tablica, definiranje odnosa među njima, čuvanje integriteta podataka i njihovo ažuriranje. Očekivana prosječna dnevna količina pregledanih stranica s prikupljenim podacima jest oko dvije tisuće stanica relativno dobro očuvanih novina. Broj pregledanih stranica ovisi o količini podataka kojima se opisuju, tj. o stanju novina koje je potrebno zabilježiti da bi se proces pripreme i prijenosa na drugi medij odvijao sa što manje zastoja. Problem s novinama i prikupljanjem podatka jest raznovrsnost i raznolikost novina, što ima za posljedicu da je opis jednog naslova svojevrsna studija slučaja. Može se zaključiti da medij korištenja, mikrofilm ili digitalni, oblikuje načela informiranja korisnika, a time i pripremu koja proizlazi iz pregleda i opisa novina kao i sam opseg i tijek pripreme. Snimanje na mikrofilm dio je procesa zaštite uglavnom starih, povijesnih novina. Tako nastali mikrooblici koriste se za pohranu, kao kopija za korisnike ili digitalizaciju.

Literatura

- ISO Graphical symbols for use on equipment. [citirano: 2024-02-24]. Dostupno na: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:pub:PUB400001:en>
- Katalog Knjižnica grada Zagreba. Obzor (Zagreb. 1871-1881). [citirano: 2024-02-22]. Dostupno na: <https://katalog.kgz.hr/pagesResults/bibliografskiZapis.aspx?¤tPage=1&searchById=20&sort=0&age=0&fid=2&fv0=novine&spid0=20&spv0=obzor&mdid0=0&vzid0=0&selectedId=845133886>
- Katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Jutarnji list (Zagreb. 1912).

[citirano: 2024-05-19] Dostupno na: https://katalog.nsk.hr/F/5J8JN12V9GDYDPI-TEXSCY39DELX2YDKKXFK2Y3TVLFI268KYNA-19892?func=full-set-set&-set_number=042419&set_entry=000002&format=999

Krajcar, G. (2019). Izrada baze podataka za potrebe upravljanja radnim nalozi-ma. Završni rad. [citirano: 2024-02-22] Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:212:840950>

Milošević, S. (2016). Novi model elektroničkoga dokumentiranja i dugoročnog čuva-nja podataka u konzervatorsko-restauratorskoj djelatnosti. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

Lebinac, S. (2012). Priprema starih novina za mikrofilmiranje i digitalizaciju. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 55, 2, 95-110. [citirano 2024-02-22]. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/106555>

Petra Husain Pustaj

Hrvatski športski muzej, Zagreb
phpustaj@sportski-muzej.hr

Martina Vargek

Hrvatski športski muzej, Zagreb
mvargek@sportski-muzej.hr

Zbirka fotografija – izazovi uslijed koronavirusa
i dva potresa

Projekt *Utjecaj koronavirusa na sportaše*

Collection of photographs – challenges of the
Coronavirus pandemic and two earthquakes
Project *Coronavirus' influence on athletes*

UDK / UDC: 77:069

004.93

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 22. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 26. 4. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 293-305

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Fizička odvojenost od fotografija i negativa – osjetljivih medija koji su, nakon što je zgrada Muzeja ozbiljno oštećena tijekom dvaju potresa, bili preseljeni u privremenu čuvaonicu Hrvatskoga državnog arhiva, predstavljala je svojevrstan izazov u daljnjem vođenju Zbirke. Pored nove organizacije prikupljanja, obrade i pohrane građe, iznova se postavlja pitanje kako najjednostavnije raditi s građom koja je dislocirana nekoliko kilometara od ureda u kojima se trenutno nalazimo. Učestali upiti korisnika, kao i rad na izradi stalnog postava te drugih privremenih izložbi rezultirali su suradnjom i nastankom projekta koji u svojoj glavnoj ulozi ima, uz pomoć vanjskih suradnika – umirovljenih sportskih fotoreportera i novinara, digitalizaciju i obradu pozamašnog dijela negativa *Sportskih novosti*.

Projekt *Utjecaj koronavirusa na sportaše* prikazuje prilagodbu rada u teškim uvjetima, ali i mogućnost da se zabilježe važni povijesni trenutci koji su ostavili traga na našim sportašima i na mnogim sportskim natjecanjima i događanjima. Razgovori putem platforme *Zoom*, tijekom kojih su svima postavljana četiri ista pitanja, oblikovani su u videomaterijal koji čuva prve reakcije i promišljanja naših sportaša o novonastalim uvjetima u kojima su bili primorani održavati svoje treninge i pripreme za natjecanja.

Ključne riječi: fotografija, negativ, potres, projekti, Olimpijske igre, Parao-limpijske igre

Abstract

Physical separation from photographs and negatives, sensitive materials, that occurred following serious damage to the Museum's building during two earthquakes represents a challenge in the continued management of the collection. They were evacuated to a temporary home in the depots of the Croatian State Archive. Beyond the necessity of reorganizing the collection, processing and storage of the collection's contents, the situation raises the issue of finding the best method to work with materials stored several kilometres away from the temporary offices of the Museum. Frequent external inquiries, as well as continuing work on creating a permanent display and other exhibitions resulted in a partnership and the initiation of a project which aims to, with the aid of retired sports photographers and journalists, digitize and process a large quantity of negatives from the "Sportske novosti" newspaper.¹

The project “Coronavirus’ influence on athletes” demonstrates ways to adapt to difficult conditions. It also presents an opportunity to record historical moments that left their mark on many sports competitions and events. During Conversations using the ZOOM conferencing platform, all interviewees were asked four questions. Their answers became part of video materials preserving the reactions and thoughts of our athletes regarding unprecedented conditions forced upon their trainings and competition preparations.

Keywords: photographs, negatives, earthquakes, projects, Olympic Games, Paralympic Games.

Povijest Hrvatskoga športskog muzeja

Hrvatski športski muzej djeluje više od sedamdeset godina u raznim ustrojstvenim oblicima, a od 2003. godine kao nacionalna muzejska ustanova pod okriljem Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske sustavno prikuplja najvrjedniju kulturnu baštinu iz područja hrvatskog sporta i tjelovježbe. Svoje temelje Muzej gradi još 1947. godine kada je dobavljena prva građa – ostavština Franje Bučara. Do danas je prikupljeno više od 400.000 predmeta, fotografske građe, dokumenata i publikacija koji svjedoče o povijesti i razvoju sporta na prostoru Hrvatske od polovice 19. stoljeća do danas. Hrvatski športski muzej putem izložbi i drugih oblika javnog djelovanja predstavlja povijest sporta, osobe i događaje, kao i promjene koje su obilježile i utjecale na razvoj sporta u Hrvatskoj i šire.¹

Godinu 2020. obilježile su značajne promjene koje su bile uzrokovane dvjema pojavama: potresom koji je pogodio Zagreb 22. ožujka 2020. i pandemijom koronavirusa koja je snažno utjecala kako na rad Muzeja tako i na same sportaše, sportska udruženja i organizacije sportskih događanja. Izravna posljedica potresa bilo je seljenje Muzeja iz Praške 2/II na novu, privremenu adresu Basaričekova 24 na Gornjem gradu, dok je godinu i pol kasnije cjelokupni fundus premješten i pohranjen u službenu čuvaonicu Hrvatskoga državnog arhiva u Kerestincu. Paralelno sa selidbom nastavljeni su i radovi u Ilici 13, gdje se unatoč svim otežavajućim okolnostima kontinuirano uređuje prostor za prvi stalni postav Hrvatskoga športskog muzeja.

¹ Bojanić; Vargek (2023), 3.

Rad na Zbirci fotografija u novonastalim uvjetima

Rad na Zbirci fotografija zahtjevan je i složen posao, budući da ta najstarija i najveća zbirka Muzeja broji više od 350.000 jedinica građe. Njezin obim te raznovrsnost i osjetljivost materijala i u regularnim prilikama zahtijeva poseban pristup, sustavnost i predanost radu kako bi njezin sadržaj bio adekvatno obrađen i dostupan na korištenje daljnjim korisnicima. Od trenutka preuzimanja u proljeće 2019. godine do danas Zbirka nije u potpunosti pregledana, već je prošla vrlo izazovno razdoblje.

Gubitak radnog prostora u Praškoj 2/II, u kojem su se nalazili uredi i čuvaonice Muzeja, pred sve je djelatnike Hrvatskoga športskog muzeja u daljnjem radu postavio nove izazove, potaknuo ih da promisle i zapitaju se imaju li mogućnosti što promijeniti u dosadašnjem poslovanju i utjecati na poboljšanje uvjeta rada (slike 1-3).

Slike 1-3. Zbirka fotografija, rad na preventivnoj zaštiti

Neposredno nakon potresa, a bitno za vođenje i daljnji rad na Zbirci fotografija, istaknulo se i potvrdilo nekoliko činjenica. Prije svega, opravdana je ranije donesena odluka o hitnosti i nužnosti da sva fotografska građa bude pohranjena u beskiselinske omotnice i kutije te da na kutijama u kojima se nalazi inventarizirana građa pored teme sporta bude zapisan još i stalni smještaj. Važnost adekvatne pohrane fotografske građe prvo se pokazala tijekom potresa, jer građa nije bila oštećena niti je pala s polica na kojima se nalazila te ju je bilo jednostavnije seliti neplanski i iznenadno kada je u lipnju 2022. godine prokisnuo krov središnjih uredskih prostora Muzeja u Praškoj 2/II.

Preventivnom zaštitom građe omogućen je jednostavan, siguran i brz transport Zbirke na novo odredište.

Za daljnje planiranje rada na Zbirci i organizaciji poslova u njoj od velikog je značaja bio upravo potres i dislokacija građe. Naime, nužnost digitalizacije građe u ovom je trenutku bila jasnija nego ikada prije.

Unatoč tomu što Hrvatski športski muzej službeno nije otvoren za posjetitelje, korisnicima se tijekom cijelog perioda rada na pregled i korištenje ustupa gotovo sva tražena građa, pa tako i ona koja još nije obrađena, već se na poseban zahtjev obrađuje. Seljenjem građe u prostore čuvaonice Hrvatskoga državnog arhiva u Kerestincu neobrađena građa postala je nedostupnija i teže pregledna, a rad s korisnicima sveden gotovo na minimum. Iako složena, s označenim temama na kutijama, njezina količina kao i nedostatak radnih uvjeta u čuvaonici otežavaju pregled fotografskog materijala. Rad na građi zahtijeva jednostavan pristup; iako se uzimanjem nekoliko kutija, koje se u depo vraćaju nakon obrade, prividno stvara dojam funkcioniranja i zadovoljavajućih uvjeta rada, istina je nešto drugačija. Tek detaljnim pregledom i izdvajanjem građe vrši se precizna selekcija i odabir predmeta koji zavrjeđuju inventarni broj, dok ostatak biva odložen za kasniju obradu i korištenje (slika 4).

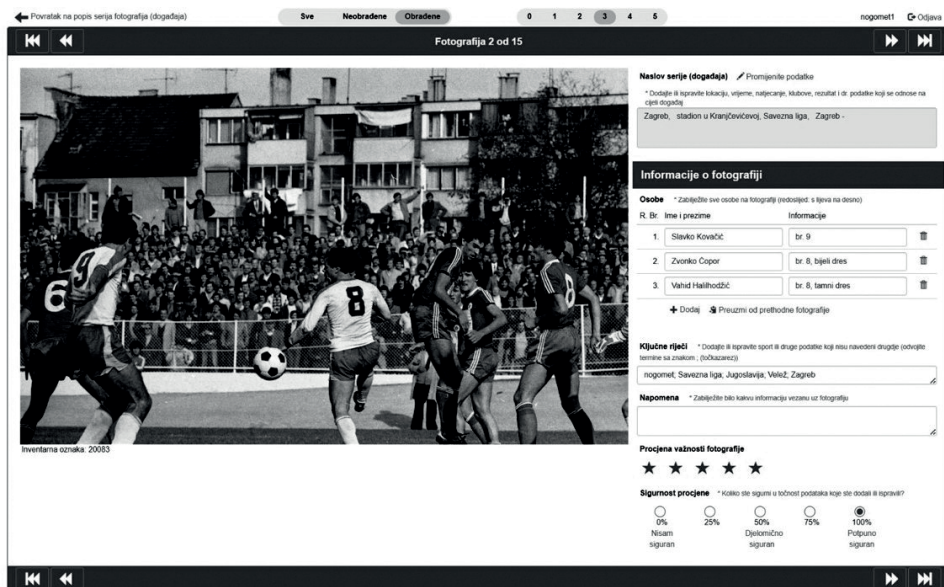

Slika 4. Smještaj u Kerestincu

Ponude za otkup, kao i dar, nerijetko zahtijevaju pregled građe koja se nalazi u Muzeju, a kako je ona dislocirana, cijeli je postupak dugotrajniji. Slično je i s pristizanjem nove građe koja zahtijeva ponovno prebrojavanje i sortiranje, a zatim i pohranu. Nezanemarivo je pitanje transporta građe u depo, odnosno njezin transport u radne prostore. Pored usluge prijevoza koje su nam dostupne iz Državnog arhiva, pokazalo se kako je potrebna brža reakcija, te pojedini zaposlenici sami odlaze u čuvaonice kako bi sortirali građu ili uzeli dio na kojemu rade u uredu ili od kuće.

Međutim, unatoč izazovnim uvjetima rada pravodobnim reagiranjem, ali i ranijom odgovarajućom pohranom predmeta osiguran je najbolji ishod ove nezavidne situacije.

Motivacija i entuzijazam zaposlenika da se obradi i javnosti predstavi vrijedna i iznimno zanimljiva građa sportske tematike koju čuvamo rezultirali su projektima koji su do sada polučili značajne rezultate. Prvi projekt, koji je započeo nedugo nakon potresa, bio je projekt **digitalizacije** tijekom kojeg je skenirano više od 50.000 negativa *Sportskih novosti*. Odabrani dio digitalizirane građe obrađivan je kroz projekt ***Građanska znanost u društvenim i humanističkim istraživanjima: teorijski okvir i smjernice za primjenu***, a u kojem je Muzej tijekom dvije godine (2022. i 2023.) u suradnji s Odsjekom za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu te stručnim suradnicima, odabranim sportskim novinarima i fotoreporterima, determinirao više stotina negativa. U sklopu projekta osmišljena je i razvijena posebna aplikacija u kojoj je digitalizirani fotografski sadržaj bio podijeljen u nekoliko tematski zasebnih grupa sportova, usklađenih prema domeni rada angažiranih vanjskih sportskih suradnika (slika 5).

Slika 5. Prikaz aplikacije za bilježenje i prikaz digitaliziranoga fotografskog sadržaja

Suradnici su imali zasebne korisničke račune u kojima su mogli obrađivati fotografsku građu na takav način da su mogli pisati bilješke, vrjednovati fotografiju odnosno dodijeliti joj ocjenu prema njezinom značaju, zapis nadopuniti podacima ili korigirati one osnovne koji su u njemu bili zabilježeni. Zaduženi kustos Zbirke također ima pristup aplikaciji i jedini je koji može prihvatiti ili odbaciti prijedloge, parcijalno ili cjelovito, a koje su zapisali stručni suradnici. Cilj projekta je bio pospješiti i ubrzati obradu digitalizirane građe te uključiti dio zajednice u stručni rad Muzeja, kako bi svojim znanjima doprinijeli obradi te se upoznali s radom unutar institucije.

Posljednji projekt kojem se Muzej pridružio bio je projekt *eKultura* u sklopu kojega je skenirano više od 30.000 negativâ. Sudjelovanjem u projektu omogućena je veća vidljivost Muzeja, olakšan je pregled dijela njegove građe, dok je samom digitalizacijom pospješjen i ubrzan proces katalogizacije (slika 6).

Slika 6. eKultura – Zbirka sportske fotografije

COVID-19

Nakon što su kineske zdravstvene vlasti 7. siječnja 2020. obavijestile svijet o pojavi novoga koronavirusa, 20. veljače 2020. Ministarstvo unutarnjih poslova RH osnovalo je Nacionalni stožer civilne zaštite Republike Hrvatske radi lakše koordinacije svih nadležnih službi i upravljanja pandemijom. Pet dana kasnije u Hrvatskoj je zabilježen prvi slučaj koronavirusa i uslijedio je niz odluka s ciljem sprječavanja daljnjeg širenja virusa.²

Za sport i sportaše iznimno je važna bila odluka Međunarodnoga olimpijskog odbora kojom su Olimpijske igre u Tokiju s ljeta 2020. odgođene za ljeto 2021. godine. Uz Olimpijske igre, odgođene su i Paraolimpijske igre, kao i sva druga sportska natjecanja planirana za 2020. godinu. Otkada su prvi put organizirane u Ateni 1896. godine, moderne Olimpijske igre otkazane su svega tri puta. Prvi put zbog Prvoga svjetskog rata (VI. Olimpijada³ koja se trebala održati u Berlinu 1916. godine), a kasnije zbog Drugoga

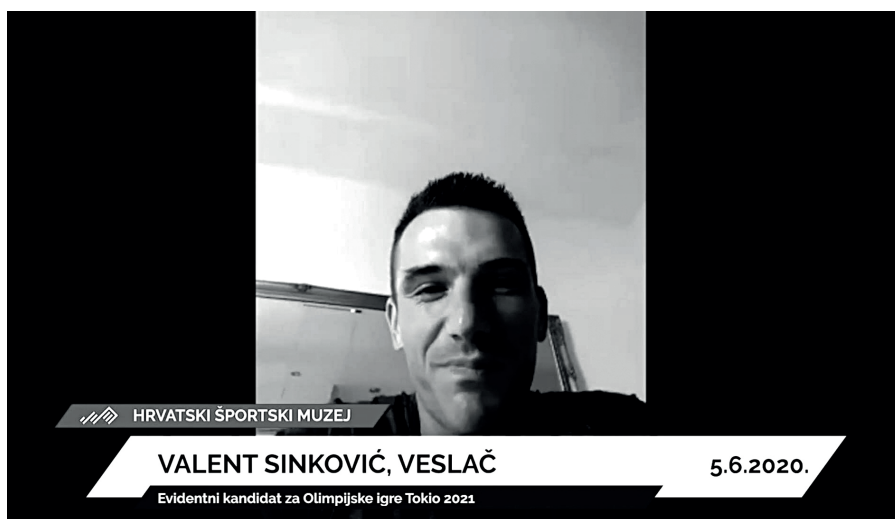
2 Vargek (2022), 75.

3 1916 Summer Olympics (<https://www.olympedia.org/editions/50>)

svjetskog rata (XII. Olimpijada⁴ koja se trebala održati u Tokiju 1940. godine i XIII. Olimpijada⁵ koja se trebala održati u Londonu 1944. godine).

Uslijed pojave koronavirusa koji je zaustavio svijet nastala je ideja o projektu Hrvatskoga športskog muzeja *Utjecaj koronavirusa na sportaše* kojim smo nastojali prikazati kako su se sportaši snašli u novonastaloj situaciji i kako su prilagodili svoje treninge s obzirom na odluku od 19. ožujka 2020. o obustavi rada svih sportskih natjecanja te obustavu rada teretana, sportskih, fitness i rekreacijskih centara.⁶ Tek je 4. svibnja 2020. omogućeno korištenje otvorenih sportskih igrališta uz pridržavanje protuepidemijskih mjera, dok je 27. listopada 2020. omogućeno i održavanje sportskih natjecanja, ali bez prisutnosti gledatelja.⁷

Projekt je obuhvaćao snimanje videointervjua putem digitalne platforme Zoom te su tijekom svibnja i lipnja 2020. godine s olimpijcima Martinom i Valentom Sinkovićem (veslanje) (slika 7), paraolimpijcima Anđelom Mužinić Vincetić (stolni tenis) (slika 8) i Ivanom Katanušićem (atletika) održani razgovori u kojima je zabilježena prva reakcija sportaša na odgodu Olimpijskih i Paraolimpijskih igara.

Slika 7. Valent Sinković

4 1940 Summer Olympics (<https://www.olympedia.org/editions/51>)

5 1944 Summer Olympics (<https://www.olympedia.org/editions/52>)

6 Zakon o dopuni Zakona o sustavu civilne zaštite (2020).

7 Vargek (2022), 75.

Slika 8. Anđela Mužinić

Kroz četiri pitanja sportaši su nam otkrili kako su prilagodili treninge novim okolnostima te koliko im je izazovno bilo pronaći motivaciju za buduća natjecanja. Sportaši koji svoje treninge odrađuju na zagrebačkom području progovorili su i o posljedicama koje je potres ostavio na sportskim objektima i infrastrukturi, njihovoj upotrebljivosti te mogućnosti da se ondje odvijaju daljnji treninzi.

Brojni sportaši koji nisu bili u prilici sudjelovati u razgovoru putem *Zo-oma* tijekom svibnja, srpnja, rujna i prosinca 2020. poslali su nam svoje odgovore na sastavljena pitanja. Među onima koji su na ovaj način sudjelovali u projektu bili su olimpijci Tin Srbić (gimnastika), Andro Bušlje (vaterpolo), Franko Grgić (plivanje) i Ana Đerek (gimnastika) te paraolimpijka Lucija Brešković (judo).

Uz odgodu Olimpijskih i Paraolimpijskih igara bila su odgođena i natjecanja u sportu gluhih te su tom prilikom pitanja snimljena na hrvatskom znakovnom jeziku i poslana gluhim sportašima. Svoje odgovore s nama su podijelili Darko Švec (šah), Kristijan Živković (rukomet), Ivan Pajić (rukomet) (slika 9), Tomislav Bošnjak (rukomet), Laura Štefanac (atletika) i Boris Gramnjak (streljaštvo). Videomaterijali nastali u sklopu projekta tom su prilikom prilagođeni gluhim i nagluhim osobama dodavanjem titlova.

Slika 9. Ivan Pajić

Dio projekta upotrijebljen je za nadopunu izložbe koja predstavlja velike uspjehe Hrvatske rukometne reprezentacije gluhih pod nazivom *Tišina na sedmecu* te su korišteni videomaterijali rukometaša Kristijana Živkovića, Ivana Pajića i Tomislava Bošnjaka koji su tada bili u pripremi za XII. Europsko rukometno prvenstvo gluhih koje je prvi put održano u Zagrebu 2021. godine.⁸

Hrvatski športski muzej tijekom 2020. godine privremeno je ostao bez svojih prostorija zbog potresa 22. ožujka, a djelatnici su bili primorani na rad od kuće. Upravo je projekt *Utjecaj koronavirusa na sportaše* prikazao prilagodbu i kompromisni način rada u takvim zahtjevnim uvjetima, ali i mogućnost da se zabilježe važni povijesni trenutci koji su ostavili trag na pripremi i provedbi treninga naših sportaša kao i organiziranju i održavanju mnogih sportskih natjecanja i događanja.

Za vrijeme pandemije koronavirusa trebalo je prilagoditi i pristup izložbenom programu Hrvatskoga športskog muzeja. Jedan primjer prilagodbe novonastalim uvjetima rada bila je izložba posvećena djelu i liku Franje Bučara. Izložba *Franjo Bučar (25. 11. 1866. – 26. 12. 1946.)* prvi je put predstavljena u zgradi Hrvatskog sabora u Zagrebu povodom dodjele *Državne nagrade za sport Franjo Bučar* od 27. studenog do 15. prosinca 2018., te je svoje gostovanje nastavila do danas.

⁸ Isto, 64.

Izložba koja prikazuje život i utjecaj Franje Bučara na razvoj brojnih sportova u Hrvatskoj gostovala je u mnogim gradovima diljem Hrvatske. S obzirom na nove izazove, izložba je 9. lipnja 2020. postala virtualna i odon- da je dostupna na službenim stranicama Hrvatskoga športskog muzeja.

Tijekom 2022. godine audiodeskripcijom tekstova i tri predmeta izložba je prilagođena slijepim i slabovidnim osobama, a za 2025. godinu planiramo omogućiti da i na službenim stranicama Hrvatskoga športskog muzeja izlož- ba bude prilagođena slijepim i slabovidnim osobama.

Zaključno

Djelatnici Hrvatskoga športskog muzeja, svatko u svojoj domeni rada, susreli su se s određenim izazovima te su svoj rad prilagodili novonastalim uvjetima. Iza nas su kvalitetni i zanimljivi projekti, ali ono što je najbitnije, pred nama su novi pogledi i promišljanje rada i djelovanja Muzeja u kontek- stu novih prilika. Naš sadašnji rad usmjeren je prije svega obradi građe i nje- zinoj što jednostavnijoj dostupnosti svim korisnicima. Novonastale prilike pokazale su nam kako je iznimno važno održati dobru međusobnu komuni- kaciju kako bi rad neometano tekao, a potonje smo osvjedočili u trenucima intenzivnog rada oko stalnog postava tijekom kojega smo u jednom duljem periodu bili dislocirani – nekoliko je kolega bilo na radu od kuće, neki u ure- du, dok su pojedinci često boravili u čuvaonici.

Dobra i stalna komunikacija, kolegijalnost, predanost i upornost u našem su se slučaju pokazali i pokazuju se bitnima na putu prema ostvarenju naše- ga glavnog cilja – otvaranja prvoga stalnog postava Hrvatskoga športskog muzeja i javne prezentacije građe koja kao sportska i kulturna baština ima iznimnu vrijednost.

Literatura

- 1916 Summer Olympics [citirano: 2023-10-12]. Dostupno na: <https://www.olympedia.org/editions/50>
- 1940 Summer Olympics [citirano: 2023-10-12]. Dostupno na: <https://www.olympedia.org/editions/51>
- 1944 Summer Olympics [citirano: 2023-10-12]. Dostupno na: <https://www.olympedia.org/editions/52>
- Bojanić, Đ.; Vargek, M. (2023). Franjo Bučar (25. 11. 1866. – 26. 12. 1946.). Zagreb:

Hrvatski športski muzej.

Vargek, M. (2022). Tišina na sedmercu: Hrvatska rukometna reprezentacija gluhih. Zagreb: Hrvatski športski muzej.

Zakon o dopuni Zakona o sustavu civilne zaštite (2020). // Narodne novine, 31. [citirano: 2023-10-12]. Dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/41376#o%C5%BEujak2020>

Nikolina Hećimović

Gradski muzej Virovitica, Virovitica

nikolina.kustosgmvt@gmail.com

Izložba *LXX: muzej po mjeri* –
interdisciplinarnost u istraživanju i
muzejskoj komunikaciji

Exhibition *LXX: a tailor-made museum*
– interdisciplinarity in research and
museum communication

UDK / UDC: 069.9

004.93

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 29. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 1. 7. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 306-320

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

U radu je prikazana primjena interdisciplinarnog pristupa u izložbi *LXX: muzej po mjeri*, izložbi Gradskog muzeja Virovitica kojom je obilježena 70. obljetnica djelovanja ustanove. Uz predstavljanje pojma interdisciplinarnosti i isticanje prednosti pristupa ponuđen je pregled izložbe od njenog planiranja preko istraživanja do komuniciranja muzejskog sadržaja, ukazujući pritom na interdisciplinarnost kao komponentu prisutnu u svakom njenom segmentu. Interdisciplinarni pristup u kojemu je postignuta ravnoteža zastupljenosti različitih disciplina, kako muzejskim predmetima, tako i samim pristupima, rezultirao je novim prikazom znanja koje je učinjeno dostupnim, zanimljivim i otvorenim užem i širem krugu korisnika.

Ključne riječi: interdisciplinarnost, istraživanje, komunikacija, sinergija, Gradski muzej Virovitica

Abstract

The paper demonstrates the application of an interdisciplinary approach in the exhibition *LXX: A Tailor-made Museum*, at the Virovitica City Museum, which marked the 70th anniversary of the institution's activities. In addition to presenting the concept of interdisciplinarity and highlighting the advantages of the approach, the paper presents an overview of the exhibition, detailing its planning, research, and the communication of museum content, while pointing to interdisciplinarity as a component present in each of its segments. This balanced representation of various disciplines, both in terms of the museum items and the approaches used, results in a new display of knowledge that is accessible, engaging, and appealing to both a narrower and wider audience.

Keywords: interdisciplinarity, research, communication, synergy, Virovitica City Museum

Slika 1. Izložba *LXX: muzej po mjeri*, prikaz izložaka u ulaznoj veži: automobil Zastava 750, motocikl Adler MB 250, bicikl Rog i dnevni boravak (foto: N. Hečimović)

Muzej i znanje

Muzej kao baštinsko odredište i kulturno ishodište akumulira, štiti, istražuje i komunicira bogatstvo informacija ponajprije posredstvom muzejskih predmeta. On nastaje transformacijom predmeta iz stvarnosti (predmetnog svijeta) procesom muzealizacije, postaje predmet baštine koji u novoj, muzejskoj stvarnosti dokumentira stvarnost iz koje je izdvojen,¹ a taj proces izdvajanja, odnosno uvođenja u muzejsku stvarnost izvršava kustos. Muzejskom predmetu kao „izvoru (znanja), nositelju i prijenosniku informacija“² stručnjak specifičnog područja, kustos, iščitava slojeve značenja, selektira informacije (kojih je predmet pun) koje želi komunicirati te interpretira i odašilje određene (odabrane) poruke. Kustos je stručnjak u području speci-

¹ Maroević (1993), 120.

² Isto, 123.

fične znanstvene discipline (arheologije, etnologije, povijesti, povijesti umjetnosti, prirodnih i tehničkih znanosti) koja se bavi osnovnim „znanstvenim sadržajem predmeta“³ čitljivim iz njegove pojavnosti. Svaka znanstvena disciplina ima svoje zakonitosti, metodologiju, principe i ograničenja za koja rješenja, barem u muzejskoj sferi, pronalazi upravo muzeologija.

Muzeologija se bavi muzejskim predmetima kao „elementima informacijske baze ljudskog znanja“⁴ iz kojih iščitava više slojeva značenja unutar i oko samog predmeta, detektira i objašnjava veze predmeta s „drugim oblicima i manifestacijama ljudskog djelovanja ili pak s drugim znanstvenim disciplinama“,⁵ prema čemu je vidljivo da je u svojim postavkama interdisciplinarna.⁶

Interdisciplinarnost i muzeologija

Interdisciplinarnost se definira kao „znanstveni pristup koji se oslanja na uzajamno djelovanje i integraciju različitih znanstvenih disciplina na teorijskoj i metodološkoj razini istraživanja“,⁷ odnosno kao komunikacija i kolaboracija više disciplina, integriranje znanja i pronalaženje rješenja do kojih individualne discipline ne mogu same doći.⁸ Prema novijim pristupima određivanju pojma interdisciplinarnosti utvrđene su mnoge varijante i predložena je osnovna tipologija ovoga pristupa prema kojoj se razlikuju tri „stupnja razvoja“ pristupa: multidisciplinarnost, „enciklopedijski“ pristup u kojemu se znanja i discipline suprotstavljaju, nižu, dopunjuju i koordiniraju bez istinskog prožimanja, interdisciplinarnost s razgranatom mrežom tipova kao integrativni, usmjerujući i generalizirajući pristup u kojemu je integracija tek djelomično postignuta i transdisciplinarnost kao usavršeni, uzvišeni oblik, istinska forma interdisciplinarnosti, „sveobuhvatna sinteza“ znanja, produkt kritike disciplinarnosti, usmjerena na rješavanje problema.⁹

Od nastanka pojma 1970-ih godina do danas interdisciplinarnost je postala *poštapalica*, riječ koja se pojavljuje u gotovo svim znanstvenim disci-

3 Isto, 113.

4 Isto, 11.

5 Isto, 114.

6 Muzeologija (2024).

7 Interdisciplinarnost (2023).

8 Jacobs i Frickel (2009), 43-65.

9 Klein (2017), 21-34.

plinama i poljima. Njena vrijednost ocrtava se ponajviše u kreiranju novog znanja koje nije samo puki zbroj znanja zasebnih disciplina (multidisciplinarnost), već rezultat „integracije znanja i načina razmišljanja“¹⁰ različitih disciplina. Postizanje „većeg“, dubljeg razumijevanja proizašlog iz prožimanja različitih perspektiva, kao i stvaranje „boljeg“, sveobuhvatnijeg znanja ciljevi su interdisciplinarnog rada, ali uistinu svakog znanstvenog rada.¹¹

Ideja postizanja cjelovitog „pogleda na stvar“ i integrativnog pristupa nisu inovacije suvremenog doba – još u antičkoj Grčkoj znanje se „pretakalo“ iz jednog područja u drugo, počevši s Pitagorom i Heraklitom, preko Sokrata i Platona do Aristotela,¹² dok je sama filozofija kao „znanost nad znanostima“¹³ u srži interdisciplinarna jer u sebi „obuhvaća sva pojedinačna znanja i discipline“¹⁴, a filozof je bio sposoban sintetizirati, organizirati znanje, imati opće znanje o svemu, u enciklopedijskom smislu.¹⁵ Nakon razvoja različitih znanstvenih disciplina koji kulminira diferenciranjem, specijalizacijom i usitnjavanjem područja istraživanja što svoj vrhunac doživljava u 20. stoljeću, ponovno se javlja potreba za ujedinjavanjem disciplina.¹⁶

Na primjeru muzeologije ova je tendencija samorazumljiva. Doprinos svake pojedinačne discipline koje u sebi imaju vlastite zakonitosti, principe, pristupe i ograničenja neovisno o drugim disciplinama nezaobilazan je i „ulazi u jednadžbu“ pri stvaranju nove cjeline (stalnog postava, izložbi i drugih oblika interdisciplinarnoga muzejskog rada), no krajnji rezultat prožimanja disciplina uvijek bi kvalitetom trebao nadmašiti doprinos pojedinačnih disciplina, odnosno monodisciplinarni pristup.¹⁷ Interdisciplinarni pristup standard je kojemu se teži u muzejskom radu. Od faze istraživanja pojedinačnoga muzejskog predmeta, koncipiranja mikrocjelina i makrotema unutar izložbe, preko kreiranja sinopsisa i scenarija izložbe do njezine konačne realizacije, komunikacija i suradnja različitih metodoloških pristupa¹⁸ po sebi su samorazumljive kako bi se postiglo što uspješnije i za korisnike

10 Gotal (2013), 75.

11 Isto, 77.

12 Babich (2020).

13 Zelenika i Zelenika (2006), 14.

14 Filozofija (2024).

15 Klein (1990), 19-20.

16 Schmidt (2022), 18.

17 Maroević (1993), 226-227.

18 Uz specifičnosti i distinkcije disciplina i metoda u procesu kreiranja izložbe u novije vrijeme potiče se vrednovanje intelektualnih i emocionalnih različitosti dionika tog procesa. Vidi: Pleiger (2020), 363.

što pragmatičnije materijaliziranje izložbe i komuniciranje znanja izlošcima ili pratećim tekstovima (količina znanja mora biti „umjerena“, doseg sveobuhvatan i prilagođen širokom spektru korisnika, sadržaj jasan, ali dovoljno stimulativan za zahtjevnijeg korisnika) koje pak, u „kreativnom međudjelovanju“¹⁹ s korisnicima, posjetiteljima, čija se mogućnost treba osigurati, postaje novo tijelo znanja spremno za daljnju obradu i proširenje.

Interdisciplinarni pristup na izložbi *LXX: muzej po mjeri*

Povodom obilježavanja 70. obljetnice postojanja i djelovanja Gradskog muzeja Virovitica kreirana je izložba *LXX: muzej po mjeri*. U proces kreiranja izložbe bili su uključeni kustosi svih odjela Muzeja, Arheološkog, Etnološkog, Kulturno-povijesnog i Likovnog, a uz muzejske predmete, kao i one posuđene za potrebe obuhvatnijeg prikaza pojedinih tematskih jedinica, bili su izloženi i dijelovi muzejske dokumentacije koji su imali ulogu muzejskih predmeta (slika 1).

Izložbom su predstavljena dva tematska područja, muzej kao baštinsko odredište i kulturno ishodište i Virovitica 50-ih godina 20. stoljeća. Unutar prvog područja predstavljeni su ključni momenti vezani uz osnivanje i početak djelovanja Muzeja, poput oformljavanja ustanova zaduženih za pripremne korake muzejskog djelovanja u Virovitici, takozvanog Muzejskog društva (Društva prijatelja muzeja), Muzealnog odbora za osnivanje i sakupljanje virovitičkih starina i konkretnog početka prikupljanja „starina“ s područja virovitičkog kotara. Predstavljen je i rad prvih kustosa, Maje Vitrišal-Mulić i Drage Dopplera, ključnih figura u formativnim godinama Muzeja. Plodovi njihova terenskog rada od posebne su važnosti, među njima su brojni vrijedni nalazi i akvizicije, predmeti koji su činili srž fundusa Muzeja, no vrlo je značajan i obuhvatni korpus prikupljenih podataka zabilježenih u muzejskoj dokumentaciji koja uključuje i detaljne crteže predmeta (slika 2).

19 Isto, 360.

Slika 2. Tematsko područje Muzej kao baštinsko odredište i kulturno ishodište, modul s tematskim jedinicama *Kako je sve počelo* i *Kao prvo – predmet* (foto: N. Hečimović)

Drugo tematsko područje nudi sveobuhvatni pregled navedenog prostor-no-vremenskog konteksta, sredine 20. stoljeća u Virovitici, uključujući različite aspekte života, od gospodarstva i urbanizacije, telekomunikacije i motorizacije do uređenja doma, mode i razonode. Tematskih jedinica ukupno je 53, čime se stavlja naglasak na 1953. godinu, godinu osnutka i početka djelovanja Muzeja.

U fazi razvoja sinopsisa izložbe osmišljeno je nekoliko pristupa komuniciranju muzejskog sadržaja, što je rezultiralo stapanjem pristupa. Prikazu širokoga tematskog područja, Virovitice u 50-im godinama, pristupilo se esencijalno, često uz slijeđenje pristupa „1 tema – 1 predmet“, dok se prikaz tematskog područja djelovanja Muzeja razložio u nekoliko manjih tema kojima se pristupilo iz različitih perspektiva. Primjerice, kod prikaza tematske jedinice *Kao prvo – predmet* korišteni su predmeti Arheološkog odjela, a istovremeno je predstavljen Drago Doppler, entuzijast za arheologiju koji je „suradivao s lokalnom zajednicom podupirući volju za očuvanjem kulturne baštine i istraživanjem virovitičke prošlosti.“²⁰

20 Kulej (ur.) (2023.), 13.

Izradom scenarija izložbe postiglo se konačno definiranje tematskih jedinica i izvršila se selekcija „muzealija“, kao i selekcija rezultata istraživanja samih predmeta, konteksta te protagonista vezanih uz svaku tematsku jedinicu. Podaci su prikupljeni iz samih predmeta (posebna kategorija bila je muzejska dokumentacija koja je služila kao izvor povijesnih informacija i kao izložak), kao i iz dostupnih povijesnih izvora (uz relevantnu literaturu od iznimnog su značaja bile lokalne novine *Virovitički list* koje izlaze od 1953. godine, kao i fotografska građa) te arhivskog gradiva (istražen je dio fonda u Državnom arhivu u Virovitici). Predaja kazivača pokazala se kao izvrstan izvor podataka, posebice onih kazivača koji su bili protagonisti problematiziranog prostorno-vremenskog konteksta i koji su iz bogate „škrinje“ vlastitog sjećanja evocirali zanimljive anegdote i intrigantne pojedinosti.²¹

Iz *korpusa* akumuliranih podataka i znanja odabirao se sadržaj koji je trebalo komunicirati na izložbi i to konciznim, ali višeslojnim tekstovima koji su pratili svaku tematsku jedinicu, tekstovima koji su bili dovoljno stimulativni stručnom čitatelju, ali dovoljno jasni, razumljivi i zanimljivi i drugim skupinama korisnika. Tekstovi su predstavljali specifičnosti tematske jedinice vezane uz prostorno-vremenski kontekst (Viroviticu 50-ih godina 20. stoljeća) i nudili općenitiji prikaz tematske jedinice iz šire perspektive (enciklopedijski pristup u prikazivanju tematske jedinice, prikaz vezan uz drugačiji kontekst ili okvir [prikaz na nacionalnoj ili globalnoj razini, prikaz teme u drugačijem prostorno-vremenskom okviru]) uz mjestimično prožimanje navedenih pristupa. Nekoliko primjera tematskih jedinica: *Šnajder* u kojoj je riječ o pojavi kaputa i legendarnom virovitičkom šnajderu, krojaču Augustu Svobodi, a u jedinici se uklopio fenomen tvornice *Varteks* koja je imala trgovinu u Virovitici 50-ih godina; tematska jedinica *Na dva kotača* u kojoj je u fokusu bio izložen bicikl ljubljanske tvornice *Rog*, ali je ponuđen enciklopedijski prikaz samoga pojma bicikla, kao i pogled u prošlost razvoja društva *koturaša* u Virovitici; tematska jedinica *Grad rukometa* u kojoj je posuđenim predmetom (brončanom medaljom) prikazan fenomen Virovitice kao grada rukometa, naglasak je stavljen na ženski rukometni klub *Lokomotiva* i organizaciju Prvoga svjetskog prvenstva u malom rukometu za žene u Virovitici i Beogradu 1957. godine, prvenstvu na kojemu je medalja i osvojena, no ukratko je prikazan razvoj rukometa kao sporta i razvoj rukometa u Hrvatskoj; tematska jedinica *Ja sam za ples!* u kojoj je u fokusu moda sredine 20. stoljeća i jedan predmet – haljina majstora krojača Augu-

21 Kazivačice M. H. J. (r. 1934. godine) i B. Đ. (r. 1951.).

sta Svobode, a dodatni tekst obrađuje temu plesa prve polovine i sredine 20. stoljeća s osvrtom na Hrvatsku i Viroviticu (slika 3). Zanimljivi su primjeri interdisciplinarnog pristupa u odabiru i kombiniranju sadržaja: *Za šaku dinara*, tematska cjelina u kojoj se prikazuje fenomen jugoslavenskog dinara i devaluacija istoga tijekom 50-ih godina, uz prikaz vrijednosti namirnica poput krumpira, mlijeka, ulja i svinjskog mesa u 50-im godinama (prema podacima iz *Virovitičkog lista* iz 1954. godine) u trenutnoj valuti (eurima) izradom konverzije valuta (određivanjem približne vrijednosti dinara prema euru); tematska jedinica *Uzdravlje!* nudi pregled zabilježenih ugostiteljskih objekata u Virovatici od 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća, uz prikaz ponude objekata²² praćen predmetima (bocama) iz jedne virovitičke gostionice (domena Kulturno-povijesnog odjela), dok dodatni tekst nudi sadržaj vezan uz lokalne prakse vezane uz izradu piva na temelju recepta iz rukopisne kuharice, dijela Etnološkog odjela.

Slika 3. Primjena principa „1 tema – 1 predmet“ na primjerima tematskih jedinica *Ja sam za ples!* i *Šnajder* (foto: N. Hečimović)

22 Neutvrđeni autor (Spectator) (6. listopada 1953.), Naša kozerija: Problemi nasušni grada Virovitice.

Interdisciplinarnost i komunikacija muzejskog sadržaja

Glavni cilj prikupljanja, zaštite, očuvanja i istraživanja baštine upravo je komuniciranje poruke baštine, a primarni oblik muzejske komunikacije jest izložba.²³ Na izložbi kao obliku prezentativne komunikacije i kao (prostorno i sadržajno) „ograničenom i vremenski definiranom kulturnom događaju“²⁴ preferirano neposredno prezentiraju se i interpretiraju muzejski predmeti, odnosno, u njima prisutna kulturna poruka (na koju se usmjeruje muzeologija), kao i „apstraktne znanstvene spoznaje“²⁵ (koje konsolidiraju temeljne znanstvene discipline).²⁶ U komuniciranju sadržaja na izložbi važnu ulogu ima i muzeografija, „tehnika izlaganja i opremanja izložbi“, „disciplina koja pronalazi sredstva, načine, postupke i tehnička rješenja za ostvarenje teoretskih postavki muzeologije“²⁷, no mora se voditi računa o tome da muzeografska pomagala budu u skladnom odnosu s muzejskim sadržajem kako bi se on što kvalitetnije komunicirao publici. U cijelom procesu produciranja izložbe interdisciplinarnost je implicitna – sudjeluje širok spektar stručnjaka iz različitih znanstvenih i stručnih područja koji u stvaralačkom procesu moraju postići konsenzus, provesti zamisli u djelo poštujući određenja svih domena, od znanstvenih disciplina (domena vezanih uz akumulaciju i odabir znanja koje se želi komunicirati, za što su u prvom redu odgovorni kustosi i muzejski pedagog koji prilagođuje sadržaj, čini ga čitljivijim, razumljivijim, atraktivnijim i pristupačnijim različitim skupinama korisnika) preko tehnoloških okvira (u što se ubrajaju razna multimedijaska pomagala) i ograničenosti izložbenog prostora do dizajna vizualnog aspekta izložbe (od same scenografije u prostoru koju osmišljava dizajner u suradnji s kustosima, a u kojoj veliku ulogu igraju muzeološka pomagala za koja su odgovorni i vanjski suradnici obrtnici, do vizualnog identiteta izložbe, koji oblikuju dizajner i/ili likovni umjetnik). Poželjni rezultat izložbe jest promjena kod posjetitelja (konzumenta izložbe) uzrokovana upravo uspješnim komuniciranjem poruke. Primjerice, uočavanje razlike uvjeta i standarda življenja u Virovitici tijekom 50-ih godina i danas te razumijevanje čimbenika uočenih razlika na primjeru trgovine, odnosno dostupnosti određenih dobara (poput egzotičnog voća ili slastica, koji su u ne tako davnoj prošlosti bili smatrani

23 Maroević (1993), 199.

24 Isto, 207.

25 Isto, 167-168.

26 Isto, 217.

27 Muzeografija (2023).

čak luksuzom), zatim na primjeru glasovne komunikacije koja je u prošlosti bila omogućena prostorno opterećujućom infrastrukturom i napravama, a danas je svedena na mobilni uređaj koji stane u dlan.

Prilagodba bogatog i višeslojnog sadržaja te raznolikih muzejskih predmeta na izložbi *LXX: Muzej po mjeri* ograničenjima prostora (izložbena dvorana, podesti stubišta i prostor ulazne veže Dvorca Pejačević) postignuta je korištenjem različitih pristupa. U prostoru izložbene dvorane i podesta primijenjen je esencijalni pristup (kod najvećeg broja tematskih jedinica princip „1 tema – 1 predmet“), a predmeti su se izlagali uglavnom u zatvorenim modulima ili u jednostavnim pravokutnim okvirima. U prostoru ulazne veže prema sličnom principu izloženo je nekoliko skupina predmeta (neki predmeti izloženi su bez postamenta – automobil *Zastava 750* i motocikl *Adler MB 250*), dio je grupiran (tematska jedinica *Gdje radost živi*),²⁸ dok je potpuno drugačiji pristup korišten za tematsku cjelinu *Kod nas doma*, gdje se pristupilo izradi scenografije dnevnog boravka uz korištenje muzeografskog pomagala (replike televizora *Markgraf F101* proizvođača *Grätz-Radio GmbH*) u koje je umetnuto multimedijско pomagalo (kućište računala te monitor uz ostalu potrebnu računalnu periferiju) na kojemu se projicirao video (slika 4). Izložba je realizirana u prostoru uz nastojanje oko postizanja kvalitetne međusobne usklađenosti tematskih jedinica koje su međusobno komunicirale (primjerice, povezanost tematske cjeline *Srce grada*, koja prikazuje tržnicu, potom *Od igle do lokomotive*, koja nudi prikaz trgovine *Drava* i *Za šaku dinara* u kojoj se problematizira platežno sredstvo korišteno u prostorno-vremenskom okviru izložbe) uz osiguravanje protočnosti (na izložbi se izbjeglo korištenje pregrada, a kod velikog broja tematskih jedinica osigurana je mogućnost obilaska izložka sa svih strana, dok je u slučaju dnevnog boravka osigurana potpuna prohodnost prostora) i uravnotežene zastupljenosti svih odjela.

28 Cjelina problematizira djelovanje vrtića u Virovitici, najprije kao dječjeg obdaništa od 1950. koje 1957. rješenjem Narodnog odbora općine Virovitica dobiva naziv Dječji vrtić Virovitica. Drugi sloj tematske cjeline upravo je polje u kojemu radost živi – dječji svijet igre, igračaka i igranja. Vidi: Povijest vrtića – Dječji vrtić Cvrčak Virovitica (2020).

Slika 4. Tematska jedinica *Kod nas doma* s prikazom dnevnog boravka i rekonstrukcijom televizora *Markgraf 101*, muzeografskim i multimedijским pomagalom (foto: N. Hečimović)

Izložba je, osim materijalizacije u prostoru, bila prezentirana i u digitalnom okruženju. Pojedine tematske cjeline prikazane su kratkim videozapisima koji su objavljeni na društvenim mrežama Muzeja (*Facebook, Instagram, Tik-Tok*) u kojima su sudjelovali i vanjski suradnici (posuditelji, kazivači, glumci) (slika 5), a u prilagodbi sadržaja sudjelovali su muzejska pedagoginja i stvaratelji sadržaja (SPaRK kreativni studio). Katalogom izložbe kao oblikom „komunikacije edicije“²⁹ pružilo se još više informacija vezanih uz sama tematska područja (nastanak i razvoj Muzeja te prikaz Virovitice 50-ih godina 20. stoljeća), a proširen je i kratkim osvrtom na djelovanje Muzeja do nastanka izložbe, kao i osvrtom o svakom odjelu unutar Muzeja.

29 Maroević (1993), 168.

Slika 5. Izložba *LXX: Muzej po mjeri* na društvenim mrežama: doprinos vanjskih suradnika na primjeru tematske cjeline *Grad rukometa* (Ladislava Horak Jergović) (vlasništvo GMVT)

U samoj realizaciji izložbe očigledan je doprinos, čak sinergija više disciplina u odabiru i komuniciranju znanja, u pogledu primjene metodologije i različitih pristupa koji su ponudili najprikladnija rješenja za određene probleme s kojima se interdisciplinarni tim susretao pri kreiranju izložbe, primjerice preferiranje esencijalnog pristupa u izlaganju predmeta, što je karakterističnije za pristup kustosa likovnog odjela, uz izbjegavanje kontekstualiziranja, oko čega bi najčešće nastojao kustos kulturno-povijesnog odjela. Sve discipline i jedinice unutar izložbe podredile su se ipak jednoj interdisciplinarnoj disciplini – kulturnoj povijesti i unutar nje jednom mikrokontekstu življenja, Virovitici 50-ih godina 20. stoljeća, s (barem) 53 fasete koje su stvorile svojevrstan vremeplov kojemu su korisnici pristupali s oduševljenjem, ali i kritički.

Zaključak

Muzeologija kao znanstvena disciplina temelji se na interdisciplinarnosti, ona je stoga nužan element muzeoloških funkcija, zaštite, istraživanja i komunikacije. Interdisciplinarnost je na primjeru izložbe *LXX: Muzej po mjeri* ostvarena uravnoteživanjem zastupljenosti predmeta i pristupa svih odjela Muzeja, kako u procesu istraživanja, tako i u komuniciranju sadržaja,

uz prožimanje i sadržaja i pristupa, što je u konačnici rezultiralo stvaranjem novog znanja i novim prikazom znanja učinjenim dostupnim, zanimljivim i otvorenim istovremeno užem i širem krugu posjetitelja različitih ciljnih skupina.

Literatura

- Babich, C. (2020). Chapter III: Interdisciplinarity in Antiquity. // Babich, C. The interdisciplinarity reformation: a reflection of learning, life, and society. Pressbooks.pub; eCampus Ontario. [citirano: 2024-02-13]. Dostupno na: <https://ecampusontario.pressbooks.pub/interdisciplinarityreformation/chapter/chapter-iii/>
- Gotal, M. (2013). Epistemologija interdisciplarnosti. // Diskrepancija, 12, 18, 75. [citirano: 2024-02-13]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/105813>
- Jacobs, J.; S. Frickel (2009). Interdisciplinarity: a critical assessment. // Annual review of sociology, 35,1, 43-65. DOI:10.1146/annurev-soc-070308-115954
- Klein, J. T. (1990). Interdisciplinarity: History, theory, and practice. Detroit: Wayne State University Press.
- Klein, J. T. (2017). Typologies of interdisciplinarity: the boundary work of definition. // Frodeman, R. (ur.). The Oxford Handbook of interdisciplinarity. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press. [citirano: 2024-06-19]. Dostupno na: api.pageplace.de/preview/DT0400.9780191053269_A35505799/preview-9780191053269_A35505799.pdf
- Kulej, M. (ur.) (2023). LXX: Muzej po mjeri. 1953.-2023. Katalog izložbe povodom 70. rođendana Gradskog muzeja Virovitica. Virovitica: Gradski muzej Virovitica.
- Maroević, I. (1993). Uvod u muzeologiju. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Schmidt, J. C. (2022). Philosophy of interdisciplinarity. // Studies in science, society and sustainability. London: Routledge.
- Neutvrđeni autor (Spectator) (6. listopada 1953.). Naša kozerija: Problemi nasušni grada Virovitice. // Virovitički list, I, 2, 2.
- Pleiger, H. (2020). The „Inter-Disciplined“ Exhibition – A case study. // Museum & society, 18, 4, 349-363. [citirano: 2024-06-28]. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/346513113_The_'Inter-Disciplined'_Exhibition_-_A_Case_Study
- Zelenika, R.; S. Zelenika (2006). Klasifikacija znanosti u fokusu metodologije i tehnologije znanstvenoga istraživanja. // Pomorski zbornik, 44, 1, 11-40. [citirano: 2024-02-14]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/52112>

Mrežni izvori

- filozofija (2024). // Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. [citirano: 2024-02-14].
Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/filozofija>
- interdisciplinarnost (2023). Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje. [citirano: 2023-11-14]. Dostupno na: <http://struna.ihjj.hr/naziv/interdisciplinarnost/24674/>
- muzeografija (2023). Hrvatski jezični portal. Znanje.hr. [citirano: 2024-02-21]. Dostupno na: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1dnXBA%253D
- muzeologija (2024). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. [citirano: 2024-02-13].
Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/muzeologija>
- Povijest vrtića – Dječji vrtić Cvrčak Virovitica (2020). Mrežna stranica Dječjeg Vrtića Cvrčak Virovitica. [citirano: 2024-02-21]. Dostupno na: <https://www.cvrcakvt.hr/povijest-vrtica/26/>

Morana Vouk Nikolić

Tiflološki muzej, Zagreb
mvouk@tifloloskimuzej.hr

Pristupačnost za sve – teorija i praksa u Tiflološkom muzeju

Accessibility for all – theory and practice in the Typhological Museum

UDK / UDC: 069.1

364.65

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 28. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 8. 5. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 321-329

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Temeljna znanstvena disciplina većine stručnih djelatnika u Tiflološkom muzeju jest edukacijska rehabilitacija te je Muzej upravo zbog svojih specifičnosti, ali istovremeno i zbog široko potrebnih i neophodnih znanja i vještina prepoznat u zajednici. Definirajući dugogodišnje potrebe stručne zajednice od 2019. godine osmislili smo i počeli provoditi edukacije za muzealce *Muzej za sve*, koje su u međuvremenu iznjedrile novo ime, novi logo, priručnik *Pristupačnost za sve* te novu koncepciju edukacija. Priručnik je zamišljen na takav način da ponudi zakonodavni, teorijski i praktični okvir prostorne, komunikacijske i informacijske pristupačnosti te osnove komunikacije s osobama s invaliditetom. Namijenjen je prije svega muzejima, ali može biti koristan u radu s ovim korisnicima i u ostalim baštinskim institucijama.

Ključne riječi: posjetitelji s invaliditetom, pristupačnost, priručnik, edukacija

Abstract

The basic scientific training for the majority of experts in the Typhological Museum is educational rehabilitation, and the museum is recognized in the community precisely because of its specificities, but also because of the widely needed knowledge and skills. Intending to define the long-term needs of the professional community, since 2019 we have created and conducted a form of education for museum professionals, "Museum for All", which in the meantime gave birth to a new name, logo, the manual "Accessibility for All", as well as the new educational concept. The manual was conceived in such a way as to offer a legislative, theoretical, and practical framework for spatial, communication, and information accessibility and the basics of communication with people with disabilities. It primarily targets museum audiences but can be used in working with these users in other heritage institutions.

Keywords: visitors with disabilities, accessibility, manual, education

O Tiflološkom muzeju

Tiflološki muzej se kroz svoju povijest, poslanje i rad ističe svojom specifičnošću, ali istovremeno i posjedovanjem široko potrebnih i neophodnih znanja i vještina. U svojih sedamdeset godina postojanja uvijek je imao jasno zacrtane i određene zadatke te precizno određenu bit muzeja koja ga i danas određuje. U zajednici je Muzej prepoznat kao otvoren i aktivan organizam koji osluškuje promjene u društvu, a svojim djelovanjem spreman je odgovoriti na nove izazove. Jedna od glavnih značajki Tiflološkog muzeja jest ta da kroz svoj rad uključuje, promovira, zastupa, zagovara različite skupine društva, pogotovo one koje nisu uvijek u centru društvenog interesa. Dio takvoga aktivnog pridonosa u zajednici jest i skoro dvadesetogodišnje provođenje edukacija o pristupačnosti u smislu poboljšanja i provođenja pristupačnosti unutar ustanova u kulturi za muzejske stručnjake.

Edukacije i priručnik *Pristupačnost za sve*

Otvaranjem novog stalnog postava 2008. Tiflološki muzej je postao ujedno i ogledni muzejski izložbeni postav o prilagođenosti prostora i sadržaja za osobe s invaliditetom. Tako je upravo zbog shvaćanja važnosti prenošenja znanja i iskustva te nastojanja podizanja svijesti o pristupačnosti unutar muzejske zajednice od 2019. započeo sa sustavnim provođenjem dvodnevne edukacije *Muzej za sve*. Upravo iz tih edukacija proizašao je priručnik *Pristupačnost za sve*¹ koji je po svojoj cjelovitosti i sveobuhvatnosti jedinstven u Hrvatskoj. Nudi širok spektar tema od zakonodavnog i teorijskog do praktičnog okvira prostorne, komunikacijske i informacijske pristupačnosti, kao i osnove komunikacije s osobama s invaliditetom (slika 1).

1 Vouk Nikolić (ur.). (2022).

Slika 1. Priručnik *Pristupačnost za sve*

Poznavanje osnovnih vrsta invaliditeta i njihovih značajki, ali i specifičnosti, preduvjet su za pravilno promišljanje o prilagodbi. U priručniku su na jednom mjestu objedinjeni sadržaji koji će čitateljima povećati kompetencije u implementaciji inkluzivnih smjernica te ukloniti nesigurnosti u svakodnevnom radu s posjetiteljima kao i polaznicima različitih radionica. Namijenjen je ponajprije muzejima, ali može biti primjenjiv i u ostalim baštinskim institucijama. Poseban naglasak u priručniku usmjeren je na ostvarivanje pristupačnosti baštinskih ustanova za slijepe i slabovidne posjetitelje (čak i one koji sebe ne vide takvima, kao što su na primjer starije osobe) s obzirom na to da je zbog specifičnosti oštećenja potrebno učiniti najviše prilagodbi. Temeljna znanstvena disciplina pet suautorica priručnika jest edukacijska rehabilitacija koju su nadograđivale višegodišnjim usavršavanjima. Teorijska i iskustvena znanja o specifičnostima osoba s invaliditetom, znanja o pristupačnosti, prostornoj prilagodbi, prilagođenoj komunikaciji i informacijama pomogle su im da u priručniku daju ne samo odgovore na pitanja *kako*, već i odgovore na mnoga druga pitanja potkrjepljujući ih znanjima o specifičnostima populacije osoba s invaliditetom.

Priručnik se sastoji od pet poglavlja. Prvi dio obuhvaća zakonodavni okvir i dokumente koje je potrebno poznavati kako bismo bolje razumje-

li svoje odgovornosti prema korisnicima s invaliditetom te nas upoznaje s različitim pristupima kroz povijest, kao i vrstama invaliditeta i njihovim specifičnostima. U drugom poglavlju detaljno su prikazane obveze ustanova vezane uz pristupačnost, a temeljem *Pravilnika o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti*.² Drugo poglavlje također upoznaje čitatelja s najširim spektrom prostornih, komunikacijskih i informacijskih prilagodbi, ali i s načinima ispravne komunikacije s osobama s invaliditetom, ponajprije slijepima i slabovidnima. U trećem i četvrtom poglavlju čitatelj može dobiti detaljne informacije i upute kako, držeći se trenutno važećih smjernica, izraditi zvučne opise i taktilne dijagrame za slijepe. Taktilni dijagrami zajedno sa zvučnim opisima jedan su od najčešćih oblika prilagodbe izloženih predmeta. U petom, zadnjem dijelu ovog priručnika detaljno su prikazani praktični primjeri prilagodbe za korisnike s invaliditetom, proces pravilnog planiranja projekata prilagodbe, suradnje s osobama s invaliditetom te mogućnostima, ali i izazovima i ograničenjima s kojima se možemo susresti u procesu prilagodbe (slika 2).

Slika 2. Upoznavanje taktilnih dijagrama dodirom

2 Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti (2013).

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom Opće skupštine Ujedinjenih naroda³ još je 2006. obvezala kulturne institucije na pristupačne usluge te je tako osmišljavanje dostupnosti i pružanje kulturnih sadržaja vizualnih medija osobama sa senzornim oštećenjem postalo nezaobilazno. Stoga su u nastavku priručnika detaljno razrađene teme zvučnih i taktilnih prilagodbi za slijepe. Naime, uz taktilnu percepciju, za stvaranje što potpunije predodžbe o izloženom predmetu poželjno je istovremeno s dodirom osigurati i zvučne opise kako bi se stvorila što jasnija mentalna slika opisivanog predmeta. Zvučni opisi, odnosno audiodeskripcija glavna su metoda kojom se vizualne informacije izloženih predmeta, kao i umjetničkih sadržaja, učine dostupnima uz neizostavne taktilne dijagrame pomoću kojih se informacije o određenom predmetu ili djelu prenose u reljef kroz jedan ili više planova, ovisno o složenosti izloženog predmeta. Kako napraviti dobru audiodeskripciju, kao i taktilni dijagram, za baštinske djelatnike predstavlja izazovnu zadaću te su u priručniku oba procesa sistematično i detaljno opisana te popraćena brojnim primjerima iz prakse (slika 3).

Slika 3. Istaknuti trenutci s edukacije *Pristupačnost za sve*

3 Ujedinjeni narodi, Opća skupština (2018). Konvencija o pravima osoba s invaliditetom.

Planovi za nove edukacije

Godine 2023. održana je prva edukacija nakon izdavanja priručnika te su polaznici dobili mnoštvo informacija, znanja i osnove potrebnih vještina ne samo kroz predavanja, već i putem priručnika u kojem je objedinjeno sve na jednom mjestu. Nakon provedene edukacije polaznici su bili zamoljeni da anonimno ispune upitnik vezan uz edukaciju kako bi *feedback* pružio smjernice za budući rad. Upitnik za ocjenu provedene edukacije *Pristupačnost za sve*⁴ ispunilo je 24 polaznika, a dobiveni odgovori uvelike su nam pomogli u kreiranju novih sadržaja. Ocjenom 4,63 (od najviše 5) ocijenjeno je poklapanje ciljeva edukacije s potrebama polaznika, dok je ocjenom 4,75 bilo ocijenjeno vrijeme posvećeno pojedinoj temi. Posebno smo bili zadovoljni ocjenom korisnosti praktičnih vježbi koja je bila ocijenjena s 4,96 (slika 4). Polaznici su također zamoljeni da predlože buduće teme za edukaciju te smo dobili širok spektar odgovora koji će svakako obilježiti daljnje kreiranje edukacija *Pristupačnost za sve*.

Poslano je ovoliko odgovora: 24

Vaš komentar...

"Vrlo korisna i praktična edukacija!"

"Edukacija je izvrsna, zanimljiva i korisna, predavači su također bili jako dobri, jasni i koncizni. "

"Sve pohvale i čestitke na organizaciji!"

10 od 10

Slika 4. Izvadak iz ankete nakon održane edukacije: Vaš komentar

S obzirom na dobivene odgovore, ali i na promišljanja stručnog tima u Tiflološkom muzeju, izrađena je nova koncepcija edukacije *Pristupačnost za sve*. Dinamika održavanja edukacija ostat će kao i do sada, dva puta godišnje (proljeće/jesen), ali će edukacije ubuduće trajati jedan dan, a glavna

4 Upitnik za ocjenu provedene edukacije *Pristupačnost za sve* (2023).

odrednica novog koncepta jest modularnost edukacije. Naime, informacije koje daje priručnik čine temelj koji ćemo u edukacijama nadograđivati i proširivati novim informacijama i znanjima. Svaka edukacija će biti drugačija i na taj način ćemo omogućiti kolegama da kontinuirano nadopunjuju i usavršavaju svoja znanja i vještine iz područja pristupačnosti. Također ćemo kao predavače uključiti i osobe s invaliditetom, stručnjake za određena područja. Kako su se dosadašnje edukacije (ali i priručnik) uglavnom bazirale na prilagodbama za osobe oštećena vida i osobe oštećena sluha, a potrebe za pristupačnošću drugih skupina osoba s invaliditetom tek su se okrznule, odlučili smo u perspektivi kao teme edukacije uključiti i teme pristupačnosti za osobe iz spektra autizma, za osobe smanjenih intelektualnih sposobnosti i slično. U budućim edukacijama također nam je u interesu korisnicima pružiti što više informacija o prilagodbi sadržaja za *web*, kao i o smjernicama za prilagodbu proizvoda i o univerzalnom dizajnu⁵. U tom smislu Muzej planira izdati drugi dio priručnika koji bi obuhvatio i te teme (slika 5).

Poslano je ovoliko odgovora: 24

Navedite dodatne teme za koje mislite da bi ubuduće trebale biti uključene u edukaciju

"osim prilagodbe sadržaja za slijepe i slabovidne uključiti i ostale skupine osoba s invaliditetom u prilagodbu sadržaja te prezentacija primjera dobre prakse u tom pogledu"

"/"

"Primjere dobre (i loše) prakse"

6 od 10

Slika 5. Izvadak iz ankete nakon održane edukacije: dodatne teme za buduću edukaciju

Socijalna uključivost, univerzalni dizajn i pristupačnost teme su koje su više nego aktualne i pred baštinske stručnjake postavljaju brojne izazove. Jedino inkluzivnim društvom može se pridonijeti adekvatnom odgovoru na

⁵ Pojam univerzalnog dizajna predstavlja dizajn proizvoda i okruženja koji omogućuje da oni u najvećoj mogućoj mjeri budu dostupni za uporabu svim ljudima bez potrebe za dodatnom prilagodbom ili upotrebom specijaliziranog dizajna.

društvo budućnosti, odnosno na neizbježno starenje stanovništva i implikacije koje ono donosi. Motivacija za pisanje priručnika, ali i za održavanje edukacija bila je ponuđenim informacijama potaknuti čitatelja/polaznika u pronalaženju pristupačnih rješenja za posjetitelje s invaliditetom te ujedno senzibilizirati zajednicu za potrebu osiguravanja pristupačnog i inkluzivnog okruženja.

Literatura

- Ujedinjeni narodi, Opća skupština (2018). Konvencija o pravima osoba s invaliditetom: Fakultativni protokol uz Konvenciju. Zagreb: Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske. [citirano: 2024-05-06]. Dostupno na: https://www.soih.hr/pdf/soih_editions/kun_o_pravima_osi.pdf
- Pravilnik o osiguranju pristupačnosti građevina osobama s invaliditetom i smanjene pokretljivosti (2013). Narodne novine, 78/13. [citirano: 2024-05-06]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_06_78_1615.html/
- Vouk Nikolić, M. (ur). (2022). Pristupačnost za sve. Zagreb: Tiflološki muzej.
- Upitnik za ocjenu provedene edukacije „Pristupačnost za sve“ (2023).

Danica Leštek

Osnovna škola Donja Stubica
pelkodanica@gmail.com

Bajka na dlanu – manifestacija *Dan bajki i priča*

Fairy tale in the palm of your hand: the
Day of Fairy Tales and Stories festival

UDK / UDC: 808.543

028

394.48

398.21

Stručni rad / Professional paper

Primljeno / Received on: 30. 1. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 14. 5. 2024.

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 330-352

ISSN 1849-4080

© HMD 2024.

Sažetak

Manifestacija *Dan bajki i priča* održava se već sedmu godinu u Krapinsko-zagorskoj županiji. Radi se o kombinaciji stručnog skupa i kulturne manifestacije koja okuplja djecu i odrasle. Manifestaciju podupire Ministarstvo kulture RH i Krapinsko-zagorska županija, a okuplja publiku iz cijele RH, posebno iz sjeverozapadnog dijela. Tri *Dana bajki* održana su u Krapini, jedan se nije mogao održati pa smo umjesto toga izdali knjigu *Vilinsko igrišće: hrvatske bajke, priče, legende i vjerovanja*. Zadnje tri godine *Dan bajki i priča* je tematski skup, a održava se u Dvoru Veliki Tabor i Osnovnoj školi Đure Prejca u Desiniću te predstavlja primjer izvrsne suradnje između knjižnica, muzeja i škola.

Počinjemo jutarnjim pripovijedanjem bajki i priča za djecu, nastavljamo plenarnim predavanjem u prijedopodnevni satima i radionicama u poslijepodnevni satima. Događanje završava pričanjem bajki, priča i legendi za sudionike stručnog skupa i za građanstvo. Nastojimo program upotpuniti umjetničkim performansima vezanim uz temu. Tako smo imali priliku uživati u plesnim izvedbama, lutkarskim predstavama, kazališnim predstavama, kostimiranom pričanju legendi... Uvijek se trudimo prirediti bogat i raznovrstan program, kombinirajući edukativne i umjetničke sadržaje, a putem radionica potičemo sudionike na aktivno sudjelovanje.

Ključne riječi: pripovijedanje, bajka, priča, knjižnica, festival

Abstract

The *Day of Fairy Tales* festival has been held in the Krapina-Zagorje County for the past seven years. It is a combination of a professional training and a cultural event that brings together children and adults. The event is supported by the Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia and the Krapina-Zagorje County, and gathers audience from all over Croatia, especially from the northwestern part. Three *Days of Fairy Tales* were held in Krapina. One was canceled, so instead, we published the book *Fairy Playground: Croatian Fairy Tales, Stories, Legends, and Beliefs*. For the past three years, the *Day of Fairy Tales* and Stories has been held at Dvor Veliki Tabor and Elementary School Đure Prejca in Desinić and is focused on a certain topic. It is an excellent example of cooperation between libraries, museums, and schools.

The event starts in the morning with the telling of fairy tales and stories for children, followed by a plenary lecture and afternoon workshops. It concludes with telling of fairy tales, stories and legends for workshop participants of the and the public. When possible, the program is complemented with artistic performances related to the topic. Over the years, we have enjoyed dance performances, puppet shows, theatre plays, and costumed telling of legends. The aim has been to prepare a rich and varied program, combining educational and artistic content, while encouraging active participation of the visitors through workshops.

Keywords: storytelling, fairytale, story, library, festival

Uvod: od ideje do realizacije

Storytelling je pojam koji je u europskim zemljama važan segment kulturnog života te bitno doprinosi motivaciji za čitanje. Pričanje priča vole sve generacije, a provodi se u ustanovama predškolskog odgoja, knjižnicama, osnovnim i srednjim školama, na javnim mjestima, otvorenim prostorima, pubovima, na raznim festivalima i manifestacijama. Uvidom u kognitivni, emocionalni, socijalni i govorni razvoj djeteta kao i spoznaje o važnosti pripovijedanja pokazuje se da su mogućnosti bajke kao motivacijskog sredstva za odrastanje, učenje i rješavanje svakodnevnih problema izrazito velike. Iskustvo knjižničara pokazalo je da u Hrvatskoj postoji potreba za dodatnom edukacijom odraslih koji u odgojno-obrazovnim i kulturnim ustanovama rade s djecom. Također je potrebno razviti i njegovati kulturu pripovijedanja bajki, priča i legendi za odrasle.

Promišljajući o promicanju kulture čitanja i poticanju čitanja, a u skladu s *Nacionalnom strategijom za poticanje čitanja za razdoblje od 2017. do 2022. godine*, Hrvatsko knjižničarsko društvo iniciralo je i organiziralo u ožujku 2018. godine stručni skup *Dan bajki*. Danom bajki nastojalo se nadoknaditi nedostatak stručnog usavršavanja u području pripovijedanja, odnosno pričanja bajki, priča, legendi i vjerovanja. Kao mjesto održavanja ove manifestacije odabrana je Krapinsko-zagorska županija kao najslikovitija i najbajkovitija, a koja pored toga njeguje staru tradiciju legendi i predaja.

Svevremenski fenomen bajke i priče

Zar stvarno u današnje vrijeme kada vizualni mediji prevladavaju pričanje priča spada u esencijalne ljudske potrebe? Zar ljudski rod nije dovoljno „odrastao“ da se odmakne od bajke i priče? Izgleda da nije i da neće, štoviše čini se da je to naša sreća. Kao što individua nikad ne može biti previše odrasla i prestara za priču, tako ni ljudsko društvo u cjelini nikad neće prestati uživati u dobro ispričanoj priči. Eksperti u području suvremenih medija to dobro znaju, bajke i priče se koriste i interpretiraju na nov način jer bez dobre priče film ili neka druga medijska vrsta bivaju isprazni. No, ja ću se u ovom radu baviti upravo pričom koja je ispričana ljudskim glasom i gestom, onako kako se ona priča stoljećima i tisućljećima. Pričanje bajki, priča, legendi, predaja i drugih pripovjednih vrsta doživljava, upravo u ovom 21. stoljeću, renesansu. S obzirom na snagu priča i na mogućnost upravljanja pažnjom publike kroz pričanje priča, *storytelling* je jedna od najpopularnijih tehnika javnog nastupa u 21. stoljeću. To dokazuje vječnu želju čovjeka za proživljavanjem tuđih iskustava kroz priču i pripovijedanje. Kako bih potkrijepila ovu tvrdnju poslužit ću se riječima najpoznatije hrvatske pripovjedačice narodnih bajki i priča Jasne Held: „Ono što se nalazi u narodnim bajkama u dubokoj je vezi s našim bićem, sa samim postojanjem i samom suštinom svakoga od nas. Iz toga se jasno može zaključiti zašto narodne bajke vrijede za čovjeka i njegov razvoj već više tisuća godina.“¹

Bajke su zapisane u zadnjih dvjesto godina, a pričale su se stotinama pa i tisućama godina. Oduvijek su se prenosile usmenim putem, ali u našem vremenu taj fenomen je doživio pravu renesansu. U listopadu 1973. održan je *Prvi nacionalni festival pripovijedanja* u Jonesboroughu u Tennesseeju. Taj događaj se smatra službenim datumom oživljavanja pripovjedačke umjetnosti iako je zajedno s pripovjedačima imao jedva 60 sudionika. Danas je to trodnevni festival koji okuplja oko 11.000 sudionika svake godine. Jonesborough je postao svjetskom prijestolnicom pripovijedanja. Otkako je izgrađen *International Storytelling Center* posjetitelji mogu slušati priče svaki dan, bez obzira na to što nisu došli u doba festivala. Kao što dobro znamo, nije tako samo u Americi, u Europi se također održavaju brojni festivali pripovijedanja. I u Hrvatskoj isto tako ima sve više takvih festivala, a ima i manifestacija u kojima je pripovijedanje jedna od aktivnosti. Bilo bi zanimljivo

1 Held – prema bilješkama s predavanja.

znati koliko se ovih festivala s obzirom na situaciju s koronavirusom uspjelo održati, i na koji način, u posljednjih nekoliko godina.

Snaga pripovijedanja

Slika 1. Magija pripovijedanja u Dvoru Veliku Tabor

Riječ „narativno“ dolazi od indoeuropskog korijena *gna*, koji istovremeno znači „reći“ i „znati“. Naracija je bila nazočna u svim vremenima, na svakom mjestu i u svakom društvu; ona započinje zajedno s poviješću čovječanstva i nigdje nema niti je ikada bilo čovjeka bez naracije. Sve su klase i ljudske grupe imale svoje naracije. Ne vodeći brigu o razlici između dobre i loše književnosti, naracija je internacionalna, transpovijesna, transkulturalna; ona je jednostavno ovdje, kao i sam život. Kada koristimo englesku riječ *storytelling* sigurni smo na što mislimo. U hrvatskom jeziku postoje neke nedoumice oko termina: pričanje ili pripovijedanje? Vladimira Velički² smatra da je pripovijedanje širi pojam koji obuhvaća pričanje i prepričavanje. Pri tom je pričanje kreativan čin i stvaralačka aktivnost. Zahtijeva samostalnost,

2 Velički (2013).

originalnost, maštu i ulazjenje u srž priče. Dunja Pavličević Franić³ definira pričanje kao podvrstu pripovijedanja u koju se uključuje stvaralački pristup prema tekstu za razliku od prepričavanja koje ne predstavlja stvaralački čin. Prepričavanje je interpretacijski, a pričanje kreativan čin. Znači da bismo za kreativno pripovijedanje o kojemu govori ovaj rad trebali koristiti termin pričanje. Vječno pitanje u vezi priča je: „čitati ili pričati?“. Slobodni smo pitati se: zašto pričati u današnje vrijeme kada je velika većina čovječanstva svladala tehniku pisanja i čitanja? Čak je i velika većina narodnih umotvorina već zabilježena i može se pročitati. Možda bi pripovijedanje trebalo biti rezervirano samo za djecu koja još nisu dovoljno svladala tehniku čitanja? Neće li tekst koji prepričavamo izgubiti nešto od svoje kvalitete jer ga je pisac vrlo vješto ispričao? Teško je dati jednoznačan odgovor jer sve ovisi o tome kako je priča ispričana. Pripovjedačke manifestacije imaju otvorenu strukturu i tekst se dijelom memorira, a dijelom improvizira. Uostalom, kaže Gerard Genette, „Savršena imitacija nije više imitacija, već sama stvar, jedina postojeća imitacija je ona nesavršena.“⁴

Iz vlastitog iskustva moram priznati da je to velik izazov. Već sâm odabir bajke ili priče koju ćemo pričati velik je izazov. Evo kako vješta pripovjedačica Srebrenka Peregrin razmišlja o pristupu pričama:

Tražimo priču koja odgovara nama i našoj publici.

Intenzivno radimo na priči da upoznamo nju i njezine mogućnosti.

Gradimo priču dodajući joj pojedinosti kako bi bila intimna i relevantna.

Aktivno je dijelimo s drugima tako da je izvodimo ili objavimo.

Razmišljamo o svojem umijeću i kako ga možemo usavršiti.⁵

I nastavlja: „Odabiremo onu priču koja je draga nama i našim slušateljima. Jedna je od najvažnijih odrednica dob publike pa i to valja uzeti u obzir. Stariji uvijek mogu slušati priče za mlađe, ali ne i obratno, zbog čega se prilagođavamo najmlađima. Pritom se rukovodimo dvama načelima: što su priče jednostavnije i imaju sretniji kraj, to su prikladnije mlađim slušateljima.“⁶ Ali kod ovog ne treba pretjerivati u strahu da djeca neće razumjeti bajku ili priču. Obično su slojevite i djeca će razumjeti do razine koju mogu dohvatiti, a najčešće je to puno više nego što mi pretpostavljamo. Smatram da je puno važnije da pripovjedač u sebi proživi priču, samo tako interpretacija će biti dobra. Slušatelji često utječu na sâm izbor priče jer nije lako

3 Pavličević Franić (2005).

4 Genette (2002), 55.

5 Peregrin (2024), 39.

6 Peregrin (2022), 15.

odabrati priču. U današnje vrijeme moramo se osloniti na pisane predloške jer se priče više ne prenose usmenim putem. Naravno da moramo imati u vidu uzrast djece, ako se radi o djeci. Ako se radi o odrasloj publici, bilo bi dobro da znamo bar neke činjenice o grupi kojoj ćemo pričati. Kod odraslih je još uvijek potrebno razbiti predrasudu da se priče pričaju samo djeci. Općenito važi pravilo da trebamo pričati samo one priče koje su nas same oduševile, jer kako ćemo inače oduševljenje prenijeti na publiku? Pri odabiru priče ključna je poruka, jer ona djeluje kao katarza, javlja se empatija, u nekom smislu priče mijenjaju naš život. Richard Kearny tako kaže: „Priče su ono što naš život čini vrijednim življenja. Priče su ono što naš život čini ljudskim.“⁷ Jednostavan zaključak je da pripovijedanje dolazi neposredno iz pripovjedača i da je sačinjeno od njega. Poznata je anegdota o djetetu koje dolazi iz vrtića nakon pričanja priča:

Majka je upitala svoje dijete koje je netom prisustvovalo nastupu pripovjedačice: „Je li pripovjedačica čitala priče iz knjige? Ili ih je pričala po sjećanju?“ Dijete je odgovorilo: „Ispričala ih je iz sebe“.

Ali postoji razlika između dobrog i sjajnog pripovijedanja. Sjajne priče su univerzalne, imaju čistu strukturu i svrhu, imaju lik za koji navijamo, dotiču naše najdublje osjećaje, iznenađujuće su i neočekivane, jednostavne su i usredotočuju nas na radnju. Priča mora izazvati divljenje. Glavno načelo pripovjedača jest da treba nastojati ispričati priču ljepše nego što ju je čuo. Pripovijedanje pred publikom je scenski nastup i moramo biti svjesni da će se primijetiti svaka gesta i mimika. Potrebno je biti sugestivan, ali ne pretjerivati u scenskom izrazu jer će to publika, bila to djeca ili odrasli, odmah primijetiti. Za pripovjedača je poželjno da ima glumačkog talenta, ali u svojoj biti pričanje nije gluma. Tu je najvažnija izgovorena riječ, spretnost u izražavanju, mogućnost dočaravanja situacija. Pritom treba uvažavati vrijednosti govornoga izraza: ritam, tempo, intonaciju, intenzitet i stanku. Dobro je uključiti ponavljanja koja djeluju kao određene formule, u biti mnoge priče to već imaju u sebi. Trebamo paziti da ne pričamo prebrzo ili previše polako, dobro je pričati brže kada govorimo o nekom uzbudljivom događaju, a usporiti kada se radi o iščekivanju i slično. Ponekad je dobro, čak i nužno, napraviti dulju stanku kako bi se pojačala napetost. Može se upotrijebiti različita boja glasa za različite likove, ali paziti da ne pretjeramo. Nadam se da mi pisci neće zamjeriti ako kažem da je dobar pripovjedač umjetnik rije-

7 Kearny (2009), 13.

či. On je umjetnik izgovorene riječi, nije autor priče koju priča, ali pričanje je njegovo autorsko djelo i kao takvo je neponovljivo.

Neki pripovjedači imaju urođeni talent i njima je lakše, a mi ostali trebamo puno vježbati. Srebrenka Peregrin objašnjava: „Najvažniji način na koji udahnujemo život priči jest da ju povežemo s vlastitim iskustvom, da znamo zbog čega ju pričamo i na koji način ona odražava naše iskustvo. Tek tada priču možemo podijeliti s drugima i postići da priča istinski odjekne u njima. Kad se to dogodi, netko će ju prenijeti dalje.“⁸ Važno je da se za svaki, pa i najmanji nastup pripremimo. Bez obzira koliko puta smo već pričali određenu priču, potreban nam je trenutak koncentracije u kojem ćemo u sebi „izvrtjeti“ priču i napraviti kratki odmak od svakodnevnice. Publika će osjetiti pričamo li samo reda radi ili i sami uživamo u pričanju. Jer kako bi netko mogao uživati u našoj priči, ako ne uživamo mi sami koji pričamo? Zapravo je najvažnija iskrenost, nekako se uvijek pokaže jesmo li samo ponavljali naučenu priču ili smo ju proživljavali dok smo pričali. To je jedini način da publiku uvučemo u priču, da ona zajedno s nama strahuje, tuguje i veseli se. Pripovjedač se mora potruditi da zadrži sebe i slušatelje unutar priče. Smatram da nije dobro jako se udaljavati od izvornog teksta, bolje je sebe i publiku prilagoditi tekstu nego obrnuto. Time pokazujemo poštovanje prema priči i onome tko ju je smislio bez obzira je li to anonimna ili dobro znan „pričalac“ ili pisac. Priča će nam u tom slučaju uzvratiti, otvorit će nam se u punom sjaju i uživati ćemo u pričanju kao što će publika uživati u slušanju. Dapače, važno je postići interaktivnost. Pripovjedač može mijenjati oblik izvedbe na bezbroj načina (duljinu, intenzitet, stupanj prisnosti itd.) ovisno o inputu slušatelja. U mnogim oblicima pripovijedanja interaktivnost je blisko povezana s uživljavanjem – slušatelji stvaraju pripovjedački čin tako što psihološki i fizički reagiraju na elemente priče i tako je uprizoruju. U području interaktivnosti u Hrvatskoj je najdalje otišla svestrana umjetnica Margareta Peršić koja u svoje pričanje uvlači publiku. Obično se djeca ili odrasli iz publike međusobno poznaju pa to dovodi do izuzetno smiješnih, rekli bismo urnebesnih situacija. Ponekad je dobro prilagoditi atmosferu za pričanje: prigušiti svjetlo, postaviti svijeću, možda pustiti pozadinski zvuk ili glazbu ili se poslužiti nekim mirisom. Mnogi pripovjedači pričaju kostimirani, što je odlično, ali ako nam to nije jednostavno, bilo bi dobro da imamo neki odjevni predmet kojim se zagrnemo ili kapu koju stavljamo na

8 Peregrin (2022), 12.

glavu kad pričamo. To je posebno važno kada redovito pričamo djeci jer ih određeni odjevni predmet priprema na pričanje.

Pristup djeci

Teško je reći je li lakše ili teže pričati djeci ili odraslima. Općepoznato je da su djeca iskrenija, a rekla bih i senzibilnija jer će lakše osjetiti i osloboditi emociju. Sigurno neće samo iz pristojnosti tražiti još priča. Djeca su zahvalna publika posebno kad se radi o bajkama, jer djeca imaju potrebu za čarolijom. Kada se radi o djeci često se postavlja pitanje treba li izbjegavati nasilje koje je integralni dio klasičnih bajki. Teoretičari se uglavnom slažu da ne treba jer djeca nasilje u bajkama shvaćaju drugačije od odraslih. Opasne i zastrašujuće situacije i likovi pripremaju ih za život koji nije očišćen od zla pa onda nema potrebe ni bajke čistiti. Upravo o tome se i radi, da su bajke satkane na principu borbe dobra i zla, gdje zlo redovito bude kažnjeno, a dobro nagrađeno. To je ono što želimo da se dogodi i u životu, ali ne događa se uvijek. Kada pitam djecu kakvu bajku žele da im pričam, ona jako često žele strašnu bajku. Žele se kroz bajku suočiti sa zlom i žele osjetiti užitak kada na kraju zlo bude kažnjeno. Također žele osjetiti strah za dobre junake, žele se zajedno s njima boriti i pobijediti. Zašto bismo im to uskraćivali?

Postoji i dilema treba li nakon ispričane priče s djecom razgovarati, treba li analizirati sadržaj bajke ili priče. Neki pripovjedači, kao što je već spomenuta Jasna Held, savjetovat će Vam da ne analizirate jer ćete time uništiti doživljaj. Pustite da bajka djeluje sama po sebi. No, postoje teoretičari koji se s tim ne slažu. Tako Bruno Bettelheim smatra da „Kad se bajke čitaju djeci u razredu, ili u knjižnici na čitateljskim satovima, ona su kao općinjena. No često im se ne daje prilika razmisliti o pričama, niti kako drukčije reagirati; ili ih se odmah upućuje na neku drugu djelatnost, ili im se pripovijeda nova priča druge vrste, što razvodnjava ili poništava dojam što ga je bajka stvorila. U razgovoru s djecom, nakon takva iskustva, pokazuje se da je glade koristi koju im je donijela, priča mogla biti i neispričana. Međutim, kad pripovjedač djeci dadne dovoljno vremena da razmisle o priči, da utonu u ozračje što ga slušanje u njima stvara, te kad se potaknu da o tome govore, tada potonji razgovor otkriva kako priča mnogo nudi u emocionalnom i intelektualnom smislu, barem nekoj djeci.“⁹

9 Bettelheim (2004), 59.

Medij pripovijedanja

Slika 2. Margareta Peršić pripovijeda u Krapini

Vjerujem da se svi možemo složiti da lakše pamtimo priče nego podatke. Dok slušamo ili čitamo informacije, služimo se samo dvjema ili trima funkcijama mozga: auditivnom ili vizualnom te onom koja se bavi razumijevanjem govora ili riječi. Ali dok slušamo ili čitamo priče, pored ovih navedenih, koristimo i mnoge druge dijelove mozga: centre za osjetila mirisa, okusa, dodira i pokreta. Pored toga, priča nas emocionalno angažira, povezuje s pripovjedačem, ponekad nas čak potiče na akciju. Dakle, pripovijedanje uključuje duboko razumijevanje ljudskih emocija, motivacija i psihologije u cilju istinskog pokretanja publike. Pripovijedanje jest zaseban medij, umjetnički proces koji djeluje uz pomoć nečega što bismo mogli nazvati tehnologijom ljudskoga središnjeg računala – što uključuje sjećanje, maštu, emocije, intelekt, jezik, gestu, kretanje, izraz (lica ili tijela) i, što je najvažnije, stvaranje odnosa u sadašnjem trenutku – odnosa osobe prema drugoj osobi ili prema grupi. Pored odnosa u kojem se prenose riječi složene u priču, događa se odnos u kojem prenosimo iskustva generacija ljudi sabijena u relativno kratku formu, prenosimo arhetipske slike, simbole, vječne ljudske brige i osjećaje.

Pričamo o nekim drugim ljudima i životima, a zapravo često mislimo na sebe i svoja vlastita iskustva. Tako nas priča pročišćava, osnažuje, ukazuje na vječnu borbu dobra i zla. Nije slučajno da završetak priče bude najčešće sretan, nemojmo zaboraviti čuvenu izreku Walta Disneyja: „Oni koji pričaju priče usađuju nadu ponovno, ponovno i ponovno.“

Ima autorskih priča, pa i narodnih, koje imaju nesretan kraj, ali to je obično zato što treba kazniti nečije loše ponašanje ili zato da bi se dala gotovo religiozna nada u neki sretniji svijet nakon zemaljske smrti. Bajke i priče su kao i život, ali unose ravnotežu u odnose dobra i zla, koja u stvarnom životu često nedostaje. Bajke nas tjeraju da uvijek i ponovno navijamo za dobro, kako bismo se i u životu odlučili za dobro.

Ne treba zanemariti iscjeljujuću i zabavnu stranu pripovijedanja. Razvojna psihologija je došla do saznanja da će dijete koje je suočeno s teškim situacijama i preprekama ili u nekoj zastrašujućoj situaciji posegnuti za iskustvima koja je steklo u ranijim stadijima svoga razvoja. To se odnosi i na iskustva koja je doživjelo u stvarnom životu ili koja je proživjelo kroz priču, film ili slično. Već spomenuta pripovjedačica Jasna Held kaže: „Ne usuđujem se reći da je nekoga bajka izliječila (kao čarobnim štapićem), ali da djeluje ljekovito i terapijski, to svakako tvrdim.“¹⁰ Moramo joj vjerovati jer je svoj zanat ispekla u rodnom Dubrovniku za vrijeme bombardiranja u Domovinskom ratu. Brzo je shvatila kako bajka i priča djeluje na zastrašene ljude skrivene u podrumima i skloništima. Da bi bajka i priča djelovala potrebno je uživljavanje; uglavnom razlikujemo četiri faze uživljavanja u priču:

1. identifikacija – slušatelj se poistovjećuje s likovima i junacima, u događajima traži, pronalazi i otkriva sebe
2. projekcija – slušatelj promatra sebe izvan svojih osobina ličnosti, iz perspektive lika iz priče, preispituje se...
3. katarza – slušatelj suosjeća s likom, dijeli s njim osjećaje; doživljava očišćenje katarzom i strahom; tako doživljava olakšanje jer vidi da se i drugima događaju slične stvari
4. uvid – osvješćivanje vlastitog problema i ponašanja.

Tek kada pojedinac bude svjestan svojih pogrešaka može početi djelovati jer je snažniji i spremniji na nedaće. Biblioterapija kao planska upotreba književnog teksta kako bi se olakšalo nošenje sa stresom može jako puno pomoći u odgoju djece. Može pomoći kod agresivne djece, djece s emocionalnim teškoćama ili s problemima u učenju. Ivana Bašić smatra da je

¹⁰ Held – prema bilješkama s predavanja.

„Glavni ... cilj biblioterapije i poetske terapije izazivanje promjene, koja se postiže ovladavanjem vještinama prilagodbe za nove izazovne situacije.“¹¹ U svemu ovome moramo imati na umu i nove probleme koji su se pojavili i koji će se tek pojaviti s epidemijom koju smo upravo proživjeli. Dodamo li tomu brojne stresove koje su proživjeli stanovnici područja pogođenih potresom u Zagrebu, Petrinji i okolnim krajevima, slika postaje jasnija, ali i mračnija. Valja nam upotrijebiti sve snage u pokušaju oporavka, budimo sigurni da je pripovijedanje bajki i priča jedan od tih načina. Možda se iz svega može izvući i neka prednost, sjetimo se samo Dorothy iz *Čarobnjaka iz Oza* koja doživljava čudesne pustolovine nakon što uragan odnese njezinu kuću. Ponekad nas nešto mora izbaciti iz sigurne svakodnevnice da bismo našli neki novi svijet.

Pripovjedači često pričaju zabavne priče protkane više ili manje suptilnim humorom jer znamo da je to ono što ljudi najviše žele i što ih najviše opušta. Fantastični elementi u pričama također pomažu ljudima jer im ponekad treba izlazak iz okvira stvarnosti koja se upoznaje kroz osjetila. To su bajke koje odstupaju od svih normi i zakona kojima je shvaćena i prihvaćena realnost. Bajkovito i fantastično potrebno je čovjeku, što dokazuju brojni fantastični filmovi koji kao da su u mnogočemu preuzeli ulogu bajke. No, kad govorimo o razvoju imaginacije i mašte koje su u temelju kreativnosti i inovacije, tu je bajka nenadmašna. Film nudi gotove slike, a bajka nas nutka da sami stvorimo svoje slike, svoj izmaštani svijet. Taj svijet nema granica, od najstrašnije slike može se zamisliti još strašnija, od najljepše princeze može se zamisliti još ljepša. Tu svatko kreira svoj individualni svijet, svatko je svoj vlastiti scenograf i koreograf. Ponekad suvremeni čovjek pritisnut prozaičnim egzistencijalnim brigama želi bijeg u bajkovito, nestvarno i nemoguće. Najbolji dokaz ove tvrdnje je popularnost serije knjiga o Harryju Potteru, *Gospodara prstenova* i sličnih saga te bezbroj znanstveno-fantastičnih filmova.

Kulturna dimenzija

Vladimira Velički navodi da „s velikom sigurnošću možemo tvrditi da naše kulturno naslijeđe nalazi svoj izraz u bajkama i uz pomoć bajki takav se izraz kulturnoga naslijeđa prenosi djetetu. Vrelo iz kojega bajke dolaze

¹¹ Bašić (2021), 16.

leži daleko od svakodnevice suvremenoga čovjeka.¹² To se odnosi i na naše hrvatsko kulturno naslijeđe, ali isto tako i na svjetsko kulturno blago. Svima nam je jasno da očuvanje kulturnog blaga, tradicije i povijesti ima veliku vrijednost. Narodne bajke, priče i legende odražavaju vlastitu kulturu, a istovremeno otvaraju prozor prema učenju, poštivanju i upijanju drugih kultura. Možemo ih shvatiti kao izvor za učenje kulturnog naslijeđa. Svaka kultura ima svoju vlastitu dugu tradiciju pričanja priča. Zato bajke i priče imaju veliku edukativnu moć jer upućuju djecu u književno, socijalno i kulturno naslijeđe različitih kultura. Prije svega treba misliti na jezično blago jer u današnje vrijeme uočavamo svođenje jezika na informaciju, što znači smanjivanje fonda riječi kojima se barata. Istovremeno, sve su rjeđi govornici koji su u stanju stvaralački govoriti. Današnja djeca koja su odrasla s mobitelima, internetom i društvenim mrežama ne razumiju značenje mnogih hrvatskih riječi, izražavaju se vrlo šturo, sve više koriste samo simbole (emotikone i sl.), u svakodnevni govor uvrštavaju engleske riječi s hrvatskim nastavcima... Govorenje više nije stvaralački čin, dapače djeca pa i neki odrasli više nisu u stanju složene misli uobličiti u riječi. Vjerojatno u tome leži i razlog promjene čitalačkih navika. Sve više djece nije više u stanju čitati cjelovita književna djela koja su bez problema savladavale generacije djece prije njih. Zato se pribjeglo skraćivanju i pojednostavljivanju lektirnih djela. Upitno je u kojoj su mjeri ta djela sačuvala umjetničku vrijednost originala. Za slobodno čitanje djeca sve češće odabiru knjige koje su kombinacija slike i teksta, kao npr. *Gregovi dnevni*. To je nešto što djecu podsjeća na poruke na mobitelu. Nitko zapravo ne zna kako se boriti protiv tih pojava. Situaciju je dodatno zakomplicirala epidemija sa samoizolacijama, ograničavanjem socijalnih kontakata, što je u nekim slučajevima dovelo do trajnih narušavanja društvenih veza. S neposredne komunikacije prelazi se na komunikaciju posredovanu uređajima koji uvjetuju pojednostavljivanje poruke, čime se osiromašuje rječnik. Nema brzog recepta, ali sigurni smo da priče bogate rječnik slušatelja, posebno djece, jer rječnik se ne obogaćuje samo čitanjem i govorenjem, već i slušanjem. Pritom treba paziti da se bajke i priče previše ne pojednostavnjuju, da se ne izbjegavaju sve arhaične i potencijalno nepoznate riječi. Mnoge pojmove će djeca shvatiti iz konteksta, a neki se mogu objasniti prije samog pričanja ili neposredno poslije. Na taj način će pričanje priča i bajki pomoći djeci da usvoje nove riječi, tako obogate svoj rječnik i podignu razinu govorne sposobnosti.

12 Velički (2013), 20.

Akadska se zajednica razvila u patrijarhalnom okruđu posvećenom načelu logosa, to jest racionalnosti, znanju i apstrakciji. Pripovijedanje počiva na ženskom načelu erosa, koje donosi emocije, odnos i duhovnost, a takvo je načelo oblikovalo okruđe i orijentaciju posvećenika pripovijedanja i njihovih okupljanja. Srećom, pripovijedanje je nešto što svi mi činimo prirodno od djetinjstva. Tako, prema Jeleni Marković „Život bez priča uopće ne bi bio život.“¹³ I dalje navodi Maju Bošković Stulli koja definira pričanje o životu i pričanja o svakodnevnici kao „pričanje zbiljskih zgoda iz života, kao kazivanje koje iz razgovora izražuje u više ili manje uobličenu priču o vlastitim uspomnama ili takvim koje je doživio tkogod iz uže okolice, o doživljajima bližih predaka s kojima je još postojao izravan ili blisko posredovan kontakt“.¹⁴

Svatko od nas gotovo svakog dana priča svoje doživljaje, recimo s putovanja, stariji muškarci vole pričati vojničke ili ratne dogodovštine, ponekad prepričavamo pročitane priče, strašne priče, viceve. To su svakodnevne priče. Temeljni impulsi pripovjedačkog medija snažno prožimaju sve razine kulture: prostorije za poslovne sastanke, medicinska savjetovališta, crkvena svetišta, džamije i hramove, sudnice i kazališne pozornice. Citirajmo u tom smislu Petera Gubera:

„Pripovjedačko umijeće se, pored toga, koristi u odgoju i obrazovanju, filmskoj i glazbenoj industriji, računalnim i drugim igrama, marketingu, turizmu, etnologiji i folkloristici te u ekologiji i zaštiti prirode. Pričanje je svojstveno čovjeku, u naš DNK utkano je više od deset tisuća godina pripovijedanja i slušanja priča. Ovakvo štovanje priče toliko je moćna i žilava sila da je mogla oblikovati kulture, religije i civilizacije. Danas se ta sila može putem umijeća pričanja iskoristiti za postizanje najhrabrijih ciljeva... Štoviše, u današnje vrijeme stalno prisutne ekonomske nesigurnosti i munjevitih tehnoloških promjena, najučinkovitije sredstvo kojim ćete slušatelja osloboditi straha ili privoljeti na postizanje nekog velikog cilja više nisu nule i jedinice digitalne revolucije, nego zvukovi oduševljenja koje uzrokuje umješno pričanje priča.“¹⁵

Bez dobre priče nema biznisa. Poslovna učinkovitost često počiva na dobro ispričanoj priči. Tu se moramo dotaknuti i zlouporabe priče u slučaju

13 Marković (2012), 11.

14 Isto, 104.

15 Guber (2014), 7.

kada se priča s ciljem da se prevari slušatelja. Gotovo svakodnevno svjedoci smo takvih prijevara koje se događaju u stvarnom i virtualnom svijetu; više ili manje vješto ispričanom pričom prevaranti nastoje navući naivne ljude da im daju povjerenje. To je još jedan od dokaza velike moći riječi i ispričane priče koja u nekim slučajevima otvara sva vrata. Političari također znaju kolika je moć priče, obilato ju koriste u cilju propagande svojih ciljeva. Često su to opsjenarske priče koje služe zamagljivanju pravih ciljeva, a na prvi pogled izgledaju logično i prihvatljivo. Otkrivanje lažnih vijesti i lažnih priča u medijima postalo je sve složenije jer mogućnosti medijskih manipulacija rastu sa sve većim tehničkim mogućnostima. Društvene mreže su također široko područje za plasiranje istinitih i lažnih priča i raznih manipulacija koje znaju biti vrlo opasne, posebno za djecu. Bez dobre priče nema ni uspješne reklamne kampanje; u ovoj sferi često se koriste novoizmišljene priče i one su obično vrlo dobro plaćene. Najčešće se misli da je korištenje priče u reklamnim kampanjama izum novijeg vremena, ali to nije točno. Dovoljno je zaviriti u nekadašnje stoljetne kalendare pa da se vidi kako se priča uvlačila u reklamu od samoga njenog postanka. Mnoge ustanove na području kulture također su uočile djelotvornost pričanja. U muzejima se sve više prakticiraju kostimirana vodstva koja počivaju na pričanju legendi i predaja. Takav način prezentacije povijesne i kulturne baštine daleko je prihvatljiviji za posjetitelje od suhoparnog iznošenja činjenica. Pričanje priča, posebno legendi i predaja, sve je više uobičajeno i u sferi turizma. Svaki imalo spretniji turistički vodič unijet će u svoje vođenje turista kroz neki grad ili povijesni lokalitet priču koja je vezana za taj kraj. Dvorci, utvrde, kule i slični objekti obiluju legendama koje najbolje dočaravaju duh vremena u kojem su nastale. Sve više se prakticiraju kostimirana vodstva kroz pojedine gradove i povijesne lokalitete; takvi vodiči se obilato koriste pričama vezanim za lokaciju kroz koju vode turiste.

Knjižnica kao mjesto pričanja

Ipak, niti jedno od tih mjesta neće se nazvati mjestom pričanja priča. To nisu ni sudnice, ni poslovne prostorije, ni crkve, niti kazališta... Učinimo knjižnice mjestima pripovijedanja, pričanja i prepričavanja! Nema ništa prirodnije od toga, knjižnice su ionako mjesta gdje stanuju brojne bajke i priče, pustimo njihove junake da izađu iz korica knjiga i utjelove se u knjižničarima. Zašto se ponekad ne bismo kostimirali i povelj svoju publiku u neka

prošla vremena? Bijeg od svakodnevnice i stvarnosti koja guši ne mora biti negativan. Ako se događa povremeno može se smatrati predahom od prozaičnosti života, može nam pružiti utjehu kad vidimo da su ljudske brige i patnje, jednako kao i sreća, bezvremenske. U svijetu obrnutih vrijednosti lijepo je i korisno doživjeti ljudske vrline i mane u vječnoj borbi i biti gotovo siguran da će vrlina pobijediti, što se u stvarnom životu rijetko događa. Sigurna sam da pričanje bajki i priča može privući korisnike u knjižnice.

Istraživanja su pokazala da čak 82% učitelja smatra da je pričanje priča bolje od čitanja. Istraživanje koje je provela Vladimira Velički među djecom pokazalo je da i učenici ipak više vole pričanje nego čitanje. Ima više razloga za takvo mišljenje, a sve se svodi na to što je pripovjedač slobodniji od čitača. Nije usko vezan uz tekst, može izraziti i prenijeti svoju osobnost, ali može i uspostaviti daleko bolji kontakt s publikom. „Osobni šarm, dojam koji pripovjedač ostavlja i osobno iskustvo, uvijek su zanimljiviji od napisanoga, pa se na taj način i lakše zadržava dječja pozornost, odnosno pozornost publike.“¹⁶ Kao knjižničarka u osnovnoškolskoj knjižnici prakticiram i čitanje i pripovijedanje. Preferiram pripovijedanje kad god je moguće, a najvažnijom prednosti smatram kontakt očima koji kod čitanja nije moguć. Tijekom pričanja nastojim pogledom doprijeti do svakoga tko je u publici, pratim reakcije i prilagođavam način pričanja prema tim reakcijama. Tako se uspostavlja interakcija između publike i pripovjedača.¹⁷

Dan bajki i priča – festival pričanja

Prije desetak godina bila sam sudionica *Dana bajki* sa školom pričanja bajki i priča u Mariboru koju organizira Gradska knjižnica Maribor (2023. je održana već 22. *Pravljичna šola* u Mariboru). Vratila sam se puna dojmova; posebno je dojmljivo bilo vidjeti večernje pričanje za odrasle u prepunoj dvorani u kojoj su mnogi stajali više od dva sata kako bi slušali odlične interpretacije slovenskih priča na različitim narječjima. Vidjela sam kako festival pričanja i knjižnica zajedno lijepo dišu. Od tada do danas u Hrvatskoj se puno toga promijenilo, osnovani su brojni festivali pričanja, ali nisam sigurna koliko ih je vezano uz knjižnice. Doduše, već i prije imali smo u Splitu *Pričigin* koji se prvi put održao 2006. godine. Međutim, taj festival organizira udruga Pričigin i uglavnom se pričaju neobjavljene priče hrvat-

¹⁶ Velički (2013), 38.

¹⁷ OŠ Donja Stubica. Kako smo proslavili Noć knjige 2024, <https://knjiznicads.weebly.com/novosti.html>.

skih pisaca. Festival je doživio veliku popularnost, *Pričigin* je danas jedna od najmasovnije posjećenih priredbi u kulturalnom kalendaru Splita, razvio se u petodnevnu manifestaciju. Nakon povratka iz Maribora zarekla sam se da ću osnovati sličan festival u Hrvatskoj i to sam ostvarila 2018. kada je u Krapini održan prvi *Dan bajki i priča: baj(kaj)mo i pri(ča)jmo s ma(što)m*. To je festival i škola pričanja koje uglavnom organiziraju knjižničari za knjižničare, učitelje i odgajatelje, ali i za širu publiku. Jedan dio programa namijenjen je djeci jer su bajke i priče neodvojive od djece. U programu za odrasle uvijek počinjemo bajkom, pričom, plesom, dramskim tekstom..., slijede jedno ili dva plenarna predavanja, a u popodnevnom dijelu publika se rasprši i radi u odvojenim radionicama. Cilj radionica je osnažiti ljude i pripremiti ih za pričanje s različitih aspekata. Najzanimljiviji dio *Dana bajki i priča* jest večernji dio u kojem odabrani pripovjedači pričaju za odrasle, sudionike skupa i publiku. Kao što stoji u podnaslovu: *baj(kaj)mo i pri(ča)jmo s ma(što)m*, njegujemo pričanje na različitim hrvatskim narječjima. Budući da se festival održava u Krapinsko-zagorskoj županiji koju krase slogan: *Bajka na dlanu*, posebno brinemo o pripovjednim oblicima na kajkavskom narječju. Smatramo da je zagorski kraj, sa svojim slikovitim i bajkovitim brežuljcima po kojima su razasuti dvorci i kurije, kao stvoren za ovakvu manifestaciju.

Slika 3. Ansambl Zabok – *Prominske vile*

Slika 4. Ansambl Zabok – *Vještičji ples*

U zadnjih par godina bili smo svjedoci globalne epidemije koja nas je zatekla i morali smo se prilagoditi u svim sferama života i rada. Tako ima sve više pokušaja *online* pripovijedanja; *Dan bajki* se nije mogao održati 2020. u Krapini, već je kreirana mrežna stranica na kojoj možete čuti bajke i priče.¹⁸ Snimajući priloge postali smo svjesni koliko je to teško. Nedostaje interakcija, pauze, kontakt očima i govor tijela, naše geste redovito gube snagu kad razgovaramo na daljinu uz uporabu suvremenih medija. No, pokušali smo biti uspješni u oba svijeta, pokušali smo emocionalno približiti svoje slušatelje i *online* i *offline* dok pričamo priče. Zabilježili smo neke narodne pripovjedne oblike iz cijele Hrvatske u knjizi *Vilinsko igrišće: hrvatske bajke, priče, legende i vjerovanja*. Najveća je vrijednost ove knjige to što se u njoj mogu pročitati brojne bajke, priče i legende koje nikad do sada nisu bile objavljene. Bogato je ilustrirana učeničkim radovima iz cijele Hrvatske. Knjiga je predstavljena 6. studenoga 2021. na 4. *Danu bajki i priča* u Krapini. U nastanku knjige sudjelovali su brojni knjižničari, učitelji i učenici iz škola diljem cijele Hrvatske. Osobito je zanimljivo da se u knjizi nalaze i tri

18 Dani bajki i priča, <https://danbajki.wixsite.com/pocetna>.

priloga hrvatskih priča iz Bača u Vojvodini. Knjigu u elektroničkom obliku može se pročitati na mrežnoj stranici *Dana bajki i priča*.

Peto izdanje našeg festivala pričanja održano je u bajkovitom ambijentu Velikog Tabora u Desiniću 11. listopada 2022. s podnaslovom: *z lonca coprnic*. Legende, mitologija, magija i vještice bili su središnja tema. Kao uvod u bogat cjelodnevni program u desiničkoj Osnovnoj školi Đure Prejca održana je kazališna predstava Kazališta Prijatelj *Hrvatske vile i vještice* u režiji Hrvoja Zalara. Predstava *Hrvatske vile i vještice* dobila je specijalnu nagradu za djelo namijenjeno mladeži na *Gumbekovim danima*. U Osnovnoj školi u Desiniću odgledalo ju je stotinjak učenika, polaznika starije vrtičke grupe, njihovih odgajatelja i učitelja te sudionika *Dana bajki*. Potom se program preselio u dvorište dvora Veliki Tabor gdje je Ansambl Zabok, u skladu s tematikom skupa, vrlo dojmljivo izveo *Vještičji ples*. Na početku skupa prisutnih sedamdesetak sudionika pozdravile su voditeljica Dvora Veliki Tabor Renata Dečman, predsjednica Knjižničarskog društva Krapinsko-zagorske županije Branka Tuđa Kanceljak i predsjednica Hrvatskoga knjižničarskog društva Jasenka Pleško. Veliko zanimanje prisutnih izazvalo je predavanje našega istaknutog povjesničara i etnologa Denivera Vukelića pod nazivom *Odjeci stvarnosti hrvatskih bajki, legendi i predaja* koje je uslijedilo. Vukelić je u svom izlaganju naveo nekoliko primjera iz hrvatskih bajki, legendi i predaja kao i srodne književnosti te pokazao njihova uporišta u stvarnosti. Predavač se dotakao alkemičarske aktivnosti Barbare Celjske, progona vještica, vila i vilenica te *Priča iz davnina* Ivane Brlić Mažuranić i njihove (ne) povezanosti sa starom slavenskom i hrvatskom mitologijom. Već tradicionalno, tijekom poslijepodnevni sati uslijedio je radionički dio skupa. Martina Stažnik održala je radionicu *Tko se boji Babe Jage još?* na kojoj je sudionike upoznala s ovom drevnom božicom slavenske mitologije i naučila ih kako se izrađuje brezova metla kojom se tjeraju zle sile. Emilija Kovačević i Marina Antolin izazvale su veliko zanimanje svojom radionicom *Čarolija u magičnoj znanosti* u kojoj su se osvrnule na povijesni razvoj kemije i farmacije, upoznale sudionike s ljekovitim biljem naših krajeva, a mogli su se vidjeti i zanimljivi kemijski pokusi. Poznata pripovjedačica Margareta Peršić održala je nadahnutu radionicu u svom prepoznatljivom stilu pod nazivom *Bahornica (Circaea lutetiana)*. Najposjećenija radionica bila je *Vođeno razgledavanje Dvora Veliki Tabor* s naglaskom na progone vještica. Muzejska pedagoginja Kristina Pavlović provela je sudionike muzejskim postavom u povijesnom kostimu i usput im ispričala legendu o Veroniki Desiničkoj i vili Meluzini. Na istom tragu nastavilo se s lutkarskom predstavom *Črna kra-*

ljica koju je izvelo Srednjovjekovno putujuće lutkarsko kazalište Ioculatori prema tekstu djelatnice Dvora Veliki Tabor Andreje Brlobuš. Večernji dio programa bio je rezerviran za pričanje bajki i legendi za odrasle. U programu pod nazivom *Pričom te zovem* narodne bajke i priče u kojima se pojavljuju vještice/coprnice kazivale su Margareta Peršić, Srebrenka Peregrin i Ines Krušelj-Vidas, čiji su nastupi bili popraćeni gromoglasnim pljeskom. Maestralnu izvedbu bajke *Srce u ptici* može se pogledati na mrežnoj stranici *Dana bajki*.¹⁹ Sudeći prema zadovoljstvu sudionika, preseljenje *Dana bajki* u ambijent Dvora Veliki Tabor pokazalo se kao pun pogodak. Bajkovitoj atmosferi u atriju dvora pridonijele su skulpture učenika Srednje škole Krapina napravljene pod mentorskim (čarobnim) štipićem knjižničarke Mihaele Dolovčak. Peti *Dan bajki* organizirali su Knjižničarsko društvo Krapinsko-zagorske županije, Hrvatsko knjižničarsko društvo, Dvor Veliki Tabor i Osnovna škola Đure Prejca Desinić uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Krapinsko-zagorske županije, Grada Zaboka i Školske knjige.

Šesti dan bajki i priča posvećen temi slavenske mitologije održan je u Osnovnoj školi Đure Prejca u Desiniću i Dvoru Veliki Tabor 3. srpnja 2023. godine. Nakon jutarnjeg pričanja Miljenke Benc i Danice Lešek u OŠ Đure Prejca u Desiniću program smo nastavili u Dvoru Veliki Tabor. U slavensku mitologiju uvele su nas *Prominske vile* iz Ansambla Zabok koje su plesale u atriju dvorca. Kolegica Marija Gajski održala je vrlo inspirativno predavanje o slavenskoj mitologiji, predavanje nas je navelo na razmišljanje. Ioculatori su nam ovaj put izveli predstavu *Črni Toma Loborski*. Održano je nekoliko tematskih radionica: Slavica Farkaš-Šimeg (*ČIRI-BIRI BAJKA: Priča o slavenskim božanstvima*), Margareta Peršić (*Jezik ptice, glas stabla*), Kristina Pavlović (vođeno razgledavanje Dvora Veliki Tabor) i Marija Gajski (*3 M: MARA, MORANA, MOKOŠ – snažni ženski mitski likovi*). Na večernjem dijelu programa po prvi put smo slušali bajke Ivane Brlić-Mažuranić u izvedbi Sabine Gvozdić i uživali u jedinstvenom nastupu Margarete Peršić. Upravo pripremamo sedmo izdanje *Dana bajki i priča*.

19 Dani bajki i priča 2022, <https://danbajki.wixsite.com/pocetna/dan-bajki-i-prica-2022>.

Zaključak

Slika 5. Srednjeevropsko putujuće lutkarsko kazalište Ioculatori

Projekt *Dan bajki i priča* primjer je uspješne suradnje škola, muzeja, znanstvenih ustanova i turističkog sektora. Velika je misija ove manifestacije u nastojanju za očuvanjem nematerijalne baštine pretopljene u legendu, bajku, priču ili sličan oblik koji arhetipskim slikama korespondira sa suvremenosti. Budući da se većina sličnih skupova i kulturnih događanja priređuje u Zagrebu, mi smo odabirom Krapinsko-zagorske županije htjeli napraviti odmak. Naša je županija prozvana „bajkom na dlanu“, pokušajmo odjelotvoriti slogan, pokušajmo Veliki Tabor pretvoriti u tabor bajki, pa makar i na jedan dan. Manifestacija ima ulogu njegovanja jezičnog izražavanja i to ne samo na standardnom hrvatskom jeziku, nego i na narječjima. Isto tako, nastavljamo se baviti prikupljanjem narodnih bajki, priča i legendi kao dijela kulturne baštine. Naš zadatak je prenošenje i prezentacija ovog segmenta kulture.

„U početku bijaše Riječ i Riječ bijaše u Boga i Riječ bijaše Bog. Ona bijaše u početku u Boga. Sve postade po njoj i bez nje ne postade ništa.“ Neka mi bude oprošteno što na kraju ovog skromnog rada koristim tako velik i

važan citat iz Ivanovog evanđelja. No, ne postoji ni jedan citat koji bi bolje ilustrirao snagu izgovorene riječi. Može biti da je u suvremenom vremenu izgovorena riječ izgubila svoju veličinu i snagu, ona se prelila u pisanu i tiskanu riječ i nastavila teći rijekom suvremenih medijskih vrsta. No ne zaboravimo da riječ po svom iskonu stanuje u govoru, da je tekst zapisani govor. U davnini se davala riječ i to je imalo snagu ugovora, riječ se nije smjela pogaziti jer to je bilo pitanje časti. Takvo neposredno rješavanje društvenih odnosa bilo je puno teže izigrati jer se u neposrednoj izmjeni riječi puno lakše otkrije laž i pretvaranje, nego u napisanom tekstu. Kao društvenim bićima potrebna nam je interakcija i neposredan kontakt koji može biti ostvaren i kroz pričanje. Prenošnje vlastitih i tuđih iskustava pričanjem približava nas kao jedinke, pokazuje nam sličnosti i razlike ljudskih sudbina. Ljudi koji su se udaljili od čitanja, knjiga i knjižnica lakše će im se vratiti ako ih dozovemo pričom, ako im magičnom snagom pripovijedanja prenesemo ono što je napisano u knjigama. Možda će se nekom učiniti da je pričanje i pripovijedanje preživljeno umijeće, ali nemojmo zaboraviti riječi velikoga informatičkog maga i vizionara Stevea Jobsa:

„Pripovjedač je najmoćnija osoba na svijetu. Pripovjedač postavlja viziju, vrijednosti i smjernice za čitav naraštaj koji tek dolazi.“²⁰

Literatura

- Bašić, I. (2021). Biblioterapija i poetska terapija: priručnik za početnike. Zagreb: Školska knjiga.
- Bettelheim, B. (2004). Smisao i značenje bajki. Cres: Poduzetništvo Jakić.
- Genette, G. (2002). Fikcija i dikcija. Zagreb: Ceres.
- Guber, P. (2014). Pričom do uspjeha: kako neodoljivo predstaviti svoju ideju i pridobiti partnere, ulagače i suradnike koristeći neoboriv argument – dobru priču. Zagreb: Profil.
- Kearny, R. (2009). O pričama. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Marković, J. (2012). Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Pavličević Franić (2005). Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika, Zagreb: Alfa.

20 Prema: Peregrin (2024), 119.

- Peregrin, S. (2022). Pripovjedno umijeće: praktični priručnik. Zagreb: Školska knjiga.
- Peregrin, S. (2024). Umijeće pripovijedanja: vodič za pričanje priča. Zagreb: Školska knjiga.
- Velički, V. (2013). Pričanje priča – stvaranje priča: povratak izgubljenom govoru. Zagreb: Alfa.

Korištena literatura

- Biti, V. (prir.) (1992). Suвременa teorija pripovijedanja. Zagreb: Globus.
- Grgar, M. (2016). Metodički aspekti pričanja priča učenicima razredne nastave: diplomski rad. Zagreb: Učiteljski fakultet sveučilišta u Zagrebu.
- Marks, Lj. i E. Rudan (prir.) (2018). Predaja: temelji žanra. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Miller, E. (2008). Definicija pripovijedanja. // Zarez, 10, 232, 22-23.
- Peters, B. G. 6 rules of great storytelling: adapted by Rock Your World from Pixar [citirano: 2023-18-12]. Dostupno na: https://medium.com/@Brian_G_Peters/6-rules-of-great-storytelling-as-told-by-pixar-fcc6ae225f50
- Raghunathan, M.O. (2022). Role of school libraries in promoting cultural heritage through a collection of distinctive folktales: Experience From the UAE. // Proceedings of the 50th Annual Conference of the International Association of School Librarianship and the 25th International Forum on Research on School Librarianship Columbia, South Carolina.
- Sobol, J.; John S. Gentile; Sunwolf (2008). Pripovijedanje, jastvo i društvo. // Zarez, 10, 232, 24-25.
- Storytelling Capital Of The World. [citirano: 2021-17-05]. Dostupno na: <https://jonesborough.com/storytelling/>

Elia Ekinović Micak

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb
eekinovic@nsk.hr

Mirna Willer

Zagreb
willer.mirna@gmail.com

Interoperabilnost međunarodnoga standarda i nacionalnog pravilnika za opis građe:

*Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika
(ISBDM) i Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama,
arhivima i muzejima (Pravilnik KAM)*

The interoperability of international standard and national code for the description of resources:

*The IFLA standard International Standard Bibliographic
Description for Manifestation (ISBDM) and the Code for
Description and Access to Resources in Libraries, Archives
and Museums (KAM Code)*

UDK / UDC: 025.3

02:004

Pregledni znanstveni rad – Scientific review

Primljeno / Received on: 18. 4. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 6. 6. 2024.

Sažetak

U radu se prikazuju rezultati istraživanja interoperabilnosti dvaju standarda za opis građe: IFLA-inog standarda *Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika* (ISBDM) i hrvatskog *Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM). Rad se temelji na završnoj verziji ISBDM-a koju je IFLA-ina Stalna skupina za ISBD usvojila 20. rujna 2024. i izdanju Pravilnika KAM objavljenom 2021. godine. Istraživanje interoperabilnosti dvaju standarda opravdano je činjenicom da su oba u svojoj strukturi i sadržaju primjena *IFLA-inog knjižničnog referentnog modela* (IFLA LRM), konceptualnog modela izgrađenog u okviru poboljšanog modela entitet-odnos za uporabu u tehnologiji semantički povezanih otvorenih podataka. Oba standarda uključuju i primjenu u aplikacijama relacijskih baza podataka. Interoperabilnost se ispituje na razini elemenata entiteta *pojavni oblik* i njihovih definicija te se ukazuje na kompatibilnost sadržaja metapodataka njihovom primjenom.

Ključne riječi: *Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika, Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima, interoperabilnost*

Abstract

The paper represents the results of research on the interoperability of two standards for the description of resources: the IFLA standard *International Standard Bibliographic Description for Manifestation* (ISBDM) and the Croatian *Code for Description and Access to Resources in Libraries, Archives and Museums* (KAM Code). The work is based on the final version of the ISBDM that IFLA's ISBD Review Group adopted on 20 September

2024, and the KAM Code published in 2021. Research into the interoperability of the two standards is justified by the fact that both adhere to the structure and content of the *IFLA Library Reference Model* (IFLA LRM), a conceptual model built within an enhanced entity-relationship model for use in semantically linked open data technology. Both standards include use in relational database applications. Interoperability is examined at the level of entity *manifestation* elements and their definitions, and the compatibility of metadata content is indicated by their application.

Keywords: *International Standard Bibliographic Description for Manifestation, Code for Description and Access to Resources in Libraries, Archives and Museums*, interoperability

Uvod

Osnovno je svojstvo bibliografskih standarda u zadnjih petnaestak godina njihov razvoj u smislu paradigmatске promjene, a ne nadopune i proširenja postojećih verzija, što je bila karakteristika prethodnih razdoblja. Uzrok tomu je promjena u tehnološkoj podlozi informacijskih pomagala: od kataloga na listićima do sustava koji su upravljali zapisima bibliografskih i normativnih podataka (često primjenom relacijskih baza podataka) prema sustavima koji primjenjuju tehnologiju semantički povezanih otvorenih podataka.¹ Premda ova nova tehnologija nije još našla širu primjenu u informacijskim sustavima, ona je potaknula suštinsku i sustavnu promjenu u sagledavanju bibliografskog univerzuma i time izgradnju ekosustava bibliografskih metapodataka:² načela – model – standardi (standard sadržaja i standard formata zapisa) – (nacionalna) pravila za opis građe. *IFLA-in knjižnični referentni model* (*IFLA Library Reference Model*: IFLA LRM),³ objavljen 2017., konceptualni je model izgrađen u okviru poboljšanog modela entitet-odnos⁴ i temeljen na tehnologiji semantički povezanih podataka. Kao takav, on je okvir unutar kojega je potrebno izraditi nova bibliografska pomagala: standarde i pravila za opis građe kao njegove primjene.

Rad na *Međunarodnom standardnom bibliografskom opisu pojavnog oblika* (*ISBD for Manifestation*: ISBDM) kao zasebnom novom standardu

1 Willer i Dunsire (2013).

2 Dunsire (2021), 91.

3 Riva et al. (2017; 2020).

4 Isto (2020), 20-21.

započeo je 2019., njegova je radna verzija javno dostupna od početka 2023., a završna je verzija usvojena 20. rujna 2024. godine.⁵ Osnovna je karakteristika ISBDM-a da se bavi samo jednim entitetom, entitetom *pojavni oblik* te njegovim svojstvima i odnosima definiranim modelom IFLA LRM. ISBDM je time standard za katalogizaciju temeljenu na jednom entitetu (*entity-based cataloguing*). Međutim, budući da donosi odredbe i za odnose prema drugim entitetima modela – samom *pojavnom obliku* te entitetima *djelo*, *izraz*, *primjerak*, *agent*, *kolektivni agent*, *osoba*, *mjesto*, *vremenski raspon* i *nomen*, smatra se samostalnim standardom za uporabu. Za opis entiteta *pojavni oblik* i odnose prema drugim entitetima modela u strukturi ISBDM-a definirano je 126 elemenata. U trenutku pisanja ovoga rada Radna skupina za pregled ISBD-a planira poslati završnu verziju Savjetodavnom odboru za standarde na usvajanje krajem rujna, te očekuje objavljivanje ISBDM-a krajem 2024. odnosno početkom 2025. godine.⁶

Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima (Pravilnik KAM)⁷ objavljen je 2021., dvije godine prije objavljivanja radne *online* verzije ISBDM-a. Pravilnik KAM – što je jasno iskazano njegovim nazivom – primjena je modela triju međunarodnih tijela baštinskog sektora IFLA LRM, RiC i CIDOC CRM u odnosu na definirane entitete, attribute i odnose te tehnološku podlogu semantički povezanih podataka.⁸ U odnosu na primjenu bibliografskog standarda ISBD, u Pravilnik KAM preuzeti su elementi opisa definirani objedinjenim standardom iz 2011.,⁹ ali strukturirani na način modela IFLA LRM. Naime, dok se u ISBD-u opisuje *jedinica građe* (*resource*), u IFLA LRM-u, kao i u Pravilniku KAM, razlikuju se aspekti tog entiteta, entiteti *djelo* – *izraz* – *pojavni oblik* – *primjerak* te se definiraju njihovi atributi i odnosi. Za opis entiteta, attribute i odnosa triju modela, u strukturi Pravilnika KAM definirano je 255 elemenata, od kojih 94 elementa imaju domenu *pojavni oblik*. Najviše elemenata u Pravilniku KAM namijenjeno je upravo za opis entiteta *pojavni oblik*.

5 ISBDM (2024).

6 ISBDM review phase plan, <https://www.ifla.org/g/isbd-rg/isbd-for-manifestation-isbdl/>. Ovaj rad, prihvaćen za objavljivanje 6. lipnja, osuvremenjen je 23. rujna radi ažuriranja s izmjenama standarda usvojenima 20. rujna 2024. godine. U odnosu na prihvaćenu verziju rada, izmjene se odnose na dio teksta o planu pregleda i objavljivanja ISBDM-a te referenciju na poglavlje o granularnosti (*Granularity*) koje je dodano u Uvod (*Introduction*) ISBDM-a nakon javne rasprave. Sadržaj novog poglavlja o granularnosti nije utjecao na mapiranje opisano u ovom radu.

7 Vukadin (ur.) (2021a).

8 Vukadin (2021b).

9 ISBD (2014; 2021).

U radu se prikazuju rezultati istraživanja interoperabilnosti *Međunarodnoga standardnog bibliografskog opisa pojavnog oblika* i *Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* pokrenutog u svrhu prepoznavanja kompatibilnosti sadržaja metapodataka nastalih njihovom primjenom. Istraživanje interoperabilnosti dvaju standarda opravdano je činjenicom da su oba paradigmatiski novi standardi, da podržavaju opća načela *Izjave o međunarodnim kataložnim načelima* (ICP),¹⁰ da su temeljeni u svojoj strukturi i sadržaju na konceptualnome modelu IFLA LRM i kao takvi su njegova primjena te da se u svojoj izvedbi temelje na tehnologiji povezanih otvorenih podataka, uključujući i primjenu u aplikacijama relacijskih baza podataka.

Prvo će se opisati predmet i struktura ISBDM-a i Pravilnika KAM, a potom ispitati njihova interoperabilnost na razini elemenata i definicija usporednom analizom elemenata entiteta *pojavni oblik* obaju standarda.

Predmet i struktura ISBDM-a i Pravilnika KAM

Predmet, svrha i ciljevi, opća načela i struktura *Međunarodnoga standardnog bibliografskog opisa pojavnog oblika* i *Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* usklađeni su s njihovim mjestom u ekosustavu bibliografskih podataka kako ga definiraju normativni propisi IFLA-e.

2.1 ISBDM: Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika

ISBDM je međunarodni standard koji propisuje odredbe za vrijednost sadržaja elemenata za opis entiteta *pojavni oblik* definiran unutar bibliografskog univerzuma modelom IFLA LRM i vođen međunarodnim općim načelima *Izjave o međunarodnim kataložnim načelima* (ICP). ISBDM je preskriptivan standard: definira obvezne i ponovljive elemente, vrijednosti i sintaksu pojedinih elemenata, uz zadržavanje umjerenog stupnja obveznosti odredbi. Izraz „ako se smatra korisnim za korisnike metapodataka“ označava da odredba nije obvezna; ako fraza nije uključena, odredba je obvezna. Neobvezne odredbe podržavaju lokalne odluke kataložnih službi kako bi udovoljile načelima opisa ICP-a „primjerenost korisniku“, „opća uporaba“,

¹⁰ ICP (2017).

„dostatnost i nužnost“, „značajnost“ i „ekonomičnost“. Takav pristup podrazumijeva i omogućava primjenu standarda definiranjem tzv. aplikacijskih profila, odnosno izradu lokalnih propisa.

U ISBDM-u su elementi opisa strukturirani u četiri kategorije. To su elementi podataka o pojavnom obliku, elementi napomena, elementi atributa i elementi odnosa. Temeljna je karakteristika svih četiriju kategorija semantička hijerarhija elemenata – element–podelement, što se očituje i u odredbama. Vrijednost elementa i odredba definirana na najvišoj razini odnosno široj ili općoj vrijednosti valjana je za sve elemente niže razine odnosno uže ili specifične vrijednosti; za niže se razine elemenata propisuju samo specifične odredbe (nasljeđivanje vrijednosti elementa; *inheritance*). Za vrijednost elementa na nižoj razini (užoj po vrijednosti) zaključuje se da je ujedno vrijednost njegova nadređenog elementa (*inferencing*). U ISBDM-u se, međutim, preporučuje uporaba elemenata na najnižoj mogućoj razini kako bi se omogućila maksimalna vrijednost (visoka točnost i odziv) tog elementa relevantna za pronalaženje, kao i interoperabilnost metapodataka ISBDM-a s metapodacima drugih standarda koji propisuju različite razine granularnosti elemenata.¹¹

Kategorije se elemenata međusobno razlikuju prema izvoru podataka za vrijednost elementa i načinu njena bilježenja te prema uporabi vrijednosti elementa za informacijsko pronalaženje. To je usklađeno s načelima opisa koja su navedena za svaku skupinu elemenata:

- elementi *podataka o pojavnom obliku* podržavaju načelo „prikazivanja“ – izvor podataka je sam pojavni oblik kako ga je zamislio/stvorio autor/nakladnik i vrijednosti se s njega preuzimaju/transkribiraju; metoda pronalaženja je pretraživanje po nenadziranim ključnim riječima;
- tri ostale kategorije elemenata podržavaju načela „točnost“, „ujednačenost i normiranost“, „integriranost“, „interoperabilnost“, „otvorenost“, „dostupnost“ i „racionalnost“ – izvori podataka su pojavni oblik i drugi izvori, a vrijednosti se bilježe, slijedom donošenja određenih zaključaka, iz navedenih izvora (intervencija katalogizatora); metode pronalaženja su pretraživanje po nenadziranim ključnim riječima (napomene i atributi), pretraživanje po nadziranim ključnim

11 Vidjeti potanko objašnjenje u poglavlju ISBDM. Granularity, <https://www.iflstandards.info/ISBDM/docs/intro/i026.html>.

riječima (napomene, atributi, odnosi), pregledavanje vrijednosti (atributi i odnosi) i povezivanje vrijednosti (odnosi).¹²

Uz svaki je element naveden korisnički zadatak preuzet iz modela IFLA LRM kojemu element udovoljava, na primjer „ima podatak o pojavnom obliku“ podržava korisnički zadatak identificirati javni oblik.

U ISBDM-u su definirana dva elementa koji su prečaci (*shortcut*) odnosa između entiteta *pojavni oblik* i *djelo*. Prečac predstavlja kolaps lanca *djelo-izraz-pojavni oblik-primjerak*, u ovom slučaju u segmentu između navedena dva entiteta. Time se preskače entitet *izraz* postvaren u entitetu *pojavni oblik* i njegova identifikacija kao entiteta. Namjena je takvog postupka uvođenje elemenata koji će omogućiti povezivanje entiteta *pojavni oblik* i *djelo*, odnosno potpuniju kategorizaciju entiteta *pojavni oblik* u opisu temeljenom na jednom entitetu. Ta su dva elementa:

- element atributa *has category of embodied content* ([pojavni oblik] *ima kategoriju postvarenog sadržaja*) jest prečac za:
- *has expression embodied in manifestation* [*Expression*] *has category of content*¹³
- ([pojavni oblik] ima izraz postvaren kao pojavni oblik [izraz] ima kategoriju sadržaja)
- element odnosa *has work embodied in manifestation* ([pojavni oblik] *ima djelo postvareno u pojavnim oblicima*) jest prečac za:
- *has expression embodied in manifestation* [*Expression*] *realizes Work*¹⁴

([pojavni oblik] ima izraz postvaren kao pojavni oblik [izraz] realizira djelo).

Za elemente atributa i odnosa u ISBDM-u se propisuje uporaba nadziranih naziva u odjeljku *Vrijednosti* (*Values*). Za 12 od 37 elemenata atributa propisuju se nadzirani rječnici, tj. shema za kodiranje rječnika (*vocabulary encoding scheme*, VES), na primjer, za elemente „ima vrstu medija“: ‘neposredovan’, ‘video’, „ima kategoriju sadržaja“: ‘slika’, ‘tekst’. Za vrijednosti atributa „ima opseg pojavnog oblika“, tri elementa odnosa entiteta *nomen*, te svih entiteta navodi se shema za kodiranje niza znakova (*string encoding scheme*, SES). Za vrijednost entiteta prema kojem se stvara odnos propisana je interpunkcija za izradu pristupnice srodnog entiteta ako normi-

12 ISBDM. Metadata utility and processing, <https://www.iflstandards.info/ISBDM/docs/intro/i006.html>.

13 ISBDM. Attribute elements, <https://www.iflstandards.info/ISBDM/docs/attributes/1264.html>.

14 ISBDM. Relationship elements. Resource entities, <https://www.iflstandards.info/ISBDM/docs/relationships/1220.html>.

rana pristupnica nije dostupna ili je IRI (*Internationalised Resource Identifier*). U ISBDM-u se, naime, u Općim odredbama za elemente odnosa propisuje redoslijed odabira vrste vrijednosti elemenata ISBDM-a namijenjene za primjenu u tehnologiji povezanih otvorenih podataka i relacijskim bazama podataka: IRI, usvojene pristupnice i identifikatori.

2.2 Pravilnik KAM: Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima

Pravilnik KAM nacionalni je standard koji propisuje odredbe za vrijednost sadržaja elemenata za opis entiteta definiranih konceptualnim modelom IFLA LRM. Utemeljen je na općim načelima¹⁵ „opća uporaba i primjerenost korisnicima“, „ujednačenost“, „funkcionalna granularnost“, „semantička interoperabilnost“, „točnost“, „ekonomičnost“ i „racionalnost“. Načelo „funkcionalna granularnost“ podrazumijeva da „Pravilnik omogućuje da se stupanj opširnosti i podrobnosti opisa prilagodi naravi građe, potrebama korisnika, uvjetima poslovanja ustanove i zahtjevima informacijskog sustava“,¹⁶ odnosno omogućuje lokalnu primjenu Pravilnika KAM definiranjem tzv. aplikacijskih profila. Načelo „semantičke interoperabilnosti“ oslanja se na utemeljenost Pravilnika KAM na konceptualnim modelima triju međunarodnih tijela ICD (CIDOC CRM), IFLA (IFLA LRM) i ICA (RiC) te na međunarodnim i nacionalnim normama baštinskog sektora „kako bi se omogućilo semantičko povezivanje ili integracija podataka iz različitih izvora“. ¹⁷ Svaki element udovoljava zahtjevima jednog ili više korisničkih postupaka definiranih modelom IFLA LRM.

Struktura Pravilnika KAM određena je prvenstveno predmetom bavljenja, a to su sljedeće vrste građe: prirodoslovni objekti, kulturni objekti, arhivsko gradivo i publikacije. Stoga su u Pravilniku KAM elementi opisa organizirani u tematska poglavlja: identifikacija jedinice građe, tematika i sadržaj jedinice građe, materijalni opis jedinice građe, životni ciklus jedinice građe, dostupnost i uporaba jedinice građe, identifikacija i opis agenta, identifikacija i opis mjesta, identifikacija i opis vremenskog raspona te odnosi i napomene o odnosima među jedinicama opisa.

¹⁵ Vukadin (ur.) (2021a). A 1 Predmet Pravilnika, https://pravilnik.kam.hr//index.php?action=intro_rules&id=23.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

U Pravilniku KAM, slijedom modela IFLA LRM, definira se entitet *jedinica opisa*,¹⁸ najviši (vršni) entitet kojim se s jedne strane osigurava interoperabilnost sa srodnim modelima i standardima time što se smatra podelementom entiteta LRM-E1 Res, dok se s druge strane osigurava semantička hijerarhija entiteta, atributa i odnosa, tj. elemenata opisa i odnosa unutar prostora KAM. Podelementi *jedinice opisa* su *jedinica građe* s aspektima *djelo*, *izraz*, *pojavní oblik* i *primjerak*, *agent* s podelementima *osoba* i *kollektivni agent*, od kojih potonji s podelementima *korporativno tijelo* i *obitelj* (granulirano u odnosu na IFLA LRM), te *mjesto*, *vremenski raspon* i *nomen*.

Za svaki se element u Pravilniku KAM navodi domena, tj. entitet na koji se element odnosi, primjenjivost za vrstu građe, obveznost i ponovljivost, opseg ukoliko element obuhvaća podelemente (hijerarhijsko strukturiranje elemenata) te cilj odnosno korisnički zadatak. Izvori podataka također su propisani uz svaki element, a mogu biti sama jedinica građe i pouzdani izvori; za neke od pouzdanih izvora kategorije se taksativno navode u dodatku Pravilnika KAM. Uz odredbe o izvorima podataka navedene su i druge odredbe različitih kategorija obveznosti s obzirom na primjenjivost, dostupnost i uvjetovanost uporabe elemenata u kontekstu (AKM) univerzuma Pravilnika KAM. Za elemente koji se odnose na svojstva vrste građe, na primjer materijalni opis jedinice građe, u Pravilniku KAM preporučuju se određeni nadzirani nazivi ili se upućuje na uporabu oznaka koje se preuzimaju iz rječnika određenoga nadziranog nazivlja.

Analiza interoperabilnosti ISBDM-a i Pravilnika KAM

U ISBDM-u se propisuju odredbe za vrijednost sadržaja elemenata za opis jednog entiteta, *pojavnog oblika*, dok se u Pravilniku KAM propisuju odredbe za sve entitete i njihove attribute i odnose (vrijednost sadržaja elemenata) obuhvaćene modelima IFLA LRM, CIDOC CRM i RiC. Posljedica toga je određen broj elemenata koji u Pravilniku KAM imaju šire značenje nego u ISBDM-u: KAM je namijenjen različitim zajednicama i opisu šireg raspona građe/entiteta pa stoga izostavlja finije granulacije, na primjer brojne napomene vezane uz element *has manifestation statement* = *stvarni prikaz* koje su uglavnom specifične za knjižničnu zajednicu.

¹⁸ Vidjeti o entitetu *jedinica opisa* u Pravilniku KAM i odnosu s klasama ili entitetima modela CIDOC CRM, IFLA LRM i RiC-CM u Vukadin (2021b), 102-104.

Kao polazište analize interoperabilnosti uzeti su elementi ISBDM-a s ciljem da se mapiranjem prenese sadržaj tih elemenata u odgovarajući sadržaj elemenata Pravilnika KAM koji se odnose samo na entitet *pojavni oblik* i njegove napomene, attribute i odnose. Mapiranje elemenata nalazi se u tablici Priloga *Interoperabilnost elemenata standarda ISBDM i Pravilnika KAM*.

Potrebno je upozoriti da je termin *pojavni oblik* korišten u Pravilniku KAM značenjem proširen u odnosu na termin modela IFLA LRM „kako bi odgovarao i modelima drugih zajednica“.¹⁹ U ISBDM-u se *pojavni oblik* definira upućivanjem na IFLA LRM: „skup svih nositelja za koje se pretpostavlja da dijele ista obilježja što se tiče intelektualnog ili umjetničkog sadržaja i aspekata fizičkog oblika“.²⁰ U Pravilniku KAM navedena je prilagođena verzija: „skup svih materijalnih objekata koji utjelovljuju isto djelo i nastali su ili združeni kao rezultat aktivnosti istog agenta“.²¹ Dodatak „nastali su ili združeni kao rezultat aktivnosti istog agenta“ prošireno je značenje kojim se obuhvaćaju arhivska i određene vrste muzejske građe. U usporednoj analizi koja se ovdje donosi to će se proširenje pojma zanemariti.

Metodologija mapiranja elemenata ISBDM-a i Pravilnika KAM

Interoperabilnost ISBDM-a i Pravilnika KAM analizira se na razini elemenata i definicija. Kao što je istaknuto u opisu strukture ISBDM-a i Pravilnika KAM, u oba se standarda uz naziv svakoga elementa navodi i njegova definicija kojom se određuje vrijednost sadržaja elementa i omogućava njihova usporedba u dvama standardima. Usporednom analizom elemenata entiteta *pojavni oblik* obuhvaćene su četiri kategorije elemenata ISBDM-a: elementi podataka o pojavnom obliku, elementi napomena, elementi attribute i elementi odnosa. U Pravilniku KAM sadržane su sve četiri kategorije elemenata, strukturno raspoređene unutar tematskih poglavlja.

Mapiranje elemenata kategorizirano je u četiri vrste odnosa. U tablici Priloga *Interoperabilnost elemenata ISBDM-a i Pravilnika KAM* uz svaki je element označen odnos:

- *jest jednak* (=): vrijednost elementa ISBDM-a jednaka je vrijednosti elementa u KAM-u (ISBDM=KAM);

¹⁹ Vukadin (2021b), 102-103.

²⁰ Riva et al. (2020), 27. RDA definira entitet *Manifestation*: “A physical embodiment of an expression of a work.” Vidi: RDA Registry (2024). RDA element sets: RDA Classes, <https://www.rdaregistry.info/Elements/c/>.

²¹ Vukadin (ur.) (2021a). Pojmovnik, <https://pravilnik.kam.hr/index.php?action=glossary>.

- *jest uži od* (<<): vrijednost elementa ISBDM-a uža je od vrijednosti elementa u KAM-u (ISBDM<<KAM);
- *jest širi od* (>>): vrijednost elementa ISBDM-a šira je od vrijednosti elementa u KAM-u (ISBDM>>KAM);
- *nije primjenjivo* (NP): vrijednost elementa ISBDM-a nije primjenjiva u KAM-u, tj. ne postoji odgovarajuća vrijednost.

Pri usporednoj analizi elemenata poštuje se semantička hijerarhija elemenata proizašla iz primjene IFLA LRM-a u strukturama ISBDM-a i Pravilnika KAM u vidu definiranja vršnih elemenata (elemenata najviše razine) i njihovih podelemenata (granuliranje elemenata). Iz takve strukture proizlaze osnovna pravila mapiranja:

- Ako element ISBDM-a ne postoji u Pravilniku KAM, ali u Pravilniku KAM postoji odgovarajući element više razine (nadelement), kao vrijednost mapiranja uzima se element više razine. Na primjer, *has creator agent of manifestation* mapira se u element više razine *Odnos pojavnog oblika i agenta*.
- Ako jedan element ISBDM-a odgovara većem broju elemenata Pravilnika KAM (zbog granuliranja elemenata), kao vrijednost mapiranja uzima se odgovarajući element više razine Pravilnika KAM, budući da pri prijenosu podataka nije moguće odrediti u koji se od elemenata niže razine Pravilnika prenosi vrijednost sadržaja elementa ISBDM-a. Na primjer, element ISBDM-a *has manifestation statement of title and responsibility* odgovara elementima Pravilnika KAM *podatak o stvarnom naslovu* (s četiri podelementa) te elementima *podatak o odgovornosti koji se odnosi na stvarni naslov* i *usporedni podatak o odgovornosti koji se odnosi na stvarni naslov*, stoga se mapira u element više razine *stvarni prikaz*.
- Ako se element u Pravilniku KAM granulira, a u ISBDM-u postoji odgovarajući element na višoj hijerarhijskoj razini s elementom u Pravilniku KAM, ti su elementi u odnosu jednakosti. Na primjer, elementu *podatak o izdanju* koji ima šest podelemenata,²² jednaka je vrijednost elementa *has manifestation statement of edition* u ISBDM-u.

U oba se navedena slučaja granulirani podelementi Pravilnika KAM zanemaruju pri mapiranju. Potrebno je napomenuti da se u Pravilniku KAM elementi odnosa iskazuju u popisu elemenata samo na vršnoj razini, na primjer *odnos pojavnog oblika i pojavnog oblika* ili *odnos pojavnog oblika i*

22 Vukadin (ur.) (2021a). 1.12 Podatak o izdanju. <https://pravilnik.kam.hr/index.php?action=element&id=106>.

agenta, a daljnji, granulirani odnosi razrađeni su u Dodacima E, F i G Pravilnika.²³ Te je granulirane elemente potrebno izvesti iz tih tablica i dodati u skup elemenata koji se uvode u mapiranje. Na primjer, u Dodatku F za *odnos pojavnog oblika i agenta* radi jasnoće u iskazivanju sadržaja entitet *agent* ne granulira se na podređene entitete *kolektivni agent* (i dalje *korporativno tijelo* i *obitelj*) i *osoba*, pa se u mapiranju odnosa uvode podelementi odnosa tih entiteta, npr. *has manufacturer agent* = [Tiskar], *has publisher agent* = [Proizvođač, Nakladnik], *has manufacturer collective agent* = [Tiskar], itd. Tim postupkom uvećava se broj elemenata Pravilnika KAM u mapiranju od navedenih 94 koji uključuju vršne elemente odnosa za 27 elemenata specifičnih odnosa.

Kategorije mapiranja: vrste odnosa elemenata

Odnos jest jednak: vrijednost elementa ISBDM-a jednaka je vrijednosti elementa u Pravilniku KAM (ISBDM = KAM)

Ako je vrijednost sadržaja elementa ISBDM-a moguće prenijeti kao jednaku vrijednost sadržaja elementa Pravilnika KAM (ISBDM = KAM), jedan se element mapira u odgovarajući jedan element (1 : 1); na primjer, *has applied material* = *materijal nanosa*.

U kategoriji *elementi podataka o pojavnom obliku* od ukupno osam elemenata ISBDM-a tri su elementa s vrijednošću odnosa *jest jednak*, a to su tri podelementa, na primjer *has manifestation statement of edition* = *podatak o izdanju*.

U kategoriji *elementi napomena* ISBDM ima ukupno 20 elemenata, jedan vršni element i 19 elemenata niže razine. Tri su elementa niže razine ISBDM-a mapirana kao jednaka odnosno u istoj razini vrijednosti elemenata s elementima Pravilnika KAM, na primjer *has note on entity associated with manifestation* = *napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa*, *has note on manifestation statement of edition* = *napomena o izdanju*.

U kategoriji *elementi atributa* odnos *jest jednak* iskazuje se u mapiranju podelemenata, budući da Pravilnik KAM nema vršne elemente za vrijednosti ove kategorije elemenata. Od ukupno 36 elemenata u ovoj kategoriji, 19 je podelemenata ISBDM-a i Pravilnika KAM u odnosu *jest jednak*, na pri-

²³ Isto, <https://pravilnik.kam.hr/>.

mjer *has category of carrier* = materijalni nositelj, *has encoding format* = format datoteke, *has layout of embodied content* = stanični postav.

U kategoriji *elementi odnosa* u odnosu jest jednak šest je od osam vršnih elemenata ISBDM-a, na primjer *has agent associated with manifestation* = odnos pojavnog oblika i agenta. Još su 32 podelementa u odnosu jednakosti s odnosima iskazanima u Pravilniku KAM, na primjer *has manifestation reproduced by manifestation* = [je reprodukcija].

Odnos jest uži od: vrijednost elementa ISBDM-a uža je od vrijednosti elementa KAM-a (ISBDM << KAM)

Tri su situacije u kojima se element ISBDM-a mapira u element šire vrijednosti u Pravilniku KAM (ISBDM << KAM), odnosno vrijednost elementa ISBDM-a uža je od vrijednosti u Pravilniku KAM: 1) ako u Pravilniku KAM nema elementa ISBDM-a, ali postoji element više razine čija vrijednost u hijerarhijskom smislu pokriva vrijednost elementa ISBDM-a, 2) ako jedan element ISBDM-a odgovara većem broju elemenata Pravilnika KAM (zbog granuliranja elemenata), i 3) ako jednom elementu u Pravilniku KAM odgovara vrijednost sadržaja više elemenata ISBDM-a, na primjer, elementi *has chronological designation* i *has numeric designation* mapiraju se u element šire vrijednosti *brojčane i kronološke oznake serijske građe*.

U kategoriji *elementi podataka o pojavnom obliku* samo je jedan element ISBDM-a koji ima užu vrijednost sadržaja u odnosu na element u Pravilniku KAM (granulira elemente te vrijednosti), te se mapira u element šire vrijednosti odgovarajući po vrijednosti, u ovom slučaju element više razine u Pravilniku KAM; to je *has manifestation statement of title and responsibility* = stvarni prikaz.

U kategoriji *elementi napomena* deset je podelemenata ISBDM-a čija je vrijednost elementa uža od vrijednosti elementa u Pravilniku KAM, pri čemu se devet elemenata mapiraju u elemente šire vrijednosti Pravilnika KAM, dok jedan element, *has note on nomen associated with manifestation*, ima užu vrijednost od elementa *napomena o identifikaciji pojavnog oblika*, jer ovaj element KAM-a sadrži informacije o „izvorima iz kojih su identifikacijski podaci preuzeti“, informacije koje element ISBD-a ne sadrži. Budući da su u Pravilniku KAM podaci o pojavnom obliku granularniji nego u ISBDM-u, strukturom Pravilnika KAM obuhvaćeno je više elemenata, a slijedom toga i više napomena koje se odnose na pojedinačne elemente. Naj-

više je takvih napomena o pojavnom obliku i napomena o odnosima gdje se vrijednosti više elemenata Pravilnika KAM podudaraju s vrijednosti jednog elementa u ISBDM-u. Primjer napomene o pojavnom obliku ISBDM-ova je napomena *has note on manifestation statement of publication, production, manufacture, or distribution* kojoj odgovaraju dvije napomene Pravilnika KAM, *napomena o izdavanju, proizvodnji ili raspačavanju* i *napomena o tiskanju ili izradi* pa se mapiraju u element više razine odnosno šire vrijednosti u Pravilniku KAM, *napomena o stvarnom prikazu*.

U kategoriji *elementi atributa* šest je podelemenata ISBDM-a čija se vrijednost sadržaja mapira u element šire vrijednosti Pravilnika KAM, a to su atributi vezani uz materijalna obilježja. Tri elementa nemaju odgovarajuću vrijednost sadržaja u elementu jednake vrijednosti, na primjer *has extent of unitary structure*, pa se mapiraju u element više razine *opseg*. Dva elementa imaju šire značenje u Pravilniku KAM nego u ISBDM-u: *has designation of number of sound channels* i *has number of sound channels* mapiraju se u jedan element Pravilnika KAM, *broj zvučnih kanala*, a jedan, *has recording method*, mapira se u element *način snimanja* čija je definicija šira od one u ISBDM-u.

U kategoriji *elementi odnosa* 17 je podelemenata ISBDM-a u odnosu ISBDM << KAM, odnosno mapiraju se u elemente više razine u Pravilniku KAM. To su sve elementi ISBDM-a kojih nema u Pravilniku KAM, ali u Pravilniku KAM postoji element više razine čija vrijednost u hijerarhijskom smislu pokriva vrijednost ovih elemenata ISBDM-a. Na primjer, *has creator agent of manifestation* i *has creator collective agent of manifestation* mapiraju se u element više razine, dakle šire vrijednosti, *odnos pojavnog oblika i agenta*, a *has holding* mapira se u element *odnos pojavnog oblika i primjerka*.

Odnos jest širi od: *vrijednost elementa ISBDM-a šira je od vrijednosti elementa KAM-a* (ISBDM >> KAM)

U kategoriji *elementi podataka o pojavnom obliku* jedan je element ISBDM-a šireg značenja od elementa Pravilnika KAM, a to je *has manifestation statement* koji se mapira u element užeg značenja *stvarni prikaz*. Naime, u element *stvarni prikaz* uključeni su elementi skupina 1, 2, 4 i 6 ISBD-a, dok se u ISBDM-u propisuju elementi sedam skupina ISBD-a, skupina 1-6 i 8.

U kategoriji *elementi napomena* iz istog je razloga vrijednost elementa *has note on manifestation statement* šireg značenja od elementa Pravilnika KAM *napomena o stvarnom prikazu*.

U kategoriji *elementi atributa* dva su elementa koja se mapiraju u odnosu *jest širi od*. Na primjer, *has frame alignment* širi je po vrijednosti od elementa Pravilnika KAM u koji se mapira, *položaj sličica*; vrijednost tog elementa ISBDM-a uključuje širi opseg elementa od opsega elementa u Pravilniku KAM.²⁴

U kategoriji *elementi odnosa* nema elemenata ove vrijednosti.

Odnos nije primjenjivo (NP): *vrijednost elementa ISBDM-a nije primjenjiva u Pravilniku KAM*

Odnos *nije primjenjivo*, odnosno situacija u kojoj nema odgovarajućeg elementa za mapiranje, uključuje tri različita kriterija: 1) kada element ISBDM-a kao takav ne postoji u Pravilniku KAM, 2) kada je u ISBDM-u naveden vršni element, tj. okupljajući element više razine, a u Pravilniku KAM nema definiranog elementa kao vršnog pa vrijednost podelementa nije uključena u njegovu vrijednost (*inferencing*) i 3) kada se u ISBDM-u koriste prečaci u implementaciji IFLA LRM-a proizašli iz potreba opisa samo jednog entiteta. Ovaj treći navedeni odnos uočen je u kategorijama *elementi atributa* i *elementi odnosa*.

U kategoriji *elementi podataka o pojavnom obliku* tri elementa ISBDM-a nisu primjenjiva za mapiranje u elemente Pravilnika KAM; to su elementi navedeni u prethodno opisanom odnosu (vidi 3.2.3), tj. elementi koje Pravilnik KAM ne propisuje u skupini *stvarni prikaz*, na primjer *has manifestation statement of category*.

U kategoriji *elementi napomena* šest elemenata ISBDM-a nije primjenjivo za mapiranje u elemente Pravilnika KAM; vršni element *has note on manifestation* kojega nema u Pravilniku KAM, te elementi napomena koji se vezuju uz elemente koje Pravilnik KAM ne propisuje za stvarni prikaz, na primjer *has note on physical details*.

U kategoriji *elementi atributa* najviše je elemenata ISBDM-a, njih devet, koji nisu primjenjivi u Pravilniku KAM iz sva tri gore navedena razloga. U

²⁴ Element *has frame alignment* uključuje *an aperture card, film cartridge, film cassette, film reel, film roll, film slip, filmstrip, filmstrip cartridge, microfilm cartridge, microfilm cassette, microfilm reel, microfilm roll, microfilm slip*, dok se element u KAM-u odnosi samo na položaj sličica na dijafilmu ili mikrofilmu.

ISBDM-u *elementi atributa* kategorizirani su unutar tri vršna elementa – *has category of manifestation*, *has physical details* i *has use rights*. Ovi elementi nemaju odgovarajuće vršne elemente u Pravilniku KAM, stoga nije moguće prenijeti vrijednost njihovih podataka. Elementi niže razine koji hijerarhijski potpadaju pod vršne elemente jesu *has binding*,²⁵ *has extent of manifestation* s trima podelementima *has playing time*,²⁶ *has extent of unit* i *has extent of embodied content*, te *has track configuration*, koji su svi podelementi vršnog elementa *has physical details* -, te *has intended audience of manifestation* koji je podelement vršnog elementa *has use right*. Element *has category of embodied content* podelement je vršnog elementa *has category of manifestation* i nema ekvivalent u Pravilniku KAM jer je rezultat korištenja prečaca u ISBDM-u.

U kategoriji *elementi odnosa* sedam elemenata odnosa nije primjenjivo u Pravilniku KAM. Prva su vrsta tih odnosa vršni element *has work associated with manifestation* i podelement *has work embodied in manifestation*, elementi definirani kao prečac u ISBDM-u, a nužni za funkcionalno opisivanje entiteta *pojavni oblik*. Druga vrsta su elementi za skup elemenata imenovanja koji su definirani hijerarhijski: vršni element s podelementima *has nomen associated with manifestation* – *has appellation of manifestation* – *has access point of manifestation*. Ove elemente odnosa Pravilnik KAM ne definira jer za primjenu određuje element niže razine *has authorized access point of manifestation* (*usvojena pristupnica za pojavni oblik*). Elementi su, međutim, definirani u Ontologiji Pravilnika KAM-a gdje imaju funkciju semantički hijerarhijskog strukturiranja elemenata imenovanja. Još dva podelementa vršnog elementa *has nomen associated with manifestation* nemaju ekvivalent u Pravilniku KAM, a to su elementi za identifikaciju i pronalaženje entiteta *pojavni oblik*, *has title of manifestation* i *has title proper*, čije vrijednosti u Pravilniku KAM nisu definirane kao pristupnice, već kao elementi opisa, tj. *elementi podataka o pojavnom obliku*.

25 Objedinjeni ISBD također nema ovaj element, a podatak o uvezu navodi se u napomenama. Uvez se može opisati kao svojstvo *pojavnog oblika*, ali i kao svojstvo *primjerka* – u slučaju stare i rijetke jedinice građe kada se načelno zna samo za uvez primjerka.

26 U Pravilniku KAM taj se element definira za domenu *izraz*, a ne *pojavni oblik*. U ISBDM-u se definira vrijednost elementa (istog naziva) za *pojavni oblik* kao skupno vrijeme izvedbe svih sadržaja („Total playing time of the content.“).

Sumarni pregled odnosa mapiranih elemenata

IFLA LRM omogućava da se pri implementaciji modela podaci granuliraju u semantičku hijerarhiju elemenata do razine za koju se smatra da odgovara primjeni modela odnosno korisničkim potrebama. Ta je mogućnost iskorištena u ISBDM-u i Pravilniku KAM. U ISBDM-u se granuliranje elemenata u *elementima podataka o pojavnom obliku* definira u značajno manjoj mjeri nego u Pravilniku KAM. Rezultat je to načela ISBDM-a da se podaci s pojavnog oblika prenose u obliku u kojem se tamo nalaze, a svrha im je identifikacija i prikazivanje, za razliku od ostalih kategorija elemenata čiji su izvor podataka sam predložak te vanjski izvori; takvi su elementi rezultat intervencije katalogizatora, podložni su bibliografskom nadzoru (pronalaženje nadziranih vrijednosti) i time osiguravaju autentičnost vrijednosti elemenata. Granuliranost elemenata u Pravilniku KAM u ovoj kategoriji elemenata, *elementima podataka o pojavnom obliku*, rezultat je specifičnih potreba nacionalnog pravilnika za detaljnijim podacima od onih u međunarodnom standardu, ali i implementacije objedinjenog ISBD-a u Pravilnik KAM prije objave ISBDM-a. Elementi te vrste podataka Pravilnika KAM ne mapiraju se, budući da pri prijenosu podataka nije moguće odrediti u koji se od užih elemenata Pravilnika KAM prenosi vrijednost sadržaja po vrijednosti šireg elementa ISBDM-a. Za mapiranje uzima se element više razine, odnosno vrijednost elementa Pravilnika KAM koji ima šire značenje od vrijednosti elementa ISBDM-a.

U *Tablici 1* donosi se sumarni pregled broja i odnosa elemenata ISBDM-a i Pravilnika KAM s obzirom na kategorije elemenata i kategorije odnosa mapiranja. Broju elemenata ISBDM-a, razvrstanih prema četiri kategorije elemenata, pridružen je odgovarajući broj elemenata u svakoj od kategorija u Pravilniku KAM (na primjer, broju od osam *elemenata podataka o pojavnom obliku*, koliko ih ukupno definira ISBDM, odgovara 31 element u Pravilniku KAM).

Tablica 1. Odnos elemenata ISBDM-a i Pravilnika KAM s obzirom na kategorije elemenata i kategorije odnosa mapiranja

ISBDM	broj elemenata	odnos	broj elemenata	KAM
statement elements	8		31	elementi podataka o pojavnom obliku
	3	=	3	elementi niže razine
	1	<<	1	elementi više razine
	1	>>	1	vršni element
	3	NP		elementi niže razine
note elements	20		15	elementi napomena
	3	=	3	elementi niže razine
	10	<<	10	elementi više razine
	1	>>	1	element niže razine
	1	NP		vršni element
	5			elementi niže razine
attribute elements	36		31	elementi atributa
	19	=	19	elementi niže razine
	6	<<	6	elementi više razine
	2	>>	2	element iste razine
	3	NP		vršni elementi
	6			elementi niže razine
relationship elements	62		38	elementi odnosa
	6	=	6	vršni elementi
	32		32	elementi niže razine
	17	<<	17	elementi više razine
	2	NP		vršni elementi
	5			elementi niže razine
UKUPNO				
	126	=		33
	126	<<		34
	126	>>		4
	126	NP		25

Od ukupno 126 elemenata ISBDM-a u odnosu na 121²⁷ element Pravilnika KAM definiranih za entitet *pojavni oblik*, vrijednost sadržaja 33 elemenata ISBDM-a mapirana je u elemente Pravilnika KAM u odnosu *jest jednak* (ISBDM = KAM), 34 u odnosu *jest širi od* (ISBDM << KAM), četiri *jest uži od* (ISBDM >> KAM), a 25 elemenata ISBDM-a nije moguće (NP) mapirati u elemente Pravilnika KAM.

U ISBDM-u je definirano trinaest vršnih elemenata, tj. elementa najviše hijerarhijske razine, dok ih Pravilnik KAM ima osam. Odnos jednakosti ostvaruje se sa šest vršnih elemenata u kategoriji *elemenata odnosa*. U kategorijama *elementi podataka o pojavnim obliku* i *elementi napomena* vršni elementi nemaju jednaku vrijednost sadržaja, budući da je opseg tih elemenata u Pravilniku KAM uži od ISBDM-a. Tri vršna elementa *elemenata atributa* u ISBDM-u ne postoje u Pravilniku KAM. Dva *elemenata odnosa* ISBDM-a nemaju ekvivalent u Pravilniku KAM, a to su element za prečac između entiteta *pojavni oblik* i *djelo*, i element imenovanja *nomen* koji okuplja semantički strukturiranu hijerarhiju oznaka entiteta *pojavni oblik*.

Analizom mapiranja u odnosu na pojedine kategorije elemenata dobivamo sljedeće rezultate:

- u kategoriji *elementi podataka o pojavnim obliku* (elementi podataka koji se preuzimaju s pojavnog oblika i pomoću kojih pojavni oblik opisuje sam sebe; metoda pronalaženja je pretraživanje po nenadziranim ključnim riječima) od osam elemenata ISBDM-a, tri su elementa niže razine Pravilnika KAM u odnosu jednakosti; jedan je element u odnosu *jest uži od* (ISBDM << KAM); jedan je element u odnosu *jest širi od* (ISBDM >> KAM); tri su u odnosu *nije primjenjivo* (NP)
- u kategoriji *elementi napomena* (elementi podataka koji se bilježe uvidom i intervencijom katalogizatora; metoda pronalaženja je pretraživanje po nenadziranim i nadziranim ključnim riječima) od dvadeset elemenata ISBDM-a tri su elementa u odnosu jednakosti; deset je elemenata u odnosu *jest uži od* (ISBDM << KAM); jedan je element u odnosu *jest širi od* (ISBDM >> KAM); šest je elemenata u odnosu *nije primjenjivo*
- u kategoriji *elementi atributa* (elementi podataka koji se bilježe uvidom i intervencijom katalogizatora; metoda pronalaženja je pretraživanje po nenadziranim i nadziranim ključnim riječima i pregledavanje vrijednosti) od 36 elemenata ISBDM-a, 19 je elemenata Pravilnika

27 Broj od 121 elementa Pravilnika KAM odnosi se na 94 elementa koji imaju domen *pojavni oblik* i 27 podelemenata u kategoriji *elementi odnosa*.

KAM u odnosu jednakosti, šest je elemenata više razine u odnosu *jest uže od* (ISBDM << KAM), a dva su elementa iste razine; nisu primjenjiva tri vršna elementa i šest elemenata niže razine

- u kategoriji *elementi odnosa* (elementi kojima se povezuju različiti entiteti i za koje se propisuju nadzirani nazivi; metoda pronalaženja je pretraživanje po nadziranim ključnim riječima, pregledavanje vrijednosti i povezivanje vrijednosti) od 62 elementa ISBDM-a, u odnosu jednakosti je šest vršnih i 32 elementa niže razine; u odnosu *jest uži od* (ISBDM << KAM) jest 17 elemenata; Pravilnik KAM nema ekvivalente za sedam elemenata ISBDM-a, i to dva vršna i pet elemenata niže razine.

Zaključak

U radu se prikazuju rezultati istraživanja interoperabilnosti IFLA-inog standarda *Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika* (ISBDM) i nacionalnog *Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM) u svrhu prepoznavanja kompatibilnosti sadržaja metapodataka njihovom primjenom. Opravdanost istraživanja temelji se na činjenici da su predmet, svrha i ciljevi, opća načela i struktura obaju standarda te njihova tehnološka utemeljenost u tehnologiji semantički povezanih otvorenih podataka usklađeni s njihovim mjestom u ekosustavu bibliografskih podataka Međunarodne federacije knjižničnih društava i ustanova – IFLA-e.

Pravilnik KAM opsegom je i svrhom širi od ISBDM-a; osim bavljenja entitetom *pojavni oblik* uključuje i opis ostalih entiteta IFLA LRM modela – *djelo, izraz, primjerak, agent, kolektivni agent (korporativno tijelo i obitelj), osoba, mjesto, vremenski raspon i nomen* – usuglašen s konceptualnim modelima, pravilnicima i standardima arhivističke i muzejske zajednice. U Pravilnik KAM, uz ostale standarde, preuzeti su elementi objedinjenog ISBD-a iz 2011. godine, ali interpretirani na način modela IFLA LRM, kroz strukturu elemenata okupljenih unutar logičkih poglavlja za opis i pristup različitim vrstama građe. Naime, entitet *jedinica građe* ISBD-a opisuje se u Pravilniku s četiri aspekta sukladno modelu, tj. entitetima *djelo, izraz, pojavni oblik* i *primjerak*. Za opis entiteta *pojavni oblik* definirano je u Pravilniku KAM više elemenata nego za opis drugih entiteta (*djelo, izraz, primjerak*) što je posljedica implementacije ISBD-a posebno za potrebe knjižnične

zajednice. Razlog tomu je što Pravilnik KAM, kao nacionalni pravilnik, i ISBDM, kao međunarodni standard za široku primjenu, primjenjuju IFLA LRM model u skladu sa svojim mjestom u ekosustavu bibliografskih podataka i korisničkim potrebama. Za razliku od elemenata koji se preuzimaju (*elementi podataka o pojavnom obliku*) gdje je Pravilnik KAM granularniji, ISBDM ima više elemenata koji se bilježe u skupinama *elementi napomena*, *elementi atributa* i *elementi odnosa*, što je posljedica bavljenja samo jednim entitetom. Semantička hijerarhija elemenata u strukturama obaju standarda omogućava, međutim, prijenos vrijednosti elemenata odnosno mapiranje različitih hijerarhijskih razina, od vršnih elemenata do podelemenata bez obzira na stupanj granularnosti elemenata.

Rezultati istraživanja ukazuju na relativno visoku kompatibilnost vrijednosti elemenata ISBDM-a s onima Pravilnika KAM: od 126 elemenata ISBDM-a ekvivalent u Pravilniku ima ih 101. Od 25 elemenata koji nemaju ekvivalent u Pravilniku KAM, šest su takozvani vršni elementi, a njih 19 su elementi niže razine. Podjednak je broj elemenata koji imaju jednaku vrijednost sadržaja (33) i elemenata koji se u Pravilniku KAM mapiraju u hijerarhijski viši element (34), te četiri elementa čija je vrijednost viša u ISBDM-u, što ukazuje na visok stupanj interoperabilnosti među dvama standardima, ali i mogućnost izmjena odnosno dorade u Pravilniku KAM u skladu s ISBDM-om.

Mapiranje elemenata ISBDM-a u hijerarhijski viši element Pravilnika KAM zbog granuliranja elemenata jednog ili drugog standarda rezultat je, prvo, funkcije Pravilnika kao nacionalnog standarda (granuliranje u području *elementa podataka o pojavnom obliku*) i drugo, razrade *elementa atributa* u ISBDM-u usmjerenih (samo) na entitet *pojavni oblik* i njihove kategorizacije unutar vršnih elemenata te skupine. Ova druga navedena skupina svakako je zanimljiva za analizu i eventualnu doradu u Pravilniku, ali uz poštivanje postojeće kategorizacije elemenata koja se temelji na svojstvima opisivanih vrsta građe: prirodoslovni objekti, kulturni objekti, arhivsko gradivo i publikacije.

Razlike elemenata ISBDM-a koji nisu primjenjivi i nemaju ekvivalent u Pravilniku KAM, a posebno vršnih elemenata, daljnje je polazište za doradu. Na primjer, implementacija vršnih elemenata za pojedinačne kategorije elemenata građe omogućila bi opis različitih vrsta građe na hijerarhijski višoj razini, što je posebno važno za muzejsku i arhivsku građu. U ovu kategoriju pripadaju i elementi entiteta *nomen*, a posebno novouvedeni element odnosa *has title of manifestation* i njegov podelement *has title proper* koji imaju

funkciju pristupnice *pojavnom obliku*, a koje Pravilnik KAM ne prepoznaje kao pristupnice, već kao elemente opisa, tj. *podatak o stvarnom naslovu* i podelement *glavni stvarni naslov*. Ovi bi se elementi svakako trebali dodati u Pravilnik.

Nadalje, bitna razlika između ISBDM-a i Pravilnika KAM (kao interpretacije ISBD-a) jest u shvaćanju odnosno opsegu elementa *stvarni prikaz*. Opseg tog elementa u Pravilniku KAM, kojeg nema u ISBD-u, a koji je uveden s namjerom da obuhvati podatke „koji identificiraju jedinicu građe i pružaju informacije o mjestu, vremenu i agentima povezanim s nastankom jedinice građe, a navedeni su na samoj jedinici“, ipak je manjeg opsega od elementa *has manifestation statement (podaci o pojavnom obliku)* u ISBDM-u. Taj element ISBDM-a sadrži podatke kojima jedinica građe opisuje samu sebe proširene na sve vrste podataka koji se nalaze na samoj jedinici građe, na primjer *has manifestation statement of extent*, element koji prenosi podatke o materijalnom opisu, na primjer: „sa 126 slika u boji“, preuzete s pojavnog oblika. Doradom Pravilnika KAM u smislu proširenja opsega odnosno definicije tog elementa, kao i uvođenje vršne napomene o tom elementu (*has note on manifestation*) ove bi se razlike mogle ukloniti, a posljedično usuglasiti mapiranje u elementima napomena.

Možemo zaključiti da je objavljivanje novog standarda ISBDM prema načelima implementacije modela IFLA LRM i kao standarda za katalogizaciju temeljenu na jednom entitetu (*entity-based cataloguing*) značajno doprinijelo sagledavanju funkcionalnosti opisa i pristupa građi, a time i osuvremenjivanju (i stalnom razvoju) nacionalnih pravilnika, u našem slučaju Pravilnika KAM.

Literatura

- Dunsire, G. (2021). *Ontology in practice*. // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture, 24, 89-104.
- ISBD: International Standard Bibliographic Description (2011). 2021 Update to the 2011 Consolidated Edition. [citirano: 2024-04-10]. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1939>.
- ISBD: Međunarodni standardni bibliografski opis (2014). Preporučila Skupina za pregled ISBD-a; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju. Objedinjeno izdanje. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- ISBD for Manifestation (2024), main design and content editors Gordon Dunsire and

- Mirna Willer. [citirano: 2024–09–23]. Dostupno na: <https://www.iflstandards.info/ISBDM/>.
- RDA Registry (2024). [citirano: 2024–05–08]. Dostupno na: <https://www.rdaregistry.info/>.
- Riva, P.; P. Le Bœuf; M. Žumer (2017). IFLA Library Reference Model: a Conceptual Model for Bibliographic Information. Den Haag: International Federation of Library Associations and Institutions. [citirano: 2024–04–10]. Dostupno na: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/40/1/ifla-lrm-august-2017_rev201712.pdf.
- Riva, P.; P. Le Bœuf; M. Žumer (2020). IFLA-in knjižnični referentni model: konceptualni model za bibliografske informacije. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Statement of International Cataloguing Principles (ICP) (2017). 2016 Edition with minor revisions. [citirano: 2024–04–10]. Dostupno na: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/80/1/icp_2016-en.pdf.
- Vukadin, A. (ur.) (2021a). Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima (2021). Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Muzejski dokumentacijski centar, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. [citirano: 2024–04–10]. Dostupno na: <https://pravilnik.kam.hr>.
- Vukadin, A. (2021b). Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. Str. 95-116. // Zaradić, Radoslav (ur.). Na pragu 3. desetljeća 21. stoljeća – inkluzivnost kao uvjet, 6. kongres hrvatskih arhivista, 26.-29. listopada 2021., Split. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo. [citirano: 2024–04–10]. Dostupno na: <https://www.had-info.hr/images/dokumenti/savjetovanja/6.%20kongres%20arhivista.pdf>.
- Willer, M. (2021). Implementacija LRM-a u ISBD-e: od IFLA-ina knjižničnog referentnog modela (LRM) do novog Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa (ISBD). // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture, 24, 105-116.
- Willer, M.; G. Dunsire (2013). Bibliographic information organization in the Semantic Web. Oxford: Chandos.

Prilog 1: *Interoperabilnost elemenata standarda ISBDM i Pravilnika KAM*

ISBDM			Pravilnik KAM
Elements			Elementi
Statement elements = Elementi podataka o pojavnom obliku		Odnos	1 Stvarni prikaz jedinice grade
has manifestation statement		>>	1.1 Stvarni prikaz
*has manifestation statement of specific category		NP	
*has manifestation statement of edition		=	1.12 Podatak o izdanju
*has manifestation statement of extent		NP	
*has manifestation statement of identifier and terms of availability		NP	
*has manifestation statement of issue or iteration		=	1.34 Podatak o nakladničkoj cjelini
*has manifestation statement of publication, production, manufacture, or distribution		=	1.20 Podatak o izdavanju, proizvodnji ili raspačavanju
*has manifestation statement of title and responsibility		<<	1.1 Stvarni prikaz
Note elements = Elementi napomena			Napomene
has note on manifestation		NP	
* has note on category of manifestation		NP	
*has note on entity associated with manifestation		=	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
	**has note on agent associated with manifestation	<<	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
	**has note on expression associated with manifestation	<<	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
	**has note on item associated with manifestation	<<	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
	**has note on manifestation associated with manifestation	<<	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
	**has note on nomen associated with manifestation	<<	2.28 Napomena o identifikaciji pojavnog oblika

	**has note on place associated with manifestation	<<	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
	**has note on time-span associated with manifestation	<<	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
	**has note on work associated with manifestation	<<	10.28 Napomena o odnosu pojavnog oblika i drugih jedinica opisa
*has note on manifestation statement		>>	1.2 Napomena o stvarnom prikazu
	**has note on manifestation statement of specific category	NP	
	**has note on manifestation statement of edition	=	1.19 Napomena o izdanju
	**has note on manifestation statement of extent	NP	
	**has note on manifestation statement of identifier and terms of availability	NP	
	**has note on manifestation statement of issue or iteration	=	1.39 Napomena o nakladničkoj cjelini
	**has note on manifestation statement of publication, production, manufacture, or distribution	<<	1.2 Napomena o stvarnom prikazu
	**has note on manifestation statement of title and responsibility	<<	1.2 Napomena o stvarnom prikazu
*has note on physical details		NP	
Attribute elements = Elementi atributa			Elementi atributa
has category of manifestation		NP	
*has category of carrier		=	4.3 Materijalni nositelj
*has category of embodied content		NP	
*has media type		=	2.4 Medij
has physical details		NP	
*has binding		NP	
*has encoding format		=	4.24 Format datoteke

*has equalization		=	4.29 Sustav korekcije zvuka
*has extent of manifestation		>>	4.1 Opseg
	**has extent of aggregated content	NP	
	** has extent of embodied content	=	4.1 Opseg
	***has designation of number of sound channels	<<	4.28 Broj zvučnih kanala
	***has image resolution	=	4.26 Razlučivost slike
	***has number of sound channels	<<	4.28 Broj zvučnih kanala
	*** has playing speed	NP	
	***has reduction ratio	=	4.20 Omjer smanjenja mikrooblika
	**has extent of unit	NP	
	***has bibliographic format	=	4.15 Bibliografski format
	*** has dimensions	=	4.5 Dimenzije
	***has number of recording tracks	<<	4.1 Opseg
	** has extent of unitary structure	<<	4.1 Opseg
*has frame alignment		>>	4.19 Položaj sličica
*has layout of embodied content		=	4.16 Stranični postav
*has manufacturing process		=	4.11 Tehnika
*has material		=	4.8 Materijal
	** has applied material	=	4.10 Materijal nanosa
	**has base material	=	4.9 Materijal podloge
*has noise reduction		=	4.30 Sustav smanjenja šuma
*has playing speed		=	4.31 Brzina reprodukcije zvuka
*has recording method		<<	4.27 Način snimanja
*has regional encoding		=	6.7 Regionalni kôd
*has track configuration		NP	
*has unitary structure		=	2.2 Razina opisa pojavnog oblika
has use rights		NP	
* has intended audience of manifestation		NP	
*has terms of availability		=	6.9 Dostupnost pojavnog oblika

Relationship elements = Elementi odnosa			10 Odnosi i napomene o odnosima među jedinicama opisa
has agent associated with manifestation		=	10.11 Odnos pojavnog oblika i agenta
*has creator agent of manifestation		<<	10.11 Odnos pojavnog oblika i agenta
	**has manufacturer agent	=	[Tiskar]
	**has producer agent	=	[Izrađivač]
	**has publisher agent	=	[Proizvođač, Nakladnik]
*has distributor agent		=	[Raspačavatelj]
*has collective agent associated with manifestation		<<	10.11 Odnos pojavnog oblika i agenta
	**has creator collective agent of manifestation	<<	10.11 Odnos pojavnog oblika i agenta
	***has manufacturer collective agent	=	[Tiskar]
	***has producer collective agent	=	[Izrađivač]
	***has publisher collective agent	=	[Proizvođač, Nakladnik]
	**has distributor collective agent	=	[Raspačavatelj]
*has person associated with manifestation		<<	10.11 Odnos pojavnog oblika i agenta
	**has creator person of manifestation	<<	10.11 Odnos pojavnog oblika i agenta
	***has manufacturer person	=	[Tiskar]
	***has producer person	=	[Izrađivač]
	***has publisher person	=	[Proizvođač, Nakladnik]
	**has distributor person	=	[Raspačavatelj]
has expression associated with manifestation		=	10.4 Odnos izraza i pojavnog oblika
*has expression embodied in manifestation		=	[postvarenje]
has item associated with manifestation		=	10.6 Odnos pojavnog oblika i primjerka
*has holding		<<	10.6 Odnos pojavnog oblika i primjerka
*has item reproduced by manifestation		=	[reprodukcija]

*has item that exemplifies manifestation		=	[oprimjerenost]
has manifestation associated with manifestation		=	10.5 Odnos pojavnog oblika i pojavnog oblika
*has alternate manifestation		=	[alternativni oblik]
*has manifestation reproduced by manifestation		=	[je reprodukcija]
*has manifestation that reproduces manifestation		=	[ima reprodukciju]
*has sub-unit		=	[cjelina-dio]
*has super-unit		=	[cjelina-dio]
has work associated with manifestation		NP	
*has work embodied in manifestation		NP	
has place associated with manifestation		=	10.15 Odnos pojavnog oblika i mjesta
*has location of collection		<<	10.15 Odnos pojavnog oblika i mjesta
*has place of creation of manifestation		<<	10.15 Odnos pojavnog oblika i mjesta
	**has place of manufacture	=	[mjesto tiskanja]
	**has place of production	=	[mjesto proizvodnje]
	**has place of publication	=	[mjesto izdavanja]
*has place of distribution		=	[mjesto raspačavanja]
has time-span associated with manifestation		=	10.21 Odnos pojavnog oblika i vremenskog raspona
*has date of copyright of manifestation		<<	10.21 Odnos pojavnog oblika i vremenskog raspona
*has date of creation of manifestation		<<	10.21 Odnos pojavnog oblika i vremenskog raspona
	** has date of manufacture	=	[vrijeme tiskanja]
	** has date of production	=	[vrijeme proizvodnje]
	** has date of publication	=	[vrijeme izdavanja]
* has date of distribution		<<	10.21 Odnos pojavnog oblika i vremenskog raspona
has nomen associated with manifestation		NP	

Interoperabilnost mednarodnega standarda i nacionalnog pravilnika za opis...

*has appellation of manifestation		NP	
	** has access point of manifestation	NP	
	***has authorized access point of manifestation	=	2.23 Usvojena pristupnica za pojavni oblik
	***has variant access point of manifestation	=	2.26 Varijantna pristupnica za pojavni oblik
	**has identifier of manifestation	=	2.22 Identifikator pojavnog oblika
	***has catalogue number	<<	2.22 Identifikator pojavnog oblika
	***has publisher number	<<	2.22 Identifikator pojavnog oblika
	***has chronological designation	<<	2.15 Brojčane i kronološke oznake serijske građe
	***has fingerprint	<<	2.22 Identifikator pojavnog oblika
	***has numeric designation	<<	2.15 Brojčane i kronološke oznake serijske građe
	***has plate number	<<	2.22 Identifikator pojavnog oblika
	***has uniform resource locator	=	6.8 Online pristup
	**has title of manifestation	NP	
	***has title proper	NP	
	***has variant title of manifestation	=	2.27 Varijantni naslov pojavnog oblika

Ana Knežević Cerovski

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb
acerovski@nsk.hr

Petra Pancirov

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb
ppancirov@nsk.hr

Aplikacijski profil za vrstu grupa
entiteta korporativno tijelo:
*primjena Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama,
arhivima i muzejima u Normativnoj bazi Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu*

The Application Profile for the Subtype
of the Corporate Body Entity Group:
*application of the Code for Resource Description and
Access in Libraries, Archives and Museums in the National
and University Library in Zagreb Authority File*

Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju
globalne informacijske infrastrukture 26(2024), 382-396
ISSN 1849-4080
© HMD 2024.

UDK / UDC: 02:004

025

026/027(083.74)

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 1. 3. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 1. 7. 2024.

Sažetak

Kako bi baštinske ustanove implementirale *Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM) u svoje sustave, potrebno je pristupiti izradi aplikacijskih profila. Cilj ovoga rada jest predstaviti aplikacijski profil za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo i njegovu primjenu u Normativnoj bazi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK).

Pristup izabran za ostvarivanje cilja u ovome radu jesu radne verzije aplikacijskih profila za sve vrste agenata u Normativnoj bazi NSK nastale kao rezultat testiranja Pravilnika KAM tijekom rujna 2022. godine. Kod stvaranja aplikacijskog profila za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo bilo je potrebno odabrati, prikupiti i prilagoditi elemente koji će biti dijelom aplikacijskog profila kako bi odgovarali njegovim korisnicima. Smjer razvoja aplikacijskog profila određen je mogućnostima sustava, formata, ali i dostupnih nadziranih rječnika. Aplikacijski profil za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo sastoji se od elemenata podataka i odredbi iz Pravilnika KAM, odabranih polja i potpolja formata MARC 21 za autorizirane podatke i sustava Aleph, *Predmetnog sustava NSK* koji je odabran kao nadzirani rječnik i politike NSK pri izradi normativnih zapisa.

Rad se temelji na radnim dokumentima koji su u trenutku nastanka ovog teksta u procesu daljnjeg razvoja. U radu će se pojasniti komponente aplikacijskog profila za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo i na kraju prikazati odgovarajuće primjere njezina opisa prema *Pravilniku KAM*.

Ključne riječi: *Pravilnik KAM*, aplikacijski profil, vrsta grupa entiteta korporativno tijelo, normativni podaci

Abstract

In order for heritage institutions to implement the *Code for Description and Access to Resources in Libraries, Archives, and Museums* (LAM Code) in their systems, it is necessary to develop application profiles. The purpose of this paper is to present the application profile for the type of the *corporate body entity group* and its application in the National and University Library in Zagreb Authority file (NUL Authority file).

The working versions of application profiles for all types of entity *agent* in the NUL Authority file were created as a result of the testing of the LAM Code during September 2022. When creating the application profile for the type *group*, it was necessary to select, collect, and adjust the elements that will be part of the application profile to suit its users. The direction of development of the application profile is determined by the capabilities of the system, formats, and available controlled dictionaries. The application profile for the *group* type consists of data elements and provisions from the LAM Code, selected fields and subfields of the format MARC 21 Authorities and the Aleph system, the *NUL subject headings* which has been selected as a controlled dictionary, and the NUL's policy of creating authority records.

The work is based on documents that are in the process of further development at the time of writing this text. This paper aims to clarify the most important components of the application profile for the type *group* and show appropriate examples of its description according to the LAM Code.

Keywords: *Code for Resource Description and Access in Libraries, Archives and Museums*, application profile, *corporate body entity's subtype group*, authority data

1. Uvod

Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima (Pravilnik KAM) je skup elemenata podataka i pripadajućih odredbi o izvorima, odabiru i oblikovanju podataka, namijenjen identifikaciji i opisu građe koja se prikuplja, pohranjuje, obrađuje, štiti, istražuje, predstavlja i stavlja na raspolaganje korisnicima u knjižnicama, arhivima i muzejima Republike Hrvatske kao samostalnim ustanovama ili ustrojbenim jedinicama unutar ustanovā, tvrtki i drugih pravnih osoba.¹ Prema Balog Vojak, Buzina, Eki-

1 Vukadin (ur.) (2021a).

nović Micak i Vukadin implementacija Pravilnika KAM u informacijske sustave baštinskih ustanova zahtijeva stvaranje aplikacijskih profila kojima bi se potvrdila primjenjivost Pravilnika KAM i stekao uvid u moguće smjerove daljnjeg razvoja.² Izrada aplikacijskog profila osigurava da Pravilnik KAM bude prilagođen, jasan i učinkovit za specifične potrebe korisnika te da omogućuje lakšu i precizniju razmjenu podataka među različitim sustavima. Ovaj rad ima za cilj predstaviti aplikacijski profil za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo i njezinu primjenu u *Normativnoj bazi NSK*, pridonoseći time konzistentnom pristupu izradi normativnih zapisa.

Prema Feldvari, Petr Balog i Badurini, prijedlozi za lakšu i uspješnu implementaciju novog pravilnika trebaju ići u tri smjera, a to su intenziviranje edukacije i stručno usavršavanje za svaku pojedinu baštinsku ustanovu i izrada cjelovitih primjera za različite vrste građe, zatim primjena jedinstvenoga računalnog programa i softvera (sustava) za obradu građe te objašnjavanje terminologije na praktičnim primjerima na edukacijama i stručnim usavršavanjima.³

U suvremenom kontekstu knjižnične prakse u Hrvatskoj, posebice u izgradnji normativnih baza podataka, postojao je nedostatak u jedinstvenom pristupu u izradi normativnih zapisa za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo. Aplikacijski profil izrađen za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo rezultat je testiranja primjenjivosti Pravilnika KAM u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu na Odsjeku za normativni nadzor Odjela obrade. Testiranje je provedeno u rujnu 2022. godine za sve vrste agenata (osoba, korporativnih tijela i obitelji) kako bi se stekao uvid koliko je Pravilnik KAM primjenjiv i koji je najbolji način njegove implementacije u Normativnu bazu NSK. Kod stvaranja aplikacijskog profila za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo bilo je potrebno odabrati, prikupiti i prilagoditi elemente koji će biti dijelom aplikacijskog profila kako bi odgovarali njegovim korisnicima. Smjer razvoja aplikacijskog profila određen je mogućnostima sustava, formata, ali i dostupnih nadziranih rječnika. Aplikacijski profil za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo sastoji se od elemenata podataka i odredbi iz Pravilnika KAM, odabranih polja i potpolja formata MARC 21 za autorizirane podatke, sustava Aleph, *Predmetnog sustava NSK* koji je odabran kao nadzirani rječnik i politike NSK za izradu normativnih zapisa.

2 Balog Vojak et al. (2023).

3 Feldvari et al. (2023).

2. Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima (Pravilnik KAM)

Metodologija izrade Pravilnika KAM utemeljena je u konceptualnim modelima triju baštinskih zajednica koji su i sami razvijani za interoperabilno okruženje semantičkog *weba*.⁴ Temelj su za to konceptualni modeli međunarodnih tijela pojedinačnih zajednica. Pravilnik KAM implementacija je *IFLA-inog knjižničnoga referentnog modela (IFLA-LRM)*, a temelji se i na muzejskom modelu *Conceptual Reference Model – CIDOC CRM* (International Committee for Documentation, 2017) te na arhivskom modelu *Records in Contexts: A Conceptual Model for Archival Description (RiC)*.⁵

Primjena Pravilnika KAM u baštinskim ustanovama predstavlja ključni korak prema ostvarenju višestrukih koristi kako za institucije tako i za društvo u cjelini. Ovaj Pravilnik omogućuje standardizaciju pristupa i obrade kulturnog naslijeđa, što rezultira učinkovitijim dijeljenjem podataka među ustanovama. Kroz usklađivanje normativnih zapisa postiže se povećana dostupnost informacija, pridonoseći široj dostupnosti kulturnih sadržaja javnosti. Sinergija koja proizlazi iz primjene ovih standarda donosi značajne prednosti institucijama, omogućujući im bolje iskorištavanje vlastitih resursa i uspostavu učinkovitijih suradnji. Kroz bolje organizirane i lakše pretražive baze podataka istraživačima, studentima i zainteresiranoj javnosti pruža se mogućnost kvalitetnijeg pristupa kulturnom naslijeđu. Upotreba baštine u obrazovanju, istraživačka aktivnost i valorizacija baštine nisu posljedice primjene Pravilnika KAM, već okupljanja i bolje dostupnosti informacija, a tome može pridonijeti Pravilnik KAM.

Stoga, primjena Pravilnika KAM u baštinskim ustanovama nije samo administrativna formalnost, već ključni instrument za unaprjeđenje pristupa i valorizaciju kulturne baštine u svrhu općeg dobra.

3. Aplikacijski profil za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo

Pravilnik KAM, kao i IFLA LRM, definira entitet agent s potklasama osoba i kolektivni agent, međutim potonji entitet dalje razrađuje na potklase obitelj i korporativno tijelo. Radi funkcionalnosti opisa i pristupa određenim

4 Vukadin i Willer (2019), 38.

5 Vukadin (2021b), 95-115.

vrstama korporativnog tijela, Pravilnik KAM donosi odredbe za korporativno tijelo u užem smislu, korporativni sastanak i grupu. Grupa kao vrsta korporativnog tijela do sada nije bila definirana kao zasebna skupina opisa u knjižničarskoj zajednici i ovo je novost koju donosi Pravilnik. Grupa je „skupina osobā koje organizirano djeluju pod zajedničkim imenom, najčešće na području umjetnosti, a pritom mogu i ne moraju imati status pravne osobe (npr. umjetničke skupine, dramske skupine itd.)“.⁶ Primjer grupe je glazbena grupa *The Beatles*, dakle grupa u području umjetnosti, dok je ime *UNICEF* primjer korporativnog tijela u užem smislu koje ima jasno definiran pravni status. Slika 1 je grafički prikaz hijerarhije entiteta agent.

Slika 1. Grafički prikaz hijerarhije entiteta agent prema Pravilniku KAM (Ana Vukadin)

Elementi za identifikaciju grupe jesu vrsta agenta, usvojeno ime korporativnog tijela, dodatno obilježje korporativnog tijela, varijantno ime korporativnog tijela, usvojene i varijantne pristupnice za korporativno tijelo, identifikator korporativnog tijela i jezik korporativnog tijela. Grupa je vrsta korporativnog tijela i stoga se elementi za opis i identifikaciju grupe preuzimaju od elemenata definiranih za korporativno tijelo. Grupa, kao jedna od vrsta korporativnog tijela, a time i agenta, kroz različite se odnose povezuje s ostalim jedinicama opisa: grupa u odnosu na entitete djelo, izraz, pojavni oblik i primjerak (Dodatak F: Uloge agenata u odnosu na jedinicu građe), te

6 Vukadin (ur). (2021a).

odnosi između grupe i mjesta, grupe i vremenskog raspona te grupe i agenta (Dodatak G: Drugi odnosi među jedinicama opisa).

Aplikacijski profil jest opis korištenja jedne tehničke specifikacije kako bi se zadovoljile potrebe njezine primjene unutar određene zajednice. Izvorna shema je originalna shema koja se profilira, dok je izvedena shema rezultat aktivnosti profiliranja. Proces stvaranja aplikacijskog profila uključuje odabir osnovnog podskupa elemenata i polja iz izvorne sheme (izraženog kao obvezni podskup koji se mora podržati kao minimum); dodavanje elemenata i/ili polja (obično nazvanih proširenja) na izvornoj shemi, čime se generira izvedena shema; zamjenu vokabulara novim ili proširenim vokabularom kako bi se odrazili pojmovi u uobičajenoj uporabi unutar ciljane zajednice; opisivanje semantike i uobičajene upotrebe sheme i konstitutivnih pojmova kako bi se primijenili u cijeloj zajednici. Ključni razlozi za razvoj aplikacijskog profila uključuju ispunjavanje tehničkih i drugih zahtjeva i preferencija specifičnih za projekt, zajednicu, domenu ili regiju; rješavanje nejasnoća i općenitosti u specifikaciji ili standardu; poticanje semantičke interoperabilnosti, npr. kroz korištenje opće razumljivih vokabulara i olakšavanje testiranja usklađenosti i uspješne interoperabilnosti.⁷

Aplikacijski profil za opis vrste grupa sastoji se od elemenata opisa prema Pravilniku KAM i tehničkih karakteristika informacijskih sustava te formata za strojno čitljivo katalogiziranje. Pri odabiru elemenata opisa potrebno je uzeti u obzir dosadašnje norme i strategiju promišljanja aplikacijskog profila. Informacijski sustav ustanove ključan je element u definiranju profila. Pravilno pridruživanje elemenata opisa formatu za unos/prikaz podataka koji se koristi u ustanovi ključno je za testiranje i primjenu Pravilnika KAM.

Nakon testiranja Pravilnika KAM uslijedila je izrada aplikacijskih profila koji, izrađeni u skladu sa zadaćama i praksama ustanove, sadržavaju promjene koje će ustanovi najviše koristiti ili koje se mogu uvesti bez ispunjavanja kompleksnih preduvjeta⁸ kako bi institucije uvele Pravilnik KAM u svoj svakodnevni rad.

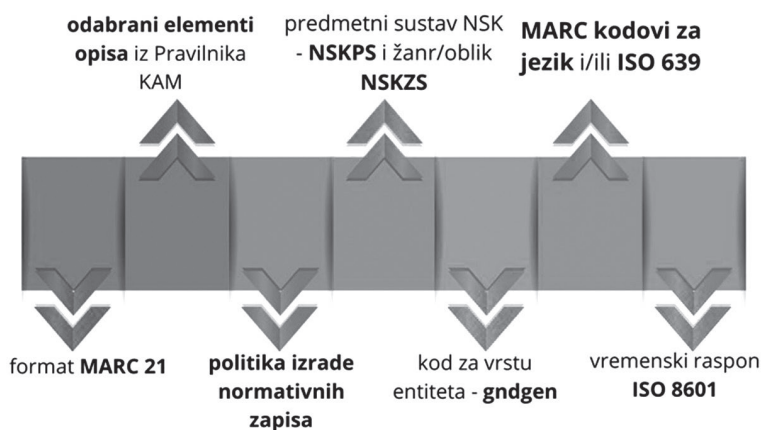
Rezultat testiranja su radne verzije aplikacijskih profila za sve vrste agencija u testnoj *Normativnoj bazi NSK*. Zadatak je bio odabrati, prikupiti i prilagoditi elemente iz Pravilnika KAM koji bi bili dio aplikacijskog profila i na taj način odgovarali korisnicima profila odnosno katalogizatorima. Mogućnosti sustava, formata i dostupnih nadziranih rječnika i tezaurusa dikti-

7 IEdTech Consortium, Inc. (2005).

8 Balog Vojak et al. (2023).

raju smjer razvoja svakoga aplikacijskog profila, što je u slučaju NSK informacijski sustav Aleph, format MARC21 za autorizirane podatke i Predmetni sustav NSK.

Aplikacijski profil ima odabrane parametre (slika 2) koji se za vrstu grupa entiteta korporativno tijelo sastoje od elemenata podataka i odredbi iz Pravilnika KAM, odabranih polja i potpolja formata MARC21 za autorizirane podatke, sustava Aleph, *Predmetnog sustava NSK*,⁹ sustava *Oznaka za žanr ili oblik*,¹⁰ politike izrade normativnih zapisa, MARC kodova za jezik¹¹ ili ISO 639 (standard za oznaku jezika),¹² kôd za vrstu entiteta¹³ *gndgen*¹⁴ i ISO 8601 (međunarodni standard za datum i vrijeme).¹⁵

Slika 2. Aplikacijski profil za vrstu grupa

Tablica 1 prikazuje odabrane elemente za identifikaciju i opis vrste grupa entiteta korporativno tijelo iz Pravilnika KAM i uključuje parametar ob-

9 Predmetni sustav Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (2019).

10 Buzina et al. (2022).

11 MARC Code List for Languages.

12 List of ISO 639 language codes.

13 Kôd za vrstu entiteta je kôd koji označava o kojoj se vrsti entiteta radi (npr. korporativno tijelo ili korporativni sastanak). Kôd se upisuje u polje 075 formata MARC21 koji označava MARC kôd koji identificira izvor izraza ili kôd koji se koristi za bilježenje tipa entiteta. Izvorni kodovi tipa entiteta ponuđeni su na internetskoj stranici <https://www.loc.gov/standards/sourcelist/entity-type.html>. Među njima je naveden *gndgen* kao izvor za kodove općeg tipa u Gemeinsame Normdatei (GND), odnosno u Normativnoj bazi imena Njemačke nacionalne knjižnice. U ovom trenutku, kôd za vrstu entiteta ne postoji u praksi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

14 Entitäten der GND (Satztypen).

15 ISO 8601-2024.

veznosti koji čini aplikacijski profil. Tablicu čine elementi za identifikaciju grupe, njezinih varijantnih imena, opis grupe i napomene o grupi.¹⁶

Tablica 1. Elementi za opis i identifikaciju grupe (Elia Ekinović Micak)

ELEMENTI ZA IDENTIFIKACIJU I OPIS GRUPE	
Element	Obveznost
7.1 Vrsta agenta	Obvezno kad je primjenjivo
7.18 Vrsta korporativnog tijela	Nije obvezno
ELEMENTI ZA IDENTIFIKACIJU GRUPE	
7.21 Usvojeno ime korporativnog tijela	Obvezno kad je primjenjivo
7.21.2.2 Odabir usvojenog imena grupe	
7.21.3.2 Način navođenja imena grupe	
7.23 Dodatno obilježje korporativnog tijela	Obvezno kad je primjenjivo, pod određenim uvjetima
7.23.2.2 Uvjeti navođenja dodatnog obilježja grupe	
7.23.3.2 Odabir dodatnog obilježja grupe	
7.23.4.2 Način navođenja dodatnog obilježja grupe	
7.20 Usvojena pristupnica za korporativno tijelo	Obvezno kad je primjenjivo
7.19 Identifikator korporativnog tijela	Obvezno kad je primjenjivo i dostupno
7.22 Vrsta usvojenog imena korporativnog tijela	Nije obvezno
ELEMENTI ZA IDENTIFIKACIJU VARIJANTNIH IMENA GRUPE	
7.25 Varijantno ime korporativnog tijela	Obvezno kad je primjenjivo, pod određenim uvjetima
7.25. 2.2 Uvjeti navođenja varijantnog imena grupe	
7.24 Varijantna pristupnica za korporativno tijelo	Obvezno kad je primjenjivo, pod određenim uvjetima
7.26 Vrsta varijantnog imena korporativnog tijela	Nije obvezno
ELEMENTI ZA OPIS GRUPE	
7.28 Funkcija ili djelatnost korporativnog tijela	Nije obvezno
7.32 Jezik korporativnog tijela	Obvezno kad je primjenjivo, pod određenim uvjetima
7.33 Povijest korporativnog tijela	Nije obvezno
NAPOMENE O GRUPI	
7.27 Napomena o identifikaciji korporativnog tijela	Nije obvezno
7.29 Napomena o funkciji ili djelatnosti korporativnog tijela	Nije obvezno
7.34 Napomena o korporativnom tijelu	Nije obvezno

4. Pridruživanje polja i potpolja formata MARC21 za autorizirane podatke odabranim elementima iz *Pravilnika KAM*

Odabranim elementima iz Pravilnika KAM pridružena su odgovarajuća polja i potpolja formata MARC21 za autorizirane podatke: 024 *Drugi standardni identifikatori*, 046 *Posebni kodirani datumi*, 075 *Vrsta entiteta*, 110 *Naziv korporativnog tijela*, 410 *Varijantna pristupnica*, 368 *Drugi atributi osoba ili korporativnih tijela*, 370 *Pridruženo mjesto*, 372 *Područje djelovanja*, 377 *Pridruženi jezik*, 665 *Napomena o povijesti*, 670 *Izvor podataka*, 678 *Biografski podaci i/ili povijesni podaci*, 680 *Opća napomena za korisnike*.

¹⁶ Ekinović Micak, E.; A. Vukadin (s.a.).

Za potrebe ovoga rada izdvojena su određena polja i uz njih se vezuju odabrani kontrolirani rječnici (tablice 2 i 3).

Tablica 2. Mapiranje *Pravilnika KAM* i formata MARC 21 za autorizirane podatke

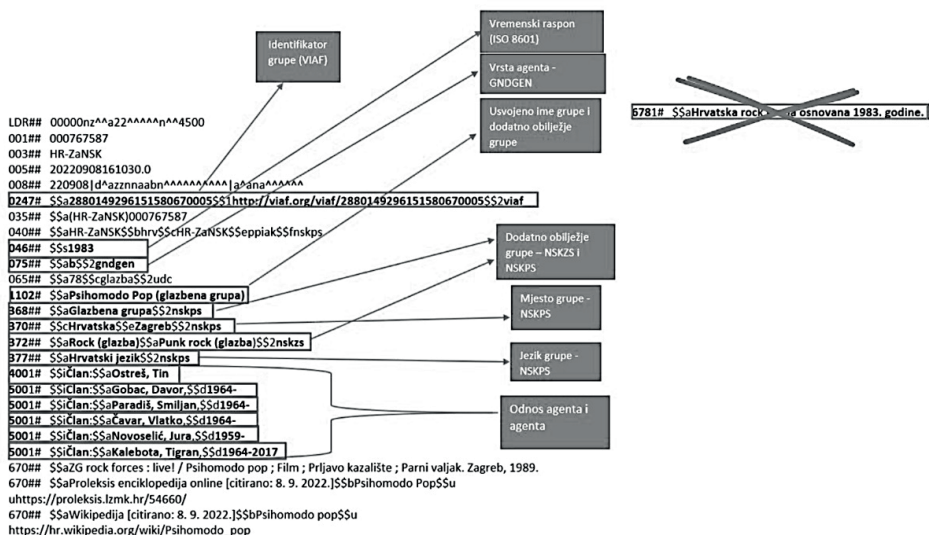
KAM		MARC 21A					
Broj i naziv elementa podataka	Obveznost	Oznaka polja	Naziv polja	Indikator 1	Indikator 2	Oznaka i naziv potpolja / mjesta znaka	Primjer i objašnjenje
7.1 Vrsta agenta	Obvezno kad je primjenjivo	075	Vrsta entiteta	#	#	\$a - Vrsta pojma entiteta \$b - Šifra vrste entiteta \$0 - Kontrolni broj preglednog zapisa ili standardni broj \$1 - URI objekta stvarnog svijeta \$2 - Izvor	Tip entiteta koji je opisan normativnim zapisom u cjelini. Trenutno nema odgovarajućeg rječnika na hrvatskom jeziku, ali moguće je preuzeti bilo koji izvor, stoga samo odabrali gndgen. Integrated authority file (Gemeinsame Normdatei, GND) Primjer: 075 # \$a b \$2gndgen 110 2# \$a Haustor (glazbena grupa)
7.18 Vrsta korporativnog tijela	Nije obvezno	368	Drugi atributi osoba ili korporativnih tijela	Indikatori nisu određeni	Indikatori nisu određeni	\$a - Vrsta korporativnog tijela \$b - Vrsta jurisdikcije/sjedišta \$c - Druga oznaka \$d - Titula osobe \$s - Početno razdoblje \$t - Završno razdoblje \$u - Jedinstveni identifikator građe \$v - Izvor podataka \$0 - Kontrolni broj preglednog zapisa ili standardni broj \$1 - URI objekta stvarnog svijeta \$2 - Izvor	Atribut koji opisuje korporativno tijelo i opisuje o kojoj je vrsti korporativnog tijela riječ. Primjer: 110 2# \$a Barenaked Ladies (glazbena grupa) 368 ## \$a Glazbena grupa\$\$2nksps

Tablica 2 prikazuje mapiranje Pravilnika KAM s lijeve strane i formata MARC21 za autorizirane podatke s desne strane. Elementu opisa *7.1 Vrsta agenta* pridruženo je polje *075 Vrsta entiteta* za koji je odabrani kôd za vrstu entiteta Gemeinsame Normdatei, GND, opći tip *gndgen*. Elementu opisa *7.18 Vrsta korporativnog tijela* pridruženo je polje *368 Drugi atributi osoba ili korporativnih tijela* za koje je odabrani izvor podataka/termina *Predmetni sustav NSK*, identificiran kodom *nksps*.

Tablica 3. Mapiranje *Pravilnika KAM* i formata MARC 21 za autorizirane podatke

KAM		MARC 21A					
7.19 Identifikator korporativnog tijela	Obvezno kad je primjenjivo i dostupno	024	Drugi standardni identifikator	7,8	#, 0-2	\$a - Standardni broj ili kôd \$c - Uvjeti nabave \$d - Dodatni kôdovi iza standardnog broja ili kôda \$q - Podaci o kvalifikaciji \$z - Poništen/nevažeći standardni broj ili kôd \$0 - Kontrolni broj normativnog zapisa \$1 - URI objekta stvarnog svijeta \$2 - Izvor broja ili kôda	Standardni broj ili kod povezan s nazivom entiteta u polju 110. Npr. VIAF, ISNI... Primjer: 110 2 \$a Rolling Stones 024 7 \$a 0000000121924040 \$1 http://isni.org/isni/0000000121924040 \$2 isni 024 7 \$a 156609707 \$1 http://www.viaf.org/viaf/156609707 \$2 viaf
7.28 Funkcija ili djelatnost korporativnog tijela	Nije obvezno	372	Područje djelovanja	#	#	\$a - Područje djelovanja \$s - Početno razdoblje \$t - Završno razdoblje \$u - Jedinstveni identifikator građe \$v - Izvor podataka \$0 - Kontrolni broj preglednog zapisa ili standardni broj \$1 - URI objekta stvarnog svijeta \$2 - Izvor naziva	Područje djelovanja kojima se pravna osoba bavi, njegovo područje nadležnosti, odgovornosti, jurisdikcije itd. Poje se ponavlja ako entitet ima različita područja djelovanja u drugačijim vremenskim periodima. Primjer: 110 2 \$a Rolling Stones 372# \$a Popularna glazba \$2nsks 372# \$a Rock (glazba) \$2nsks
7.32 Jezik korporativnog tijela	Obvezno kad je primjenjivo, pod određenim uvjetima	377	Pridruženi jezik	#	#, 7	\$a - Kôd za jezik \$l - Naziv za jezik \$0 - Kontrolni broj preglednog zapisa ili standardni broj \$1 - URI objekta stvarnog svijeta	Polje sadrži kodove za jezike povezane s entitetom. Primjer: 110 2 \$a Rolling Stones 377#7 \$aEngleski jezik \$2nsks

Tablica 3 prikazuje element opisa *7.19 Identifikator korporativnog tijela* kojem je pridruženo polje *024 Drugi standardni identifikator* koje se može popunjavati identifikatorima, primjerice VIAF, ISNI, WIKIDATA, ORCID itd. Način unosa identifikatora jest brojčani, ali i u obliku strojnočitljivog identifikatora. Elementu opisa *7.28 Funkcija ili djelatnost korporativnog tijela* pridruženo je polje *372 Funkcija ili djelatnost grupe* koje može sadržavati strukturirane podatke iz sustava *Oznaka za žanr ili oblik – nsks*. Elementu opisa *7.32 Jezik korporativnog tijela* kojem je pridruženo polje *377 Pridruženi jezik* može se popunjavati podacima iz *Predmetnog sustava NSK – nsks* ili pomoću MARC kodova za jezik. Upute i smjernice korištenja atributa u sustavu politika su korištenja navedenih atributa i nalaze se u posljednjem stupcu pod nazivom *Primjeri i objašnjenja*.

Slika 3. Cjeloviti primjer zapisa za vrstu grupa prema *Pravilniku KAM*

Cjelovit primjer na slici 3 prikazuje zapis za instancu vrste grupa *Psihomodo pop* prema *Pravilniku KAM* u testnoj *Normativnoj bazi NSK*.¹⁷ Polje 046 *Posebni kodirani datumi* polje je vremenskoga raspona prema formatu MARC21 za autorizirane podatke; koristeći ISO 8601 standard upisana je godina osnutka glazbene grupe. Elementu iz *Pravilnika KAM Vrsta agenta* (tip entiteta) odgovara polje 075 *Vrsta entiteta* formata MARC21 za autorizirane podatke za čiji je sadržaj odabran sustav kodova *gndgen*. Uz usvojeno ime grupe dodano je dodatno obilježje *glazbena grupa* jer iz samog imena grupe nije jasno je li riječ o grupi. Za mjesta i za jezik grupe odabran je *Predmetni sustav NSK – nskps*, dok je za ostale dodatne attribute odabran uz *nskps* i *Sustav oznaka za žanr/oblik – nskzs*. Također je moguće iskazati odnos grupa – agent u kojem su navedeni svi članovi grupe. Taj je odnos povratan jer je kod svakog člana navedeno pripadanje toj grupi.

Ovim smo aplikacijskim profilom definirali i politiku izrade normativnih zapisa pa se podaci više ne navode u nestrukturiranom obliku kao što su bili navedeni u polju 678 *Biografski podaci i/ili povijesni podaci*, već su granulirani i strukturirani i kao takvi lakše pretraživi.

¹⁷ U zapisu se pojavljuje PPIAK kao izvor za katalogizaciju u polju 040 potpolju e, premda zapis nije izrađen po *Pravilniku i priručniku za izradbu abecednih kataloga* Eve Verone jer su zapisi izrađeni u testnoj Normativnoj bazi NSK koja u kojoj je *ppiak* službeni kôd kao izvor za katalogizaciju.

5. Zaključak

Velika je važnost razvoja jedinstvenog pristupa u izradi normativnih zapisa za sve potklase entiteta agent uključujući i vrstu grupa entiteta korporativno tijelo, primjenjujući elemente opisa Pravilnika KAM u baštinskim ustanovama u Hrvatskoj. Dosadašnji nedostatak jedinstvenog pristupa u knjižničnoj praksi u Hrvatskoj za izradu normativnih zapisa za entitete agenta predstavlja izazov. Razvoj aplikacijskog profila pruža rješenje kako bi se osigurala dosljednost i učinkovitost u normativnim bazama podataka.

Pravilnik KAM predstavlja ključnu smjernicu u procesima stvaranja aplikacijskih profila za vrstu grupa, čemu je svakako pridonijelo i testiranje samog Pravilnika KAM u baštinskim ustanovama. Razvijeni aplikacijski profil za vrstu grupa postaje temelj za uspješnu implementaciju Pravilnika KAM u *Normativnoj bazi NSK*. Korištenje *Predmetnog sustava NSK* kao nadziranog rječnika pokazalo se opravdanim zbog usklađenosti s međunarodnim standardima i nacionalnom praksom, što osigurava konzistentnost i relevantnost normativnih zapisa.

Implementacija Pravilnika KAM u baštinskim ustanovama sljedeći je korak koji institucije trebaju napraviti, a razvoj aplikacijskog profila za vrstu grupa pomoć je u pružanju smjernica za implementaciju Pravilnika KAM u *Normativnoj bazi NSK*. Metodološki može poslužiti drugima za izradu vlastitih aplikacijskih profila (za grupu i za druge entitete) unapređujući time normativne procese baštinskih ustanova u Hrvatskoj. Upotrebe radnih dokumenata u procesu razvoja aplikacijskog profila ukazuju na potrebu za daljnjim unaprjeđenjem i prilagodbom aplikacijskog profila koji bi doveo do željenih i potrebnih promjena u praksi baštinskih ustanova.

Kako bi primjena Pravilnika KAM bila uspješna, potrebna je edukacija, izrada aplikacijskih profila koja uključuje izbor elemenata za opis, mapiranje prema formatu i izbor kontroliranih rječnika i tezaurusa te na kraju izrada cjelovitih primjera.

Literatura

- Balog Vojak, J.; T. Buzina; E. Ekinović Micak; A. Vukadin (2023). Testiranje Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 66, 2, 195-212. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.66.2.1136>
- Buzina, T. et al. (2022). Priručnik za izradu i dodjeljivanje oznaka za žanr ili oblik: radna verzija. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. [citirano: 2023-02-28]. Dostupno na: http://katalogizacija.nsk.hr/wp-content/uploads/2023/03/Prirucnik_ZanrOblik_radna-v.-2022.pdf
- Ekinović Micak, E.; A. Vukadin (s.a.). CSSU: e tečaj: Primjena Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima: Identifikacija i opis agenta: Grupa. [citirano: 2023-02-28]. Dostupno na: <http://cssu.nsk.hr/tecajevi/primjena-pravilnika-za-opis-i-pristup-gradi-u-knjiznicama-arhivima-i-muzejima-identifikacija-i-opis-agenata-e-tecaj/>
- Entitäten der GND (Satztypen). [citirano: 2024-02-05]. Dostupno na: <http://www.dnb.de/gndgeneraltypen>
- Feldvari, K.; K. Petr Balog; B. Badurina (2023). Percepcija i stavovi stručnjaka hrvatske AKM-zajednice o implementaciji i primjeni Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 66, 2, 1-24. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/310743>. [citirano: 2024-02-05].
- International Organization for Standardization. Creating a metadata schema: where to start: Introduction (s.a.). [citirano: 2024-06-18]. Dostupno na: <https://committee.iso.org/files/live/sites/tc46sc11/files/documents/N800R1%20Where%20to%20start-advice%20on%20creating%20a%20metadata%20schema.pdf>
- ISO 8601-2024. [citirano: 2024-02-05]. Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/ISO_8601
- List of ISO 639 language codes. [citirano: 2024-02-05]. Dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ISO_639_language_codes
- MARC Code List for Languages. [citirano: 2024-02-05]. Dostupno na: https://www.loc.gov/marc/languages/language_code.html
- Predmetni sustav Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (2019). [citirano: 2024-02-05]. Dostupno na: <http://ps.nsk.hr/>
- Verona, E. (1986). Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 1983-1986. Dio 1: Odrednice i redalice. 2. izmijenjeno izd.
- Vukadin, A.; M. Willer (2019). Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima: novi hrvatski kataložni pravilnik. // Knjižnica 63, 3, 13-41. [citirano: 2023-02-28]. Dostupno na: <https://knjiznica.zbds-zveza.si/knjiznica/article/>

view/7983

Vukadin, A. (ur). (2021a). Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. [citirano: 2024-01-17]. Dostupno na: <https://pravilnik.kam.hr/>

Vukadin, A. (2021b). Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. // R. Zaradić (ur.). Na pragu 3. desetljeća 21. stoljeća – inkluzivnost kao uvjet. Str. 95-116. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo. [citirano: 2024-02-05]. Dostupno na: <https://www.had-info.hr/images/dokumenti/savjetovanja/6.%20kongres%20arhivista.pdf>

Radionice

Baština u krizi: pogledi iz prakse

The workshop “Heritage in Crisis: Views from Practice”

Izveštaj priredile / Report prepared by

Sanda Milošević

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

smilosevic@nsk.hr

Tamara Štefanac

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

tstefanac@nsk.hr

Sažetak

Radionica *Baština u krizi: pogledi iz prakse* imala je za cilj upoznati sudionike s aktivnostima međunarodne nevladine organizacije Plavi štit i informirati o osnivanju Hrvatskoga nacionalnog odbora Plavi štit. Sudionicima su se kroz predavanja o aktivnostima organizacije Plavi štit predstavili članovi s područja Velike Britanije, Republike Sjeverne Makedonije i Austrije. Jedan od ciljeva radionice bio je komparirati iskustva oko postupaka vezanih za upravljanje zaštitom unutar baštinskih institucija u kriznim situacijama. Preispitivanje dosadašnje prakse i vlastite uloge kao djelatnika baštinske institucije provedeno je kroz vježbu inscenirane krizne situacije „Poplava u muzeju“.

Ključne riječi: kulturna baština, krizna situacija, Plavi štit, smanjenje rizika, upravljanje zaštitom

Abstract

The workshop “Heritage in Crisis: Views from Practice” aimed to familiarize the participants with the activities of the international non-governmental organization Blue Shield and inform them about the establishment of the Croatian Committee of the Blue Shield. Board member from Great Britain, the Republic of North Macedonia, and Austria introduced themselves and lectured on the activities of the Blue Shield organization. One of the workshop’s goals was to compare experiences related to protection management procedures within heritage institutions during crisis situations. A re-examination of current practices and roles as an employee of a heritage institution was conducted through a staged crisis situation exercise titled “Flood in the Museum.”

Keywords: cultural heritage, emergency situation, Blue Shield, disaster risk reduction, disaster risk management

Uvod

Radionički blok *Baština u krizi: pogledi iz prakse* bio je sastavljen od tri dijela. U uvodnome dijelu upoznali smo sudionike s djelovanjem međunarodne nevladine organizacije Plavi štit (*Blue Shield*) te osnivanjem hrvatskoga nacionalnog odbora Plavog štita. Potom su uslijedile prezentacije gostujućih izlagača prof. dr. sc. Petera Stonea (Velika Britanija), Olivere Djartovske Tachevske (Republika Sjeverna Makedonija), Anne Puhr i Constantina Staus-Rauscha (Austrija). U posljednjem dijelu provedena je vježba inscenirane krizne situacije u muzeju. Ciljevi radionice bili su predstaviti djelovanje organizacije Plavog štita na međunarodnoj razini te analizirati potrebu dodatnog obrazovanja i stručnog usavršavanja stručnjaka različitih profila u području upravljanja zaštitom kulturnih dobara u kriznim situacijama. Kao očekivani ishodi radionice bili su zadani: razumijevanje uloge Plavog štita te preispitivanje vlastitih predodžbi o postupcima povezanim s upravljanjem zaštitom u kriznim situacijama.

U ovome radu donijet će se informacije o osnivanju hrvatskoga nacionalnog odbora Plavog štita te opisati provedena vježba inscenirane krizne situacije. Izlaganja gostujućih predavača donosimo u prilogu.

Anketa o organizaciji Plavi štit i kriznim situacijama u baštinskim institucijama

Radionica je započela anonimnom anketom koja je provedena među sudionicima (kroz *Google* obrazac) u svrhu sagledavanja teme i pojmova koji će se koristiti tijekom radionice.

Pitanja su bila vezana za organizaciju Plavi štit i za krizne situacije u baštinskim institucijama. Sudionici radionice su prema stručnim zvanjima bili uglavnom knjižničari, kustosi, konzervatori i arhivisti. Prema rezultatima ankete, možemo zaključiti da su sudionici uglavnom upoznati s općenitim djelovanjem organizacije Plavi štit, ali isto tako da postoji želja za dodatnim redovitim i tematski profiliranim informacijama kako bi ih mogli povezati kroz profesionalni doprinos u svojoj instituciji. Sudionici su kroz anketu u vrlo visokom postotku dali do znanja da su im nedovoljno dostupne informacije o postupanju u slučajevima kriznih situacija unutar baštinskih institucija, dok su svi sudionici zaključili da nemaju informacije o svojim dužnostima u slučaju krizne situacije na radnom mjestu.

Organizacija Plavog štita i Nacionalni komitet Plavog štita Hrvatske

Nacionalni komitet Plavog štita Hrvatske (*The Croatian Committee of the Blue Shield*), skraćeno i u nastavku BSCRO, osnovan je početkom 2023. godine. Osnivanju je prethodio dvogodišnji postupak akreditacije koji su prolazili svi nacionalni odbori okupljeni u mreži oko centralnog Međunarodnog odbora Plavog štita (*Blue Shield International*). Rad organizacije Plavog štita zasniva se prvenstveno na tzv. Haškoj konvenciji, *Konvenciji za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba* od 14. svibnja 1954. i Protokolu uz tu Konvenciju od 14. svibnja 1954.¹ i njenom Drugom protokolu iz 1999. godine². Međutim, od donošenja Haške konvencije do osnivanja organizacije Plavog štita protekle su 42 godine. Rat u Hrvatskoj (i drugim državama bivše SFRJ) bio je jedan od neposrednih poticaja osnivanja me-

1 Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba od 14. svibnja 1954. i Protokol uz tu Konvenciju od 14. svibnja 1954. godine (2002).

2 Zakon o potvrđivanju Drugog protokola uz Konvenciju za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (2005).

đunarodne organizacije čije je djelovanje od samih početaka bilo usmjereno na ratne sukobe. Djelovanje u odnosu na ostale krizne situacije tek je kasnije proširilo opseg aktivnosti Plavog štita.

Organizaciju Plavi štit zajednički su osnovali Međunarodno arhivsko vijeće (ICA), Međunarodno muzejsko vijeće (ICOM), Međunarodni savez knjižničarskih društava i ustanova (IFLA) i Međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline (ICOMOS). Model nevladine organizacije izabran je ciljano jer su u osnovi djelovanja postavljena načela objektivnosti i nepristranosti, čega vladinim organizacijama nerijetko manjka. Prvi sastanak međunarodnog odbora Plavog štita održan je 1998. u Radencima u Sloveniji. Tada je Odbor aktivno bio uključen u pripremu Drugog protokola Haške konvencije (1999.) kao savjetodavno tijelo. Djelokrug djelovanja organizacije proširen je 2000. godine na djelovanje i u odnosu na druge krizne situacije, na zaštitu kulturnih dobara u slučaju raznovrsnih katastrofa. Od početaka djelovanja preferirano su koristili terminologiju zaštite kulturnih dobara umjesto zaštite kulturne baštine, a zbog potrebe usklađivanja s međunarodno priznatom terminologijom korištenom u pravnim i međunarodno obvezujućim sporazumima. Diljem svijeta nacionalni odbori su već tada bili aktivni te je 2008. godine osnovana Udruga nacionalnih odbora Plavog štita. Godine 2016. Međunarodni odbor Plavog štita i Udruga nacionalnih odbora Plavog štita udruženi su u jednu organizaciju pod nazivom Plavi štit. Danas je organizacija sastavljena od 33 nacionalna odbora (i još nekoliko u postupcima akreditacije) i središnjice *Blue Shield International* koja trenutno ima sjedište pri Sveučilištu u Newcastleu u Ujedinjenom Kraljevstvu.

Misija Plavog štita jest pomoć u zaštiti kulturne i prirodne baštine, materijalnih i nematerijalnih kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, prirodnih katastrofa i kriznih situacija uzrokovanih ljudskim djelovanjem. Misiju ostvaruje kroz nekoliko područja djelovanja: preventivnu zaštitu i upravljanje rizicima, odgovor na kriznu situaciju, stabilizaciju i oporavak, zakonsku usklađenost i implementaciju odredaba Haške konvencije.³ Međunarodne aktivnosti usmjerene su na jačanje kapaciteta kroz edukaciju i praktične radionice, savjetodavne aktivnosti vezane uz zaštitu kulturnih dobara tijekom i nakon oružanih sukoba i stvaranje mreže nacionalnih odbora koji bi potom svoje djelovanje usmjerili sukladno potrebama i kontekstu pojedine države u kojoj djeluju. Stručni profili članova Plavog štita, kako međunarodnog tako i nacionalnih odbora raznoliki su, ali u osnovi to su konzervatori-restauratori,

3 Štefanac, T. (2023).

muzealci, knjižničari, arhivisti, etnolozi i stručnjaci za nematerijalnu baštinu te arhitekti, inženjeri građevinarstva i drugi stručnjaci usmjereni ka zaštiti nepokretnih kulturnih dobara. Stručnjaci za međunarodno pravo, komunikaciju, međunarodne odnose i slično također su pripadnici nacionalnih odbora.

Slika 1. Logo Plavog štita Hrvatske

Poticaj za osnivanje Plavog štita Hrvatske bila su iskustva i prepoznate potrebe nakon održanog seminara *Zaštita kulturne baštine u kriznim uvjetima* (2019.) i konferencije *Solidarnost u kulturi: zaštita kulturne baštine u kriznim situacijama* (2021.), oboje u organizaciji Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Na inicijativu tadašnje voditeljice Odjela zaštita i pohrana dr. sc. Dragice Krstić pokrenut je postupak akreditacije hrvatskoga nacionalnog odbora pri *Blue Shield International*. Postupak akreditacije provela je dr. sc. Tamara Štefanac u suradnji sa članicom UN-ove misije u Libanonu Svjetlanom Jović, koja surađuje s *Blue Shield International* od 2020. godine, u sklopu njihove misije nakon eksplozije u središtu Beiruta. Slijedeći principe pri osnivanju nacionalnih odbora Plavog štita i nužnost dobivanja suglasnosti nacionalnih stručnih udruženja, u hrvatski odbor priključili su se dr. sc. Silvija Babić, dr. sc. Darko Babić, dr. sc. Vlatka Lemić, dr. sc. Sanda Milošević, dr. sc. Igor Tomić i dr. sc. Mirna Willer. Proces akreditacije uspješno je dovršen početkom 2023. godine. Osnovni ciljevi djelovanja Plavog štita Hrvatske jesu podizanje svjesnosti o potrebi zaštite kulturnih dobara u kriznim situacijama, poticanje međusektorske i međunarodne suradnje te zagovaranje interdisciplinarnog pristupa u zaštiti kulturne baštine. U skladu s etičkim načelima *Blue Shield Internationala* rad članova svih nacionalnih komiteta zasniva se na nepristranosti, poštivanju raznolikih kulturnih identiteta i profesionalizmu. Njihov je rad u potpunosti volonterski, a djelovanje na neprofitnoj osnovi. Područja djelovanja također su određena na razini Međunarodnog odbora, a implementirana kroz nacionalne odbore te uključuju preventivnu zaštitu i upravljanje rizicima, planiranje odgovora na kriznu situaciju, planiranje i provođenje stabilizacije i oporavka, ustraja-

nje na zakonskoj usklađenosti i implementaciji odredaba Haške konvencije (odnosno ratifikaciji u državama u kojima to još nije učinjeno).

Iako su neposredni poticaji osnivanja međunarodne organizacije Plavog štita bila ratna zbivanja u Hrvatskoj, nacionalni odbor Plavog štita Hrvatske nije bio osnovan u tome razdoblju. Razlog tomu moguće je tražiti u neuspješnosti stvarne primjene odredaba Haške konvencije u zaštiti kulturnih dobara u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata, te kritike tada aktivnih hrvatskih stručnjaka u kulturi upravo prema konvenciji koja je razaranja kulturnih dobara trebala spriječiti.⁴ Amblemi Plavog štita tada postavljani na objekte određene kao objekte pod posebnom zaštitom sukladno Haškoj konvenciji nisu zaustavili ciljane napade. Danas je takav amblem dio loga (slika 1) svih nacionalnih odbora, s tekstualnim dijelom prilagođenim državi podrijetla odbora. Amblem bi se i dalje, a sukladno odredbama Haške konvencije i u skladu s odlukama vlasti, trebao postavljati na određena nepokretna kulturna dobra kao i na one objekte u kojima se čuvaju pokretna kulturna dobra ili transport pod posebnom zaštitom. Međutim, a sukladno navodima kolega iz *Blue Shield Internationala*, upravo se hrvatsko iskustvo nerijetko spominje kao neuspjeh amblema i zapravo određivanje meta napada. U međuvremenu se dogodio znatan napredak u informacijsko-komunikacijskim tehnologijama, razvoju Interneta i oglašavanju ustanova u kulturi i lokaliteta na brojnim mrežnim mjestima (vrlo precizno geolociranim), stoga su takve vrijedne (posebice najvrjednije) lokacije kulturnih dobara već označene. Dapače, njihovo označavanje u Hrvatskoj predviđeno je i npr. Pravilnikom o turističkoj i ostaloj signalizaciji na cestama⁵ i Pravilnikom o označavanju nepokretnih kulturnih dobara i objekata u kojima su smještene zbirke kulturnih dobara.⁶ Dakle, lokacije su već označene kao vrijedne mete napada. S druge strane, ako bi na sebi imale izložene ambleme Plavog štita, kako je to predviđeno Haškom konvencijom, a sukladno odlukama mjerodavne državne vlasti, takve bi napade bilo lakše procesuirati pred nadležnim međunarodnim tijelima kao slučajeve kršenja međunarodnog prava. Pitanje postavljanja amblema Plavog štita vrijedno je daljnje rasprave i upravo kolege iz međunarodnog i nacionalnih odbora potiču istraživanja hrvatskog iskustva, kao i komparativna iskustva iz recentnijih oružanih sukoba.

4 Vidjeti npr. Šulc, B. (1992).

5 Pravilnik o turističkoj i ostaloj signalizaciji na cestama (2016).

6 Pravilnik o označavanju nepokretnih kulturnih dobara i objekata u kojima su smještene zbirke kulturnih dobara (2006).

Aktivnosti organizacije Plavog štita i njezinih nacionalnih odbora mogu poslužiti danas kao modeli međunarodne suradnje stručnjaka u kulturi te isključivo iz perspektive profesionalizma i najveće moguće objektivnosti ukazati na koristi umrežavanja, dodatne edukacije, aktivnih priprema i vježbi i svjesnosti o važnosti kriznog menadžmenta u upravljanju kulturnom baštinom.

Vježba, inscenirana krizna situacija „Poplava u muzeju“

Posljednji dio ove radionice bila je vježba, odnosno ispravnije je reći da se radi o simulaciji za stolom (tehnika pripreme scenarija tzv. *table top exercise*).⁷ Za potrebe ovog dijela radionice, odnosno vizuala, korištene su fotografije pripremljene uz pomoć *online* alata umjetne inteligencije.⁸

Slika 2. Gradski muzej (kreirano alatom umjetne inteligencije)

⁷ *Table top exercise* (TTX) jest praktična aktivnost u zatvorenom okruženju koja se koristi za testiranje odaziva i sposobnosti sudionika na kriznu situaciju. Vidjeti više: *Computer security resource center*, NIST (nd).

⁸ Fotografije koje su korištene tijekom radionice rezultat su uputa koje su zadane na ovoj mrežnoj stranici: <https://openart.ai/create>.

Kao primjer za insceniranje krizne situacije uzet je jedan gradski muzej koji je smješten u centar grada. Muzej je smješten u trokatnicu koja je dio klasične blok gradnje, na uglu ulice. S obzirom na to da se radi o gradskom muzeju, prisutna je raznorodnost inventara i djelatnosti koje su zastupljene. Muzej se sastoji od podruma koji je na razini -1, prizemlja, dva kata i visokog potkrovlja. U podrumu je smještena pismohrana s arhivskim kutijama i kartonskim mapama te čuvaonica za dio inventara muzeja. U prizemlju se nalaze prijemni prostor, uredi i knjižnica, a na prvom i drugom katu je stalni postav muzeja (slike na zidovima, skulpture na postamentima, vitrine s izlošcima). U visokom potkrovlju nalazi se restauratorski atelijer (slike 3 – 7).

Krizna situacija: Olujno nevrijeme za vikend s velikom količinom kiše prouzročilo je veliku štetu na građevini i njenom inventaru iz dva razloga. Velike količine kiše su prodirale kroz restauratorski atelijer koji je smješten u visokom potkrovlju i to uz građevinu koja je trenutno u fazi građevinskih radova i nije bila adekvatno zaštićena za slučaj ovakvog nevremena. S iste strane se nalazi otvoreno stubište koje se proteže kroz dva kata i dopušta vodi da se nesmetano slijeva po vertikali i horizontali. Drugi su razlog nastanka štete gradski odvodi koji nisu mogli primiti ni preusmjeriti velike količine vode pa je došlo do izdizanja podzemnih voda koje su našle put do podrumskih prostorija muzeja.

U restauratorskom atelijeru su drveni namještaj, materijali i alati natopljeni vodom, a voda je zbog neravnoga drvenog poda počela vertikalno prodirati na stubište i donji kat gdje su smještene drvene vitrine s inventarom, skulpture na postamentima i slike na zidovima. Voda u podrumu je natopila drvene police u visini od 15 cm, kao i kutije s dokumentima koje su privremeno odložene na pod zbog nedostatka prostora.

Slike 3. i 4. Podrumske prostorije (kreirano alatom umjetne inteligencije)

Slika 5. i 6. Stalni postav muzeja (kreirano alatom umjetne inteligencije)

Slika 7. Restauratorski atelijer (kreirano alatom umjetne inteligencije)

Zadatak: Cilj ove vježbe bio je utvrditi što je sve potrebno kako bi odgovor na ovu kriznu situaciju prošao što optimalnije. Sudionici radionice su dobili kontekst krizne situacije, vizualne materijale, podijeljeni su u pet grupa (do pet osoba) i svaka grupa je dobila materijale za ispunjavanje zadatka. Analizirao se trenutak u kojem je konstatirano da se dogodila poplava te je bilo potrebno ispuniti tablicu u kojoj će kroz četiri kategorije biti vidljivo tko i što sve mora biti dostupno u ovoj situaciji.

Kategorije su: djelatnici institucije, dokumenti, materijali, sektori. Nakon završetka zadatka, uslijedila je diskusija temeljena na dobivenim rezultatima svake grupe.

Diskusija: S obzirom na stručna zvanja sudionika, uočljiv je veći fokus na nedoumice koje su sudionicima profesionalno bliže, odnosno restauratore je zanimalo prostor i materijal za zbrinjavanje inventara, dok je kustose i knjižničare zanimalo gdje mogu premjestiti inventar. Sudionici koji su u svojim institucijama bili suočeni s većim brojem kriznih situacija imaju veći senzibilitet i težnju prema suradnji kako unutar tako i izvan institucije bez obzira na područje djelovanja. Kako se diskusija razvijala tako se područje interesa potreba sudionika širilo, jer za uspješnu realizaciju spomenutih aktivnosti trebaju i pomoć kolega s drugim užim specijalnostima. Tijekom kriznih situacija, a osobito nakon njih, kolege su bile suočene s problemom nedostatka jasnih uputa, ali i manjkom protokola za te situacije. Nedostajao

im je najnoviji popis umjetnina/knjiga u vlasništvu institucije pa je proces premještanja i evidentiranja trajao dulje. Solidarnost je u nekim slučajevima kompenzirala nedostajući protokol i izbjegao se nastanak veće štete.

Neki od komentara sudionika:

...Nedostaje nam popis prioriteta unutar Muzeja jer je dugogodišnji stav bio da je sve jednako važno i da nema potrebe raditi takav popis...

...U trenutku poplave smo na sreću imali neke skulpture na kolicima samo zato jer su dan prije stigle s izložbe i nisu bile vraćene u depo na pod...

...Zbog važnijih prioriteta i dugogodišnjeg nepostojanja kriznih situacija, zanemarili smo razvoj tih protokola i stavili estetiku ispred zaštite naših izložaka...

...Nedavno smo sređivali pismohranu pa smo pronašli Odluku kojom je propisano tko će brinuti o popisu umjetnina i ključevima depoa, ali je Odluka zadnji put revidirana prije više od 20 godina. Kolege u Odluci su u mirovini već više od 10 godina...

...Zbog požara koji smo imali u jednoj od zgrada, stupili smo u kontakt s nadležnim vatrogascima koji su naš kolektiv upoznali s još nekim potencijalnim opasnostima u našim prostorima...

...Nekad je u Muzeju postojala osoba koja se brinula da svi jednom godišnje prolazimo vježbu snalaženja po Muzeju te poznavanja glavnih električnih i vodovodnih sistema...

...Današnje edukacije o zaštiti na radu trebalo bi nadograditi i uskladiti s Planovima postupanja u kriznim situacijama...

Tablica 1 prikazuje zbirni popis svih podataka koje su sudionici grupa napisali, s tim da su podcrtani unosi oni koji su se pojavili na svakom popisu.

Tablica 1. Zbirni popis svih podataka dobivenih tijekom zadatka na radi-onici

Djelatnici institucije	Dokument	Materijal	Sektor
<u>ravnatelj/ica</u>	<u>popis predmeta (muzej)</u>	<u>kutije (metalne/kartonske)</u>	<u>vatrogasci</u>
tehnička podrška/ domar	<u>popis predmeta</u> (prioriteti po zbirkama)	<u>zračna folija</u>	civilna zaštita
<u>kustosi</u>	fotografije	<u>papirnata traka</u>	<u>Ministarstvo kulture i</u> <u>medija/konzervatori</u>
<u>restauratori</u>	<u>izvještaj o šteti</u> + ostali izvještaji	šator	privatni sektor
PR služba/mediji	<u>popis knjižne građe</u>	hladnjača	volonteri
<u>knjižničar</u>	<u>plan za krizne situacije</u>	<u>fotoaparati</u>	HGSS
čistačice	tlocrt + shema instalacija (struja i voda)	automatska pumpa	novinari
	odluke (popisi zaduženja, telefonski brojevi za kontakt...)	kolica, kante, spužve	

Zaključak

Recentne krizne situacije (COVID-19 i potres) otvorile su jako puno pitanja oko pojedinačne odgovornosti i zaduženja djelatnika unutar institucije, ali i opciju međusektorske suradnje koja može biti korisna uz jasan hodo-gram koji često manjka institucijama. Sudionici su suglasni kako je važno

imati Plan za krizne situacije koji se redovito ažurira kroz simulacije zbog izmjene kadra, promjena u prostoru institucije i osvještavanja za buduće situacije. Važno je imati popis prioriteta za zbirke, popis knjižne građe, popis odgovornih osoba i telefonskih brojeva koji se redovito ažurira, kao i dovoljne rezerve materijala za slučaj da je potrebna evakuacija inventara. Jasni hodogrami unutar institucije štede vrijeme i smanjuju nastanak dodatne štete, a isto tako olakšavaju posao drugim sektorima čiju pomoć u tom trenutku tražimo, a posebno ako s njima kontinuirano surađujemo i obnavljamo znanje kroz neki oblik vježbe.

Literatura

- Computer security resource center, NIST. (nd). Tabletop Exercise. [citirano: 2024-04-24]. Dostupno na: https://csrc.nist.gov/glossary/term/tabletop_exercise
- Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba od 14. svibnja 1954. i Protokol uz tu Konvenciju od 14. svibnja 1954. godine. [citirano: 2024-04-24]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2002_05_6_75.html
- Pravilnik o označavanju nepokretnih kulturnih dobara i objekata u kojima su smještene zbirke kulturnih dobara (2006). // Narodne novine, 12. [citirano: 2024-04-24]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_02_12_294.html
- Pravilnik o turističkoj i ostaloj signalizaciji na cestama (2016). // Narodne novine, 64. [citirano: 2024-04-24]. Dostupno na: <https://narodne-novine.nn.hr/eli/sluzbeni/2016/64/1593>
- Štefanac, T. (2023). „Osnovan hrvatski odbor međunarodne organizacije Plavog štita“ @rhivi 13 (2023): 44. <https://hrcak.srce.hr/315072>
- Šulc, B. (1992). Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba – Haaška konvencija: osnovna područja istraživanja – primjedbe i prijedlozi koji se odnose na muzejsko-galerijsku građu u Republici Hrvatskoj. // *Informatica museologica*, 23, 1-4: 46-51. [citirano: 2024-04-24]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/144695>
- Zakon o potvrđivanju Drugog protokola uz Konvenciju za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (2005). // Narodne novine, 11. [citirano: 2024-04-24]. Dostupno na: <https://narodne-novine.nn.hr/eli/međunarodni/2005/11/114>

Prilog 1

The proactive protection of cultural property in the event of armed conflict and/or disaster

The work of the Blue Shield¹

Proaktivna zaštita kulturnih dobara u slučaju ratnih sukoba i/ili katastrofa Rad Plavog štita

Peter G. Stone OBE

President of the Blue Shield, UK

Abstract

This article introduces the work of the international NGO The Blue Shield. It provides a short historical background showing the Blue Shield was first envisioned in the early 1950s, only finally established in 1996, and only provided with limited, short-term, funding in 2017. It suggests why the protection of cultural property in the event of armed conflict or following natural/human-made disaster is important and then briefly outlines the developing net-

¹ As President of the Blue Shield the author is asked to write numerous articles on this subject. This text therefore overlaps with a number of similar publications that all aspire to widen the knowledge and understanding of the Blue Shield Movement.

work of 32 national committees working closely with a central Blue Shield International team. It asks a series of questions regarding the current state of preparedness of the heritage sector for the worst-case scenario of armed conflict breaking out. Experience shows, sadly, that very few countries are ready for such an event.

Keywords: cultural property protection; heritage, uniformed, and humanitarian sectors; armed conflict and natural/human-made disaster; The Blue Shield

Sažetak

Ovaj članak predstavlja rad međunarodne nevladine organizacije *Blue Shield* (Plavi štit). Pruža kratku povijesnu pozadinu koja pokazuje da je Plavi štit prvi put zamišljen ranih 1950-ih, da bi konačno bio uspostavljen tek 1996. godine, a zadobio ograničeno, kratkoročno financiranje tek 2017. godine. Članak obrazlaže zašto je zaštita kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba ili nakon prirodnih katastrofa, kao i onih izazvanih ljudskim djelovanjem važna, a zatim ukratko ocrtava razvojnu mrežu od 32 nacionalna odbora koji blisko surađuju sa središnjim timom *Blue Shield International*. Postavlja niz pitanja o trenutnom stanju spremnosti baštinskog sektora za najgori mogući scenarij izbijanja oružanog sukoba. Iskustvo pokazuje, nažalost, da je vrlo malo zemalja spremno za takav događaj.

Ključne riječi: zaštita kulturnih dobara; baština, javni i civilni sektor; oružani sukob i prirodne/ljudski izazvane katastrofe; Plavi štit

Brief historical background

In January 1920 the international community reacted to the carnage and devastation of the First World War, partly caused by the failure of European Royal families to avert, or quickly end, the war, by creating the League of Nations. The League aspired to achieve international peace and security through (overly simplistically) a reduction in arms held by all nations, diplomacy, and arbitration – emphasising political and economic solutions to diffuse potential conflicts. In 1939, having at its height only a membership of 58 Nations (and never some key nations, e.g., the USA), the League failed to prevent the outbreak of the Second World War. In 1945 it was replaced by

the United Nations (UN). While retaining many of the League's functions the UN acknowledged that to achieve world peace it would have to add to the League's approach and identified the central role of "*humanity's moral and intellectual solidarity*" in maintaining peace. This new aspect was to be spearheaded by the UN's agency for education, science, and culture, UNESCO. To emphasise this commitment, the first lines of the UNESCO Constitution read "*That since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defences of peace must be constructed*". Peace through education, science, and culture.

The creation of UNESCO in 1945 was part of a general realisation of the importance of culture and (in the language of the time) 'cultural property' (what would normally be referred to in the 21st century as 'heritage') to world peace.² This idea had been circulating in the early decades of the 20th century in discussions leading to treaties such as the 1935 Roerich Pact³ but had been firmly established as a concept in his early writing and drafts of the 1948 Genocide Convention produced by Raphael Lemkin, a Polish Jew who escaped first to Sweden and then the USA⁴ just before the occupation of Poland by Germany in 1939. Lemkin, a lawyer, had been appalled by the treatment of the Armenian people in the Ottoman Empire in the First World War and had already begun to advocate the need for a new international instrument to combat such activity while studying and working in Poland.⁵ Lemkin had published in the early 1930s on this⁶ and, following this work, initial drafts of the Genocide Convention included two forms of genocide: 'barbarism' - genocide against a human population and 'vandalism' - genocide against their cultural property. Lemkin argued that vandalism frequently preceded barbarism and could be used as a warning sign for the latter.

However, ex-colonial powers and countries with large indigenous populations were against the inclusion of vandalism as it might be used against

2 The Blue Shield Movement uses the terms 'cultural property' and 'cultural property protection (CPP)' to refer to the wide range of tangible, intangible, immovable, movable, cultural, and natural heritage as it is the term used in the 1954 Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two Protocols of 1954 and 1999, although the Blue Shield understanding of this term is wider than the definition in Article 1 of the 1954 Convention.

3 An inter-American treaty officially titled the Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments, <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/roerich-pact-1935>

4 Luck (2018), 31, endnote 31.

5 Cooper (2008), 15 & 250-2.

6 Lemkin (1933); nd.

them by those populations for past, and in some cases current, sins⁷ and Lemkin was forced to drop ‘vandalism’ from the text of the Genocide Convention, agreeing to have vandalism addressed elsewhere. He later wrote that “[c]ultural genocide [had been] the most important part of the Convention”.⁸

Despite this specific setback regarding the Genocide Convention, Lemkin’s ideas had gained traction within the wider international community. The Nazis prosecuted in Nuremburg were tried predominantly for crimes against civilians (Lemkin’s barbarism), but several were also prosecuted, and convicted, for crimes against cultural property (Lemkin’s vandalism). Article 27 of the 1948 Universal Declaration of Human Rights added to this general understanding by establishing access to culture, and by implication cultural property, as a human right.

These sentiments were also underlined in the preamble to the 1954 Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. However, in his opening speech, on July 21, 1953, of the meeting of the Committee of Experts for the drafting of the Convention, the Director-General of UNESCO, Luther Evans, went further and revelled the underlying ambitions of those behind the 1954 Hague Convention:

“It is our object today, Gentlemen, **to lay the foundations of what I may call the Red Cross of cultural property**, and have it accepted by all States and by public opinion, that property of cultural value is entitled to the respect which civilised peoples recognise as due to civilians, prisoners of war, medical personnel, and hospitals” (my emphasis).

The drafters of the 1954 Hague Convention accepted this view fully and were convinced that “...*damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind [sic], since each people makes its contribution to the culture of the world...*”.⁹ Those attending the meetings to draft the Convention envisioned the Director general’s “Red Cross for Cultural Property” as a means of implementing the Convention and referred to this new organisation as “the Blue and White Shield” echoing the emblem of the Convention to be used to signify cultural property under its protection. Unfortunately, presumably for lack of fund-

7 And see Novic (2016).

8 Quoted in Novic (2016), 29.

9 <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention>

ing, this proposed parallel organisation to the International Committee of the Red Cross (ICRC) was not established despite its eagerly anticipated arrival by the ICRC in 1955.¹⁰

Figure 1. The emblem of the 1954 Hague Convention

It was not until 42 years later, in 1996, that four international cultural NGOs (the International Council of Archives, the International Council of Museums, the International Council on Monuments and Sites, and the International Federation of Library Associations and Institutions) jointly established the International Committee of the Blue Shield (ICBS - named to reflect its parallel status to the ICRC). In Article 27c of the 1999 Second Protocol to the 1954 Hague Convention the ICBS is identified as a formal advisory body to the Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The ICBS allowed for the creation of national committees of the Blue Shield and clear successes of some national committee's work can be seen in the respective national committees successfully lobbying for, and proactively supporting, the USA's ratification of the 1954 Hague Convention in 2009, the UK's ratification of the 1954 Convention and both Protocols in 2017, and the response to the explosion in the Port of Beirut in August 2020 (and see below). These ratifications and the response to the explosion led to the establishment of "...*services or specialist personnel*..." capabilities, as required by Article 7 of the 1954 Hague Convention, in the respective national armed forces, capabilities that continue to be supported and facilitated by the respective Blue Shield national committees.

It was not for a further 21 years that the Blue Shield had any stable (although short-term) funding. As a prelude, the Blue Shield became a legal Association under Dutch Law in 2016 with a Mission Statement committing the Movement to:

¹⁰ Wilhelm (1955).

“...the protection of the world’s cultural property and is concerned with the protection of cultural and natural heritage, tangible and intangible, in the event of armed conflict, natural- or human-caused disaster”.

(Article 2.1, 2016 Statutes)

This reveals a much wider ambition than cultural property as defined in Article 1 of the 1954 Hague Convention¹¹ and underlines the development of thinking regarding the interactive relationship between cultural, natural, and intangible heritage.

Why is the protection of cultural property important?

Cultural property (heritage) provides the tangible and intangible link to the past that helps to provide individuals and communities with a sense of place, identity, belonging, and dignity. The safety and social, mental, and economic wellbeing of people should always be prioritised. However, this, equally means protecting their cultural property as so much of their wellbeing is indivisibly intertwined with their cultural property. As such, cultural property protection (CPP) should be a key part of the thinking, policy, and practice of not only the heritage sector but also the uniformed (including not only the military but also border forces, customs, the police, and other emergency organisations) and humanitarian sectors – and see below.

However, while cultural property defines who people are, it also, and not infrequently contentiously, defines who they are not. Who belongs, and who does not. Those who are *included*, and those who are *excluded*. While cultural property can be used as a vehicle for understanding, mutual recognition, and peacebuilding, it can also be, and frequently has been, used as excuse for, and target in, conflict. It can easily identify ‘the enemy’. For example, in the 1990s, all sides targeted the cultural property of their enemies during the fighting in the Balkans,¹² more recently, the so-called Islamic State targeted the cultural property of the Yazidi and well as the Yazidi themselves,¹³ and there are current claims of specific, deliberate targeting of cultural property in the current Ukrainian conflict (all reflecting the link between Lemkin’s ‘barbarism’ and ‘vandalism’). We must be aware of, and prepare for, both

11 <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention>

12 See e.g., Walasek (2015); Zećo and Tomljanovich (1996).

13 <https://www.yazda.org/>

the opportunities provided by good CPP and the threat that cultural property may be used as reason for, target in, and a weapon of, war.

Are you ready? The need for peacetime preparation

In 2022 Andriy Rybka, Head of Exhibitions of National Art Gallery, Lviv, confessed that “*No was one prepared for a war of this magnitude, so it was improvised*”. As a result, far more damage and destruction has been done to cultural property in Ukraine than might have been the case had proper peacetime planning been carried out. There is still, a very long way to go before the world is ready to protect cultural property in the event of armed conflict. The clear lesson here is that CPP must be a cross-government, multi-sector **peacetime** activity. And yet too many, perhaps most, High Contracting Parties have failed to implement requirements enshrined in the 1954 Hague Convention.

Article 3 of the Convention is essentially targeted at national governments and the heritage sector, and requires them to understand, and implement, their responsibilities and obligations before conflict/disaster. The necessary partnerships and trust envisioned in the Blue Shield diagram described below must be established in peacetime, before conflict/disaster happens and it is too late. Trying to develop or only implement retrospectively CPP in conflict/following disaster significantly reduces its effectiveness, as colleagues in Ukraine (and in almost all instances of post 1954 conflict) have found to their detriment. As part of this preparation, it is incumbent on those involved to understand the indivisible nature of protecting people and protecting their cultural property.

Those heritage sector personnel reading this are asked to think about a few very basic questions: Have you got a full catalogue of your collection with dated photographs? Is it kept safe, with more than one (preferably digitised) copy? Do you have a Disaster Risk Reduction plan? Does it include armed conflict? Will anyone (outside your organisation) help you protect your collection? If so, who? Do you train with them on a regular basis? Do you have a priority grab list? Do you have enough packing materials to evacuate your collection? If you are going to evacuate – do you know where to? Do you know how you would transfer your collection to point of evacuation? Have you prepared for a cyber-attack?

Most readers will argue that while such activity may be desirable, it cannot be prioritised because of lack of resources, personnel, time, and that it is ‘very unlikely that my country will take part in an armed conflict in the near future’. Arguments no doubt used in Ukraine in 2021.

The Blue Shield Movement

The Blue Shield Movement (BSM)¹⁴ comprises three elements:

- a) National committees
- b) An International Board
- c) The Secretariat

Together the International Board and Secretariat are referred to as Blue Shield International

(BSI). It is BSI, and most critically the Secretariat, that currently provides the Movement’s cohesion and increasingly strong international profile.

The Movement’s primary context is the 1954 Hague Convention and its Protocols, underpinned by wider International Humanitarian, Criminal, and Customary, Law, and the UN’s and UNESCO’s strategic agendas such as UN Security Council Resolutions (e.g., 2347) and UNESCO’s Declarations. The Movement also works within the framework of the Sustainable Development Goals and, e.g., The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction. A crucial aspect of our work is the acknowledgment that good CPP cannot be delivered by the heritage sector alone, but that it must be seen as a multi-sector responsibility and opportunity. While most of our work is open, some is confidential as, e.g., when we try to work with all parties to a conflict to ensure the best possible CPP. As stressed above, it is essential to start CPP work in peacetime long before a conflict breaks out or disaster happens. Only if partnerships and trust have been built between the three sectors in peacetime will CPP during conflict or following disaster be effective.

BSI has been refining and testing generic military training materials and, following extensive testing with a wide range of armed forces, a generic set of training tools is under construction for all national committees to use. Over the last eight years CPP awareness-raising and training has been carried out with various armed forces including the Australian, Austrian, Dutch, Irish, Fijian, German, Georgian, Polish, UK, and USA armed forces. BSI personnel have trained the Fijian and Irish military, both of whom only de-

14 <https://theblueshield.org/>

ploy as Peacekeepers and a week-long multi-national training course has now been established as part of the annual curriculum at the UN Training School in Ireland. A major step forward was taken in 2018 when BSI was invited to help plan and inject CPP issues in major military exercises: ‘Blue Flag’ for the US Air Force and ‘Trident Jaguar’ for NATO, followed by NATO Trident Jackal in 2019 (Figure 2). These built upon previous involvement with USA exercises in Egypt led by the USCBS. BSI currently contributes to several similar NATO exercises on an annual basis, and the two organisations now have a joint action plan until 2025. With more resources BSI aspires to have similar relations with other multi-national political/military alliances. BSI has recently produced a series of four videos discussing the value of CPP for the humanitarian sector.¹⁵

Figure 2. BSI’s Dr Emma Cunliffe working with NATO staff to exercise cultural property protection planning, © BSI, 2018

¹⁵ <https://theblueshield.org/blue-shield-leads-with-humanitarian-cultural-heritage-protection-course/>

Blue Shield International

The above developments have repositioned BSI as a unique independent, impartial, and neutral, not-for-profit international organisation and in the words of Erik Kleijn (Senior advisor to UNESCO on CPP 2018-2022) “*Blue Shield has gained strength and stature and is now undeniably a major global CPP player*”. No longer ‘just’ a heritage NGO but a facilitator, trainer, and advisor connected with everything to do with the protection of cultural property in the event of armed conflict or following natural or human-caused disaster as characterised in the diagram 1:

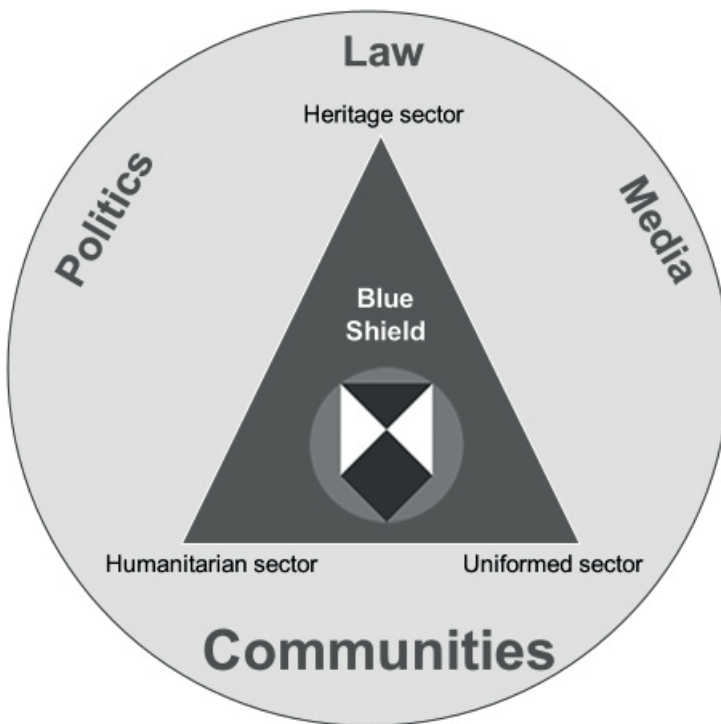

Diagram 1. The triangle representing the three key sectors - heritage, humanitarian, and uniformed

The triangle represents the three key sectors - heritage, humanitarian, and uniformed. It is acknowledged that these three sectors all start from completely different places but have a common goal of (in Blue Shield words) “maintaining or developing healthy, peaceful, stable, secure, sustainable

communities”. If such communities can be supported, they can lead to peaceful societies that could form the bedrock of global peace. The space within the triangle is where there are no ‘stupid questions’; a space where the three sectors can work together to see how better CPP can help all sectors achieve their short-, medium-, and long-term goals and aspirations. The triangle is set within the broader context in which armed conflicts or natural/human-caused disasters occur: the political context (e.g., whether cultural property might be used as a political weapon or target in a particular conflict; or the potential impact of political reaction to climate change - we have already seen conflicts provoked, in least in part, by climate changes); the legal context for all three sectors; and the increasingly important, media context.

A very good example of recent proactive protection came in August 2020 when the Blue Shield was able to work to support the national committee in Lebanon following the 4 August 2020 explosion at the port in Beirut. With finance from four international funding bodies obtained within a week of the explosion, the emergency project helped secure more than 30 cultural buildings (libraries, museums, archives etc.) by boarding-up windows, sorting out minor issues such as missing tiles or broken pipes, and repairing or replacing doors. The Blue Shield was also able to develop a joint project to stabilise two historic buildings including the Ministry of Foreign Affairs building – a major architectural challenge requiring the installation of a temporary roof covering about three-quarters of the roof and an architectural intervention stabilising walls that were likely to collapse. This work did not happen without long preparation. It was built on a partnership and trust developed in Lebanon since 2013, when the Blue Shield first began working with the UN Peacekeeping Deployment in Lebanon (UNIFIL), the Lebanese armed forces (LAF), the Department of Antiquaries, the national committee of the Blue Shield, and the Lebanese NGO, Biladi regarding CPP. It was only because of the partnership and trust built up since 2013 that UNIFIL approached the Biladi NGO and the Blue Shield to offer support for the two major building stabilisations (Figure 3).¹⁶

16 And see <https://www.youtube.com/watch?v=2KaiR39mzaE>

Figure 3. Following the explosion at the port in Beirut on 4 August 2020, the Blue Shield worked with partners in Lebanon to secure more than 30 cultural buildings (libraries, museums, archives etc.) and to stabilise two major historic buildings. © Biladi.

The Blue Shield Movement

BSI has also provided a framework for all parts of the Movement to work under noting that there are four times the three sectors need to work together (long-term education; immediately pre-deployment with specific training and information about host country; during conflict/following disaster; longer-term stabilisation).¹⁷ BSI and all national committees are now expected to annually plan to and report on six ‘areas of activity’ (Policy & practice development; Co-ordination [of Blue Shield and with other relevant organisations]; Proactive protection and risk preparedness; Education, training, and

¹⁷ And see Stone (2013).

capacity building; Emergency response; Post-disaster recovery and long-term support). National committees can prioritise these as their specific national situation dictates and may not be able to address all areas every year. The movement is also expected to work at the relevant national/international level with partners to mitigate eight threats to cultural property (Lack of planning; Lack of military awareness; Collateral and accidental damage; Specific (or deliberate) targeting; Looting, pillage, and spoils of war; Deliberate reuse of sites; Enforced neglect; and Development).¹⁸ This overarching framework provides an international coherence, immediately recognisable to those partners and others outside the Movement.

It may be regarded as overly optimistic that peace might be maintained through humanity's cultural ties. It may be overly optimistic to believe that all parties to conflicts will accept their legal responsibilities towards cultural property. However, if we do not try to establish mechanisms to test these aspirations, we will never know how successful they might be. It is within the international community's hands whether future generations will look back on this period as the start of something great, or a missed opportunity.

Figure 4. BSI and ICRC members following the signing of a Memorandum of Understanding between the two organisations in February 2020. © BSI. At the signing the then Director General of the ICRC noted *“Protecting cultural property and cultural heritage against the devastating effect of war unfortunately remains a humanitarian imperative, today perhaps more than ever”*.

¹⁸ For more detailed information see the Blue Shield website: <https://theblueshield.org/>

References

- Cooper, J. (2008). Raphael Lemkin and the struggle for the Genocide Convention. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lemkin, R. (1933). Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations, Additional explications to the Special Report presented to the 5th Conference for the Unification of Penal Law in Madrid (14 -20 October 1933). [Accessed: 2023-03-25 March 2023]. Available at: Raphael Lemkin's 1933 proposal to make extermination of groups an international crime -- Prevent Genocide International.
- Lemkin, R. (nd). The evolution of the Genocide Convention: Lemkin Papers. New York: New York Public Library. Cited in Bevan, R. (2006). The destruction of memory. London: Reaktion Books, p. 210.
- Luck, E.C. (2018). Cultural genocide and the protection of cultural heritage. Los Angeles: Getty Publications. J. Paul Getty Trust Occasional Papers in Cultural Heritage Policy: 2.
- Novic, E. (2016). The concept of cultural genocide: an international law perspective. Oxford: University Press.
- Stone, P.G. (2013). A four-tier approach to the protection of cultural property in the event of armed conflict. // *Antiquity*, 87, 166-177.
- Walasek, H. (2015). Bosnia and the destruction of cultural heritage. Surrey: Ashgate.
- Wilhelm, R.J. (1955). The "Red Cross of Monuments". // *Revue Internationale de la Croix Rouge et Bulletin International des Societes de la Croix-Rouge*, VIII (2), 76-87.
- Zećo, M.; Tomljanovich, W.B. (1996). The National and University Library of Bosnia and Herzegovina during the Current War. // *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 66, 3, 294-301. [Accessed: 2020-10-25]. Available at: <http://www.jstor.org/stable/4309131>.

Prilog 2

Makedonski nacionalni komitet Plavog
štita

Macedonian National Committee of
the Blue shield

Olivera Djartovska Tachevska,
predsjednica Plavog štita Sjeverne Makedonije
JU Muzej na grad Skopje, Skopje
oljadz@yahoo.com, sinstit@gmail.com

UDK: 719:061.2

7.025

Stručni rad – Professional paper

Primljeno / Received on: 28. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted on: 29. 4. 2024.

Sažetak

Ovaj rad donosi pregled 21 godine postojanja i djelovanja Makedonskoga nacionalnog komiteta Plavog štita. Plavi štit Sjeverne Makedonije pripada mreži nacionalnih komiteta Međunarodnog Plavog štita, koji rade na zaštiti kulturne baštine u kriznim vremenima. Riječ je o nevladinoj organizaciji koju je osnovao i podupire UNESCO, a koja je ekvivalent Crvenom križu, a djeluje na području zaštite kulturne baštine u vrijeme opasnosti, izvanrednih situacija i ratova. U tekstu se iznose motivi za osnivanje Makedonskoga nacionalnog komiteta Plavog štita, područja interesa kao i područja i načini

djelovanja Komiteta tijekom ove 21 godine, s ciljem sagledavanja situacije te odgovarajućeg odgovora u zaštiti kulturne baštine u kriznim vremenima.

Ključne riječi: heritologija, zaštita, krize

Abstract

The text provides an overview of the 21 years of existence and activity of the Macedonian National Committee of the Blue Shield. The Blue Shield North Macedonia belongs to the network of national committees of the International Blue Shield working on the protection of cultural heritage in times of crisis. It is a non-governmental organization founded and supported by UNESCO, equivalent to the Red Cross in its role in protecting cultural heritage, and operates in the field of cultural heritage protection in times of danger, emergencies and wars. The text outlines the motives for establishing the Macedonian National Committee of the Blue Shield. It also discusses the areas of interest, as well as the operational methods employed by the Committee over the past 21 years, with the aim of assessing the situation and the appropriate response in the protection of cultural heritage in times of crisis.

Keywords: heritology, protection, crisis

Formiranje Makedonskoga nacionalnog komiteta Plavog štita

Makedonski nacionalni komitet Plavog štita osnovan je 2002. godine, neposredno nakon ratnog sukoba u Makedoniji kada je značajan dio vrijedne makedonske kulturne baštine uništen, oštećen ili pod velikim rizikom od oštećenja ili uništenja. Sukob 2001. bio je oružani sukob koji je započeo kada je etnička albanska militantna skupina (NLA) počela napadati sigurnosne snage Republike Makedonije početkom veljače 2001., a završio je Ohridskim sporazumom na kraju iste godine.

Oružani sukob 2001. pokazao je da je i kulturna baština meta bijesa i agresije, jer se često kroz nju gradi identitet i osjećaj pripadnosti pojedinca. S obzirom na to da je sukob bio međuetnički, a u ovom slučaju mogao bi se promatrati i kao vjerski sukob (budući da je većina albanskog stanovništva u Makedoniji muslimanske vjeroispovijesti, a većina Makedonaca pravoslavci), agresija je bila usmjerena i prema sakralnim objektima koji su sastavni

dio naše kulturne baštine. Tako su albanski militanti minirali i spalili samostansku crkvu sv. Atanasija koja se nalazi u selu Lešok (slika 1 i slika 2). Leškočki Manastir je pravoslavni manastirski kompleks, koji je najveće duhovno središte u Tetovskom regionu (sjeverozapadna Makedonija).¹ Danas se u kompleksu pravoslavnog manastira nalaze sljedeća svetišta: manastirska crkva sv. Atanasija Velikog, stara crkva Presvete Bogorodice i kapela sv. Ćirila i Metodija. Također, u sklop samostana koji je danas biskupska rezidencija uključeni su i samostanski konaci, vječno počivalište i spomen-soba preporoditelja fr. Kirila Pejčinovića, kao i ostatci starog samostana sa srušenom crkvom posvećenom svetom Atanasiju Velikom (14. stoljeće) koji se nalaze izvan današnjih samostanskih zidina, u neposrednoj blizini kompleksa.^{2,3}

Slika 1. Leškočki Manastir

1 Tetovsko arhijerejsko namesništvo (2010).

2 Митрополит Тодоровски (2020), 12.

3 Катин (2019).

Slika 2. Razrušena crkva svetog Atanasija u Lesočkom Manastiru

S druge strane, Makedonci su u trenutku pobune i iskazivanja revolta zbog masakra nad makedonskim vojnicima u Karpalaku spalili Čarši džamiju u Prilepu, izuzetno lijep i značajan spomenik iz osmanskog razdoblja (slika 3 i slika 4). Čaršijsku džamiju u Prilepu sagradio je 1475. godine hadži Husein, za vrijeme vladavine sultana Mehmeda II. Osvajača; rijedak je primjer islamske sakralne arhitekture u kojoj su na minaretu izgrađena dva šerefeta (dva balkona) za ezan. Bila je to prva džamija ovog tipa na tlu Europe.⁴ Uništena je i izgubljena u naletu bijesa, a paradoksalno identificirana kao spomenik koji više pripada albanskoj manjini nego ostalima (iako taj spomenik nema nikakvih dodirnih točaka s Albancima, jer je kulturno naslijeđe Turaka Osmanlija).

⁴ Отоманските споменици во Македонија (2017), 62.

Slika 3. Čarši džamija u Prilepu prije paleža

Slika 4. Čarši džamija u Prilepu danas

Ti primjeri uništavanja spomenika kulture bili su glavni razlog za početak aktivnosti oko formiranja Plavog štita Makedonije. Osnivačka skupština Plavog štita održana je 17. svibnja 2002. godine. Osnivači su bili:

- ICOM Makedonija koju su zastupali: Branislava Mihajlova (Prirodoslovni muzej), Zaharinka Aleksoska Bacheva (Muzej suvremene umjetnosti), dr. Krste Bogoeski (Sveučilište sv. Ćirila i Metoda, Skoplje – Institut za etnologiju i antropologiju)
- ICOMOS Makedonija koji je predstavljao dr. Lazar Šumanov (Nacionalni konzervatorski centar)
- ICA Makedonija koju su zastupali: dr. Ljupčo Zorov (Arhiv Makedonije) i dr. Stanojka Todorovska (Arhiv Makedonije)
- IFLA Makedonija, koju je zastupala Elisaveta Marković.

Akt za osnivanje Makedonskoga nacionalnog komiteta potpisao je i Jovan Ristov, koji je u to vrijeme bio direktor Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, tvorac i osnivač Uprave za zaštitu kulturnih dobara pri Ministarstvu kulture i njezin prvi direktor, kao i autor Zakona o zaštiti kulturne baštine iz 2004., ili u makedonskom kontekstu najznačajnija osoba u domeni zaštite kulturnih dobara.

Glavni ciljevi Plavog štita Sjeverne Makedonije kao specijalizirane nevladine, neprofitne organizacije za zaštitu kulturne baštine u opasnosti (u slučaju oružanih sukoba, prirodnih katastrofa i katastrofa uzrokovanih ljudskim djelovanjem) jesu:

- zaštita kulturne i prirodne baštine – materijalne i nematerijalne od utjecaja sukoba i ekoloških katastrofa
- promicanje ratifikacije, poštivanja i provedbe Haške konvencije iz 1954. i njezinih dvaju protokola
- podizanje svijesti o važnosti zaštite baštine u izvanrednim situacijama
- promicanje i pružanje odgovarajuće izobrazbe za stručnjake u području zaštite kulturne baštine, oružane snage i druge osobe koje djeluju u izvanrednim situacijama, kao i one koji su uključeni u sprječavanje nedopuštene trgovine kulturnim dobrima
- promicanje sudjelovanja i angažmana zajednice u zaštiti kulturnih dobara
- promicanje suradnje s drugim relevantnim subjektima uključenim u hitne situacije
- prikupljanje i razmjena informacija o rizicima kojima je kulturna baština izložena

- aktivnosti vezane uz uspostavljanje kontakata s Međunarodnim odborom Plavog štita i akreditacija u mrežu nacionalnih komiteta itd.⁵

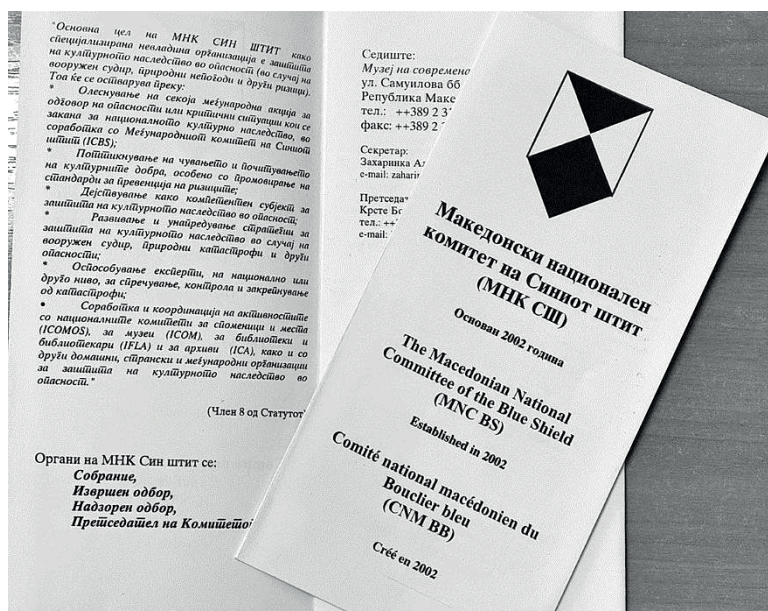
Aktivnosti Makedonskoga nacionalnog komiteta Plavog štita

Nakon konstituiranja Makedonskoga nacionalnog komiteta Plavog štita glavna područja djelovanja bile su aktivnosti vezane uz uspostavljanje kontakata s Međunarodnim Plavim štitom i akreditacija u mreži nacionalnih komiteta Plavog štita. Paralelno s tim, u prvim godinama provedene su sljedeće aktivnosti:

- **Izrada metodologije za procjenu štete na kulturnim dobrima nakon prirodnih katastrofa ili katastrofa uzrokovanih čovjekom.** Izrađene su polazne osnove na kojima bi se trebala graditi metodologija, gde su prikazane specifičnosti za procjenu šteta nakon vojnih akcija ili elementarnih nepogoda, što nije bilo dovoljno obrađeno u jedinstvenoj metodologiji koju je tada koristio Državni zavod za statistiku. Makedonski nacionalni komitet Plavog štita izradio je polazne osnove, a to je i jedini interes za ovu problematiku, s obzirom na to da metodologija još uvijek nije usvojena, a sukladno članku 109. iz matičnog zakona trebala bi biti osnova rada.
- **Monitoring kulturne baštine u ratom zahvaćenim područjima od 2001.** Na monitoringu se radilo tijekom 2003. i 2004. godine. Izvršeni su posjeti Tetova i Tetovskog, tijekom kojih su posjećeni spomenici koji su bili u zoni sukoba i bili zauzeti aktivnostima tijekom vojnog sukoba: Arabati baba Teće, Šarena džamija, manastirska crkva sv. Atanasija Velikog i stara crkva Presvete Bogorodice u selu Lešok, mezar Joakima Krčovskog i džamija u selu Neprošteno. Stanje navedenih objekata je dokumentirano, fotografije su snimljene te arhivirane u Makedonskom nacionalnom komitetu Plavoga štita. U 2004. godini napravljen je i monitoring memorijalnog kompleksa Kale u Tetovu. To je bila početna izrada baze fotografija i baze podataka kojima upravlja naš Komitet.
- Podizanje svijesti za očuvanje i zaštitu kulturne i prirodne baštine.
- Radilo se na podizanju svijesti za očuvanje i zaštitu kulturne i prirodne baštine, realizirano putem elektroničkih medija i dnevnog tiska. Plavi štit MNC na samom je početku objavio jedan promotivni ma-

5 Statut Plavog štita Sjeverne Makedonije (2021), čl. 9, str. 5.

terijal u obliku deplijana koji smo distribuirali i diseminirali u svim institucijama koje se bave kulturnom baštinom, kako bi se afirmirao značaj Plavog štita u zaštiti kulturne i prirodne baštine. Ta aktivnost traje i danas (slika 5).

Slika 5. Deplijan Makedonskoga nacionalnog komiteta Plavog štita

Nakon osnivanja organizacije među ostalim organizacijama i institucijama čiji je cilj zaštita kulturne baštine Makedonski nacionalni komitet Plavog štita zauzima stav u radu i načinima ostvarivanja ciljeva koji su u našoj sferi interesa. Tako je tijekom ove 21 godine Makedonski nacionalni komitet Plavog štita djelovao u više oblika, i to: 1. izrada propisa, pravilnika; iznosio mišljenja na zakonske i podzakonske propise iz područja zaštite kulturne baštine u kriznim vremenima te dostavljao mišljenja na nacрте strategija itd.; 2. organizacija foruma (do sada smo organizirali 25 foruma); 3. organiziranje treninga i vježbi; 4. publikacije (do sada je objavljeno trideset članaka u šest brojeva elektroničkog časopisa); 5. suradnja s Međunarodnim Plavim štitom.

1. Iz perspektive izrade propisa, pravilnika, mišljenja na zakonske i podzakonske propise iz područja zaštite kulturne baštine u kriznim vremenima, Makedonski nacionalni komitet Plavog štita postigao je dosta dobre rezultate, čime se profilirao kao ozbiljan partner u oblasti zaštite kulturne baštine.

Tako su 2004. godine izrađeni nacrti propisa:

Pravilnik za inventarizaciju prema Haškoj konvenciji, koji sadrži potrebne standarde prema kojima se treba izvršiti inventarizacija kulturnih dobara u Republici Makedoniji, kao potreba koju nalažu Haška konvencija i dva protokola. Pravilnik obvezuje sve ustanove koje skrbe o kulturnoj i prirodnoj baštini da u normalnim uvjetima doprinesu izradi inventara te baštine izradom lista prioriteta kako bi se rad u kriznim uvjetima mogao odvijati ubrzano.

Pravilnik za valorizaciju i kategorizaciju pokretnog kulturnog naslijeđa u Republici Makedoniji s izradom prijedloga – popisa pokretnog kulturnog naslijeđa prve kategorije. Pravilnik sadrži kriterije, način i postupak valorizacije i kategorizacije dobara koja se čuvaju u arhivima, muzejima, knjižnicama i drugim ustanovama, dok je popis pokretnih kulturnih dobara I. kategorije djelo ustanova koje posjeduju kulturno dobro. Ovaj nacrt pravilnika bio je uzet u obzir prilikom izrade službenog *Pravilnika za vrednovanje, kategorizaciju i revalorizaciju kulturne baštine*, objavljenog u Službenom glasniku Republike Makedonije 2005. godine.⁶

Godine 2007. Makedonski nacionalni komitet Plavoga štita pripremio je dokument naslova ***Uredba o posebnim mjerama zaštite kulturnih dobara u ratnom i izvanrednom stanju***, s ciljem usklađivanja domaće regulative s međunarodnim aktima (ratificiranim sporazumima).

2. Organizacija foruma

Tijekom 21 godine postojanja, glavna djelatnost Makedonskog nacionalnog komiteta Plavog štita jest organizacija foruma, na kojima je obrađen velik broj tema i aspekata zaštite svih kategorija pokretne i nepokretne kulturne baštine. Održano je 25 foruma do sada, gdje smo se bavili različitim problemima koje uglavnom možemo kategorizirati kao:

- razmatranje pravnih aspekata: normativni okviri zaštite kulturne baštine, Haška konvencija iz 1954. i njena dva protokola, europski standardi u zaštiti kulturne baštine, zaštitna infrastruktura itd.

6 Правилник за валоризација, категоризација и ревалоризација на културното наследство (2005).

- mjere zaštite u slučaju izvanrednih okolnosti i katastrofa: katastrofe uzrokovane ljudskim djelovanjem, minimalna oprema za djelovanje u slučaju opasnosti, pakiranje i prijevoz kulturnih dobara, mjere u vojnim i izvanrednim situacijama, upravljanje rizicima od poplava i potresa itd.
- ilegalna trgovina kulturnim dobrima
- etika i obrazovanje itd.

Na našim forumima raspravlja se o velikom broju potencijalnih rizika koji bi značili uništavanje i gubitak kulturne baštine, naglašavaju se postojeća stanja i načini njihovog poboljšanja, ističu se načini suočavanja s različitim kriznim situacijama i važnost Haške konvencije o zaštiti kulturne baštine tijekom vojnih sukoba. Forumi se organiziraju kao programska aktivnost Komiteta uz potporu i financiranje Ministarstva kulture. Na svim forumima razrađuju se problemi, iznose rješenja i donose zaključci. Ti se zaključci, u narativnom obliku, dostavljaju Ministarstvu kulture kako bi poslužili kao smjernice u politici razvoja zaštite kulturne baštine. U tom smjeru Makedonski nacionalni komitet Plavoga štita planira nastaviti sa svojim aktivnostima i u sljedećem periodu.

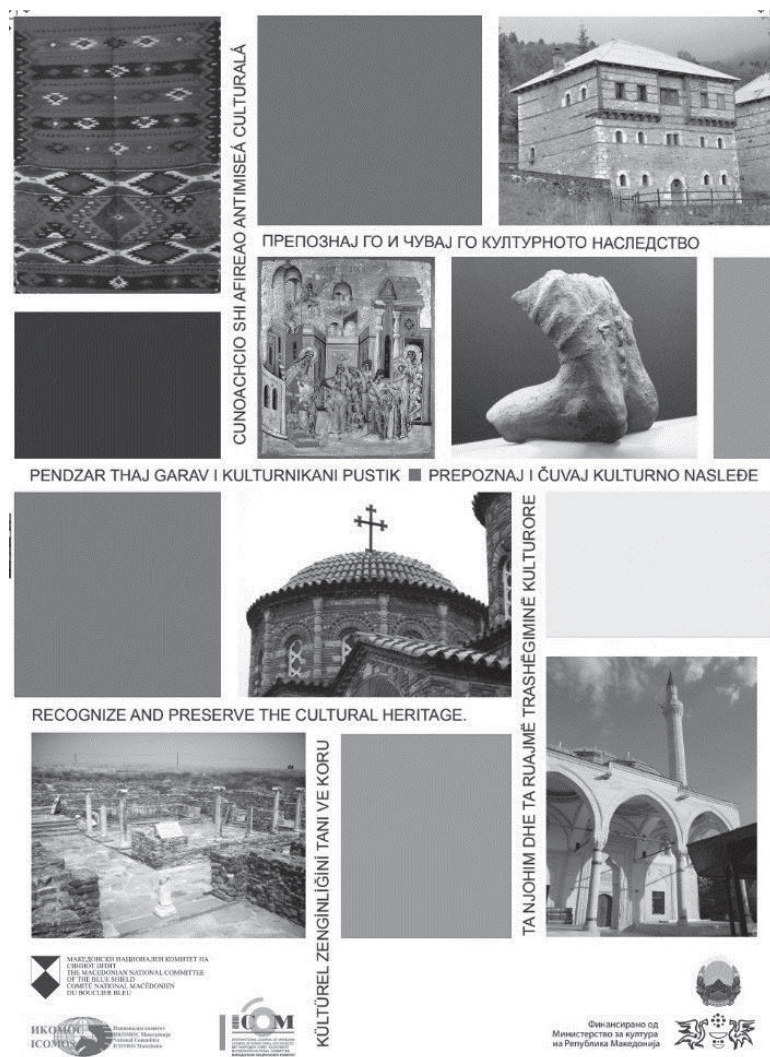
3. Organizacija treninga: posebna vrsta djelovanja jesu praktične obuke i edukacija mladih.

U smjeru edukacije mladih, a potaknuti tragičnim posljedicama podjele kulturne baštine na našu i manje našu te njezinom devastacijom tijekom vojnih sukoba iz 2001., u 2012. godini objavljen je plakat pod nazivom *Mladi i zaštita kulturne baštine u Makedoniji*, višjejezični plakat s ilustracijama raznih kulturnih spomenika, posebice sakralnih (kršćanskih i islamskih) (slika 6). Plakati su bili postavljeni u svim školama (osnovnim i srednjim) i na fakultetima, popraćeni nizom predavanja o značaju kulturne baštine za sadašnje i sljedeće generacije. Studentima smo podijelili i promotivni materijal o značaju Makedonskog nacionalnog komiteta Plavog štita.

Od 2018. započeli smo s nekoliko obuka muzejskih djelatnika o postupanju u slučaju požara. Do sada imali smo dvije obuke; prva je bila 2018. u Skoplju, a druga 2020. u Bitoli. Obje obuke organizirane su u suradnji s Direkcijom za zaštitu i spašavanje (Odjel za prevenciju, planiranje i razvoj, Centar za obuku), kao glavnim tijelom za upravljanje katastrofama u Makedoniji.⁷ Edukacija se sastojala od dva dijela: teorijskog i praktičnog. Praktič-

⁷ Direkcija za zaštitu i spašavanje je osnovana Zakonom o zaštiti i spašavanju, a počela je s radom 16. svibnja 2005. Direkcija je samostalno tijelo državne uprave. Nastala je spajanjem civilne zaštite iz Ministarstva

ni dio su proveli stručnjaci iz Direkcije za zaštitu i spašavanje koji su proveli obuku za gašenje požara CO₂ aparatima za gašenje električnih instalacija i aparatima za suho gašenje tipa: C-3, C-6, C-9 i C-12. Svim sudionicima obuke individualno je objašnjeno i omogućeno praktično rukovanje aparatima za gašenje požara te prezentiran postupak evakuacije artefakata (slika 7 i slika 8).

Slika 6. Plakat *Mladi i zaštita kulturne baštine u Makedoniji*

obrane i inspekcije zaštite od požara iz Ministarstva unutarnjih poslova.

Slika 7. Obuka u Muzeju Makedonije, Skoplje, 2018.

Slika 8. Obuka u Bitoli 2020.

Dana 27. srpnja 2023. u organizaciji Makedonskog nacionalnog komiteta Plavog štita, a u suradnji sa Seizmološkim opservatorijem Skoplje, Direkcijom za zaštitu i spašavanje i Crvenim križem grada Skoplja održali smo pokaznu vježbu u prostorijama JU Muzeja grada Skoplja. To je bio forum i pokazna vježba za muzejske djelatnike na temu *Upravljanje rizicima od potresa za zaštitu ljudi i kulturnog naslijeđa*. Ideja za realizaciju projekta bilo je obilježavanje 60. godišnjice katastrofalnog potresa u Skoplju 1963. godine. Forum i obuka bili su realizirani u dvije zasebne aktivnosti. Prvi dio je bio forum i pokazna vježba zaštite i evakuacije ljudi, a drugi događaj bio je organiziran 18. listopada, kada smo prezentirali aspekte prevencije i upozorili na pravilno skladištenje predmeta u čuvaonicama kako bi se štete tijekom potresa svele na najmanju moguću mjeru. Ujedno smo prezentirali suvremene načine izlaganja predmeta u svrhu zaštite od potresa, objasnili postupke priprema za djelovanje, evakuaciju, predmete koji će se evakuirati i na koji način se vrši proces dokumentiranja, kao i transport predmeta (slika 9 i slika 10).

Slika 9. Pokazna vježba za potres *Upravljanje rizicima od potresa za zaštitu ljudi i kulturnog naslijeđa*

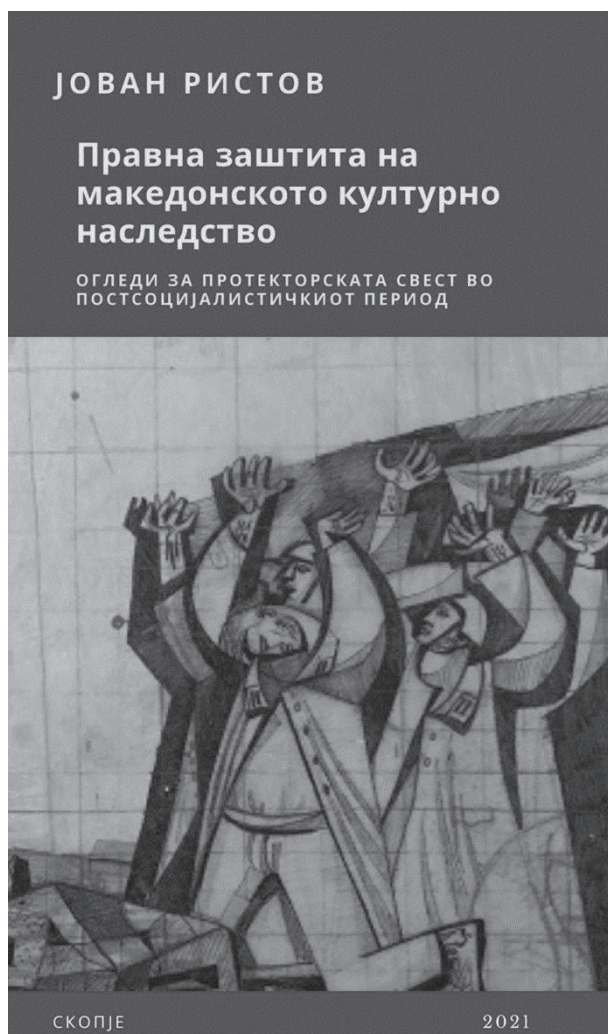
Slika 10. Obuka za potres *Upravljanje rizicima od potresa za zaštitu ljudi i kulturnog naslijeđa*

4. Publikacije

Od 2013. Makedonski nacionalni komitet Plavog štita publicira elektronički časopis pod nazivom E-štit (<http://www.blueshield.org.mk/journal>). U časopisu se objavljuju radovi iz područja heritologije, zaštite kulturne baštine i disciplina koje su usko povezane s kulturnom baštinom. Tekstovi se objavljuju dvojezično, na makedonskom i engleskom jeziku. Do sada je izašlo šest brojeva s ukupno trideset članaka koji su dostupni na našim mrežnim stranicama.

Godine 2021. objavljena je knjiga Jovana Ristova *Pravna zaštita makedonske kulturne baštine: refleksije na protektoratsku svijest u postsocijalističkom razdoblju*.⁸ Knjigu je postumno objavio Makedonski nacionalni komitet Plavog štita kao sublimaciju aktivnosti Jovana Ristova u Plavom štitu, kao posebno aktivnog člana (od osnivanja Udruženja 2002.) i prvog predsjednika Skupštine MNK Plavog štita (slika 11).

8 Ristov (2021).

Slika 11. Jovan Ristov: *Pravna zaštita makedonske kulturne baštine*

5. Suradnja s Međunarodnim Plavim štitom

Makedonski nacionalni komitet Plavog štita, kao nevladina i neprofitna organizacija, djeluje od svibnja 2002., a priznat je od strane Međunarodnog komiteta Plavog štita početkom 2003. kao jedan od trinaest do tada priznatih komiteta. Godine 2008. Makedonski nacionalni komitet Plavog štita pozvan je da bude jedan od šest osnivača Asocijacije nacionalnih komiteta Plavog štita, zajedno s nacionalnim komitetima SAD-a, Francuske, Belgije, Nizo-

zemske i Norveške. Izabran je Upravni odbor Asocijacije od deset članova, među kojima je bio i predstavnik iz Makedonije prof. dr. Krste Bogoeski.

Perspektive

Makedonski nacionalni komitet Plavog štita već dvadeset godina ima savjetodavnu ulogu u području zaštite kulturne baštine. Ali pred nama je još mnogo izazova. U vrijeme sve većeg broja vojnih sukoba koji predstavljaju opasnost za svjetsku scenu trebamo se ozbiljno posvetiti zaboravljenim obvezama koje proizlaze iz ratifikacije Drugog protokola Haške konvencije (1954.) iz 1999. godine. Mi smo prihvatili da u doba mira izvršimo pripreme za zaštitu kulturne baštine u slučaju oružanog sukoba. U našem slučaju, unatoč činjenici da su te obveze ugrađene u naš Zakon o zaštiti kulturne baštine,⁹ još uvijek nisu usvojene u našem zakonodavstvu:

- posebna metodologija za procjenu štete na kulturnoj baštini nastale tijekom i uslijed oružanog sukoba (čl. 109. Zakona o zaštiti kulturne baštine)
- stručne smjernice za provedbu pripremnih mjera zaštite kulturne baštine u slučaju oružanog sukoba (čl. 107. st. 4. t. 3. Zakona o zaštiti kulturne baštine).

A s obzirom na obveze koje su ugrađene u zakon, još uvijek:

- nije provedeno obilježavanje kulturne baštine znakom Haške konvencije (čl. 48. st. 3. t. 1.)
- nije uspostavljen nacionalni popis zaštićenih dobara u slučaju oružanog sukoba (čl. 106.)
- nije osnovan koordinacijski odbor za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba
- nisu doneseni ili nisu ažurirani planirani planovi zaštite i spašavanja u slučaju nesreća za institucije, a i ondje gdje jesu ne postoji stručni kadar da bi postupao po njima tako da nisu operativni.

Stoga je perspektiva razvoja Plavog štita Sjeverne Makedonije u smjeru izrade operativnih planova za provedbu zakonskih obveza.

9 Zakon za zaštita na културното наследство (2004, 2007, 2011).

Literatura

- Катин, С. (2019). Лешочкиот манастир – значајно духовно светилиште во Полог. [citirano: 2024-02-28]. Dostupno na: <http://makedonskosonce.com/24492/>
- Митрополит Тодоровски Јосиф Тетовско-гостиварски (2020). Огледало, 14-15, 7. [citirano: 2024-02-28]. Dostupno na: <https://tge.mk/vesnici/ogledaloo14-15.pdf>
- Отоманските споменици во Македонија (2017). Скопје: Агенција за промоција и поддршка на туризмот на Република Македонија.
- Правилник за валоризација, категоризација и ревалоризација на културното наследство (2005). // Службен весник на Република Македонија, 11.
- Ristov, J. (2012). Legal protection of the Macedonian cultural heritage: views on protective awareness in the post-socialist period. Skopje: Macedonian national comitee of Blue Shield.
- Statut Plavog štita Sjeverne Makedonije (2021). Pročišćeni tekst Statuta 2021.
- e-ŠTIT = e-SHIELD: Journal of the Blue Shield. [citirano: 2024-02-28]. Dostupno na: <http://www.blueshield.org.mk/journal>
- Tetovsko arhijerejsko namesnishtvo (2010). Oshtetuvanja na manastirskiot kompleks “Leshok”. [citirano: 2024-02-28]. Dostupno na: <http://svetapetka.tripod.com/Steti2001.html#Lesok3>
- Закон за заштита на културното наследство (2004, 2007, 2011). // Службен весник на РМ, 20/04, 115/07, 18/11 и 148/11.

Prilog 3

Presentation of Blue Shield Austria and its activities

Plavi štit Austrija i njegove aktivnosti

Anna Puhr

Deputy Secretary General, Blue Shield Austria

anna.puhr@icloud.com

Abstract

This short paper informs about the legal framework and organizational structure of Blue Shield Austria in the context of cultural heritage protection. Beginning with an overview of the Hague Convention of 1954 and Austria's ratification, the paper delves into the establishment and evolution of the International Committee of the Blue Shield. The merger of the Association of the National Committees of the Blue Shield with the International Committee in 2016 is addressed, highlighting Austria's role as a founding member. The paper also elucidates the composition of Blue Shield Austria, including its board members, founding members and institutional affiliations. Furthermore, it examines the various stakeholders responsible for cultural heritage protection in Austria, ranging from UNESCO and governmental bodies to civil society organizations. Finally, the paper provides insights into recent activities undertaken by Blue Shield Austria, particularly its focus on regional cultural heritage protection initiatives.

Keywords: Blue Shield, National Committees, Hague Convention 1954, Cultural Heritage Protection, UNESCO, Non-Governmental Organizations, Civil Society

Sažetak

Rad prezentira pravni okvir i organizacijsku strukturu Plavog štita Austrija u kontekstu zaštite kulturne baštine. Započevši s pregledom Haške konvencije iz 1954. godine i austrijske ratifikacije, istražuje uspostavu i razvoj Međunarodnog odbora Plavog štita. Spominje spajanje Udruženja nacionalnih odbora Plavog štita s Međunarodnim odborom 2016. godine, ističući ulogu Austrije kao člana osnivača. Također pojašnjava strukturu Plavog štita Austrija, uključujući članove uprave, članove osnivače i pridružene institucije. Nadalje, ispituje različite dionike odgovorne za zaštitu kulturne baštine u Austriji, od UNESCO-a i vladinih tijela do organizacija civilnog društva. Naposljetku, rad pruža uvid u nedavne aktivnosti koje je poduzeo Plavi štit Austrija, posebice njegov fokus na regionalne inicijative za zaštitu kulturne baštine.

Ključne riječi: Plavi štit, nacionalni odbori, Haška konvencija iz 1954. godine, zaštita kulturne baštine, UNESCO, nevladine organizacije, civilno društvo

Facing ongoing war and conflicts in the 20th and 21st century attacking societies in their core – their identities – the preservation of cultural heritage has been a concern for nations worldwide, leading to the establishment of international agreements and organizations dedicated to its protection. Among these, the Blue Shield stands as a significant entity, operating within the legal framework provided by the Hague Convention of 1954 and building up a worldwide network of engaged individuals. This paper delves into the role and functions of the active Blue Shield committee in Austria within the legal framework and national context, elucidating its historical background, organizational structure, and responsibilities in safeguarding cultural heritage in Austria.

History and Structure

The foundation of Blue Shield as well as Blue Shield Austria finds its roots in the Hague Convention of 1954, a pivotal international agreement aimed at protecting cultural property during armed conflict. Austria's ratification of this convention in 1964 marked a commitment to its principles,

leading to subsequent actions in cultural asset recording, record-keeping, and labeling in 1976. The evolution of Blue Shield gained momentum with the establishment of the International Committee of the Blue Shield in 1996, which brought together major non-governmental heritage organizations representing various professional domains. Subsequently, the Association of the National Committees of the Blue Shield was founded in 2008, with Austria emerging as a key founding member. In a significant development in 2016, the Association merged with the International Committee to streamline operations under the unified banner of “The Blue Shield”.

Today Blue Shield Austria operates as a non-governmental organization governed by a board comprising six members. In addition to the five Austrian representations of the founding organizations – the International Council on Archives (ICA), the International Council of Museums (ICOM), the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) and the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) – the Austrian UNESCO Commission and the Austrian Society for the Protection of Cultural Property, a forerunner of Blue Shield in Austria, are constituent institutional members of the Austrian National Committee. Today Blue Shield Austria counts around 16 national heritage entities to its members that reflect the collaborative spirit underlying cultural heritage protection efforts in Austria.

Responsibilities and Stakeholders

The responsibility for cultural heritage protection in Austria involves a network of stakeholders, each contributing to different facets of the preservation process. UNESCO and the Austrian UNESCO Commission serve as the guardian of conventions and acts as a contractual partner for member states like Austria. The Austrian government, through its various ministries and federal authorities such as the Austrian Federal Monuments Office, plays a crucial role in implementing legal measures and overseeing their execution. Additionally, the Austrian Armed Forces are tasked with upholding the provisions of the Hague Convention, supporting the protection of cultural property during armed conflicts. Civil Society Organizations, including Blue Shield Austria, complement governmental efforts through advocacy and grassroots initiatives.

Recent Activities

Blue Shield Austria has been actively engaged in numerous initiatives to enhance cultural heritage protection at the regional, national, and international level. By collaborating with local communities, heritage institutions, and governmental bodies, Blue Shield Austria has facilitated awareness events, organized expert conferences, initiated working groups and exhibitions, or released publications. Activities of the past years include the following:

- In September 2021, Blue Shield Austria organized an event in Carinthia as part of the Monument Day initiative by the Austrian Federal Monuments Office. Activities included guided tours of a newly revitalized castle, a photo exhibition of an Austrian-Lebanese photographer, and a symposium aimed at fostering dialogue on cultural heritage preservation.
- In December 2022, Blue Shield Austria organized the lecture evening “PAX CULTURA” in Burgenland about cultural heritage protection in times of crisis. Amongst others, the event gave insights at the current destruction of cultural property in the war against Ukraine and highlighted the importance of precautionary measures.
- In March 2023, Blue Shield Austria delivered a lecture for the “Archaeological Research Network Innsbruck” in Tyrol. The lecture gave insights into the work of the Blue Shield Movement and raised awareness of the importance of cultural heritage protection in times of crises and conflict.
- In June 2023, Blue Shield Austria participated in the Annual Conference of the Austrian Order Archives, where over 30 archivists gathered to delve into the current state and future perspectives of archival cooperation in Vienna. Blue Shield Austria delivered a lecture on the protection of archives, highlighting the international community’s defined standards under UNESCO frameworks, integrated into domestic law by the Austrian Parliament.

Activities in response to the Ukraine war

- In June 2022, Blue Shield Austria organized an information event in Graz to raise awareness about the impact of the Ukraine War on cul-

tural heritage. The event aimed to highlight the significance of preserving cultural assets amidst conflict and the urgent need for international cooperation in safeguarding heritage sites.

- In May 2023, at the hybrid conference “Cultural Heritage Crime: In Wartime and Beyond” organized by the European Union Advisory Mission (EUAM) Ukraine in Lviv. The event brought together renowned international experts on cultural property protection and representatives from the Ukrainian and European Union state authorities, law enforcement and rule of law agencies as well as museums and cultural institutions.
- In October 2023, Blue Shield Austria hosted a lecture evening in Vienna focused on “The War in Ukraine: Protecting and Preserving Cultural Heritage”. Speakers gave firsthand insights into the coordination of the cultural property protection program at the EUAM as well as information of current challenges and the international community’s role in preserving cultural heritage.

Activities in response to the Nagorno-Karabakh Conflict

- In May 2022, Blue Shield Austria organized the “Culture in Conflict: South Caucasus Today” conference in Vienna addressing the cultural dimensions of the Nagorno-Karabakh conflict. The conference welcomed an Armenian delegation and fostered dialogue on heritage preservation in the region.
- In October 2023, Blue Shield Austriaco co-organized an international workshop in Armenia focusing on the identification, documentation, and handling of Armenian cultural heritage. Additionally, ongoing support for the founding of Blue Shield Armenia underscores Austria’s commitment to cultural heritage protection beyond its borders.

Conclusion

Blue Shield Austria stands as a vital actor in the preservation of cultural heritage, operating within the legal framework provided by international agreements like the Hague Convention. Through its collaborative approach and engagement with diverse stakeholders, Blue Shield Austria continues

to uphold its mandate of protecting cultural property for future generations, ensuring its resilience in the face of evolving challenges, in Austria and beyond.

Prilog 4

Safeguarding endangered archives in Austria and beyond

Očuvanje ugroženih arhiva u Austriji i šire

Constantin Staus-Rausch

Member of Blue Shield Austria

constantin.staus@gmx.at

Abstract

This short paper addresses the imperative of safeguarding endangered archives, exemplified by a fire at the Bösendorfer piano factory in Austria. The fire threatened the loss of archives integral to Austria's musical identity, prompting reflection on the cultural significance of such repositories. Spanning back to 1827, the Bösendorfer archives house invaluable artifacts. This paper underscores the broader vulnerability of non-digitized archives to disasters, drawing parallels to historical incidents. Against the backdrop of global conflicts and cultural destruction, the imperative of preserving cultural heritage for future generations through digitization and documentation is emphasized.

Keywords: Blue Shield, Cultural Heritage Protection, Endangered Archives, Digitization, Documentation

Sažetak

Ovaj kratki rad bavi se nužnošću zaštite ugroženih arhiva, poput požara u tvornici klavira Bösendorfer u Austriji. Požar je zaprijetio gubitkom arhiva

koji su sastavni dio austrijskog glazbenog identiteta, što je potaknulo razmišljanje o kulturnom značaju takvih repozitorija. Počevši od 1827. godine, arhiv Bösendorfer čuva neprocjenjive artefakte. Ovaj rad naglašava veliku ranjivost nedigitaliziranih arhiva u slučaju katastrofe, povlačeći paralele s povijesnim incidentima. U kontekstu globalnih sukoba i kulturnog razaranja, naglašava se imperativ očuvanja kulturne baštine za buduće generacije putem digitalizacije i dokumentiranja.

Ključne riječi: Plavi štit, zaštita kulturne baštine, ugroženi arhivi, digitalizacija, dokumentiranje

A fire at the Austrian Bösendorfer piano factory underscores the vulnerability of cultural archives to unforeseen disasters, raising questions about their significance and preservation. This contribution delves into the cultural heritage embodied within archives and the pressing need for their safeguarding in an era marked by digital transformation and environmental challenges.

The cultural significance of Bösendorfer Archives

In the night of 19th September 2023, one of the hearts of the cultural heritage of Austria's musical identity, the Bösendorfer piano factory was in flames. The first news reports informed that the factory building and the archives completely burnt down. The buildings of the factory do not have historical significance, but the loss of the archives would have meant an incredible loss to the entire music world. At once, many experts stood up and bemoaned this irreparable loss. Later, it was clarified that the archives survived.

The Bösendorfer piano factory, with its archives dating back to 1827, holds a pivotal role in Austria's musical legacy. Architects, composers, and renowned artists, including Franz Liszt and Leonard Bernstein, played the instruments or contributed to the design and creation of Bösendorfer pianos, each imbued with unique characteristics and individualized features. The archives contain a wealth of material, from master drawings and sketches to personal correspondence, offering insights into the evolution of piano craftsmanship and its profound impact on musical history. With the collected information about customer's individual wishes, the year of production or its

designer, pianos can be identified back in history. The archives contain a wealth of material, from master drawings and sketches to personal correspondence, offering insights into the evolution of piano craftsmanship and its profound impact on musical history.

The losses of non-digitized archives

The vulnerability of non-digitized archives to disasters is starkly evident in historical incidents such as the fires at the Anna Amalia Library in Weimar, Germany, in 2004, resulting in the loss of 50,000 historical books, manuscripts, and paintings. During the fire, 28,000 books, including a historical Bible by Martin Luther from 1534, were saved. However, 65,000 books were damaged through fire or water. The historical building with the baroque library room from the 18th century was reconstructed by 2007. Yet, 1.5 million pages of books are still being restored, with 5.5 million pages lost forever, including manuscripts by Orlando di Lasso or Johann Wolfgang von Goethe, many of which were not digitized. Another example from Germany is the collapse of the Cologne City Archives in 2009, one of the biggest collections of medieval documents in central Europe, as a result of the building of the Cologne underground. This led to an enormous loss of 30,000 shelf meters of historic documents and books, such as the medieval protocols of the city of Cologne or the Nobel Prize certificate of the German writer Heinrich Böll. The city of Cologne estimated the liquidated damages to be about 1.3 billion euros. The loss of the not digitized medieval documents cannot be estimated.

Global examples of cultural heritage loss

The destruction of cultural artifacts extends internationally with incidents like the fire at the Brazilian National Museum in September 2018 resulting in the destruction of 100,000 pre-Colombian artifacts and about 90% of the museum's 20 million-object collection. Similarly, the fire at Notre Dame de Paris in 2019 led to the destruction of approximately 10% of the building and its contents. In these times, after the destructions in Syria, after the destructions through the big explosions in Beirut in 2020, during the ongoing distractions of Armenian cultural heritage in Nagorno-Karabakh, or the ongoing distractions at the wars in Ukraine or Israel, the imperative of preserv-

ing cultural heritage for future generations gains heightened urgency. Digitization and documentation emerge as indispensable tools in this endeavor, ensuring the resilience of cultural heritage against the threats of destruction and decay.

Conclusion

In an era marked by both digital innovation and environmental challenges, the preservation of endangered archives stands as a paramount concern for humanity. Through initiatives like digitization and documentation, cultural heritage can be protected from the ravages of time, disasters, and conflicts – the digitization of archives for future is one of the projects supported by Blue Shield Austria. As stewards of our collective legacy, it is upon us to prioritize the preservation of cultural heritage for future generations, safeguarding the rich tapestry of human history and creativity.

Radionica

Poboljšanje digitalnih kompetencija u baštinskim ustanovama

Izveštaj priredila

Ana Vukadin

Icarus Hrvatska

vukadin.ana23@gmail.com

Na radionici *Poboljšanje digitalnih kompetencija u baštinskim ustanovama*, održanoj u sklopu 26. seminara *Arhivi, knjižnice, muzeji*, stručna je javnost imala priliku upoznati se s ishodima projekta Erasmus+ *BoostDigiCulture: održivi okvir za poboljšanje digitalnog usavršavanja kulturnih stručnjaka* (2022. – 2023.). U spomenutom projektu sudjelovala je udruga Icarus Hrvatska, a partneri iz pet europskih zemalja – Grčke, Italije, Njemačke, Portugala i Cipra – uključivali su tvrtke i nevladine organizacije koje se bave unaprjeđenjem digitalne pismenosti i potporom digitalnoj inovaciji.

Cilj projekta bio je razvoj programa za poboljšanje digitalnih kompetencija djelatnika u baštinskom sektoru (napose u manjim i srednje velikim ustanovama) putem mikroučenja. U okviru projekta izrađen je Profil stručnih digitalnih kompetencija, koji se temelji na *Okviru digitalnih kompetencija za građane – DigComp 2.2* Europske komisije.¹ Profil je utvrdio tri glavna područja digitalnih kompetencija za baštinske stručnjake: 1) informacijska i podatkovna pismenost, 2) komunikacija i suradnja i 3) stvaranje digitalnog sadržaja. Unutar svakoga od tih područja definirana su specifična znanja i vještine. Na temelju Profila izrađen je Alat za samoprocjenu, koji polaznika usmjerava na određenu razinu programa na platformi za e-učenje *BoostDigiCulture*. Program se pak sastoji od tri modula koji odgovaraju

1 Vukadin, A. (2022). Professional digital competence profile. [citirano: 2024-05-24]. Dostupno na: <https://boostdigidigculture.eu/index.php/project-result-2/>. Vuorikari, R.; S. Kluzer; Y. Punie (2022). DigComp 2.2: The digital competence framework for citizens: with new examples of knowledge, skills and attitudes. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [citirano: 2024-05-24]. Dostupno na: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>.

gore navedenim područjima kompetencija, pri čemu svaki modul sadrži po deset videolekcija prosječnog trajanja 5 – 10 minuta, raspoređenih u tri razine (početna, srednja i napredna). Videolekcije pokrivaju raznovrsne teme, od provedbe *online* anketa i korištenja alata za timski rad u digitalnom okruženju do razvoja publike putem različitih komunikacijskih kanala, stvaranja i upravljanja digitalnim zbirkama, stvaranja i uređivanja digitalnog sadržaja, sigurnosti i uključivosti na internetu, primjene umjetne inteligencije u području baštine itd. Iskustva partnera čija djelatnost nije vezana isključivo uz baštinski sektor bila su dragocjen doprinos ostvarenju programa.

S obzirom na to da se u baštinskim zajednicama tema digitalne transformacije u praksi najčešće svodi na pitanja digitalizacije građe i eventualno upravljanja digitalnim zbirkama, radionicom smo željeli proširiti diskurs i pokazati da je za uspješnu digitalnu transformaciju i pružanje informacijskih usluga u digitalnom okruženju nužan čitav splet vještina koje variraju od komunikacije, marketinga i razvoja digitalne publike do analize i vrednovanja digitalnih usluga te stvaranja učinkovitoga suradničkog okruženja u digitalnom prostoru. Radionica je bila usmjerena na predstavljanje ishoda projekta kroz praktičan pristup i zamišljena je kao početna faza projektno orijentiranog učenja.

U radionici je sudjelovalo 13 polaznika iz arhiva i knjižnica različitih vrsta i veličina. U prvom dijelu radionice polaznici su se podijelili u tri grupe, a svaka je grupa dobila zadatak osmisliti digitalni projekt za baštinsku ustanovu. Polaznici su predložili sljedeće projekte: organizacija i objavljivanje digitalne zbirke rijetkih rukopisa, pokretanje e-nakladničke aktivnosti u ustanovi i objavljivanje normativne datoteke imena na mreži. Svaka je grupa zatim trebala odrediti glavne faze svog projekta te sastaviti popis digitalnih znanja i vještina potrebnih u svakoj fazi. Među kompetencijama koje su nužne za ostvarivanje projekata polaznici su naveli poznavanje digitalnih formata, poznavanje normi o autorskim pravima u digitalnom okruženju, određivanje kriterija za digitalizaciju, uređivanje digitalnih preslika, komunikaciju s razvojnim programerima, odabir sustava za upravljanje digitalnim zbirkama, poznavanje normi o dijeljenju i ponovnoj upotrebi podataka, zaštitu osobnih podataka, digitalni marketing i drugo. Navedene su kompetencije potom uspoređene s Profilom stručnih digitalnih kompetencija, gdje su im pronađeni odgovarajući pandani. Osim što su se polaznici na taj način upoznali s Profilom, radionica je povratno bila prilika za testiranje samog Profila.

U drugom dijelu radionice polaznicima su predstavljene alat za samo-procenu i program mikroučenja. Povala se rasprava o prikladnosti metode mikroučenja za stjecanje digitalnih kompetencija, kao i općenito za stručno usavršavanje. Na kraju je, prema izboru polaznika, prikazana jedna od vide-olekcija – *Umjetna inteligencija u AKM-ustanovama*.

Povratne informacije o radionici bile su izuzetno pozitivne. Iz toga zaključujemo ne samo da je usavršavanje vještina i znanja vezanih za digitalno okruženje i dalje aktualna tema, već i da se njome poželjno baviti kroz praktičan, *hands-on* pristup koji će djelatnicima baštinskih ustanova pomoći da sagledaju i procijene važnost pojedinih digitalnih kompetencija u specifičnom kontekstu svoje ustanove te da ih ondje i primijene.

Ana Vukadin s radionice projekta *BoostDigiCulture: održivi okvir za poboljšanje digitalnog usavršavanja kulturnih stručnjaka*

Sudionici radionice *Poboljšanje digitalnih kompetencija u baštinskim ustanovama*

Konzervatorsko-restauratorska radionica

Bez alata nema zanata – materijali i alati u AKM laboratorijima

Izvještaj priredio

Damir Doračić

Arheološki muzej u Zagrebu

ddoracic@amz.hr

Kvalitetnu zaštitu kulturne baštine u pravilu nije moguće provesti bez adekvatne opreme i suvremenih materijala prilagođenih potrebama konzervatorsko-restauratorske struke. Stoga se u laboratorijima arhiva, knjižnica i muzeja često nalazi znatna količina različitih alata i opreme, od onih najjednostavnijih poput skalpela, kistova, stereo lupa, mikromotora i slično pa sve do kompleksnijih i skupih strojeva te sofisticirane analitičke opreme neophodne za ispravnu determinaciju izvornih materijala i proizvodnih procesa. U načelu, oprema i materijali u AKM laboratorijima, ovisno o njihovoj namjeni, grubo se mogu podijeliti u tri osnovne skupine:

1. oprema i materijali namijenjeni preventivnoj i kurativnoj zaštiti

Ovdje najčešće spadaju razni uređaji za monitoring i kontrolu mikroklimatskih uvjeta, kade za desalinizaciju, uređaji za mjerenje soli u otopinama, destilatori i sl. te razni materijali namijenjeni pakiranju, transportu, pohrani ili izlaganju predmeta kulturne i industrijske baštine.

2. oprema i materijali namijenjeni konzervatorsko-restauratorskoj obradi

U ovu skupinu spadaju uobičajeni alati i strojevi koji se razlikuju ovisno o segmentu konzervatorsko-restauratorske djelatnosti, dok se neki od alata poput primjerice stereo lupe, opreme za fotodokumentaciju, digestora, raznih kistova, skalpela, sondi i sl. koriste u praktično svim segmentima struke.

3. oprema i materijali namijenjeni konzervatorsko-restauratorskim i arheometrijskim istraživanjima.

Dok se za jednostavnija konzervatorsko-restauratorska istraživanja (npr. mikroskopski pregled ili sondiranje izvorne površine) ponekad može koristiti i dio opreme namijenjene restauratorskoj obradi predmeta, za kompleksnija istraživanja poput determinacije materijala ili određenih tehnoloških procesa često su neophodni znatno skuplji analitički uređaji kojih, nažalost, kronično nedostaje u laboratorijima hrvatskih arhiva, knjižnica i muzeja. Trenutno jedina institucija unutar AKM zajednice koja ima mogućnost provoditi i kompleksnija istraživanja u vlastitom laboratoriju jest Arheološki muzej u Zagrebu zahvaljujući svom SEM-EDS¹ analitičkom laboratoriju formiranom 2018. u sklopu Konzervatorsko-restauratorskog odjela Muzeja.

Osnovni cilj ovogodišnje radionice bila je razmjena informacija o vrsti i načinu primjene alata i materijala korištenih u različitim segmentima konzervatorsko-restauratorske djelatnosti i to na temelju nekoliko primjera iz bogate prakse AKM laboratorija.

Nakon kratkog uvoda voditelja radionice održano je izlaganje Doma goja Šatovića i Vladana Desnice s Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu pod naslovom *FORS (Fiber Optics Reflectance Spectroscopy) za istraživanje objekata kulturne baštine* o jednoj relativno jednostavnoj nedestruktivnoj metodi koja ne zahtijeva pretjerano skupu opremu, a ujedno ima široku primjenu na predmetima kulturne i industrijske baštine (Prilog 1). Potom je uslijedilo izlaganje Margarete Krasnić iz Hrvatskoga državnog arhiva pod naslovom *Konzervatorsko-restauratorski radovi metodom dolijevanja papirnih vlakana na knjigama samostana Sv. Frane, Zadar* u kojem je prikazala materijale i opremu koji se primjenjuju u konzerviranju-restauriranju teže oštećene papirne građe (Prilog 2). Nakon izlaganja uslijedila je rasprava na kraju koje je zaključeno da su alati i materijali korišteni za konzerviranje-restauriranje i preventivnu zaštitu građe u velikom broju AKM laboratorija uglavnom u skladu sa suvremenom praksom vodećih laboratorija u Europi, dok je, nasuprot tomu, oprema za razna istraživanja vrlo malo ili nikako zastupljena.

¹ SEM-EDS (skenirajuća elektronska mikroskopija s energijski disperzivnom spektrometrijom) je dobro poznata analitička metoda koja kombinira slikovni prikaz s kemijskom analizom.

Prilog 1

Reflektancijska spektroskopija optičkim vlaknima (FORS – *Fiber Optics Reflectance Spectroscopy*) za istraživanje objekata kulturne baštine

Domagoj Šatović, Vladan Desnica

Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu,

Odsjek za konzerviranje i restauriranje umjetnina

dsatovic@alu.hr

Uvod

Istraživanje materijala koji čine umjetnička djela od temeljne je važnosti za konzervatorsko-restauratorske postupke. Spektroskopske tehnike su najčešće primjenjivane tehnike u laboratorijima od bilo kojeg drugoga pojedinačnog postupka, a mogu se primijeniti za kvantitativnu i za kvalitativnu analizu većine materijala. Princip spektroskopskih metoda temelji se na međuovisnosti energije zračenja i kemijskog sastava tvari. Obično ih dijelimo po dijelu spektra koji koristimo za upadno zračenje. Za određivanje u UV, Vis i IR dijelu spektra upotrebljavaju se instrumenti – spektrofotometri.

Refleksijska spektroskopija ima uglavnom tri područja primjene: identifikaciju materijala, mjerenje promjena boje (na primjer, nakon starenja) i usklađivanje boja. Unatoč svojim jedinstvenim karakteristikama i početnoj popularnosti, spektroskopija refleksije nije postala dominantan analitički alat. Slabija razlučivost valne duljine i nemogućnost snimanja „otiska prsta“ u usporedbi s tehnikama kao što je infracrvena spektroskopija s Fourierovom transformacijom (FTIR) neki su od razloga za manju popularnost ove tehnike. Ipak, glavna prednost ove metode je relativno jednostavna opre-

ma: izvor svjetlosti, spektrometar i dva optička vlakna, jedno za isporuku svjetlosti na objekt, a drugo za prikupljanje reflektirane svjetlosti. Dobiveni spektar pokazuje omjer između intenziteta reflektiranog svjetla i intenziteta upadnog svjetla za svaku valnu duljinu (reflektancija).

FORS instrumentalna metoda (*Fiber Optics Reflectance Spectroscopy*), to jest reflektancijska spektroskopija optičkim vlaknima, koristi se za ispitivanje umjetnina uglavnom kao instrument za identifikaciju pigmenata^{1,2,3} i bojila.⁴ Sam instrument se zbog svojih malih dimenzija i težine može jednostavno transportirati i koristiti za mjerenja *in situ*, što daje mogućnost praćenja restauratorskih radova na terenu. Osim toga, samo s jednim spektrometrom moguće je izvoditi više različitih spektroskopskih tehnika, npr. isti spektrometar može se koristiti za spektroskopiju refleksije i spektroskopiju transmisije, kao i za fluorescentnu spektroskopiju.

Što je najbitnije za istraživanje kulturne baštine, FORS je nedestruktivna i neinvazivna metoda, a može se koristiti na objektima štafelajnog slikarstva, zidnih slika, polikromirane skulpture, metala i drugog u svrhu identifikacije pigmenata i bojila, praćenja degradacije materijala ili otkrivanja prisutnosti novih produkata korozije. Nedavna pojava Mid-IR optičkih vlakana mogla bi ubuduće proširiti FORS domenu na ovo spektralno područje (2,5 – 10 μm), što bi moglo omogućiti još veću primjenu ove metode u istraživanju kulturne baštine.

Princip metode

Boja nije egzaktno fizikalno svojstvo, već psihički doživljaj izazvan fizičkim podražajem (stimulusom). Dakle, boju ne možemo mjeriti. Ono što se zapravo mjeri jest taj stimulus, tj. svjetlo koje je ušlo u promatračevo oko i u njegovom mozgu proizvelo doživljaj boje; oko prihvaća reflektirano svjetlo od predmeta, taj svjetlosni signal se pretvara u neuralni koji se putem živaca prenosi u mozak gdje se stvara osjet boje (slika 1).

1 Cavaleri i dr. (2013).

2 Cheilakou i dr. (2014).

3 Picollo i dr. (2000).

4 Gulmini i dr. (2013).

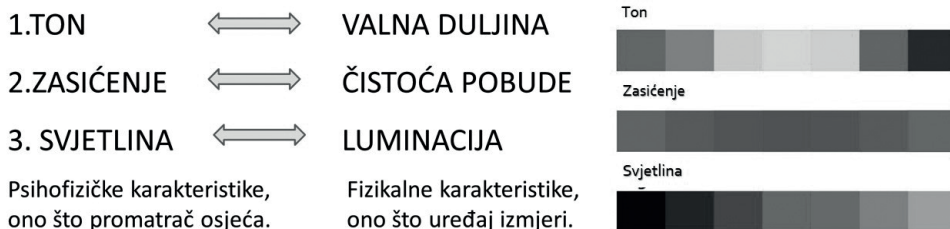
Slika 1. Ilustrativni prikaz subjektivnog osjeta boje

Osjet boje u našem oku izaziva elektromagnetsko zračenje valnih duljina 380 – 750 nm. To zračenje predstavlja fizički uzrok zbog kojega „vidimo“ boju. Boja kako je čovjekovo oko vidi ovisi o stimulaciji receptora za crvenu, zelenu i plavu komponentu pa su zato potrebne tri vrijednosti kako bi se opisale sve moguće boje⁵ (slika 2):

ton boje (*hue*) – vizualni doživljaj na osnovi kojega točno definiramo pojedinu boju kao npr. crvenu, plavu, itd. ovisno o dominantnoj valnoj duljini

zasićenje (*saturation*) – udio čiste boje sadržane u ukupnom vizualnom doživljaju boje, tj. udio pojedinih valnih duljina u nekom tonu boje

svjetlina (*lightness*) – obilježje vizualnog osjeta koje opisuje sličnost boje s nizom akromatskih boja od crne preko sive do bijele; udio crne u nekom tonu boje.

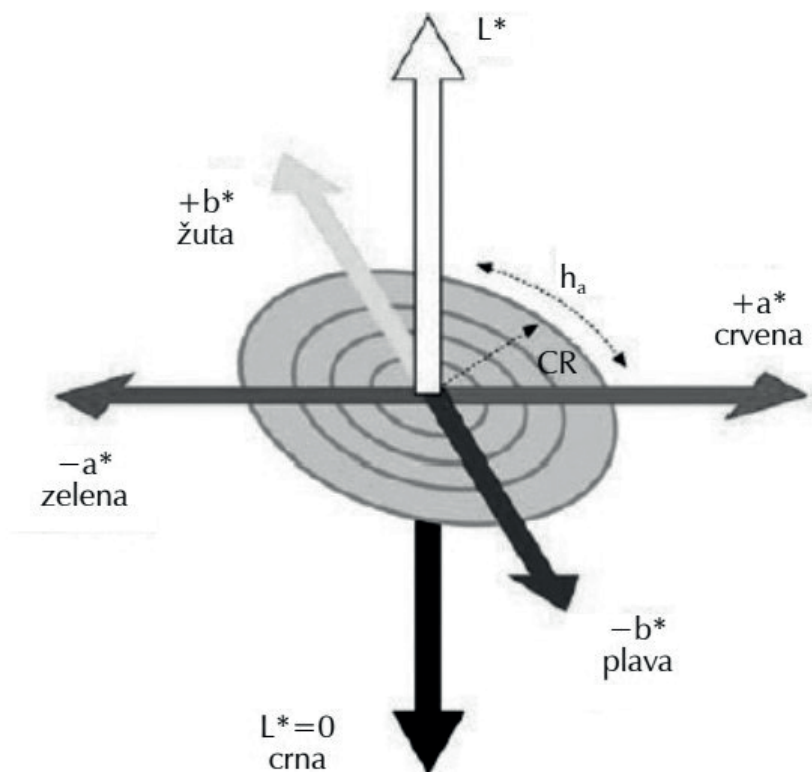

Slika 2. Parametri koji definiraju boju

Ako zamislimo da su primarne boje na osima trodimenzionalnog sustava, dobili smo sustav boja. Najčešći sustav koji se koristi u određivanju boja jest CIE L*a*b* (CIELAB) – 3D sustav boja (slika 3). U tom sustavu svaku je boju moguće je egzaktno prikazati kroz:

5 Mihoci (2015).

- svjetlinu (L^*) i poziciju između
- zeleno-crvene (a^*) i
- žuto-plave (b^*).

Slika 3. CIE $L^*a^*b^*$ 3D sustav boja

Suvremeni spektrofotometri sadrže informacije o CIE standardnom promatraču, krivuljama spektralne emisije za mnoge standardne izvore svjetla i računalo za izračunavanje CIE tristimulusnih vrijednosti. Na temelju CIE koordinata koje se mogu izračunati za boje pod različitim izvorima svjetla, može se odrediti boja.

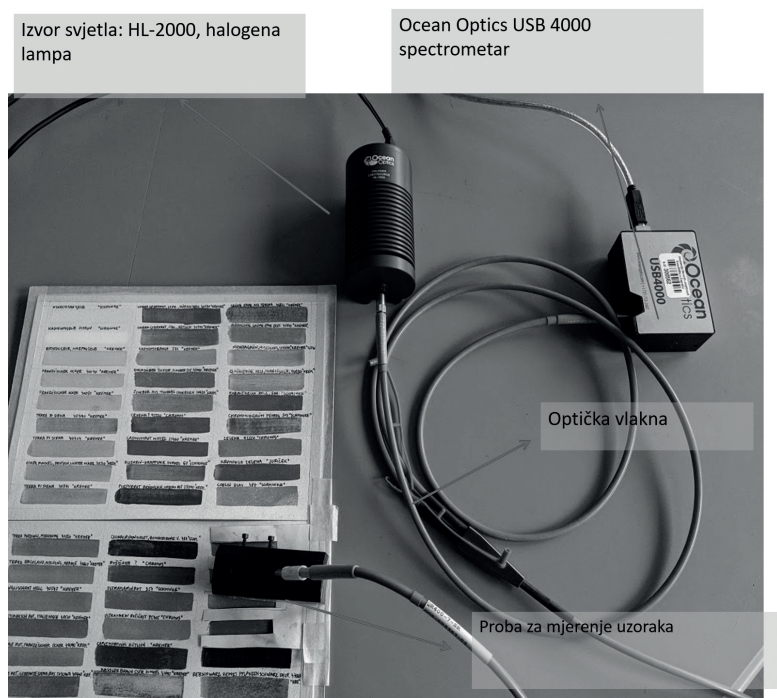
Reflektancijska spektroskopija omogućuje objektivnu karakterizaciju boja, dakle egzaktno pozicioniranje svake boje određenog tona, nijanse i saturacije u prostor boja tzv. CIE $L^*a^*b^*$ sustava, te promatranje njezine even-

tualne promjene. Na taj način zaobilazi se subjektivna procjena je li nešto potamnilo ili izbljedio, jer se dobivaju objektivni, egzaktni te reproduciibilni pokazatelji promjena s mogućnošću njihove prezentacije kroz brojčane i grafičke prikaze. Drugim riječima, FORS metoda nam omogućuje objektivnu i egzaktnu percepciju boje, pruža brojčano odrediv prikaz boje, koji je potom moguće pozicionirati unutar 3D prostora boja.

FORS instrument

FORS uređaj na Akademiji likovnih umjetnosti u Prirodnoznanstvenom laboratoriju Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina (ALU-OKI-RU) prikazan je na slici 4 i sastoji se od:

1. izvora svjetlosti
2. dva optička vlakna, jedno za isporuku svjetlosti na objekt, a drugo za prikupljanje reflektirane svjetlosti
3. spektrometra *Ocean Optics USB 4000*.

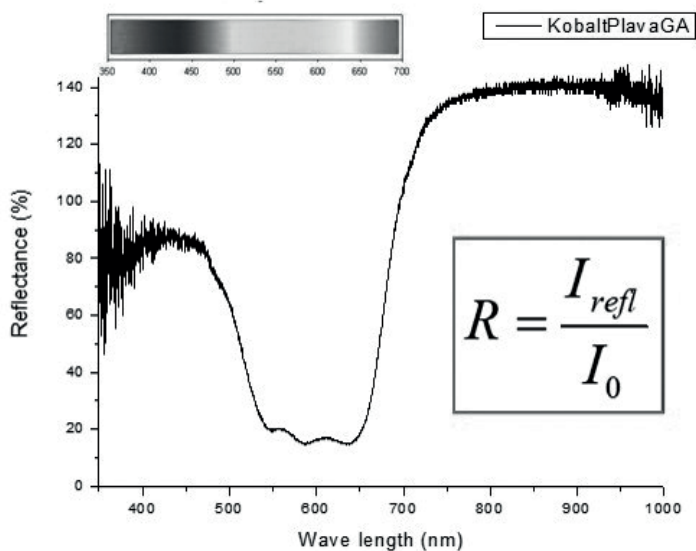
Slika 4. FORS uređaj u Prirodnoznanstvenom laboratoriju Odsjeka za konzerviranje i restauriranje umjetnina

Primjeri mjerenja FORS metodom

FORS je nedestruktivna i neinvazivna metoda te se u Laboratoriju ALU-OKIRU koristi na objektima štafelajnog slikarstva, zidnih slika, polikromirane drvene skulpture, metala i dr. u svrhu:

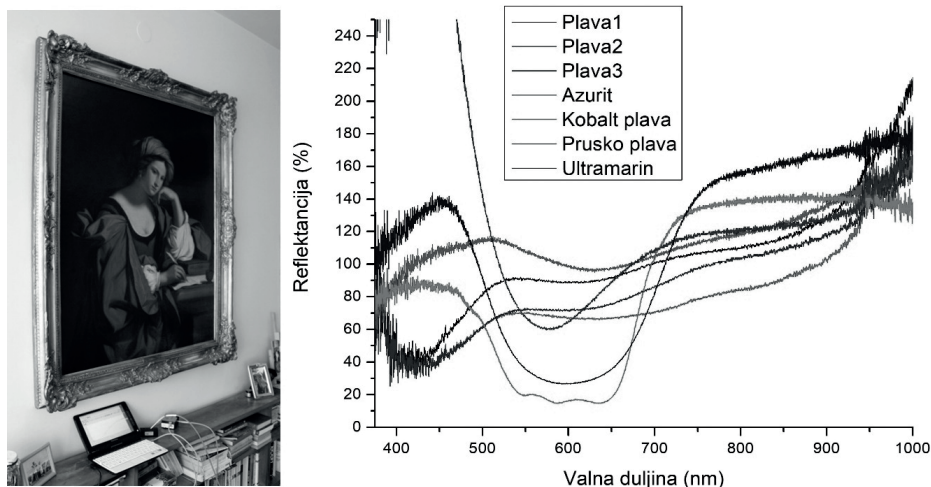
- identifikacije pigmenata i bojila
- proučavanja degradacije materijala (prirodno i umjetno starenje UV, VIS ili gama-zračenjem)
- analize korozijskih procesa
- kontrole čišćenja površine.

FORS mjerenja rađena su pod geometrijom od 45°/45° pomoću *Ocean Optics USB 4000* spektrometra s HL-2000 halogenim izvorom spojenim putem optičkih vlakana (slika 4). Dobiveni spektar pokazuje omjer između intenziteta reflektiranog svjetla i intenziteta upadnog svjetla za svaku valnu duljinu (slika 5). Razlika između dviju boja (ΔE) računa se formulom: $\Delta E_{ab} = \sqrt{(L_2^* - L_1^*)^2 + (a_2^* - a_1^*)^2 + (b_2^* - b_1^*)^2}$. Uzima se da ljudsko oko ne može primijetiti razliku boje kada je vrijednost $\Delta E \approx 2,3$ (jedva primjetna razlika).

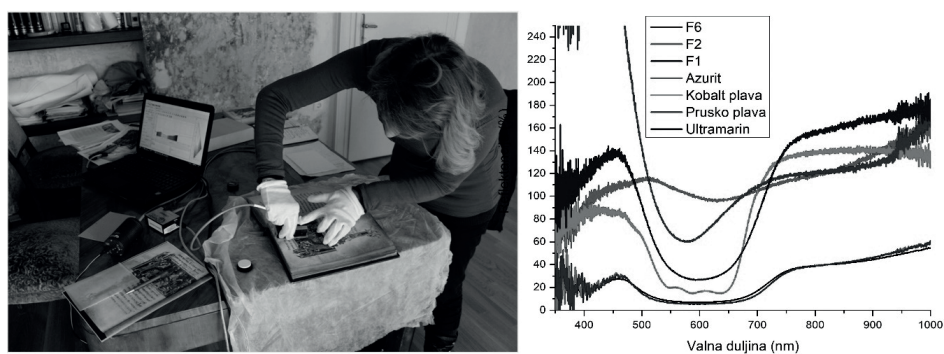

Slika 5. Grafički prikaz spektra i jednadžba reflektancije gdje je I_{refl} intenzitet reflektiranog svjetla, a I_0 intenzitet upadnog svjetla

Identifikacija pigmenata u slikarstvu

Slika 6. Gore: Guercino, 1591. – 1666., *Sibilla Persica*, ulje na platnu i FORS spektar na nekoliko pozicija na slici.

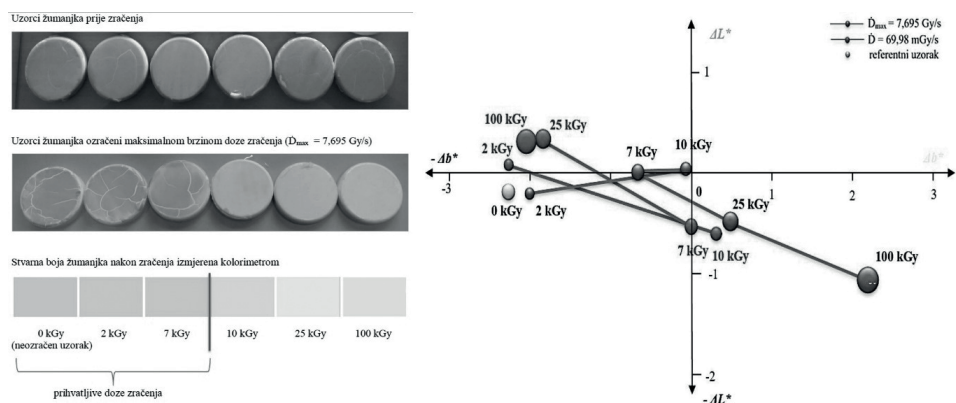

Slika 6. Dolje: Trogirski Evandelistar, liturgijska knjiga, 11. – 13. st., 108 str., pergament

Slika 6 (gore) prikazuje četiri superponirana referentna spektra dobivena FORS spektroskopijom, u kojima je prikazana reflektancija u postotcima za valne duljine u području od 375 – 1000 nm (azurit, kobalt plava, prusko plava, ultramarin). Vidljivo je poklapanje karakterističnih svojstava krivu-

Ija reflektancija nepoznatih uzoraka s krivuljom referentnog spektra azurita. FORS metodom se mogu analizirati pigmenti u štafelajnom slikarstvu, na papiru, pergamentu, zidnom slikarstvu ili drvenoj polikromiji.

Istraživanje degradacije proteinskih veziva u slikanom sloju pod utjecajem gama-zračenja

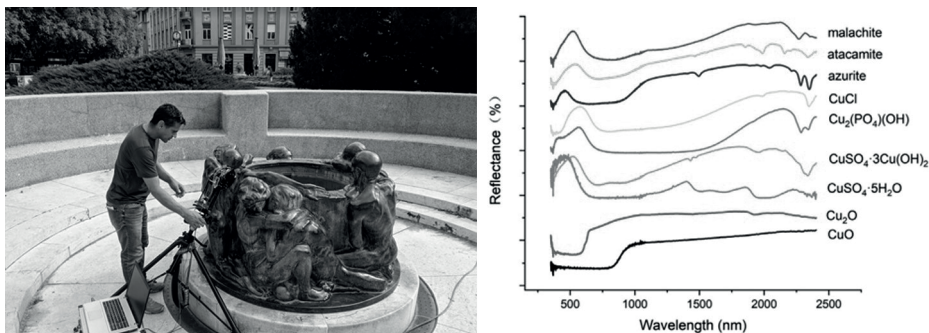
Slika 7. Prikaz boje žumanjka prije i poslije gama-zračenja (korištenjem pet apsorbiranih doza pri maksimalnoj brzini zračenja, stvaran izgled boje izmjerene kolorimetrom te prihvatljive doze zračenja i prikaz pripadajućih FORS rezultata mjerenja u CIE $L^*a^*b^*$ sustavu nakon zračenja u odnosu na referentni uzorak (prikazani ΔL^* i Δb^* parametri)

Na slici 7 su prikazani uzorci žumanjčanog veziva ispitivanog na utjecaj degradacije pri gama-zračenju različitih doza i brzina zračenja. Kod promjene kromatskih vrijednosti, boja uzoraka iz područja negativnog Δb^* (plava boja) prelazi u područje pozitivnog Δb^* (žuta boja). Dakle, boja žumanjka pripremljenog kao vezivo, ozračenog u centru s maksimalnom brzinom doze, i s porastom doze zračenja postaje tamnija i požuti.

Istraživanje korozijskih produkata na bronci

Korozijski produkti na brončanim skulpturama najčešće su smjese različitih bakrovih sulfata, karbonata ili klorida koji su pogodni za identifikaciju FORS metodom zbog njihova različitog obojenja (slika 8). Nedavna pojava Mid-IR optičkih vlakana mogla bi dodatno proširiti FORS domenu na infra-

crveno spektralno područje (2,5 – 10 μm), što bi moglo omogućiti još veću primjenu ove metode u istraživanju kulturne baštine, pogotovo u domeni određivanja korozijskih produkata na bronci.

Slika 8. Mjerenje FORS instrumentom na skulpturi Ivana Meštrovića *Zdenac života* i rezultati mjerenja prikazani grafički kao ovisnost reflektancije o valnim duljinama

Kontrola čišćenja objekata kulturne baštine

Prikaz boje	Prije čišćenja (0)			Nakon čišćenja (1)			Testni uzorci (2)			ΔE	
	L*	a*	b*	L*	a*	b*	L*	a*	b*	1 - 0	2 - 0
	75	-57	54	78	-64	61	77	-50	52	10,01	7,12
	63	-31	26	63	-31	26	73	-19	16	0,35	18,27
	64	-32	-7	62	-31	-7	69	-27	-13	1,17	8,97
	44	-14	-19	44	-15	-21	43	-7	-23	2,22	8,74
	38	7	-31	36	7	-38	46	9	-48	7,51	18,93

Slika 9. Miroslav Šutej, *Plava kugla*, 1972. god., mobilna grafika, sitotisak, i tablično prikazani rezultati FORS mjerenja

Slika 9 prikazuje tabelirane podatke mjerenja s izračunatom promjenom boje prije i nakon čišćenja sitotiska *Plava kugla* Miroslava Šuteja. Promjene su najizraženije na zasićenoj zelenoj boji gdje je $\Delta E = 10,01$ što znači da ljudsko oko to vidi kao dvije potpuno različite boje. Isti je slučaj i s tamnoplavom gdje je $\Delta E = 7,51$. Na ostalim bojama promjena je minimalna, kod tamnozelene gotovo da je i nema. Višestrukim FORS mjerenjem može se pratiti učinkovitost čišćenja određene obojene površine.

Zaključak

FORS metoda otvara mogućnosti konzervatorima-restauratorima, muzealcima i svima koji se bave istraživanjem kulturnog naslijeđa za jednostavno i praktično mjerenje te određivanje različitih materijala i procesa. Sa samo jednim spektrometrom moguće je izvoditi različit broj spektroskopskih metoda, samo mijenjajući izvor svjetlosti i sonde. Isti spektrometar može se koristiti za spektroskopiju refleksije i spektroskopiju transmisije, kao i za fluorescentnu spektroskopiju. U Prirodoslovnom laboratoriju ALU-OKIRU ova se metoda uspješno primjenjuje u različite svrhe, od dokazivanja pigmenta i bojila, istraživanja degradacije različitih materijala do kontrole čišćenja površina.

Literatura

- Cavaleri, T.; A. Giovagnoli; M. Nervo (2013). Pigments and mixtures identification by Visible Reflectance Spectroscopy. // *Procedia chemistry*, 8, 45-54.
- Cheilakou, E.; M. Troullinos; M. Kouli (2014). Identification of pigments on Byzantine wall paintings from Crete (14th century AD) using non-invasive Fiber Optics Diffuse Reflectance Spectroscopy (FORS). // *Journal of archaeological science*, 41, 541-555.
- Piccolo, M.; M. Bacci; A. Casini; F. Lotti; S. Porcinai; B. Radicati; L. Stefani (2000). Fiber Optics Reflectance Spectroscopy: a non-destructive technique for the analysis of works of art. // *Optical sensors and microsystems: new concepts, materials, technologies*, edited by Martellucci et al. New York: Kluwer Academic; Plenum Publishers.
- Gulmini, M.; A. Idone; E. Diana; D. Gastaldi; D. Vaudanc; M. Aceto (2013). Identification of dyestuffs in historical textiles: strong and weak points of a non-invasive approach. // *Dyes and pigments*, 98, 136-145.
- Mihoci, M. (2015). Spektrofotometrijsko određivanje boje. // *Osvrti, Kem. Ind.*, 64, 11-12, 681-694.

Prilog 2

Konzervatorsko-restauratorski radovi metodom dolijevanja papirnih vlakana na knjigama Samostana sv. Frane, Zadar

Margareta Krasnić

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

mkrasnic@arhiv.hr

Uvod

Neke vrste kukaca hrane se ljepilom, želatinom i škrobom kao sastavnim dijelovima knjiga, a mogu se hraniti i papirom, kartonom te pergamenom koja sadrži visoke koncentracije proteina. Oštećenja od kukaca nastaju kada ličinke kukaca bušača jedu celulozu iz papira i na taj način, kroz knjižni blok, stvaraju tunele.¹ Ti tuneli mogu biti širine od nekoliko milimetara i obično su puni izmeta i ostalih nusprodukata. Jednako tako, ličinke mogu pojesti i veće dijelove papira pa nedostajući dijelovi papira mogu biti veličine i do nekoliko centimetara.

Zatečeno stanje

Knjige *Aldobrandini, Silvestri. Institvtiones Ivris Civilis ... Venetiis, 1581.* (slika 1) i *Nizoli, Marii. Brixellensis Thesaurius Ciceronianus. Vene-tiis, 1596.* (slika 2) iz Samostana sv. Frane u Zadru teško su oštećene od kukaca. Knjižni blokovi i korice puni su rupica, tunela te dijelovi listova

¹ Uglik (2017).

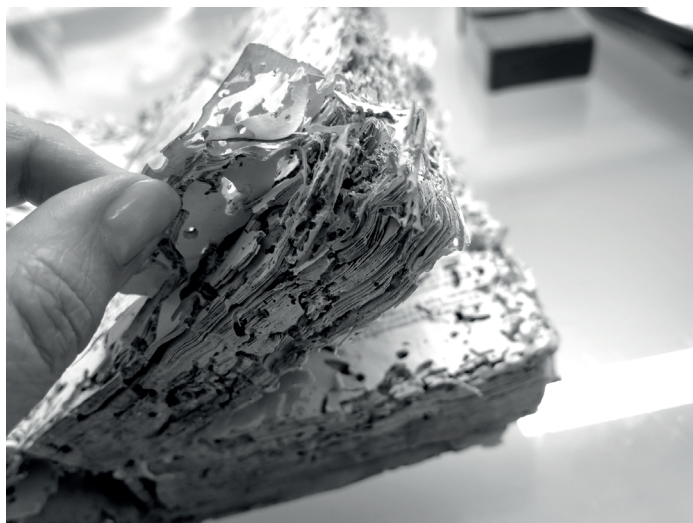
(i teksta) nedostaju. Rupe i tuneli puni su nusprodukata ličinki, listovi su slijepljeni (slika 3), a na nekim listovima ima rukopisnih tekstova raznim crnilima.

Slika 1. Knjiga *Aldobrandini, Silvestri. Institvtiones Ivris Civilis ... Venetiis, 1581.* prije restauriranja

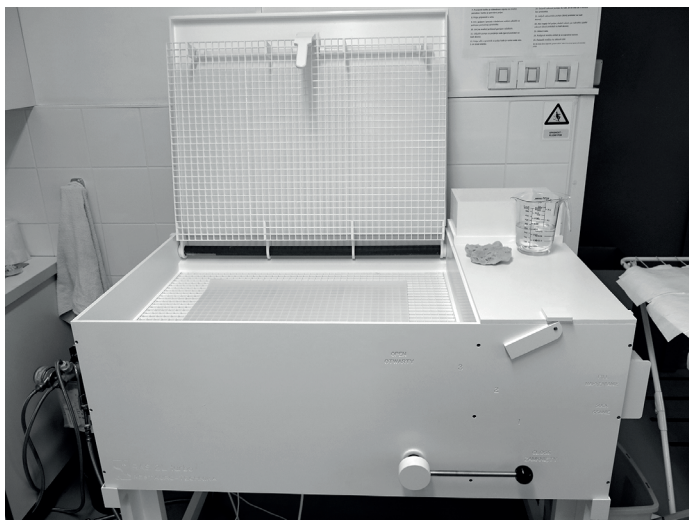
Slika 2. Knjiga *Nizoli, Marii. Brixellensis Thesaurus Ciceronianus. Venetiis, 1596.* prije restauriranja

Slika 3. Slijepljeni listovi

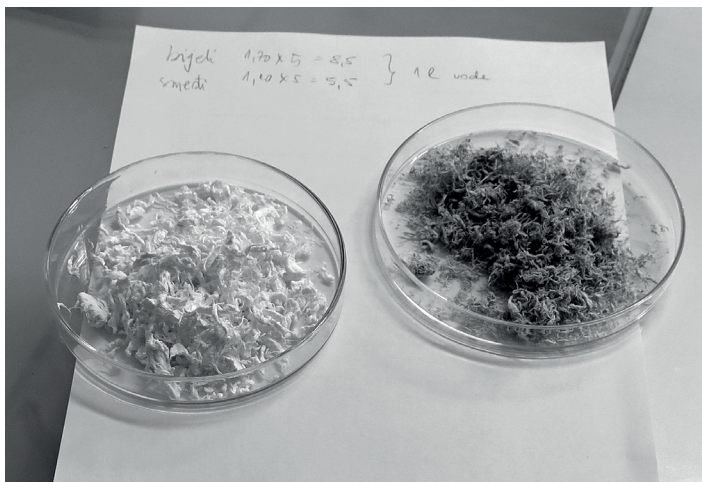
Opis provedenih konzervatorsko-restauratorskih postupaka

Radovi su započeti izradom dokumentacije i fotodokumentiranjem kako bi se zabilježilo zatečeno stanje objekata. Knjižni su blokovi odvojeni od korica, a zatim su suho očišćeni i razdvojeni u arke. Izmjerena je kiselost papira obiju knjiga, a rezultati su pokazali neutralne vrijednosti. Testovi topljivosti rukopisnih tekstova pronađenih na nekim listovima pokazali su da korištene tinte nisu topljive u vodi, a zatim su listovi i mokro očišćeni. Zbog velikog broja sitnih oštećenja knjige su restaurirane metodom dolijevanja papirnih vlakana, na stroju za dolijevanje *RAS 2L turbo* proizvođača RE-STAURO-TECHNIKA (slika 4).

Slika 4. Stroj za dolijevanje RAS 2L turbo, RESTAURO-TECHNIKA

Prije samog procesa restauriranja neophodno je pripremiti sve što je potrebno kako bi restauriranje teklo bez smetnji. Za početak, potrebno je odrediti koliko araka stane u stroj za dolijevanje i sukladno tomu pripremiti te na potreban format narezati tanki, šestgramski japanski papir. Zatim na red dolazi priprema ljepila. Ljepilo koje se koristi za ovu vrstu restauriranja mješavina je škroba i metilceluloze. Škrob se, prema uputama na stranici proizvođača, razmuti u vodi i ostavi odstajati dvadeset minuta, a zatim se kuha pola sata uz stalno miješanje. Ohlađeni i zgusnuti škrob potrebno je propasirati kako bi se uklonile moguće grudice, a zatim se miješa s metilcelulozom u omjeru 1:1. U tu se smjesu dodaje voda u količini koja je neophodna za dobivanje potrebne teksture ljepila. Kako bi se započelo s radovima, potrebno je još pripremiti papirna vlakna (slika 5). Budući da je poželjno da boja popuna bude što sličnija boji izvornog papira, načinjena je mješavina bijelih i smeđih papirnih vlakana za dobivanje odgovarajuće nijanse (8,5 g bijelih i 5,5 g smeđih vlakana na 200 ml vode). Vlakna se preliju vodom i ostave stajati neko vrijeme kako bi upila vodu, a zatim se usitnjavaju u blenderu.

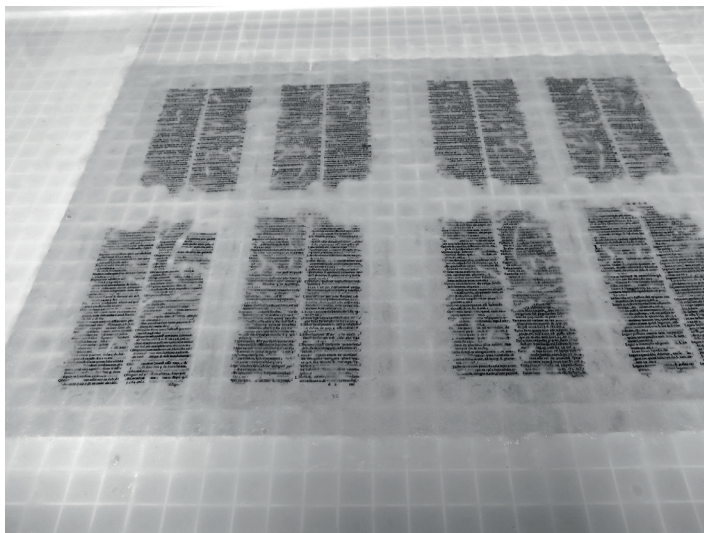
Slika 5. Papirna vlakna

U kadi stroja za dolijevanje nalazi se fiksirana donja rešetka na koju se polaže mrežica. Oštećeni se arci pažljivo polažu na mrežicu (slika 6). Dijelovi fiksne rešetke koji se neće koristiti prekrivaju se trakama folije kako bi vakuum povukao vodu s vlaknima isključivo kroz oštećenja na arcima, a zatim se arci pritisnu gornjom rešetkom kako ih mlaz vode ne bi pomaknuo. Količina vlakana izračunava se tako da se zbroj nepokrivenih kockica (kockice na mjestima oštećenja) množi s 1 – 1,5 ml vlakana. Količina vlakana koja će se koristiti u formuli ovisi o debljini papira. Kod tanjeg papira zbroj nepokrivenih kockica množiti će se s 1 ml vlakana, no ukoliko je papir deblji množiti će se s 1,5 ml vlakana kako bi i popune ispale odgovarajuće debljine.

Slika 6. Listovi i vlakna pripremljeni za rad

Papirna se vlakna ulijevaju u malu zasebnu kadicu, izlaskom iz koje se miješaju s vodom i ulijevaju u kadu u kojoj se nalaze oštećeni arci. Uključivanjem vakuuma i odlijevanjem vode vlakna prolaze kroz mjesta oštećenja, ali se zadržavaju na mrežici na kojoj arci leže te na taj način postaju popune na mjestima oštećenja (slika 7).

Slika 7. Listovi s popunama

Kako bi se izbjeglo pomicanje popuna u kojima još uvijek ima vode, mrežica s arcima se pažljivo vadi iz stroja za dolijevanje i odlaže na vakuum stol. Uključivanjem vakuuma na stolu iz araka i popuna izvlači se višak preostale vode. Budući da su popune načinjene samo od papirnih vlakana i vode, bez punila, ručnom laminacijom potrebno je popune učvrstiti. Ručna laminacija provodi se tako da se preko cijele površine restauriranih araka i načinjenih popuna stavlja ranije na format izrezani, tanki šestgramski japanski papir (slika 8), a zatim se sve premazuje pripremljenim ljepilom.

Slika 8. Ručna laminacija

Taj se postupak ponavlja i s druge strane restauriranih araka, a zatim se listovi premazani ljepilom i zaštićeni poliesterskim platnom stavljaju između bugačica. Restaurirani se listovi zaštićuju poliesterskim platnom s obje strane kako se ljepilo koje se nalazi na listovima ne bi zalijepilo za bugačice². Mokre i vlažne bugačice potrebno je često mijenjati suhima kako bi se izbjeglo držanje listova u vlažnome okruženju, a listovi se suše pritisnuti u preši kako bi se jednolično osušili i izravnali (slika 9). Sa suhih se listova uklanja platno, a listovi se ostave još neko vrijeme odležavati u preši. Nakon obrezivanja araka i slaganja u knjižni blok, oba su knjižna bloka uz izvorne korice i dokumentaciju predana na uvez i izradu zaštitne ambalaže (slike 10 i 11).

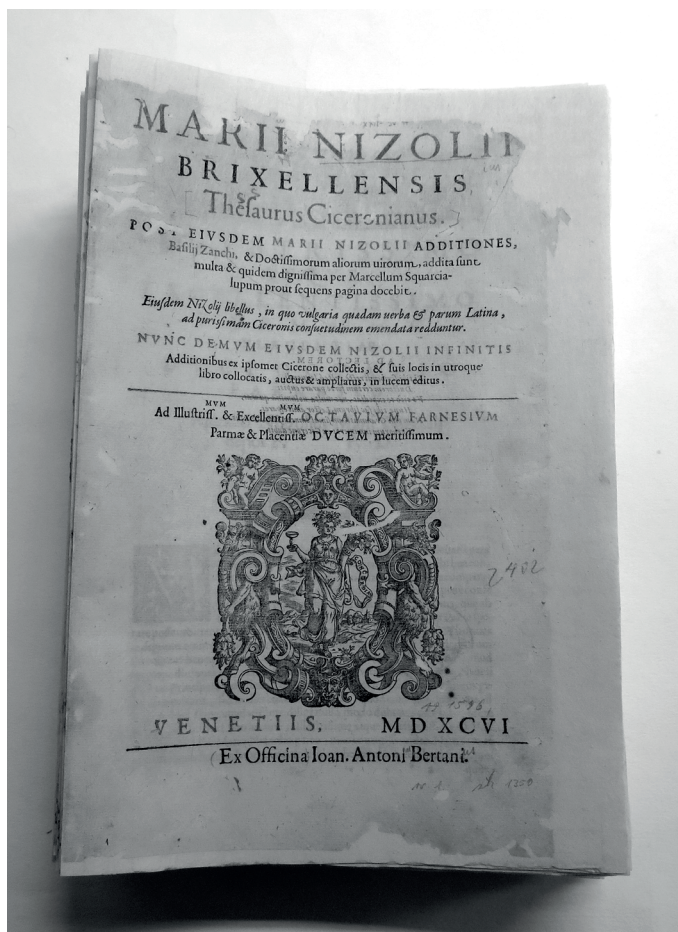
2 Vrsta vrlo upojnog papira.

Slika 9. Restaurirani listovi knjige *Aldobrandini, Silvestri. Institvtiones Ivris Civilis ... Venetiis, 1581.*

Slika 10. Knjiga *Aldobrandini, Silvestri. Institvtiones Ivris Civilis ... Venetiis, 1581.* nakon restauriranja

Slika 11. Knjiga Nizoli, Marii. Brixellensis Thesaurius Ciceronianus. Venetiis, 1596. nakon restauriranja

Zaključak

Klasično restauriranje knjiga teško oštećenih od kukaca, arak po arak, na rasvjetnome stolu, odnosno ručno izrezivanje pojedinačnih popuna širokih svega nekoliko milimetara vrlo je zahtjevno, a i vremenski bi trajalo jako dugo. Restauriranje metodom dolijevanja papirnih vlakana pokazalo se kao vrlo zahvalna metoda pri kojoj se može restaurirati više araka istovremeno, stoga se može reći da se tom metodom znatno ubrzava restauriranje dokumenata i knjiga koje imaju velik broj sitnih mehaničkih oštećenja.

Literatura

Uglik, M. (2017). Suzbijanje štetočina u knjižnicama: detekcija kukaca i mjere njihovog uklanjanja. Završni rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku. [citirano: 20.01.2024.] Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos:2364/preview>

Muzejsko-pedagoška radionica

Izvještaj priredila

Vlasta Krklec

muzejska savjetnica

Hrvatsko muzejsko društvo

predsjednica@hrmud.hr

U muzejsko-pedagoškoj radionici u sklopu 26. seminara *Arhivi, knjižnice, muzeji* održana su tri predavanja uz raspravu.

U uvodnoj riječi voditeljica radionice Vlasta Krklec osvrnula se na ovogodišnju temu seminara *Zaštita u kriznim situacijama* koja je zainteresirala velik broj sudionika iz Hrvatske i inozemstva. Ovim seminarom dobiven je i pregled praktičnih primjera i savjeta iz susjednih zemalja. Hrvatska AKM zajednica pretrpjela je ogromne potresne štete, kako na zgradama tako i na svojim zbirkama. Hrvatski muzeji su u teškim uvjetima krize reagirali na različite načine, sukladno onomu što su u datoj situaciji mogli i čime su raspolagali. Također, u vrijeme pandemije COVID-19 većina je naših muzeja i galerija pronašla zanimljiva rješenja putem digitalnih alata kako bi ostali u kontaktu s publikom.

U tim neizvjesnim situacijama naša je struka AKM zajednice brzo i kvalitetno reagirala, a do izražaja je došla velika solidarnost i pomoć među kolegama i institucijama na najvišoj razini. Osobito je važno što smo u okviru ove radionice mogli predstaviti i prvo izdanje specifičnoga stručnog vodiča za zaštitu građe od potresa.

Mirta Pavić, viša konzervatorica-restauratorica Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu, predstavila je novu knjigu *Stručni vodič za preventivnu zaštitu pokretne baštine od potresa*, tiskanu 2023. godine. Vodič je objavljen u nakladi dviju stručnih udruga: Međunarodnog instituta za restauriranje povijesnih i umjetničkih djela IIC – Hrvatska grupa i Hrvatskog muzejskog društva, Sekcije konzervatora-restauratora. Urednice su Mirta Pavić i Slađana Latinović, a autori tekstova hrvatski stručnjaci s područja zaštite pokretne kulturne baštine. Stručni vodič je nastao kao svojevrsan odgovor nakon teških posljedica katastrofalnog potresa koji je pogodio većinu zagrebačkih muzeja. Prilikom sagledavanja i analize šteta provedeni su postupci pri-

marne zaštite pokretne baštine, a u ovom vodiču su navedena jednostavna i praktična rješenja za zaštitu građe iz neposrednih iskustava naših stručnjaka. Cilj je ovog izdanja svakako pomoć muzejima, galerijama i drugim baštinskim ustanovama kako zaštititi građu od mogućih stradanja. Vodič obuhvaća smjernice preventivne zaštite, upravljanje rizicima te metode i postupke osiguravanja građe prema vrsti predmeta i materijalu.

Morana Vouk Nikolić, muzejska savjetnica Tiflološkog muzeja u Zagrebu, održala je predavanje *Pristupačnost za sve – teorija i praksa u Tiflološkom muzeju* te ujedno i predstavila istoimeni priručnik u izdanju njihovog muzeja. Tiflološki muzej u Zagrebu specifičan je muzej koji je zbog svojih stručnih aktivnosti i znanja prepoznat u hrvatskoj i međunarodnoj zajednici. Provodi edukacije za muzealce te je ogledni muzej za edukacijsku rehabilitaciju, čime se bavi većina stručnih djelatnika u tom muzeju. U budućim edukacijama planiraju uključiti kao predavače i osobe s invaliditetom. Godine 2022. izdali su novi, vrlo koristan priručnik *Pristupačnost za sve* namijenjen muzejima i drugim baštinskim ustanovama u radu s osobama s invaliditetom. Priručnik obuhvaća zakonodavne, teorijske i praktične okvire koji mogu pomoći drugima da upotpune svoja znanja i praksu iz područja pristupačnosti. Uz vodič predstavljeni su edukacijski programi koje provode stručnjaci ovog muzeja za svoje korisnike.

Danica Leštek, stručna suradnica – knjižničarka Osnovne škole Donja Stubica, prezentirala je jedan odličan primjer višegodišnje suradnje i iskustva Hrvatskog knjižničkog društva, muzeja i škola putem manifestacije *Dan bajki i priča* u Krapinsko-zagorskoj županiji. Ova kulturna manifestacija okuplja dječju i odraslu publiku iz cijele Hrvatske, a sastoji se od stručnog skupa, radionica, igraonica, kostimiranih predstava, plesnih izvedbi i slično. Održava se u Krapini te u prekrasnom ambijentu Dvora Veliki Tabor u Desiniću i tamošnjoj osnovnoj školi, uz podršku Krapinsko-zagorske županije koja godinama njeguje tradiciju legendi, narodnih predaja i običaja. Svi sudionici radionica potiču se na aktivno sudjelovanje, a veliku pažnju privlači pripovijedanje bajki i priča za djecu. Popularni *storytelling* svakako doprinosi motivaciji djece, mladih i odraslih za čitanje, a knjižnice postaju mjesto pričanja. Također se iskazala sve veća potreba za dodatnom edukacijom odraslih koji rade s djecom.

Kroz ovaj interdisciplinarni program ostvarena je raznovrsna edukativno-pedagoška aktivnost uz povezivanje knjižnica, muzeja i škola, znanstvenih ustanova i turističkih zajednica, a moguća je i međunarodna suradnja na budućim projektima. Misija ove manifestacije je očuvanje nematerijalne

kulturne baštine i kulture pripovijedanja. Na sličnim osnovama prikupljanja, čuvanja i prezentacije narodnih priča, bajki i legenda nastala je i *Ivanina kuća bajke* u Ogulinu, multimedijalni i interaktivni centar koji slavi bajke, *Kuća vještice Mare* u istarskom Svetvinčentu interpretirana suvremenim tehnologijama, te nedavno otvoreni *Muzej zaboravljenih priča* u Zagrebu.

Radovi kolegica Vouk Nikolić i Lešek objavljeni su u cijelosti u ovome broju.

Sudionici 26. seminara „Arhivi, knjižnice, muzeji“ u Poreču, 2023.

DIZAJN KORICA / GRAPHIC DESIGN

Ram

OBLIKOVANJE SLOGA / LAYOUT

Grafika Helvetica d.o.o., Rijeka

KOREKTURA / PROOFREADING

Silvija Brkić Midžić

TISAK / PRINTED BY

Grafika Helvetica d.o.o., Rijeka

NAKLADA / PRINT RUN

100